

KS. JAN DOHNALIK

PARAFIA PERSONALNA
W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM

STUDIUM HISTORYCZNO-PRAWNE

PARAFIA PERSONALNA
W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM

STUDIUM HISTORYCZNO-PRAWNE

KS. JAN DOHNALIK

PARAFIA PERSONALNA
W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM

STUDIUM HISTORYCZNO-PRAWNE

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu
Kardynała Stefana Wyszyńskiego

WARSZAWA 2022

Recenzenci:
ks. dr hab. Piotr Majer, prof. UPJPII
ks. dr hab. Piotr Steczkowski, prof. UR

Projekt okładki:
Krzysztof Kopania

Projekt typograficzny, skład i łamanie:
Renata Witkowska

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UKSW
Warszawa 2022

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
tel. 22 561 89 23
e-mail: wydawnictwo@uksw.edu.pl
www.wydawnictwo.uksw.edu.pl

Druk i oprawa:
volumina.pl Daniel Krzanowski, ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

ISBN
978-83-8281-052-3 (wersja drukowana)
978-83-8281-054-7 (wersja elektroniczna)

*Dedykuję moim kolegom i przyjaciołom kapelanom wojskowym,
proboszczom i wikariuszom parafii personalnych*

Spis treści

Wykaz skrótów	11
Wstęp	15
Rozdział I	
Od pierwszych wspólnot chrześcijańskich do dwudziestowiecznych parafii personalnych	24
1. Parafialne społeczności personalne do początku XVI wieku – prawo i praktyka	25
1.1. Rozwój wspólnot personalnych w perspektywie kształtowania się struktury parafialnej	25
1.2. Postanowienia soborów powszechnych w sprawie uprawnień parafialnych dla zorganizowanego duszpasterstwa chorych	32
1.3. Konstytucja 9 Soboru Laterańskiego IV (1215) i jej znaczenie dla parafii obrządkowych i językowych	34
2. Sobór Trydencki i jego wskazania dotyczące tworzenia parafii	40
3. Parafie personalne w czasach nowożytnych (XVI-XIX wiek)	50
3.1. Parafie rodowe lub rodzinne	50
3.2. Parafie dla wiernych innych obrządków	53
3.3. Parafie narodowe i językowe	57
3.4. Uprawnienia proboszczowskie kapelanów szpitalnych i wojskowych	60
4. Prace redakcyjne nad Kodeksem prawa kanonicznego z 1917 roku	63
5. Kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku i jego interpretacja	69
5.1. Kan. 216 § 4 CIC/1917 i jego znaczenie	69
5.2. Kan. 451 § 3 CIC/1917 a uprawnienia kapelanów wojskowych	73
6. Parafie wojskowe w międzywojennej Polsce	76
7. Proboszczowie i parafie personalne w prawodawstwie Piusa XII	79
7.1. Parafie obrządkowe w ordynariatach dla wiernych obrządków wschodnich	79
7.2. Dekrety oraz instrukcje dotyczące kapelanów wojskowych	83
7.3. Konstytucja apostolska <i>Exsul familia</i> (1952)	86
Rozdział II	
Parafia personalna od <i>Vaticanum II</i> do obowiązującego Kodeksu prawa kanonicznego	91
1. Wizja parafii personalnej w okresie Soboru Watykańskiego II	91
1.1. Opinie i wota przedsoborowe	92

1.2. Parafie personalne w czasie prac soborowych	96
1.3. Postanowienia dekretu <i>Christus Dominus</i> i przepisy posoborowe	100
2. Przygotowanie nowego Kodeksu prawa kanonicznego	104
2.1. Zasada 8 rewizji Kodeksu prawa kanonicznego	105
2.2. Parafia personalna i jej proboszcz – opinie konsultorów i pierwsze projekty	108
2.3. Od projektu <i>De Populo Dei</i> do kan. 383 § 2, 518 i 569 KPK	118
2.4. Parafia dla studentów	123
2.5. Proboszcz personalny a forma kanoniczna zawierania małżeństwa	125
3. Parafia personalna w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku	128
3.1. Kryteria utworzenia parafii personalnej według kan. 518 i miejsc paralelnych	128
3.2. Podstawowe wymiary parafii personalnej w świetle kan. 515 § 1 KPK	138
3.2.1. Określona wspólnota wiernych	138
3.2.2. Utworzona na sposób stały	140
3.2.3. Utworzona w Kościele partykularnym pod władzą biskupa diecezjalnego	143
3.2.4. Powierzona proboszczowi jako własnemu pasterzowi	145
3.3. Proboszcz personalny i asystowanie przy zawieraniu małżeństw (kan. 1110)	150

Rozdział III

Parafia personalna dziś i jutro – przepisy pozakodeksowe, istniejące wspólnoty, perspektywy rozwoju **154**

1. Główne typy współczesnych parafii personalnych	154
1.1. Parafie obrządkowe	155
1.2. Parafie dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego	162
1.3. Parafie językowe lub narodowe dla migrantów	165
1.4. Parafie uniwersyteckie	170
1.5. Parafie wojskowe	173
1.6. Parafie dla byłych anglikanów	179
1.7. Inne parafie personalne	187
2. Praktyka łączenia parafii terytorialnych i personalnych	188
2.1. Parafia terytorialna połączona z (<i>quasi</i> -)parafią personalną w ramach diecezji	189
2.2. Parafie wojskowo-cywilne	190
2.3. Amerykańskie parafie z wyboru (<i>parish of choice</i>)	193
3. Perspektywy na przyszłość oraz propozycje <i>de lege ferenda</i>	195

Zakończenie **201**

Bibliografia	206
1. Źródła	206
A. Sobory powszechne	206
B. Papieże	208
C. Dykasterie Stolicy Apostolskiej	209
D. Źródła okołokodeksowe	212
D.1. Kodeks prawa kanonicznego z 1917 i jego redakcja	212
D.2. Kodeks prawa kanonicznego z 1983 roku i jego redakcja	212
D.3. Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich	214
E. Umowy międzynarodowe i ustawy	214
F. Księgi liturgiczne i kolekcje praw	215
G. Prawo partykularne, biuletyny, informatory	215
H. Archiwa	217
I. Strony internetowe	217
J. Ankiety i listy	218
2. Literatura	219
Aneksy	231
Załącznik 1	
Dekret Biskupa Podlaskiego o utworzeniu parafii obrządku wschodnio-słowiańskiego w Kostomłotach	231
Załącznik 2	
Dekret Arcybiskupa Metropolity Częstochowskiego ustanawiający Personalną Parafię Akademicką pw. św. Ireneusza BM w Częstochowie	233
Załącznik 3	
Dekret Biskupa Polowego w Polsce ustanowienia Rzymskokatolickiej Parafii Wojskowej pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Łęborku	235
Załącznik 4	
Wzór umowy w sprawie utworzenia parafii wojskowo-cywilnej	237
Załącznik 5	
<i>Architects of Communion. Guide for parish development</i> – tłumaczenie pierwszej części dokumentu	239
Abstract	244

Wykaz skrótów

- AAS – „Acta Apostolicae Sedis”, 1909-
- AAV 1164 – Watykańskie Archiwum Apostolskie (Archivio Apostolico Vaticano), *Fondo della Commissione di Codificazione del Diritto Canonico* (nr zbioru w AAV: 1164)
- AC – BENEDICTUS XVI, *Constitutio Apostolica Anglicanorum coetibus*, 4 listopada 2009, AAS 101 (2009), s. 985-990; tekst polski: BENEDYKT XVI, *Konstytucja Apostolska Anglicanorum coetibus*, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol., 31 (2010), nr 1, s. 11-13
- ADCV – *Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando*, Series I (Antepreparatoria), vol. I-IV, Typis Polyglottis Vaticanis 1960-1961; Series II (Praeparatoria), vol. I-IV, Typis Polyglottis Vaticanis 1964-1969
- AKBOP – Archiwum Kurii Biskupiej Ordynariatu Polowego
- APA – Archiwum prywatne autora
- APUG – Archiwum Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie (Archivio della Pontificia Università Gregoriana)
- AP – „Annuario Pontificio”, Città del Vaticano, 2021
- ASCV – *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, vol. I-VI, Typis Polyglottis Vaticanis 1970-1999
- ASS – „Acta Sanctae Sedis”, 1865-1908
- C. – *Causa in Decretum Magistri Gratiani*, pars II, w: *Corpus Iuris Canonici*, vol. I, ed. A Friedberg, Graz 1955, col. 357-1292.
- cap. – *capitulum* (rozdział)
- CCQL – *Constitutiones Concilii Quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*, ed. A. García y García, Monumenta Iuris Canonici. Series A: Corpus Glossatorum, vol. 2, Città del Vaticano 1981
- CIC/1917 – *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi Iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus (1917)*, AAS 9 (1917), pars II, s. 1-521

- Clem. – *Clementis Papae V. Constitutiones (Clementinae)*, w: *Corpus Iuris Canonici*, vol. II, ed. A. Friedberg, Graz 1955, col. 1129-1200
- col. – *columna* (kolumna)
- const. – *constitutio* (konstytucja)
- „Communicaciones” – Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo (PCCICR) „Communicaciones” 1-15 (1969-1983); Pontificia Commissio ad Codicem Iuris Canonici Authentice Interpretandum, „Communicaciones” 16 (1984); Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Authentice Interpretando, „Communicaciones” 17-20 (1985-1988); Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis, „Communicaciones” 21-31 (1989-1999); Pontificium Consilium de Legum Textibus, „Communicaciones” 32- (2000-)
- CT VIII – *Concilium Tridentinum Actorum pars quinta complectens acta ad praeparandum concilium, et sessiones anni 1562 a prima (XVII) ad sextam (XXII)*, ed. S. Ehses, Friburgi Brigoviae 1919
- CT IX – *Concilii Tridentini Actorum pars sexta complectens acta post sessionem sextam (XXII) usque ad finem Concilii (17 sept. 1562 – 4 dec. 1563)*, ed. S. Ehses, Friburgi Brigoviae 1924.
- DSP II – *Dokumenty soborów powszechnych*, tekst grecki, łaciński, polski, t. II (869-1312), red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004
- DSP IV – *Dokumenty soborów powszechnych*, tekst łaciński i polski, t. IV (1511-1870), red. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004
- EMCC – PONTIFICIUM CONSILIUM DE SPIRITUALI MIGRANTIUM ATQUE ITINERANTIUM CURA, Instr. *Erga migrantes caritas Christi (La carità di Cristo verso i migranti)*, AAS 96/2 (2004), s. 762-822; tekst polski: PAPIESKA RADA DO SPRAW DUSZPASTERSTWA MIGRANTÓW I PODRÓŻUJĄCYCH, Instrukcja *Erga migrantes caritas Christi*, 3 maja 2004, Lublin 2008
- KKKW – *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 18 października 1990, AAS 82 (1990), s. 1032-1364; tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez Papieża Jana Pawła II*, Lublin 2002

- KPK – *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25 stycznia 1983, AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*, Poznań 1984
- NC – CONGREGATIO PRO DOCTRINA FIDEI, *Normae Complementares Constitutioni Apostolicae „Anglicanorum Coetibus”*, „Communicationes” 51 (2019), nr 1, s. 101-116
- PCCICR – Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo
- s. l. – *sine loco*
- s. d. – *sine data*
- s. p. – *sine paginatione*
- Schema 1980 – PCCICR, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversione S. R. E. Cardinalium, Episcoporum, Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum (Patribus Commissionis reservatum)*, Libreria Editrice Vaticana 1980
- Schema 1982 – PCCICR, *Codex Iuris Canonici schema novissimum iuxta placita patrum commissionis emendatum atque Summo Pontifici praesentatum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1982
- SMC – IOANNES PAULUS II, *Constitutio Apostolica Spirituali Militum Curae*, 21 kwietnia 1986, AAS 78 (1986), s. 481-486; tekst polski: JAN PAWEŁ II, *Konstytucja Apostolska Spirituali militum curae*, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol., 7 (1986), nr 4, s. 32
- vol. – *volumen* (księga, tom)
- X – *Decretalium D. Gregorii Papae IX Compilatio (Liber Extra)*, w: *Corpus Iuris Canonici*, vol. II, ed. A. Friedberg, Graz 1955, col. 5-928.

Wstęp

Parafia jest najbardziej podstawową komórką Kościoła, miejscem, gdzie społeczność wierzących gromadzi się na Eucharystii i sprawowaniu innych sakramentów, gdzie głosi się Słowo Boże i prowadzi katechazę, gdzie proboszcz wraz ze swoimi pomocnikami wikariuszami podejmuje duszpasterskie wysiłki na rzecz zbliżenia do Boga powierzonych swojej opiece wiernych, każdego z osobna i całej wspólnoty. Od wieków parafie obejmowały terytoria poszczególnych wsi i miasteczek czy dzielnic lub osiedli w większych miastach. Tam, gdzie człowiek mieszkał, znajdowała się też jego parafia, wieża parafialnego kościoła często była widoczna z odległych krańców parafii, a dźwięk dzwonu ogłaszał ważne wydarzenia dla wspólnoty wierzących, przede wszystkim niedzielną lub świąteczną Mszę świętą. Społeczeństwo jednak się zmieniało, następowały przemieszczenia i migracje ludności, obok siebie zamieszkiwali wierni różnych obrządków, a także ludzie innych narodowości i języków. Również dla nich budowano kościoły i kaplice, nieraz w pobliżu świątyni parafialnej, a ich wspólnoty gromadziły się ze swoimi księżmi, aby modlić się w swoim języku czy obrządku. Tak powstawały parafie personalne, których obecnie najwięcej jest w USA, istnieją jednak w wielu miejscach, w których Kościół spełnia swoją apostołską misję, także w Polsce.

Zarówno dokumenty Soboru Watykańskiego II, jak i wskazania ostatnich papieży bardzo dowartościowały parafię rozumianą jako wspólnota ludzi wierzących. Podkreślenie wielkiej wartości parafii jest obecne także w nauczaniu papieża Franciszka. Jej znaczenie dla ewangelizacji ukazuje jego pierwsza adhortacja apostołska *Evangelii gaudium*, gdzie mowa jest o aktualności tej instytucji oraz o potrzebie jej odnowienia i reformy, a jednocześnie podkreślany jest jej wymiar terytorialny: „Parafia jest formą obecności Kościoła na terytorium”¹. Te papieskie intuicje zostały rozwinięte w opublikowanej w 2020 roku instrukcji Kongregacji ds. Duchowieństwa pod znamienym tytułem: *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty*

¹ FRANCISCUS, Adhortatio apostolica *Evangelii gaudium*, 24 listopada 2013, nr 28, AAS 90 (2013), s. 1031; tekst polski: Adhortacja apostołska *Evangelii gaudium* do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych, do wiernych świeckich o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie, Watykan 2013, s. 26.

parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła. Znajduje się tam wiele ważnych obserwacji co do mobilności ludzkiej i nowych zadań duszpasterskich, ani razu jednak nie pojawia się odniesienie do parafii personalnej jako jednej z możliwych instytucjonalnych odpowiedzi Kościoła na wyzwania współczesności.

W literaturze kanonistycznej, zarówno polskiej, jak i zagranicznej, tematyka parafii jest często podejmowana. Zagadnienie parafii personalnych bywa jednak niejednokrotnie traktowane marginalnie jako niekonieczne uzupełnienie powszechnej perspektywy parafii terytorialnej. Wystarczy wspomnieć, że ostatnie monografie historyczno-kanoniczne przedstawiające to zagadnienie w sposób szeroki i wieloaspektowy pochodzą z lat pięćdziesiątych XX wieku. Są to: wydana w 1950 roku w Turynie książka G. Martiniego *Parroco e parrocchia personale in diritto canonico* oraz niepublikowana praca doktorska ks. M. Fellicha z Wydziału Prawa Kanonicznego w Tuluzie z roku akademickiego 1958/59, zatytułowana *De paroecia personali in ritu latino. Aspectus historicus-canonicus*. Szerzej zostało w literaturze potraktowane zagadnienie parafii personalnej dla migrantów. W 1944 roku wydano w Waszyngtonie klasyczne dzieło J. Ceśluka *National parishes in United States*, a w Polsce w 1978 roku opublikowano doktorat J. Bakalarza *Parafia personalna dla migrantów w prawodawstwie powszechnym Kościoła zachodniego*. W 2017 roku wydano w Oxfordzie ważne studium socjologiczne na temat parafii personalnych w Stanach Zjednoczonych Ameryki autorstwa T. C. Bruce zatytułowane *Parish and Place. Making Room for Diversity in the American Catholic Church*. Natomiast kanonistyka ostatnich dziesięcioleci takiej szerokiej monografii się nie doczekała, jedynie artykuł S. Da Costa Gomeza z 2011 roku *La parrocchia personale: origine, sviluppo e attualità di una figura canonica* podejmuje omawianą problematykę zarówno historycznie, jak i szeroko w kontekście obowiązującego prawa. W Polsce należy wspomnieć artykuły biskupa K. Nitkiewicza *Proboszcz terytorialny i proboszcz personalny* oraz ks. E. Góreckiego *Parafia terytorialna i parafia personalna w Kodeksie Prawa Kanonicznego z uwzględnieniem partykularnego prawa polskiego*. Poza tym w kanonistyce zarówno polskiej, jak i zagranicznej znajdujemy wiele cennych przyczynków, ujęć częściowych, haseł słownikowych, fragmentów w publikacjach na inne tematy, do których autor niniejszego opracowania w miarę możliwości próbował dotrzeć.

Mając to wszystko na uwadze, należy podkreślić, że niniejsze studium wypełnia lukę w polskiej literaturze prawa kanonicznego, ukazując strukturę prawnoduszpasterską o bogatej historii, wyraźnym celu pastoralnym, dużej witalności i elastyczności, która wydaje się ważną odpowiedzią na dzisiejszą ruchliwość społeczeństwa i tzw. *churching*. Choć niniejsza monografia obejmuje znaczny zakres czasowy, przedstawiając mozaikę norm i form prawnych, to jednak jej tytułowy temat wyznacza zasadniczą treść.

Przedmiotem materialnym pracy jest parafia rozumiana zgodnie z definicją obowiązującego Kodeksu Jana Pawła II jako „określona wspólnota wiernych, utworzona na sposób stały w Kościele partykularnym, nad którą pasterską pieczę, pod władzą biskupa diecezjalnego, powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi” (kan. 515 KPK)². Choć używane pojęcia, ich zakres i znaczenie zmieniły się na przestrzeni wieków, współczesna wizja parafii będzie jednak stanowić jakby reflektor, który zostanie skierowany w przeszłość, aby zobaczyć w niej kształtowanie się i rozwój podobnych form oraz rozwiązań prawnych.

Jednocześnie istotne dla określenia tematu pracy jest dopełnienie pojęcia parafii poprzez przymiotnik „personalna”, również w dzisiejszym znaczeniu tego słowa. Oznacza ona wspólnotę parafialną określoną przez kryterium osobowe, a konkretnie poprzez pewne wspólne cechy kościelne, kulturowe czy społeczne osób do niej przynależących. Parafia personalna nie wyklucza kryterium terytorialnego przyporządkowania osób, jednak jest ono dodatkowe i drugorzędne względem przesłanki personalnej, opartej na konkretnej właściwości łączącej poszczególne osoby, takiej jak: obrządek, język, narodowość, przynależność rodzinna czy zawód. Tym różni się ona od parafii terytorialnej, obejmującej wszystkich, którzy na stałe lub tymczasowo zamieszkują na danym terytorium.

Kolejnym dookreśleniem pola badawczego niniejszej pracy jest sformułowanie „w Kościele łańciskim”, co wyłącza z bezpośredniego zainteresowania parafie personalne w katolickich Kościołach Wschodnich. Nie oznacza to, że pominięto zagadnienie parafii obrządkowych, są one jednak w centrum uwagi o tyle, o ile są ustanawiane przez biskupów łańciskich dla wiernych innych obrządków, czy to w diecezjach terytorialnych, czy w ordynariatach dla katolików wschodnich nieposiadających na danym terenie własnego ordynariusza.

Podtytuł „studium historyczno-prawne” określa przedmiot formalny i wskazuje na użyte metody badawcze. Zagadnienie parafii personalnej przedstawiono od strony historycznej, co widać w strukturze pracy, gdzie obecnie obowiązujące przepisy były analizowane dopiero od połowy dysertacji. Perspektywa historyczna ukazała rozwój instytucji, pozwala zobaczyć jej korzenie i niejednokrotnie wskazuje właściwą *ratio legis* albo przypomina rozwiązania prawne, które w nowych okolicznościach i odmiennym kontekście mogą być inspiracją reformatorskich zmian. Dzieje parafii personalnych są jednak przedmiotem zainteresowania autora nie tyle jako zbiór konkretnych faktów i wydarzeń, ile jako historia instytucji oraz przepisów prawa, gdzie decyzje odnośnie do poszczególnych wspólnot są interesujące przede wszystkim

² Niniejsza publikacja została złożona do druku w 2021 roku, przed zatwierdzeniem nowego tłumaczenia Kodeksu prawa kanonicznego, dlatego poza wyraźnie zaznaczonymi wyjątkami polski tekst KPK jest cytowany zgodnie z obowiązującym dotychczas tłumaczeniem, przytoczonym w bibliografii.

jako aplikacja norm prawnych lub inspiracja do ich rozwoju. Takie zestawienie ustaw, przywilejów, szczegółowych aktów administracyjnych oraz komentarzy i opinii wybitnych kanonistów stanowi tradycję kanoniczną, w której świetle należy oceniać obowiązujące przepisy, zgodnie z kan. 6 § 2 KPK. Tradycja ta była odczytywana nie tylko w aspekcie czysto historycznym, ale także w wymiarze wyrażanym w języku angielskim przez czas *present perfect* – jako decyzje i rozstrzygnięcia, które zapadły w przeszłości, jednak ich skutki trwają aż do dnia dzisiejszego. W tej perspektywie została też odczytana historia redakcji obowiązującego Kodeksu prawa kanonicznego – zarówno jej soborowych korzeni, jak i dyskusji nad rewizją przepisów – co pozwoliło niejednokrotnie odkryć zamysł ustawodawcy i cel stanowionego prawa.

Wymiar prawny niniejszego studium wyrasta więc z jego wymiaru historycznego i nierozzerwalnie się z nim wiąże. Średniowieczna metoda zestawienia różnorodnych dokumentów kanonicznych i rozwiązań prawnych miała zastosowanie także do analizy aktualnych przepisów. W obrębie omawianego zagadnienia Kodeks prawa kanonicznego był tylko jedną z obowiązujących ustaw, najbardziej podstawową, uzupełnioną jednak innymi ważnymi dokumentami Stolicy Apostolskiej. Dlatego przeanalizowano także obowiązujące ustawodawstwo pozakodeksowe, które w znacznej części pojawiło się już po promulgacji Kodeksu Jana Pawła II.

W części historycznej niniejszej pracy użyto metody historycznoprawnej, natomiast w wyjaśnianiu obowiązujących przepisów – metody dogmatycznoprawnej. W kontekście zastosowania metody historycznoprawnej należy podkreślić, że analizie poddano m.in. niepublikowane wcześniej źródła, które znajdują się w Archiwum Apostolskim Watykańskim, w Archiwum Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, w bibliotece i archiwum Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych, a także w archiwum Konferencji Episkopatu Polski i w archiwach diecezjalnych.

Poszukiwania naukowe zostały wzbogacone poprzez rozesłanie ankiety dotyczącej istnienia i funkcjonowania parafii personalnych w tych Kościołach partykularnych do wszystkich kanclerzy kurii diecezjalnych i metropolitalnych w Polsce. Poproszono też o przesłanie stosownej dokumentacji, jeśli takie parafie w danej diecezji funkcjonują. Na wysłane pytania otrzymano odpowiedź od 27 kanclerzy kurii metropolitalnych i diecezjalnych, z czego większość zadeklarowała, że na terenie ich diecezji nie istnieją parafie personalne poza parafiami wojskowymi. Odpowiedzi dotyczące dwóch akademickich parafii personalnych, czterech parafii obrządkowych (jednej bizantyjsko-słowiańskiej i trzech dla wiernych obrządku ormiańskiego), jednej parafii dla głuchoniemych i słabosłyszących oraz jednej *quasi*-parafii dla wiernych języka angielskiego przytoczono poniżej.

Podobną ankietę z pytaniami o parafie erygowane według konkretnego kryterium personalnego rozesłano do istniejących hierarchicznych struktur personalnych w kilku europejskich językach. Ankieta została przesłana do wszystkich

ordynariatów polowych, do trzech ordynariatów personalnych dla wiernych pochodzących z anglikanizmu, do sześciu międzyobrzędkowych ordynariatów apostołskich dla wiernych nieposiadających hierarchii własnego obrządku (we Francji, w Hiszpanii, w Brazylii, w Argentynie, w Austrii i w Polsce), do administratury apostołskiej w Campos, do prałatury personalnej Opus Dei oraz do Misji Polskiej Anglii i Walii. Do wszystkich adresatów skierowano też prośbę o przesłanie – jeśli to możliwe – stosownej dokumentacji do wykorzystania w celach naukowych.

Otrzymano odpowiedzi z siedmiu ordynariatów polowych: z Francji, Hiszpanii, Niemiec, Brazylii, Argentyny, USA oraz Australii, ze wszystkich trzech ordynariatów dla byłych anglikanów, z prałatury personalnej Opus Dei oraz z Misji Polskiej Anglii i Walii. Nie otrzymano odpowiedzi z żadnego zagranicznego ordynariatu apostołskiego dla katolików obrządków wschodnich ani z administratury apostołskiej w Campos. Te z przesłanych odpowiedzi oraz otrzymanych dokumentów, które wniosły istotne treści do analizowanych zagadnień, zostały omówione w dalszej części niniejszej pracy.

Dysertacja podzielono na trzy rozdziały. Pierwszy rozdział o charakterze historycznym szkicuje rozwój instytucji parafii personalnej. W drugim rozdziale ukazano wizję parafii personalnej zaprezentowanej na Soborze Watykańskim II i podczas rewizji Kodeksu prawa kanonicznego, a także w świetle obowiązujących przepisów Kodeksu z 1983 roku. W trzecim rozdziale zaprezentowano pozakodeksowe przepisy prawa oraz ich zastosowanie w różnych formach parafii personalnych, a także postawiono pytania o relacje parafii personalnej z terytorialną i możliwe nowatorskie rozwiązania w tej dziedzinie.

W pierwszym rozdziale, po naszkicowaniu ponad tysiącletniej historii wspólnot parafialnych, w tym także personalnych, ukazano ustawodawstwo średniowiecznych soborów powszechnych: zarówno postanowienia dotyczące parafii dla trędowatych i hospicjów, jak i konstytucję Soboru Laterańskiego IV *Quoniam in plerisque* oddziałującą przez wieki na rozwój parafii obrządkowych i językowych. Następnie zaprezentowano postanowienia Soboru Trydenckiego dotyczące uporządkowania w każdej diecezji kwestii parafii oraz ich granic, z możliwością zarządzenia potrzebom wiernych w inny sposób, a więc także poprzez parafie personalne. Te ostatnie w okresie potrydenckim zostały zgrupowane w czterech działach: parafie rodowe lub rodzinne razem z parafiami królewskimi, parafie obrządkowe, parafie narodowe, które rozwijały się szczególnie w USA w XIX wieku, oraz uprawnienia parafialne kapelanów szpitalnych i wojskowych, ze szczególnym uwzględnieniem tych ostatnich. Następnie przeanalizowano prace nad redakcją Kodeksu z 1917 roku oraz podkreślono znaczenie przepisów promulgowanego Kodeksu, zarówno kan. 216 § 4, jak i kan. 451 § 3 CIC/1917, a także aplikację tego ostatniego kanonu do organizacji przedwojennego polskiego duszpasterstwa wojskowego, które przewidywało utworzenie wojskowych parafii personalnych. Na zakończenie rozdziału przedstawiono przełomowe decyzje

i dokumenty z czasu pontyfikatu Piusa XII: utworzenie wieloobrzędkowych ordynariatów dla katolików wschodnich niemających własnego ordynariusza, z parafiami obrzędkowymi; rozwój zorganizowanego duszpasterstwa wojskowego, dla którego została sformułowana zasada jurysdykcji kumulatywnej, a kapelanom wojskowym zaczęły powszechnie przysługiwać prawa i obowiązki proboszczów; opublikowanie konstytucji apostolskiej *Exsul familia*, zachęcającej do tworzenia parafii personalnych dla migrantów ze względu na odrębny język lub narodowość.

W pierwszej części drugiego rozdziału podjęto zagadnienie parafii personalnych na Soborze Watykańskim II. Po przestudiowaniu pod tym kątem dokumentów przygotowawczych i wotów przygotowanych na sobór zaprezentowano prace redakcyjne fragmentu dekretu o posłudze biskupów, w którym jest mowa o odrębnych parafiach ze względu na obrządek lub język wiernych. Następnie przytoczono podstawowe dokumenty pontyfikatu Pawła VI wprowadzające w życie postanowienia soborowe w tej dziedzinie. W kolejnym podrozdziale przeanalizowano prace nad rewizją Kodeksu prawa kanonicznego – od ustalenia brzmienia zasady 8 inspirującej te prace, przez dotąd niepublikowane wota poszczególnych konsultorów, aż do zapisu dyskusji w zespołach studyjnych nad kształtem poszczególnych przepisów prawa kanonicznego. W ostatniej części rozdziału zaprezentowano obowiązujące przepisy Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące parafii personalnej. Po dokonaniu gruntownej analizy kan. 518 KPK ukazano podstawowe elementy parafii personalnej w świetle kan. 515 § 1 KPK. Rozdział kończy wykładnia kan. 1110 KPK, zawierającego normę regulującą uprawnienia proboszcza personalnego do asystowania przy zawieraniu małżeństw i różniącego się znacznie – ze względu na specyfikę jurysdykcji personalnej – od podobnych przepisów dotyczących proboszcza terytorialnego. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że często używany w tej pracy termin „jurysdykcja” jest odnoszony w szerszym sensie do proboszczów zgodnie z wielowiekową tradycją kanonistyki, choć w sensie ścisłym proboszczowie nie mają na forum zewnętrznym władzy jurysdykcji, czyli rządzenia.

Trzeci rozdział składa się z dwóch części. W pierwszej przedstawiono normy pozakodeksowe oraz ich praktyczne zastosowanie w tworzeniu poszczególnych parafii personalnych. Prezentowane analizy podzielono ze względu na różne kryteria przynależności do takich parafii. Na początku omówiono parafie obrzędkowe, często tworzone w ordynariatach dla katolików wschodnich niemających własnej hierarchii. Bardziej szczegółowo ukazano parafie ordynariatu we Francji oraz w Polsce, gdzie istnieją trzy parafie obrządku ormiańskiego. Zaprezentowano też jedyną parafię obrządku bizantyńsko-słowiańskiego w Kostomłotach w diecezji siedleckiej. Kolejne zagadnienie stanowiła parafia dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego wraz z przepisami Stolicy Apostolskiej tego dotyczącymi, aż do decyzji papieża Franciszka zawartych w motu proprio *Traditionis custodes*. W kolejnym

podrozdziale ukazano rzeczywistość parafii dla migrantów, które erygowane zostały ze względu na ich język lub narodowość, ze szczególnym uwzględnieniem instrukcji *Erga migrantes caritas Christi*. Kolejnym tematem były personalne parafie akademickie lub parafie dla studentów, istniejące także w Polsce. Wyjątkowe miejsce w analizie prawnej znajdują realia parafii wojskowych dzięki zrównaniu prawnemu kapelana wojskowego z proboszczem na mocy art. VIII konstytucji apostolskiej *Spirituali Militum Curae*, a szczególnie występujące w Polsce, gdzie takich formalnie erygowanych parafii jest ponad siedemdziesiąt. Wreszcie na zakończenie tej części ukazano problematykę parafii dla byłych anglikanów w trzech ordynariatach personalnych utworzonych przez Benedykta XVI na podstawie konstytucji apostolskiej *Anglicanorum Coetibus*. W drugiej części ostatniego rozdziału zaprezentowano nowatorskie rozwiązania łączenia parafii terytorialnych i personalnych – takie jak misje *cum cura animarum* połączone z parafiami terytorialnymi. Szczególnym przykładem takiego połączenia są tzw. parafie wojskowo-cywilne, erygowane w Polsce na podstawie umowy między diecezjami terytorialnymi a ordynariatem polowym, w których kapelan wojskowy jest zarówno proboszczem personalnej parafii dla wiernych ordynariatu, jak i parafii terytorialnej erygowanej przy tej samej świątyni dla wiernych diecezjalnych z określonego terytorium. Wreszcie bardzo inspirująca wydaje się amerykańska praktyka tzw. parafii z wyboru (*parish of choice*), polegająca na zapisywaniu się do parafii innej niż parafia terytorialna zamieszkania, co pozwala na pewną formę przynależności personalnej do wybranej przez siebie wspólnoty. W trzeciej części tego rozdziału przedstawiono propozycję zmiany prawa kanonicznego w zakresie parafii personalnych.

Do głównego tekstu niniejszej dysertacji zostały dołączone aneksy. W trzech pierwszych umieszczono przykładowe dekrety erygowania parafii personalnych – historyczny dekret erygujący parafię obrządkową w Kostomłotach, dekret utworzenia parafii akademickiej w Częstochowie, a także dekret erygowania jednej z parafii wojskowych. Następnie przedstawiono wzór umowy między diecezją terytorialną a ordynariatem polowym, na podstawie której może być utworzona parafia „łączona” personalno-terytorialna (zwana wojskowo-cywilną). Na zakończenie przytoczono dłuższy fragment polskiego tłumaczenia dokumentu *Architects of communion* przygotowanego w Ordynariacie Personalnym Katedry św. Piotra, który koncentruje się na teologicznych, kanonicznych i praktycznych aspektach kształtowania się lokalnych społeczności wiernych, od małych nieformalnych wspólnot, przez *quasi*-parafie, aż do formalnie erygowanych parafii personalnych.

Pod koniec tego wprowadzenia należałoby wyeksponować kilka podstawowych zagadnień i pytań badawczych, które przewijają się na różnych etapach tej pracy, aby czytelnik miał je przed oczami, czytając kolejne stronicie. Oto one: po pierwsze, czy parafia personalna ma stanowić jedynie rzadko spotykany wyjątek

od ogólnego prawa stosowanego do parafii terytorialnych, czy jednak pełnoprawną alternatywę wobec występującego od wieków przyporządkowania terytorialnego wiernych? Po drugie, czy przynależność wiernych do parafii personalnej ma się opierać jedynie na elementach obiektywnych, takich jak konkretne cechy osobowe oraz zamieszkanie na danym terenie, czy też również na elementach subiektywnych, takich jak wybór i deklaracja wiernego oraz jego utożsamianie się z daną wspólnotą? Po trzecie, jaki model relacji między parafią terytorialną i personalną jest najlepszy, aby z jednej strony utrzymać prawdziwą przynależność parafialną, a z drugiej świadomość wspólnoty z Kościołem powszechnym? Po czwarte, jakie jest miejsce parafii personalnych w nawróceniu duszpasterskim struktur kościelnych, którego pragnie papież Franciszek? I wreszcie na zakończenie, po piąte, czy mając na uwadze odpowiedzi na powyższe pytania, należałoby zmienić obecnie obowiązujące przepisy, czy też wystarczy stosować je szerzej i z większą odwagą?

W tym miejscu chciałbym podziękować wielu osobom, bez których napisanie tej pracy byłoby trudne, a nawet niemożliwe. Przede wszystkim dziękuję moim rodzicom, Tomaszowi i Annie, za to, że nigdy nie zwątpili w moje możliwości i zawsze okazywali mi ciche wsparcie w pracy naukowej. Dziękuję też mojej siostrze Basi za bronienie mojego spokoju w czasie naukowych pobytów w rodzinnym Krakowie. Dziękuję arcybiskupowi metropolicie białostockiemu Józefowi Guzdkowi za to, że przez ponad 10 lat posługi biskupa polowego nie tylko zachęcał mnie do rozwoju naukowego, ale też wprost umożliwił napisanie tej pracy przez hojne udzielanie urlopów i zgodę na wyjazdy do rzymskich bibliotek, mimo że w kurii biskupiej Ordynariatu Polowego dał się niejednokrotnie w tym czasie odczuć brak kanclerza. Wyrażam też wdzięczność moim biskupom diecezjalnym, kardynałowi Stanisławowi Dziwiszowi oraz arcybiskupowi Markowi Jędraszewskiemu, za to, że ich decyzje pozwoliły na realizację naukowych zamierzeń i podjęcie drogi w kierunku habilitacji. Dziękuję też kardynałowi Kazimierzowi Nyczowi, który jako biskup pomocniczy diecezji krakowskiej skierował mnie na rzymskie studia z prawa kanonicznego, a jako metropolita warszawski nie tylko udzielił misji kanonicznej do nauczania prawa kanonicznego na UKSW, ale także życzliwą zachętą wspierał mój rozwój w tej dziedzinie nauki. Słowa podziękowania kieruję także do bp. Artura Mizińskiego, sekretarza generalnego Konferencji Episkopatu Polski, który udzielił mi cennych rad, jak godzić pracę naukową i dydaktyczną z administracyjnymi zadaniami kanclerza kurii. Wyrażam też wdzięczność za gościnę księdzu prałatowi Pawłowi Ptasznikowi oraz pozostałym księżom z ulicy Botteghe Oscure w Rzymie, gdzie przebywałem często w ostatnich latach ze względu na bliskość biblioteki Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego. Dziękuję także kolejnym czterem dziekanom Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW: ks. prof. Józefowi Wroczeńskiemu,

który przyjął mnie na wydział, ks. prof. Henrykowi Stawniakowi, który życzliwie wspierał moje plany i zamierzenia, ks. prof. UKSW Markowi Stokłosie, który jako dziekan i jako prorektor mobilizował do pracy oraz o. prof. UKSW Dariuszowi Borkowi, który z karmelitańską cierpliwością towarzyszył ostatnim zmaganiom. Dziękuję także koleżankom i kolegom z wydziału za życzliwe przyjęcie projektu tej pracy w czasie prezentacji tezy habilitacyjnej i za cenne uwagi, które w miarę możliwości uwzględniłem. Wyrazy wdzięczności ślę także do o. prof. Janusza Kowala SJ, promotora mojej pracy doktorskiej, który wspierał mnie przy wyborze tematu tej dysertacji oraz w rzymskich poszukiwaniach bibliograficznych, a także do prof. Carlo Fantappiè, którego wskazówki dotyczące niektórych kierunków poszukiwań historycznych były wprost bezcenne. Wyrażam też wdzięczność moim przyjaciółom ze studiów rzymskich: ks. dr. hab. Stanisławowi Adamiakowi, historykowi i znawcy łaciny, za konsultacje w obu tych obszarach oraz ks. dr. Pawłowi Pielce, teologowi, za motywowanie do pracy naukowej poprzez pisanie dysertacji habilitacyjnej w tym samym czasie. Podziękowania należą się także dwóm wybitnym młodym kanonistom, których doktoratów mam zaszczyt być promotorem pomocniczym: ks. dr. Rafałowi Kanieckiemu, za pomoc w poszukiwaniach bibliograficznych i przygotowaniu ankiet w zakresie duszpasterstwa wojskowego, a także za wsparcie w lekturze tekstów niemieckojęzycznych, oraz panu mgr. lic. Radosławowi Gosiewskiemu, którego zamięrowanie do historii prawa kanonicznego stanowiło dla mnie niejednokrotnie oparcie przy rozstrzygnięciu dylematów bibliograficznych i metodologicznych. Dziękuję ks. dr. Dariuszowi Koniecznemu za półtora roku jego posługi jako wicekanclerza kurii biskupiej Ordynariatu Polowego, dzięki której mogłem poświęcić więcej czasu na pracę naukową. Wyrażam wdzięczność pani Jowicie Rusieckiej za dokonaną korektę językową pierwszego projektu tej pracy. Dziękuję pracownikom biblioteki Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie oraz biblioteki UKSW za pomoc i życzliwość. Wyrażam wdzięczność także wszystkim konsultowanym kanclerzom oraz innym pracownikom poszczególnych kurii, którzy odpowiedzieli na pytania zawarte w ankietach. Dziękuję też ks. Ioanowi Alexandru Popowi z Papieskiej Komisji ds. Tekstów Prawnych za otwarcie biblioteki i archiwum, dzięki czemu w tej pracy znajduje się odniesienie do niepublikowanych wcześniej cennych wotów i opinii. Wyrazy wdzięczności dla całego zespołu wydawniczego składam wreszcie na ręce pani dr Elżbiety Sobczak, dyrektor Wydawnictwa UKSW. Dziękuję też obu recenzentom naukowym tej publikacji oraz wszystkim niewymienionym wcześniej osobom, które przyczyniły się w jakikolwiek sposób do ukończenia tej dysertacji. Mam nadzieję, że wpłynie ona nie tylko na wypełnienie ważnej luki w polskiej kanonistyce, lecz także na podjęcie refleksji nad duszpasterskim wymiarem prawa kanonicznego i potrzebą dostosowania struktur kościelnych do wyzwań współczesnego apostołatu.

Rozdział I

Od pierwszych wspólnot chrześcijańskich do dwudziestowiecznych parafii personalnych

W niniejszym rozdziale zostaną przedstawione rozwój struktur duszpasterskich, które dziś nazywamy parafiami personalnymi, oraz główne dokumenty prawno-kanoniczne istotne dla historii tej instytucji. Najpierw zostanie naszkicowany rozwój wspólnot chrześcijańskich w okresie pierwszego tysiąclecia chrześcijaństwa i pierwszych wieków drugiego, ze szczególnym uwzględnieniem troski duszpasterskiej wobec poszczególnych osób, dla których terytorium nie było jedynym i pierwszym kryterium przynależności. Następnie będzie przytoczone prawodawstwo średnio-wiecznych soborów w tym zakresie, z podkreśleniem roli konstytucji 9 Soboru Laterańskiego IV, która wpłynęła na kolejne 700 lat funkcjonowania parafii obrządkowych, językowych i narodowych. Po dokładnym przeanalizowaniu dorobku Soboru Trydenckiego w odniesieniu do porządkowania i dookreślenia przynależności parafialnej, zostaną wyeksponowane podstawowe rodzaje parafii personalnych w tym okresie: parafie rodowe, szlacheckie i królewskie, parafie obrządkowe, parafie narodowe oraz wspólnoty szpitalne i wojskowe pod opieką kapelana mającego prawa proboszczowskie. Następnie, po zreferowaniu prac redakcji Kodeksu Pio-Benedyktynskiego, zostanie ukazane w świetle literatury znaczenie kan. 216 § 4 oraz kan. 451 § 3. Po zaprezentowaniu unikalnej struktury duszpasterskiej, jaką były polskie przedwojenne parafie wojskowe, zostaną przedstawione przełomowe dla rozwoju parafii personalnych dokumenty Piusa XII w dziedzinie tworzenia wieloobrządkowych ordynariatów dla katolików wschodnich nieposiadających ordynariusza własnego obrządku, dotyczące posługi kapelana wojskowego i jego przyrównania do proboszcza, a także konstytucja apostolska *Exsul familia*, zachęcająca do tworzenia struktur parafialnych dla migrantów. Ograniczony zakres niniejszego studium nie pozwala na potraktowanie wszystkich okresów historycznych i poszczególnych zagadnień równie dogłębnie, jednak analiza podstawowych dokumentów prawnych i zasadniczych etapów historii tych wyjątkowych struktur duszpasterskich pozwoli na lepsze zrozumienie znaczenia dzisiejszego prawodawstwa oraz perspektyw jego rozwoju.

1. Parafialne społeczności personalne do początku XVI wieku – prawo i praktyka

W niniejszym podrozdziale zostanie przedstawiony rozwój prawa dotyczącego wspólnot parafialnych o charakterze personalnym. Po ogólnym rysie historycznym będą przeanalizowane przepisy formułowane na średniowiecznych soborach powszechnych – zarówno te, które dotyczą parafii dla chorych, jak i te, które odnoszą się do duszpasterstwa wiernych innego obrządku i języka.

1.1. Rozwój wspólnot personalnych w perspektywie kształtowania się struktury parafialnej

W niniejszym podrozdziale ukazana będzie w dużym skrócie historia wspólnot parafialnych w pierwszych piętnastu wiekach chrześcijaństwa¹ (głównie zachodniego), jednak z wyraźnym zaakcentowaniem tych wspólnot i struktur, które kształtowały się na podstawie kryterium personalnego, czyli poszczególnych kategorii osób, określanych ze względu na jakiś przymiot osobisty, kościelny lub zawodowy, a nie jedynie ze względu na zamieszkanie².

Warto przypomnieć, że termin „parafia” przez długi czas miał trzy znaczenia: prowincji kościelnej, diecezji oraz określonej jednostki administracji kościelnej zarządzanej przez prezbitera pod kierownictwem biskupa. W pierwszym tysiącleciu chrześcijaństwa to drugie rozumienie parafii było najczęstsze³, a dopiero w drugim milenium zaczęło dominować pojęcie parafii w obecnie używanym znaczeniu⁴,

¹ Por. A. M. STICKLER, *La parrocchia nella sua evoluzione storica*, w: *La parrocchia*, Città del Vaticano 1997, s. 7-19; P. V. AIMONE, *La parrocchia nel secondo millennio*, w: *La parrocchia: XXXI Incontro di studio, Centro Dolomiti Pio X, Borca di Cadore (BL), 28 giugno – 2 luglio 2004*, Milano 2005, s. 41-70.

² Odnośnie do zasady personalnej kształtowania parafii por. J. BAKALARZ, *Parafia personalna dla migrantów w prawodawstwie powszechnym Kościoła Zachodniego*, Lublin 1977, s. 14. Natomiast jeśli chodzi o historię parafii ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju wspólnot personalnych w omawianym okresie zob. tamże, s. 25-28; M. FELLICH, *De paroecia personali in ritu latino. Aspectus historicus-canonicus*, Tolosa 1959, s. 22-53; H. M. NGUYEN, *Personal Parishes in the 1983 Code of Canon Law and the Pastoral Care of Migrants*, Rome 1994, s. 7-27.

³ Por. L. NARDI, *Dei parrochi. Opera di antichità sacra e disciplina ecclesiastica*, vol. I, Pesaro 1829, s. 343-353.

⁴ W niniejszym studium słowo „parafia” zasadniczo używane jest w tym znaczeniu, jakiego nabrało szczególnie od czasu Soboru Trydenckiego, tj. lokalnej, stabilnie erygowanej wspólnoty wiernych, skupionej wokół własnego pasterza, którym jest proboszcz.

choć stosowano różne terminy na określenie proboszcza⁵. Jak zobaczymy poniżej, w pierwszych wiekach chrześcijaństwa wierni przynależeli do danej wspólnoty ze względu na związek z danym rodem (*gens*) lub rodziną w szerokim znaczeniu (*familia*)⁶, a także na zasadach znanych z prywatnych stowarzyszeń⁷. Mniej więcej od IV wieku społeczności chrześcijańskie zaczęły być wyróżniane za pomocą terytorium, czyli poprzez miejsce zamieszkania wiernych na określonym obszarze⁸, natomiast niektóre z nich nadal były określone poprzez kryterium personalne, czyli pewną cechę lub charakterystykę wiernych, którzy do takiej wspólnoty przynależeli.

Jak czytamy w *Dziejach Apostolskich* oraz w listach św. Pawła, pierwsze wspólnoty chrześcijańskie były związane z rodzinami i gromadziły się w domach poszczególnych wiernych⁹. Choć te zgromadzenia odbywały się w konkretnych miejscowościach, nie było jednak kryterium terytorialnego, które jednoznacznie oddzielałoby jedną wspólnotę od drugiej. Taką wspólnotę zwano najczęściej „Ekklezyja” – Kościół. Gromadził się on w danym domu¹⁰. Owa wspólnota miała charakter przede wszystkim personalny, ponieważ dany dom oznaczał przede wszystkim osoby związane z konkretnym rodem lub rodziną¹¹ (wraz z niewolnikami i klientami), a dopiero potem konkretne miejsce¹².

W Rzymie gromadzono się w domach prywatnych, które następnie stawały się miejscami kultu, czerpiącymi swoje nazwy od właścicieli konkretnych budynków. W ten sposób powstawały kościoły tytularne, spełniające z biegiem czasu funkcje dzisiejszych parafii¹³. Potwierdzono istnienie w IV wieku, za czasów papieża Marcelina (308-309), dwudziestu pięciu tytułów (*titulos*), nazywanych „prawiediecezjami” (*quasi diocesis*), przeznaczonych do sprawowania chrztu i pokuty, a także do pogrzebu męczenników. Użycie terminu „prawiediecezje” (*quasi diocesis*) ukazuje

⁵ Por. J. E. CIESLUK, *National Parishes in United States*, Washington 1944, s. 3. Autor słusznie przytacza różne określenia proboszcza stosowane we wczesnym i późnym średniowieczu, takie jak: *presbyter*, *plebanus*, *curatus*, *sacerdos parochialis* (można by jeszcze dodać *sacerdos proprius*) i zwraca uwagę, że termin *parochus* upowszechnił się dopiero po Soborze Trydenckim.

⁶ Por. R. KANTOR, *Estructuras gentilicias y asociativas en la cura de almas de la Iglesia primitiva*, „Cuadernos doctorales: derecho canónico, derecho eclesiástico del Estado” 19 (2002), s. 155-158. W celu wyjaśnienia pojęć *gens* i *familia* oraz pogłębienia znajomości tego wymiaru rzeczywistości społecznej starożytnego Rzymu zob. tamże, s. 112-123.

⁷ Por. tamże, s. 176-177.

⁸ R. Kantor ukazuje ewolucję terminu *dioikesis* od oznaczenia rzymskiej administracji do określenia danego terytorium, co zostało przyjęte w nomenklaturze kościelnej. Por. tamże, s. 133-135.

⁹ Tamże, s. 140-144.

¹⁰ Por. 1 Kor 16,19: „Pozdrawiają was serdecznie w Panu Akwila i Priscylla razem ze zbierającym się w ich domu Kościołem”.

¹¹ Por. Dz 16,33: „[...] natychmiast przyjął chrzest wraz z całym swym domem”.

¹² Por. R. KANTOR, dz. cyt., s. 175.

¹³ Tamże, s. 168-171.

pewną niezależność w sprawowaniu funkcji duszpasterskich, a wymienienie takich sakramentów jak chrzest czy pokuta wskazuje na szerokie uprawnienia prezbiterów w tych kościołach. Zostało to także potwierdzone za czasów papieża Damazego (336-383), który mówił o pokucie udzielanej przez prezbiterów i diakonów w parafiach (*per parrochias*). Wzmianka ta jest cenna nie tylko ze względu na słowo „parafia”, ale także z racji kolejnego potwierdzenia, że w tych świątyniach była udzielana pokuta kanoniczna¹⁴.

W okresie wczesnego średniowiecza w Rzymie istniało wiele miejsc pielgrzymowania wiernych różnych nacji. Wierni ci mieli przypisane dla swej narodowości kościoły i prezbiterów w nich posługujących. Już w VII wieku przybysze z Grecji mieli w Rzymie swoje świątynie, w których sprawowano liturgię wschodnią¹⁵. Około 800 roku można było spotkać miejsca przeznaczone dla Franków, Fryzów, Saksonów, Longobardów. Kościoły te miały prawo grzebania zmarłych¹⁶. Chociaż nie były to jeszcze parafie personalne dla ludzi różnych narodowości we współczesnym znaczeniu, istniał już jednak element kształtowania się tej rzeczywistości.

Od IV wieku Kościół rozwijał się nie tylko w miastach, ale także w mniejszych miejscowościach i wsiach¹⁷. Na Wschodzie do takich miejscowości na początku wysyłano biskupów, zwanych chorepiskopami, biskupami wiejskimi. Jednak na przedmieściach Aleksandrii posługę duszpasterską pełnili prezbiterzy, którzy działali w kościołach zależnych od biskupa Aleksandrii, według historyka Sokratesa nazywanych parafiami (*paroikia*)¹⁸. Na Zachodzie natomiast, głównie w Italii, wraz z rozwojem Kościoła na terenach wiejskich zaczęły powstawać kościoły, do których delegowany był konkretny prezbiter. Już papież Innocenty I miał świadomość, że wystarczy misja prezbitera, jeśli biskup z powodu odległości nie może się pojawić¹⁹. Także synody w VI wieku podkreślały wagę zakładania kościołów na wsiach²⁰. W północnych Włoszech powstały kościoły w zarządzie plebana, któremu powierzony był konkretny lud (*plebs*). W VI wieku mówiło się o parafiach²¹ i wiejskich wspólnotach²².

W świecie germańskim rozwinęły się fundacje nowych kościołów i kaplic. Były one powierzane konkretnym duchownym przez panów, którzy budowali je na

¹⁴ Por. M. METZGER, *Communautés locales, ministères et églises aux premiers siècles*, „Revue de Droit Canonique” 67 (2017), nr 2, s. 312-313.

¹⁵ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 25.

¹⁶ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 50-52.

¹⁷ Por. A. M. STICKLER, dz. cyt., s. 8-9.

¹⁸ Por. M. METZGER, dz. cyt., s. 316.

¹⁹ Tamże, s. 321-322.

²⁰ Tamże, s. 316.

²¹ Por. L. NARDI, dz. cyt., s. 344.

²² Por. G. MARTINI, *Parrochia personale in diritto canonico*, Torino 1950, s. 31.

swoich ziemiach. Jednocześnie zarówno kościół parafialny, jak i jego proboszcz coraz bardziej uczestniczyli w systemie feudalnym, który prowadził do prywatyzacji kościołów i władania nad nimi konkretnych rodzin lub rodów. W czasie reformy Karolingów system ten został już w dużym stopniu ukształtowany. Wtedy także określono zadania i obowiązki proboszcza jako tego, który uobecnia Kościół Chrystusowy, pomagając biskupowi i współpracując z nim²³.

Jednocześnie w Kościele łacińskim istniała świadomość, że kryterium przynależności do wspólnoty danej parafii może stanowić inny obrządek. Od wieków tereny południowo-wschodnich Włoch były zamieszkane przez wiernych obrządku wschodniego. W V-VI wieku znajdowały się one pod jurysdykcją także cywilną Cesarstwa Bizantyńskiego, a w kolejnych wiekach wahały się co do podległości między papieżem a patriarchą Konstantynopola²⁴. Kiedy podlegały papieżowi, nadal istniały tam kościoły i wspólnoty pod opieką kapłanów obrządku wschodniego, choć mogły mieć charakter terytorialny, ponieważ wierni niejednokrotnie zajmowali pewien obszar albo konkretne miejscowości. Choć losy parafii obrządkowych w tym rejonie były różne i często obrządek grecki w danym miejscu lub świątyni słabł albo wygasał, jednak takie kościoły były obecne od VI wieku na Sycylii²⁵, a od XI wieku także w takich miastach i diecezjach jak Neapol, Policastro, Brinidisi²⁶, Taranto, Bari, Trani, Altamura²⁷, Otranto i innych²⁸. Z drugiej strony w XI wieku łacinnicy mieli swoje kościoły na Wschodzie, choć trudno jest powiedzieć, w jakim stopniu dysponowały one prawami parafialnymi²⁹.

Sprawa obrządku w znaczeniu liturgicznym była też istotna w niektórych miejscach Kościoła łacińskiego. W Toledo, po odzyskaniu miasta w ramach rekonkwisty za króla Alfonsa VI w 1085 roku, ustanowiono sześć kościołów parafialnych rytu mozarabskiego, który był praktykowany tam od wieków w czasie dominacji

²³ Por. tamże, s. 11.

²⁴ Zob. P. POMPILIO RODOTA, *Dell'origine, progresso e stato presente del rito greco in Italia osservato dai greci, monaci basiliani, e albanesi*, vol. I, Roma 1758, s. 6-321. Autor opisuje skomplikowaną historię ziem południowych Włoch od V wieku, kiedy zaczęły się tam pojawiać wpływy cesarstwa wschodniego, przez spory jurysdykcyjne i najazdy Normanów, aż do XI wieku, kiedy Puglia, Calabria i Sycylia wracają pod jurysdykcję papieską.

²⁵ Por. tamże, vol. I, libro I, cap. XI, s. 434-461.

²⁶ Pośród licznych świątyń greckich w tym mieście wyróżniały się kościół św. Bazylego i kościół św. Andrzeja Apostoła. Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 95.

²⁷ Por. tamże. Najbardziej znany był kościół św. Mikołaja z Miry, ale istniały także świątynie rytu wschodniego pod wezwaniem Matki Bożej Większej oraz św. Jana Chrzyciela.

²⁸ Por. P. POMPILIO RODOTA, dz. cyt., vol. I, libro I, cap. X, s. 322-433. Ponadto bardzo istotne dla tożsamości katolików obrządku greckiego były klasztory bazylikańskie. Zob. tamże, vol. II, libro II, s. 1-275. Autor poświęca całą księgę swojego trzyczęściowego dzieła mnichom i mniszkom bazylikańskim.

²⁹ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 26.

arabskiej. Poza kaplicą w katedrze w Toledo oraz inną w Salamance, parafie te były jedynymi miejscami, w których ten wyjątkowy ryt liturgiczny Kościoła łacińskiego był praktykowany. Wierni obrządku mozarabskiego byli do niego włączeni z racji przynależności do wyżej wymienionych parafii i wpisywani do prowadzonych przez nie ksiąg personalnych. Parafianie mozarabscy nie podlegali jakiegokolwiek innej parafii terytorialnej w Toledo. Za parafian rytu mozarabskiego byli uważani wszyscy potomkowie w linii męskiej wiernych przynależących do tego rytu liturgicznego, bez względu na to, na terenie jakiej parafii mieszkali. Byli oni jednocześnie wyłączeni z jakiegokolwiek podległości wobec parafii terytorialnych³⁰. Prawa tych sześciu parafii potwierdzono w hiszpańskim konkordacie z 1553 roku, gdzie jest mowa o dziesięcinnie parafialnej płaconej dla parafii mozarabskiej i gdzie wierni zostali nazwani mozarabskimi parafianami³¹.

Zasadniczo w miastach (poza Rzymem) przed rokiem 1000 nie było parafii w dzisiejszym znaczeniu³². Podobnie było w Kościołach Wschodnich, przede wszystkim w Konstantynopolu, gdzie Hagia Sofia zajmowała pierwsze miejsce, a inne świątynie były budowane bardziej ze względu na kult świętych niż z powodu potrzeb duszpasterskich danej dzielnicy³³. Zarówno w Konstantynopolu³⁴, jak i w innych miastach można zauważyć wyraźną różnicę między katedrami, czyli kościołami biskupimi, z jedynym w mieście baptysterium i prawami do udzielania chrztu świętego³⁵, a pozostałymi miejscami kultu, gdzie prezbiter mógł celebrować Eucharystię i spowiadać, ale nie chrzczyć. W kościołach chrzcielnych przełożonym był archiprezbiter, podczas gdy w mniejszych kościołach lub kaplicach zwyczajny kapłan³⁶.

Początek zmiany tej sytuacji przypada na XI wiek, kiedy także w miastach zaczęły powstawały kościoły obejmujące swoim duszpasterstwem określone rejony i wspólnoty, zasadniczo jednak bez wyznaczonych konkretnych granic parafii. Również poza Rzymem, kiedy w miastach dopiero kształtowała się sieć kościołów,

³⁰ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 59-63.

³¹ Por. tamże, s. 62: „Et insuper si aliquis *parochianus mozarabe* veniat ad praedicta civitatem ex aliquo loco ad commorandum in ea, constit illum esse talem mozarabe, ex descendencia patris vel avorum, taliter quod per viginti annos citra solvissent eorum *decimas parochiali ecclesiae mozarabe*, tales habentur et essent *parochiani mozarabes*” (podkr. moje – J. D.).

³² Por. L. NARDI, dz. cyt., vol. II, s. 468-513.

³³ Por. tamże, s. 311-312.

³⁴ Por. tamże, s. 318-320.

³⁵ Por. P. V. AIMONE, *Paroisse territoriale et paroisse personnelle en Suisse*, w: *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico: il diritto canonico di fronte al. Terzo Millenio. Atti dell'XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002, s. 575.

³⁶ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 10-11, 23-24.

pojawiały się parafie, które nie miały swojego terytorium³⁷. Rozwijały się ponadto kościoły prywatne i fundacje autonomiczne związane z konkretnymi rodzinami³⁸. Na uwagę zasługują zwłaszcza parafie rodowe³⁹, które swoją parafialną jurysdykcją obejmowały poszczególne rodziny szlacheckie, a nie dane terytorium⁴⁰. Wydaje się, że podstaw historycznych tworzenia takich parafii należy szukać w budowaniu kościołów przez wielkich feudalnych władców, którzy stawiali za własne środki świątynie, gdzie mogli wypełniać praktyki religijne. Takie miejsca stawały się dla danego rodu lub kilku rodów ich kościołami, gdzie uczestniczyli we Mszy świętej i przyjmowali sakramenty święte. Później, w miarę kształtowania się sieci kościołów parafialnych, uzyskiwali oni często odpowiedni dokument papieski, który nadawał im prawo do traktowania wybudowanych przez siebie świątyń jako kościołów parafialnych i tym samym wyłączał ich z jurysdykcji terytorialnej⁴¹. Średniowieczne korzenie ma kilka innych parafii rodowych w Genui: kościół św. Pankracego zbudowano około 1000 roku dla rodzin Calvo i Pallavicino, kościół św. Łukasza dla rodów Spinola i Grimaldi ufundowano w 1183 roku, a kościół św. Torpete objął patronatem ród Cattaneo della Volta w 1180 roku i stał się on ich kościołem parafialnym⁴². Również parafie personalne w Aquili mają początek w średniowiecznych zamkach budowanych w tym mieście⁴³.

W XIII i XIV wieku system parafialny stawał się coraz bardziej określony⁴⁴. Jednym z celów reformy gregoriańskiej było przeciwstawienie się tendencji do podporządkowania kościołów świeckim panom, zadbanie o kościelną własność świątyń, a także o to, żeby proboszcz czuł się pasterzem odpowiedzialnym za konkretną wspólnotę. Zaczęła się więc formować terytorialna sieć parafialna obejmująca poszczególne miejscowości. W tym samym czasie nadal istniały i kształtowały się

³⁷ Por. J. M. BONNEMAIN, *Parroquia personal*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico*, vol. V: *Legistas – Patronato Regio*, ed. J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO, Pamplona 2012, s. 927; H. HALLER-MANN, *Personalpfarrei*, w: A. V. CAMPENHAUSEN, I. RIEDEL-SPANGEBERGER, R. SEBOTT, *Lexicon für Kirchen – und Staatskirchenrecht*, Bd. III, Padenborn et al. 2004, s. 189-191.

³⁸ Por. L. CHIAPPETTA, *Manuale del Parroco, Commento giuridico-pastorale*, a cura di F. CATOZZELLA, A. CATTÀ, C. IZZI, L. SABBARESE, Bologna 2015², s. 21.

³⁹ Taka nazwa wydaje się najwłaściwszym tłumaczeniem łacińskiego *paroecliae gentilitiae*. Parafie te zwane są także rodzinnymi (*familiares*), jednak zasadniczo chodzi tu o rodziny szlacheckie.

⁴⁰ Por. L. NARDI, dz. cyt., vol. I, s. 500: „Verano delle Parrocchie divise perfino per famiglie, le quali dovevano essersi unite per mantenere un Prete Parroco [...]”.

⁴¹ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 41.

⁴² Por. tamże, s. 67-89. Według autora w 1519 roku potwierdził to papież Leon X, konstatuując, że od ponad 300 lat troska duszpasterska wobec rodu Cattaneo della Volta jest powierzona rektorowi tego kościoła.

⁴³ Por. tamże, s. 87-92.

⁴⁴ Por. P. V. AIMONE, *Paroisse...*, dz. cyt., s. 575.

wspólnoty z uprawnieniami charakterystycznymi dla parafii. Rozwijały się parafie rodowe, czego przykładem może być parafia św. Mateusza w Genui, obejmująca ród Doriów, zatwierdzona w 1320 roku breve papieża Jana XXII, na mocy którego tej parafii została powierzona troska duszpasterska o członków rodu i ich rodziny⁴⁵.

Na zachodnich terenach słowiańskich, kolonizowanych przez ludność narodowości niemieckiej, powstawały niemieckie wspólnoty z uprawnieniami parafialnymi określone pod względem językowym. Było tak w Szczecinie w 1203 roku, jak również w Złotorii w 1217 roku. Wydaje się więc, że już na początku XIII wieku istniały kościoły z uprawnieniami parafialnymi dla ludności różniącej się pod względem językowym i narodowym⁴⁶.

W niemieckich miastach funkcjonowały parafie, do których przynależność określano przypisaniem do różnych grup i cechów, na jakie dzieliły się w średniowieczu poszczególne zawody i rzemiosła. Takie parafie funkcjonowały w XIV wieku w Ratyźbonie oraz w Konstancji⁴⁷. Ta ostatnia parafia istniała przynajmniej od 1330 roku i nie był do niej przypisany żaden kościół, a tylko jeden z ołtarzy katedry⁴⁸. Natomiast w Kolonii w 1333 roku została utworzona parafia personalna pod wezwaniem Matki Bożej in Pasculo dla prałatów, kanoników, wikariuszy i innych członków kleru kościoła katedralnego oraz ich rodzin⁴⁹. Jeszcze wcześniej, w 1269 roku, powstała w Paderborn klasztorna parafia personalna, do której przynależeli wszyscy mieszkający w klasztorze lub będący w jego władaniu, a także goście⁵⁰.

Jak ukazano powyżej, w średniowieczu kształtowała się terytorialna sieć parafialna, jednak – zwłaszcza w miastach – były zakładane wspólnoty parafialne na podstawie kryterium personalnego, dla poszczególnych rodzin, zawodów czy stanów. Jak zostanie zaprezentowane poniżej, dwie kategorie takich wspólnot omówiono na średniowiecznych soborach powszechnych: parafie dla chorych oraz te, które utworzono z racji języka lub obrządku.

⁴⁵ Por. D. URSAYA, *Disceptationes Ecclesiasticae una cum resolutionibus seu Judicatis Sacrarum Congregationum, in quibus pro una Partium scripsit, vel pro veritate consultus respondit*, vol. VIII, Venetiis 1730, pars I, disceptatio XXIV, s. 105, nr 5: „Ipsorum et familiarum eorumdem, dumtaxat animarum cura geritur”.

⁴⁶ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 25.

⁴⁷ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 79-81, 88.

⁴⁸ Por. J. DORN, *Zur Geschichte der Personalpfarreien*, „Zeitschrift der Savigny-Siftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung” 6 (1916), s. 349-349.

⁴⁹ Por. tamże, s. 346-347. Autor przytacza dokument arcybiskupa Walrama z 29 marca 1233 roku, w którym określono dokładnie parafian przynależących do parafii.

⁵⁰ Por. tamże, s. 362. Autor cytuje dokument biskupa Meinwerka, który wymienia „homines ad monasterium pertinentes aut in possessione eius degentes et hospites”.

1.2. Postanowienia soborów powszechnych w sprawie uprawnień parafialnych dla zorganizowanego duszpasterstwa chorych

Już od starożytności chrześcijańskiej na Wschodzie, a od VIII wieku w karolińskiej Galii fundowano domy opieki i miejsca pobytu dla chorych, zwłaszcza trędowatych. Te instytucje, z których wyrosły dzisiejsze szpitale, były traktowane jako osobne jednostki administracyjne pod opieką biskupa. Ponieważ często były wyposażone w kościoły lub kaplice, w średniowieczu otrzymywały prawa parafialne na mocy papieskich przywilejów. Były też wyłączane z prawa dziesięciny przysługującej parafii terytorialnej⁵¹.

W tym kontekście kan. 23 Soboru Laterańskiego III przewidywał, że trędowaci mają prawo do własnego kościoła i kapłana: „Chociaż Apostoł powiedział, że członki ciała uchodzące za słabsze powinny być obdarzone większym poszanowaniem, niektórzy ludzie Kościoła, szukając własnego pożytku, a nie Jezusa Chrystusa, nie pozwalają, aby trędowaci, którzy nie mogą zamieszkiwać razem ze zdrowymi ani wraz z innymi przychodzić do kościoła, mieli własne kościoły i cmentarze oraz korzystali z posługi własnego kapłana. Ponieważ uważamy, że jest to bardzo dalekie od chrześcijańskiego miłosierdzia, ustanawiamy z apostolską życzliwością, że gdziekolwiek ludzie ci zebrali się razem i prowadzą wspólne życie, a jest ich odpowiednia liczba, mogą mieć kościół i cmentarz oraz cieszyć się posiadaniem swojego kapłana i należy im na to pozwolić bez żadnego sprzeciwu. Niech jednak mają się na baczności, aby nigdy nie naruszali praw istniejących tam już starych kościołów parafialnych. Nie chcemy bowiem, aby obróciło się na szkodę dla innych to, na co zezwalamy im w duchu miłosierdzia. Zalecamy też, aby nie byli zobowiązani do płacenia dziesięciny ze swoich ogrodów i pastwisk dla zwierząt”⁵².

Sobór nawiązuje tu do fragmentu 12 rozdziału Pierwszego Listu do Koryntian, gdzie św. Paweł, porównując wspólnotę Kościoła do ciała składającego się z wielu członków, apeluje, aby słabszym członkom okazać większy szacunek (por. 1 Kor 12,22-23). W tym kontekście za słabsze członki, które należy obdarzyć szacunkiem,

⁵¹ Por. tamże, s. 79-81.

⁵² CONCILIUM LATERANENSE III, *Canones*, kan. XXIII, w: DSP II, s. 198-199: „Cum dicat Apostolus, abundantiorum honorem membrorum infirmioribus deferendum, ecclesiastici quidam, quae sua sunt, non quae Iesu Christi, quaerentes, leprosis qui cum sanis habitare non possunt et ad ecclesiam cum aliis convenire, ecclesias et coemeteria non permittunt habere nec proprii iuvvari ministero sacerdotis. Quod quia procul a pietate christiana esse dignoscitur, de benignitate apostolica constituimus, ut ubicumque tot simul sub communi vita fuerint congregati, qui ecclesiam cum coemeterio constituere et proprio gaudere valeant presbytero, sine contradictione aliqua permittantur habere. Caveant tamen ut iniuriosi veteribus ecclesiis de iure parochiali nequaquam existant. Quod namque eis pro pietate conceditur, ad aliorum iniuriam nolumus redundare. Statuimus etiam ut de hortis et nutrimentis animalium suorum, decimas tribuere non cogantur”.

uznawani są trędowaci, nawet nieliczni⁵³. Należy im pozwolić na posiadanie własnego kościoła i cmentarza oraz posługi kapłana. Warto zauważyć, że przyznanie prawa do kościoła wraz cmentarzem (*ecclesia cum coemeterio*) oraz własnego kapłana (*proprio presbytero*) oznacza uznanie dwóch elementów charakterystycznych dla parafii. Jednocześnie taka wspólnota nie jest literalnie nazywana przez Sobór parafią. W kanonie jest mowa o prawach parafialnych starych kościołów, które nie mogą być naruszone przez korzystanie z udzielonego prawa. Warto zwrócić uwagę, że w przytoczonym kanonie dwukrotnie podkreślono wymiar łaskowości (*pietatis*), która stanowi główną motywację udzielonych uprawnień⁵⁴. Ten kanon Soboru Laterańskiego III został włączony do kolekcji dekretów Grzegorza IX⁵⁵ i jako taki był w Kościele obowiązującym prawem aż do publikacji Kodeksu prawa kanonicznego w 1917 roku.

Na Soborze w Vienne uchwalono specjalny dekret w obronie leprozoriów, a także hospicjów dla ubogich i szpitali⁵⁶. Po wielu wskazaniach dotyczących przede wszystkim uczciwego zarządzania majątkiem tych instytucji, potwierdzono również zwyczaje odnośnie do udzielania sakramentów i sakramentaliów: „Ponadto jest naszą intencją, jeśli są gdzieś szpitale, które od dawna mają ołtarz lub ołtarze, cmentarz i prezbiterów celebrujących i udzielających ubogim sakramentów kościelnych, czy jeśli rektorzy parafialni według zwyczaju odprawiają w nich święte obrzędy, aby stary zwyczaj zachował się w odniesieniu do wykonywania i udzielania tej duchowej posługi”⁵⁷. Ołtarz, cmentarz, celebrujący prezbiter – te elementy wskazują na parafialne prawa tych szpitali i przytułków, co zostało jeszcze podkreślone przez odniesienie do rektorów parafialnych (*parochiales rectores*), których należy rozumieć jako równych proboszczowi. Takie uprawnienia parafialne i personalne są głęboko osadzone w prawnym zwyczaju (*consueverint [...] consuetudo servetur*), który należy zachować⁵⁸.

⁵³ Por. *Glossa Ordinaria*, in X, 3, 48, 2, v. tot, col. 1560: „Set quot sufficunt? Forte x. ut 10. [...] vel etiam pauciores, dummodo velint ecclesiam dotare”.

⁵⁴ W cytowanym powyżej przekładzie słowo *pietas* tłumaczone jest jako miłosierdzie. Hostiensis w swoim komentarzu do *Liber Extra* łączy sens pojęcia *pietas* ze współczuciem, dwukrotnie używając obok siebie słów *compassio* i *pietas*. Por. HOSTIENSIS, in X, 3, 48, 2, s. 174A.

⁵⁵ X, 3, 48, 2.

⁵⁶ Por. CONCILIUM VIENNENSE, *Decreta*, XVII, w: DSP II, s. 571-573 = *Clem.*, III, 11, 2.

⁵⁷ Tamże, s. 572-573: „Ceterum nostrae intentionis existit quod, si qua sint hospitalia, altare vel altaria et coemeterium ab antiquo habentia, et presbyteros celebrantes et sacramenta ecclesiastica pauperibus ministrantes, seu si parochiales rectores consueverint in illis exercere praemissa, antiqua consuetudo servetur quoad exercenda et ministranda spiritualia supra dicta”. W tekście polskim zostały zamienione „kapłan” na „prezbiter”, a „zarządcy parafii” na „rektorów parafialnych”, co lepiej odpowiada łacińskiemu oryginałowi (korekta tłum. moja – J. D.).

⁵⁸ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 81-82.

Wydaje się znaczące, że pierwsze wspólnoty dla konkretnych grup, jakimi zajęło się prawodawstwo soborów powszechnych, to społeczności parafialne dla trędowatych i pozostałych chorych. Ojcowie soborowi zauważają potrzebę specjalnych kościołów, a także kapłanów ze szczególnymi uprawnieniami dla troski duszpasterskiej o tę wyjątkową grupę wiernych, gdzie dzieła miłości spotykają się z misją ewangelizacyjną.

1.3. Konstytucja 9 Soboru Laterańskiego IV (1215) i jej znaczenie dla parafii obrządkowych i językowych

Sobór Laterański IV, przygotowany i przeprowadzony przez papieża Innocentego III w celach politycznych i reformatorskich, pozostawił po sobie wiele postanowień, które uporządkowały i zmieniły oblicze Kościoła⁵⁹. Wśród nich istotna dla spraw parafii i troski duszpasterskiej była konstytucja 10, która nakazała ustanowić we wszystkich kościołach katedralnych i klasztornych odpowiednich kapłanów, aby przepowiadali słowo Boże i słuchali spowiedzi⁶⁰. Jeszcze istotniejsze znaczenie dla kształtowania się systemu parafialnego miała słynna konstytucja 21 *Omnis utriusque sexus*, nakazująca spełnienie obowiązku Komunii wielkanocnej i corocznej spowiedzi u własnego kapłana⁶¹. Tym samym każdy wierny miał podlegać jednemu kapłanowi, który miał pewne uprawnienia, szczególnie związane ze sprawowaniem sakramentu pokuty⁶². Choć pozycja proboszcza jako własnego kapłana w tym okresie dopiero się kształtowała⁶³, trzeba jednak podkreślić, że wskutek tej konstytucji

⁵⁹ Por. R. FOREVILLE, *Latran I, II, III et Latran IV*, Paris 1965, s. 307-317.

⁶⁰ Por. CONCILIUM LATERANENSE IV, *Constitutiones*, const. 10, w: CCQL: „Unde praecipimus tam in cathedralibus quam in aliis convetalibus ecclesiis viros idoneos ordinari, quos episcopi possint coadiutores et cooperatores habere, non solum in praedicationis officio verum etiam in audiendis confessionibus et poenitentibus iniungendis ac caeteris, quae ad salutem pertinent animarum”.

⁶¹ Por. tamże, const. 21: „Omnis utriusque sexus fidelis, postquam ad annos discretionis pervenerit, omnia sua solus peccata confiteatur fideliter, saltem semel in anno *proprio sacerdoti*, et inunctam sibi poenitentiam studeat pro viribus adimplere, suscipiens reverenter ad minus in Pascha eucharistiae sacramentum, nisi forte de consilio *proprii sacerdotis* ob aliquam rationabilem causam ad tempus ab eius perceptione duxerit abstinendum” (podkr. moje – J. D.).

⁶² Por. tamże: „Si quis autem alieno sacerdoti voluerit iusta de causa sua confiteri peccata, licentiam prius postulet et optineat a proprio sacerdote, cum aliter ille ipsum non possit solvere vel ligare”.

⁶³ Por. L. NARDI, dz. cyt., vol. I, s. 219-235. Na tych stronach autor podkreśla, że konstytucja *Omnis utriusque* nie utożsamia własnego kapłana z proboszczem. Jeśli nawet są wyjątki, jednak zasadniczo *sacerdos proprius* oznaczał wtedy proboszcza, podobnie jak *rector ecclesiae* lub *praelatus ecclesiae*.

soborowej uległa ona wyraźnemu wzmocnieniu⁶⁴. Nie oznacza to, że nie było wyjątków odnośnie do uprawnień proboszczowskich⁶⁵. Batalia o niektóre z nich trwała setki lat, zwłaszcza ze strony zakonów żebrzących⁶⁶.

Wierni byli z reguły przyporządkowani własnemu kapłanowi jedynie na podstawie zamieszkania w danej miejscowości. Sam Sobór Laterański uczynił jednak wyłom w tej terytorialnej zasadzie i dopuścił osobną opiekę duszpasterską dla wiernych ze względu na ich język lub obrządek. Tę możliwość wprowadziła konstytucja 9 Soboru Laterańskiego IV: „Ponieważ w wielu miejscach w granicach jednego miasta i diecezji pomieszala się ludność mówiąca różnymi językami, mająca jedną wiarę, ale różne obrządki i zwyczaje, nakazujemy stanowczo, aby biskupi tychże miast i diecezji zatroszczyli się o wyznaczenie odpowiednich ludzi, którzy według różnych obrządków i w różnych językach mogliby sprawować dla nich święte obrzędy, udzielać sakramentów oraz nauczać ich zarówno słowem, jak i przykładem”⁶⁷.

Zwraca uwagę jednoznaczny nakaz (*districte praecipimus*) ustanowienia odpowiednich mężów, którzy mogliby pełnić duszpasterską posługę w różnych obrządkach i językach, w tych miastach i diecezjach, gdzie taka potrzeba istnieje⁶⁸. W dalszej części konstytucja zawiera kategoryczny zakaz, żeby w jednym mieście

⁶⁴ Por. CONCILIUM LATERANENSE IV, *Constitutiones*, const. 32, w: DSP II, s. 270-273. Na początku znajduje się tam sformułowanie: *qui vero parochialem habet ecclesiam*, a potem: *ecclesiae, quae curam proprii sacerdotis habere*. W tym zakresie por. P. A. KIRSCH, *Der „sacerdos proprius” in der abendlandischen Kirche von dem Jahre 1215*, „Archiv für Katholische Kirchenrecht” 84 (1904), s. 528. Zob także P. V. AIMONE, *Paroisse...*, dz. cyt., s. 576-577; J. DOHNALIK, *Il precetto pasquale. La normativa sulla Comunione e la confessione annuale (cann. 920 e 989) alla luce della tradizione canonica*, Roma 2015, s. 87-88; P. V. AIMONE, *Paroisse...*, dz. cyt., s. 576-579.

⁶⁵ Por. JOHANNES TEUTONICUS, *Apparatus in Concilium Quartum Lateranense, in const. 21, v. licentiam*, w: CCQL, s. 209: „Quid si malitiose ille recusat? Eat propria auctoritate”; VINCENTIUS HISPANUS, *Apparatus in Concilium Quartum Lateranense, in const. 21, v. cum aliter*, w: CCQL, s. 315: „Idest si contempnatur suus, quia si non requiritur, contempnitur. Quod si non vult ei dare licentiam, adat superiorem ut eius auctoritate procedat [...] vel eat auctoritate sua”; DAMASUS, *Apparatus in Concilium Quartum Lateranense, in const. 21, v. non possit solvere vel ligare*, w: CCQL, s. 429: „Item si iusta causa intevniente parrochianus petat licentiam et sacerdos non det, petat superiorem”.

⁶⁶ Por. P. V. AIMONE, *Paroisse...*, dz. cyt., s. 579-580; J. DOHNALIK, *Il precetto...*, dz. cyt., s. 141-164. Na przytoczonych stronach opisane są podstawowe dokumenty, świadczące o ponad 300 latach walki zakonów żebrzących, aby zostało uznane, że wierni mogą u nich wypełnić przykazanie spowiedzi wielkanocnej, a nie tylko u proboszcza.

⁶⁷ CONCILIUM LATERANENSE IV, dz. cyt., const. 9, s. 244-245: „Quoniam in plerisque partibus intra eandem civitatem atque dioecesim permixti sunt populi diversarum linguarum, habentes sub una fide varios ritus vel mores, districte praecipimus ut pontifices huius modi civitatum sive dioecesum, provideant viros idoneos, qui secundum diversitatem rituum et linguarum divina officia illis celebrent et ecclesiantia sacramenta ministrent, instruendo eos verbo pariter et exemplo”.

⁶⁸ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 56: „Hoc patet ex solemnii forma decreti et verba «districte praecipimus», i. e. onerata graviter eorum conscientia nam de bono et salute animarum agitur”.

lub diecezji nie było dwóch biskupów, co byłoby podobne do jednego ciała o dwóch głowach, jakby potwora⁶⁹. Sobór zezwala jednak w przypadku konieczności na nominację specjalnego wikariusza do spraw wiernych danego obrządku⁷⁰. Na zakończenie ojcowie soborowi grożą mieczem ekskomuniki i pozbawieniem kościelnych posług, a nawet przekazaniem władzy świeckiej, w przypadku lekceważenia przepisów soborowej konstytucji⁷¹.

W tytułach, jakie średniowieczni rubrycyści nadawali konstytucji 9, najczęściej pojawia się ten o różnych obrządkach w tej samej wierze⁷², niejednokrotnie z doprecyzowaniem, że chodzi o jedną diecezję lub miasto⁷³. W innych tytułach wyeksponowano zakaz ustanawiania dwóch biskupów w jednym mieście lub diecezji⁷⁴. Jedynie w kilku podkreślono potrzebę zagwarantowania duszpasterskiej posługi w różnych rytach lub językach⁷⁵.

Trzech pierwszych komentatorów Soboru Laterańskiego IV koncentruje się przede wszystkim na kwestii utrzymania kapłanów, którzy mają służyć wiernym innego rytu lub języka. Johannes Teutonicus podkreśla, że biskup ma ich utrzymać

⁶⁹ Por. CONCILIIUM LATERANENSE IV, dz. cyt., constitutio 9, s. 244-245: „tamquam unum corpus diversa capita, quasi monstrum”. Niezależnie od kontekstu historycznego konstytucji 9 Soboru Laterańskiego IV, jakim była czwarta krucjata i podbój Konstantynopola i innych ziem wschodniego chrześcijaństwa przez krzyżowców, zasada przewidyująca jednego biskupa w jednym mieście, sięgająca św. Cypriana oraz Soboru Nicejskiego, była przestrzegana przez wieki jako gwarantująca katolicką jedność wspólnoty chrześcijańskiej. Po 1215 roku częściowo uchylano tę zasadę ze względu na unie z poszczególnymi Kościołami Wschodnimi, najwcześniej z Ormianami w 1439 roku. W ten sposób w okresie nowożytnym ze względu na Kościoły obrządkowe *sui iuris* w jednym mieście mogło być kilku różnych hierarchów (przykładem może być międzywojenny Lwów z trzema arcybiskupami katolickimi: łacińskim, greckokatolickim i ormiańskim). Por. H.-M. LEGRAND, *La délimitation des diocèses (11es 22-24)*, w: *La chargé pastorale des évêques. Décret «Christus Dominus». Texte latin et traduction française*, Paris 1969, s. 199-211.

⁷⁰ Por. tamże: „Sed si propter praedictas causas urgens necessitas postulaverit, pontifex loci catholicum praesulem, nationibus illis conformem, provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit obediens et subiectus”.

⁷¹ Por. tamże: „Unde si quis aliter se ingesserit, excommunicationis se noverit mucrone percussus, et nec sic resipuerit, ab omni ecclesiastico ministerio deponatur, adhibito, si necesse fuerit, brachio aeculari tantam insolentiam compescendam”.

⁷² Por. *Concilii Quarti Lateranensis Rubricae*, ad const. 9, w: CCQL, s. 143: „De diversis ritibus in eadem fide”; „De diversis ritibus sub una fide et moribus”; „De diversis ritibus in fide”.

⁷³ Por. tamże: „De diversis ritibus in eadem fide et diocesi”; „De diversis ritibus fidei in eadem civitate”.

⁷⁴ Por. tamże: „Ne plures episcopi sint in una civitate”; „In una civitate vel diocesi non sint diversi pontifices”; „Quod plures episcopi non sint in una civitate”.

⁷⁵ Por. tamże: „Secundum diversitatem rituum et linguarum disponendi sunt doctores”, „Quod prelati sub se secundum diversitates rituum dominicos debent habere doctores”; „De officiis diversarum linguarum celebrandis”; „Ut prelati provideant subditis suis secundum diversos ritus”.

z własnych dochodów⁷⁶. Podobnie uważa Vincentius Hispanus⁷⁷, który w glosie do konstytucji 10 podkreśla, że biskup jest odpowiedzialny za wydatki tych kapłanów, żeby nie brakowało im nic z tego, co konieczne⁷⁸. Damasus, który zna już dzieło Wincentego, również zauważa ten sam obowiązek biskupa, jednak nie zapomina o innych możliwościach utrzymania kapłanów⁷⁹: mogą oni mieć dochody związane z pracą duszpasterską⁸⁰, gdyby ich jednak brakowało, obowiązek spoczywa na biskupie, ponieważ nikt nie jest zobowiązany do walki na własny koszt⁸¹.

Ponadto Johannes Teutonicus podkreśla, że władza ewentualnego wikariusza biskupiego ustanowionego dla wiernych różnych rytów lub języków jest władzą zwyczajną⁸². Natomiast Wincenty przypomina fragment dekretu Gracjana, odwołując się do sytuacji w czasach Augustyna z powracającymi do Kościoła donatystami, gdzie akceptowano dwóch biskupów w jednej diecezji. Uznaje jednak wyjątkowość tamtej sytuacji i argumentuje, że nie może być dwóch równych jurysdykcji w tym samym miejscu⁸³. Potem Wincenty rozwija rozważania nad podziałem parafii lub

⁷⁶ Por. JOHANNES TEUTONICUS, *Apparatus...*, in const. 9, v. provideant viros idoneos, w: CCQL, s. 201: „suis expensis, ut infra c. proximo”; tamże, in const. 10, v. quos episcopi, w: CCQL, s. 202: „partiatur enim honus suum”.

⁷⁷ Por. VINCENTIUS HISPANUS, *Apparatus...*, in const. 9, v. provideant viros idoneos, w: CCQL, s. 303: „in expensis episcopi, infra”.

⁷⁸ Por. tamże, in const. 10, v. cum indiguerint, w: CCQL, s. 304: „Et nonne semper episcopus ministrabit eis expensas? Ita, quia ex quo tempore ire non potest, ipsi accipient procurationes episcopales. Cum autem indiguerint, episcopus det expensas, quia clerici non tenentur amplius quam sit scriptum”. Istnieje także krótszy wariant tego rozważania: „Et nonne episcopus ministrabit illis necessaria? Immo ipsi enim accipient episcopales procurationes. Et cum indiguerint, det eis episcopos”. Natomiast tym, którzy mają ordynariusza, inny biskup powinien uczynić zadość ich potrzebom. Por. tamże, v. viros idoneos: „per eos per quos habent ordinari, alias episcopus supplebit”.

⁷⁹ Por. DAMASUS, *Apparatus in Concilium Quartum Lateranense*, in const. 9, v. provideant viros idoneos, w: CCQL, s. 423: „in expensis episcopi. infra c. proximo, xii. Q. ii Caritatem”. Ten drugi przytaczany fragment pochodzi z dekretu Gracjana C. 12, q. 2, c. 45: „Iustum namque est, ut illi consequantur stipendium, qui pro tempore suum commodare reperiuntur obsequium”.

⁸⁰ Por. DAMASUS, *Apparatus...*, in const. 10, v. cum indiguerint: „Set nonne habebunt procurationem sicut episcopus haberet si visitaret? Utique, quia subit honus: debetur et emolumentum, ut supra de prebend. Cum secundum Apostolum lib. iii”. Damazy powołuje się tutaj na list papieża Innocentego III (por. X, 3, 5, 16), w którym są cytowane słowa apostoła Pawła, że ten, kto służy ołtarzowi, powinien żyć z ołtarza.

⁸¹ Por. tamże: „Sed si adhuc recepta procuratione indigeant debet eis episcopus providere, ut hic dicitur, quia nullus tenetur suis stipendiis militare”.

⁸² Por. JOHANNES TEUTONICUS, *Apparatus...*, in const. 9, v. constituat sibi, w: CCQL, s. 202: „Et tamen habet ordinariam postestem, licet dicatur vicarius episcopi”. Warto zauważyć, że komentowana konstytucja 9 Soboru Laterańskiego została umieszczona w I księdze *Liber Extra*, pod tytułem *De officio iudicis ordinarii* (por. X, 1, 31, 14).

⁸³ VINCENTIUS HISPANUS, *Apparatus...*, ad const. 9, v. diversos pontifices habeat, w: CCQL, s. 303: „Contra vii. q. i. Non autem. Set illud speciale fuit. Contra supra de paroch. Si episcopus lib. i. Set ibi dividitur episcopatus in duos et non remanet unus, quia tunc esset monstrum ut hic. Arg. in eodem

diecezji, który może być konieczny⁸⁴. Wreszcie Damazy po odwołaniu się do Wincentego podkreśla, że nie może być dwóch biskupów w jednym okręgu⁸⁵.

W kolekcji zgromadzonej przez A. García y García znajdują się również dwa dokumenty z nazwą *Casus*⁸⁶, jeden z Paryża, a drugi z Fuldy, które streszczają najważniejszą treść każdej konstytucji. W *Casus Parisiensis* podkreślono, że jeśli w jednym mieście lub biskupstwie znajdują się ludy różnego języka i obrządku, choć jednej wiary, biskup powinien zapewnić im odpowiednie nauczanie. Następnie przypomniano, że nie może być dwóch biskupów w jednym mieście, biskup może jednak ustanowić swojego zastępcę, który musi być mu posłuszny⁸⁷. Natomiast pierwsza część *Casus Fuldensis* dotycząca omawianego kanonu brzmi: „Tam, gdzie są różne języki, muszą być ustanowieni odpowiedni rektorzy, aby szafowali sakramentami oraz nauczali słowem i przykładem”⁸⁸. W dalszej części wyeksponowano jedność władzy duchownej w jednym mieście, która ma być zapewniona nawet pod groźbą kar kościelnych i świeckich⁸⁹.

loco due pares iurisdictiones non possunt esse; si tamen essent, ut in illo capitulo Non autem, melior esset occupantis condicio”.

⁸⁴ Por. tamże, v. unum corpus: „istud determinat totum. Non enim est dubium quin una parochia dividi possit in duas et unus episcopatus in duos et una prebenda in duas ut de cetero non sit una, quia illud prohibetur in Turonensi concilio, supra de prebend. Maioribus lib. i. Possunt autem dividi, ut sint due de cetero sicut fundus”. Warto przytoczyć także tekst, do którego odwołuje się Wincenty: „Maioribus ecclesiae beneficiis in sua integritate manentibus indecorum nimis videtur, ut minorum clericorum praebendae patiantur sectionem. Idcirco, ut, sicut in magnis, ita quoque in minimis membris suis firmatam ecclesia habeat unitatem, divisionem praebendarum aut dignitatum permutationem fieri prohibemus” (X, 3, 5, 8).

⁸⁵ Por. DAMASUS, *Apparatus...*, ad const. 9, v. diversos pontifices habeat, w: CCQL, s. 423: „Fiunt enim duo, ita quod resultant due conterminationes, non autem quod in una conterminatione sint duo episcopi, ut xvi. q. i. Plures”. Ten ostatni odnośnik odwołuje się do dekretu Gracjana: „Plures baptismales ecclesiae in una terminatione esse non possunt, sed una tantummodo cum cappellis suis. Et si contentio fuerint de terminatione duarum matricum, plebes utrarumque discernat, et si non conveniunt, iis Dei iudicio discernatur” (C. 16, q. 1, c. 54).

⁸⁶ Por. A. GARCÍA Y GARCÍA, *Introducción. Concliii Quatri Lateranensis Constitutiones*, w: CCQL, s. 7.

⁸⁷ Por. *Casus Parisiensis in Concilium Quatrum Lateranense. Auctore forsan Vincentio*, nr 9, v. Quoniam, w: CCQL, s. 468: „Quoniam in eodem episcopatu vel civitate sunt diversi populi diversarum linguarum et rituum et unius fidei, providere debet eis episcopus correctiones idoneas, nec debent in una civitate duo esse episcopi. Potest tamen unus episcopus in predito casu proponere alium praesulem loco sui, qui sibi debeat esse obediens”.

⁸⁸ *Casus Anonymi Fuldenses in Concilium Quatrum Lateranense*, nr 9, v. Quoniam, w: CCQL, s. 485: „Ubi sunt diverse lingue, conformes rectores debent poni qui ministrent sacramenta et instruant verbo et exemplo” (tłum. własne).

⁸⁹ Por. tamże: „una civitas unum potificem habeat, episcopus ponat vicarium conformem utrique. Si aliquis se aliter ingesserit, excommunicetur. Si nec sic resipuerit, privetur ministerio ecclesiastico, et si necesse fuerit, brachium seculare adhibeatur”.

Konstytucja 9 Soboru Laterańskiego IV została sformułowana w określonym kontekście historycznym, jakim było podbicie przez łacinników Konstantynopola i ustanowienie cesarstwa łacińskiego, włączono ją jednak do Dekretalów Grzegorza IX⁹⁰ i stała się obowiązującym prawem. Była także obiektem komentarzy i glos ważnych i wpływowych kanonistów. Dotyczyły one m.in. istniejących wspólnot wiernych innego języka lub obrządku⁹¹ oraz miejsc ich występowania, jak np. Konstantynopol, Kalabria, Trydent (dla Włochów i Niemców)⁹², Metz albo Werona⁹³. Komentatorzy podkreślali także rolę odpowiednich kapłanów (*viros idoneos*)⁹⁴. Tacy prezbiterzy na czele parafii ustanowionej ze względu na narodowość lub obrządek powinni posiadać dobrą znajomość języka, zwyczajów, tradycji i charakteru powierzonego im ludu⁹⁵. Autorzy zwracali uwagę również na wskazania odnośnie do ustanowienia wikariusza biskupa opiekującego się na terenie diecezji ludźmi różnych języków lub obrządków. Taki kapłan nie musi być biskupem, a jeśli nim jest, nie może mieć pełnych praw ordynariusza miejsca, ale ma podporządkować się biskupowi diecezjalnemu w celu zachowania jedności Kościoła partykularnego⁹⁶.

Oddziaływanie tej soborowej konstytucji było znaczne nie tylko w średniowieczu, ale i w czasach nowożytnych⁹⁷. Choć obowiązywała przez setki lat, zyskiwała nową aktualność. Z jednej strony podkreślała wagę urzędu biskupa diecezjalnego jako znaku jedności, z drugiej strony była przywoływana wtedy, gdy szanując różnorodność wiernych, tworzono parafie obrządkowe i językowe lub narodowe⁹⁸.

⁹⁰ Por. X, 1, 31, 14.

⁹¹ Por. HOSTIENSIS, in X, 1, 31, 14, v. celebrent, s. 165A: „Ergo adhuc hodie haec permixtio toleratur, nihil enim ob est salutis credentium”.

⁹² Por. PANORMITANUS, in X, 1, 31, 14 (s. 182r), nr 3: „in diviniis officiis et sacramentis ministrandis potest esse diversa consuetudo etiam in eadem civitate. Nam semper contingit quod in eadem civitate sunt Graeci et Latini, ut in civitate Constantinopolitana, et in multis locis Calabriae. Item Italici et Teutonici, ut in civitate Tridentina”.

⁹³ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 56, nota 1.

⁹⁴ Por. HOSTIENSIS, in X, 1, 31, 14, v. idoneos: „Alii enim ponendi non sunt”; glossa ordinaria in X, 1, 31, 14, v. provideant, col. 467: „suis expensis”.

⁹⁵ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 57: „Ordinarius ergo in providendo pastorem pro aliquo ministerio debet respicere utilitatem, necessitatem tali paroeciae [...] Hoc praesertim verum est pro paroecia nationali ubi sacerdos cognoscere debet linguam, mores, traditiones et characterem sui populi”.

⁹⁶ Por. HOSTIENSIS, in X, 1, 31, 14 (s. 165A); PANORMITANUS, in X, 1, 31, 14 (s. 182-183); M. FELLICH, dz. cyt., s. 56, nota 2: „Hostiensis et Panormitanus dicunt quod eo vocabulo potest significatio episcopi adhiberi, quia praesul debet esse ordinationibus sacerdotum. Si est enim episcopus, ille non potest esse ordinarius loci sed eius auxiliaris vel vicarius”.

⁹⁷ W sprawie recepcji tej konstytucji soborowej w praktyce Kościoła na przestrzeni wieków zob. O. CONDORELLI, *Unum corpus, diversa capita. Modelli di organizzazione e cura pastorale per una „varietatis ecclesiarum”*, Roma 2002.

⁹⁸ Por. P. V. AIMONE, *Paroisse...*, dz. cyt., s. 580: „Cette exception est contenue dans la constitution *Quoniam in plerisque* qui a un sens étonnement actuel, par rapport à la réalité de certaines Eglises locales,

Przykładowo na terenach południowych Włoch bywali ustanawiani biskupi obrządku wschodniego podlegli biskupowi łacińskiemu zgodnie z konstytucją *Quoniam in plerisque*⁹⁹, a jeszcze w 1554 roku utworzono w Palermo parafię św. Mikołaja Greków dla wiernych rytu greckiego¹⁰⁰.

U progu czasów nowożytnych w Rzymie powstały przynajmniej dwie parafie narodowe. W 1478 roku papież Sykstus IV ustanowił kościół św. Marii, który później został nazwany San Luigi dei Francesi, parafią dla wszystkich Francuzów mieszkających w Rzymie. Przywilej ten odnowił potem Leon X¹⁰¹. Ten sam papież w 1519 roku stworzył przy kościele San Giovanni dei Fiorentini parafię dla mieszkających w Rzymie Florentczyków, którzy należeli do niej bez względu na to, w jakiej dzielnicy żyli¹⁰². Natomiast kościoły św. Marii z Montserrat dla Hiszpanów oraz św. Marii dell'Anima dla narodu niemieckiego nie miały pełnych praw parafialnych, ale jedynie przywilej grzebania na cmentarzach przykościelnych swoich zmarłych rodaków¹⁰³. Podobne uprawnienie miał już przynajmniej od XIV wieku kościół dla pielgrzymów z Anglii¹⁰⁴.

2. Sobór Trydencki i jego wskazania dotyczące tworzenia parafii

Sobór Trydencki sprawą tworzenia parafii zajął się w latach 1562-1563 dwukrotnie. Dnia 25 maja 1562 roku zostało zaprezentowanych ojcom soborowym dziewięć kanonów reformatorskich¹⁰⁵, z których czwarty dotyczył potrzeby zadbania o większy dostęp wiernych do sakramentów. Jeśli powodem utrudnień byłaby liczba wiernych, rektor kościoła katedralnego powinien zadbać o większą liczbę księży, którzy mogliby zająć się udzielaniem sakramentów świętych¹⁰⁶. Jednak tam, gdzie ze względu na rozległość miejsca (*ob loci amplitudinem*) lub trudności (*difficultatem*) wierni nie

européennes surtout, mais qui se destine à s'élargir à cause des mouvements migrants actuels”.

⁹⁹ Zob. P. PICCOLÒ, *Società civile e società religiosa in terra d'Otranto attraverso gli archivi parrochiali e comunali: diritto canonico latino e diritto greco-orientale a confronto in tema di giurisdizione e di diritto personale*, Romae 2008, s. 13-67. Autorka ukazuje na tych stronach historię greckiego rytu w diecezji Otranto.

¹⁰⁰ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 95.

¹⁰¹ Por. tamże, s. 58.

¹⁰² Por. tamże, s. 57-58.

¹⁰³ Por. tamże, s. 59.

¹⁰⁴ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 52. Autor cytuje w tym miejscu średniowieczną kronikę *Flores historiarum*.

¹⁰⁵ Por. CT VIII, nr 280, s. 502-504.

¹⁰⁶ Por. CT VIII, nr 280, s. 503.

mogli swobodnie (*commode*) przyjmować sakramentów, biskupi, po rozpoznaniu sprawy i wysłuchaniu kapituły, mogli stworzyć nowe parafie (*novas parochias... constituere possint*). Taka decyzja mogła być podjęta nawet wbrew dotychczasowemu rektorowi i obowiązywała bez względu na jakiegokolwiek zastrzeżenia, rezygnacje, zawieszenia i inne przeszkody. Projekt kanonu zawiera ponadto regulację zezwalającą na przymuszenie wiernych do przekazywania środków na utrzymanie kapłanów, którzy staną na czele nowych parafii¹⁰⁷.

Dyskusje nad kanonami reformatorskimi rozpoczęły się dopiero 10 lipca 1562 roku i trwały 5 dni – do 15 lipca¹⁰⁸. Najczęściej powtarzaną uwagą było wykreślenie konieczności konsultowania kapituły w tej sprawie¹⁰⁹. Ponadto niektórzy ojcowie zwrócili uwagę, że lepiej powiedzieć o przeszkodzie z powodu nadmiernej odległości (*distantiam*) niż rozległości (*amplitudinem*)¹¹⁰, a inni podkreślali kwestię sprawowania kultu Bożego i trudności dla wiernych w uczestniczeniu w służbie Bożej w dotychczasowych parafiach¹¹¹. Jeden z ojców soborowych zasugerował, że należy przydzielić nowemu proboszczowi konkretną część starej parafii¹¹², a inny mówił o tym, aby nie przyznawać konkretnych sum pieniędzy, ale dochody¹¹³. Wreszcie, pod sam koniec prac, 15 lipca 1562 roku w piśmie biskupa Hieronima Savorgnanusa z Dalmacji znalazł się postulat, aby norma zawarta w proponowanym kanonie „została rozszerzona tak, żeby w tych miastach, w których lud

¹⁰⁷ Por. CT VIII, nr 280, s. 503, kan. 4: „In his vero, in quibus ob loci amplitudem sive difficultatem parochiani commode ad eas percipiendorum sacramentorum causa accedere non possunt: causa cognita et tractatu capituli praecedente novas parochias, etiam invito rectore constituere possint, quacumque reservatione et affectione super dictis ecclesiis non obstante, neque huiusmodi ordinationes et erectiones possint tolli nec impediri ex quibuscumque resignationibus, cum quibusvis derogationibus vel suspensionibus, et, si necesse fuerit, compellere possint populum ea suppeditare, quae sufficiant ad vitam illorum sustentendam, qui ecclesiis de novo erectis erunt praeficiendi”.

¹⁰⁸ Zob. CT VIII, nr 335-344, s. 677-696.

¹⁰⁹ Postulat *tractatu capituli deleantur* w różnej formie został powtórzony przez ponad piętnastu ojców soborowych. Por. CT VIII, nr 335-338, s. 677-685. Jedin zauważa, że ten opór biskupów, głównie hiszpańskich i włoskich, miał źródło w utrudnieniach ze strony kapituł w przeprowadzeniu projektów reformatorskich, por. H. JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*, vol. IV/1, Brescia 1979-1981, s. 267.

¹¹⁰ Por. CT VIII, nr 335, s. 677: „Archiep. *Idruntinus*. [...] 4. remittantur iudicio ordinarii, et dicatur *loci distantiam*”; CT VIII, nr 337, s. 682: „*Gerundensis* [...] In 4. [...] *Ibi amplitudinem* dicatur *distantiam*”.

¹¹¹ CT VIII, nr 335, s. 678: „*Surrentino* [...] in 4. addatur *ad condecentem Dei cultum administrandum*”; CT VIII, nr 337, s. 682: „*Auriensi* [...] in 4. *Ibi administrandis* addatur *et cultui divino celebrando*, et *ibi percipienda sacramenta* addatur *ad audienda officia divina*”.

¹¹² Por. CT VIII, nr 335, s. 678: „*Rossanensis* [...] In 4. Declaretur, an parochi noviter erecti, ut competens portio assignetur eis, et subsint veteri parochiae”.

¹¹³ Por. CT VIII, nr 343, s. 692: „*Bracarensi* [...] In 4. Declaretur, quod non dentur in pecunia numerata portiones illae, sed in redditibus”.

uczęszcza, a poza katedrą nie ma innych parafii, ordynariusz mógł erygować nowe parafie i ustanawiać nowe tytuły ze względu na potrzeby i wygodę swojego ludu”¹¹⁴.

Wiele wyżej wymienionych sugestii ojców soborowych zostało uwzględnionych w ostatecznym tekście dekretu o reformie, głosowanym w czasie sesji 21, która odbyła się w czwartek, 16 lipca 1562 roku. Zatwierdzony tekst kan. 4 brzmi: „Natomiast w tych kościołach, w których z powodu oddalenia miejsc lub z powodu innych trudności parafianie nie mogą bez wielkich kłopotów przystępować do sakramentów i uczestniczyć w Bożej służbie, biskupi będą mogli ustanowić nowe parafie, nawet wbrew obecnym pasterzom, według zasad zawartych w konstytucji [papieża] Aleksandra III, która rozpoczyna się od słów: *Dla wysłuchania*. Natomiast kapłanom, którzy zostaną ustanowieni na czele nowo utworzonych kościołów, będą przyznane odpowiednie części dochodów kościelnych, wedle woli biskupa, z przychodów, które należały do kościoła macierzystego. W miarę potrzeb biskup może przymusić lud do tego, aby dostarczał środki niezbędne dla utrzymania wspomnianych kapłanów bez względu na jakiegokolwiek ogólne albo szczegółowe zastrzeżenie bądź przyznanie wydane w sprawie tych kościołów. Ponadto tego rodzaju zarządzeń i ustanowienia parafii nie mogą znieść ani nie mogą im przeszkodzić żadne wyznaczenia, również na mocy rezygnacji, ani żadne inne ograniczenia czy też zawieszenia”¹¹⁵.

S. Pallavicino zauważa, że ostatnie zdania cytowanego kanonu wskazują na delegowaną władzę udzieloną ordynariuszom przez Stolicę Świętą w sprawie tworzenia parafii, ponieważ żadne inne przeciwne zarządzenia nie mają w tej sprawie mocy¹¹⁶. Ponadto w tekście zwraca uwagę odniesienie do jednego z dekretów

¹¹⁴ Por. CT VIII, nr 344, s. 695: „*Sibiniensis* [...] extendatur, quod in illis civitatibus, in quibus populus frequens et preter cathedralem non sunt aliae parochiae, ordinarius possit novas erigere parochias et novos instituere titulos pro exigentia et commoditate sui populi”.

¹¹⁵ CONCILIUM TRIDENTINUM, Sessio XXI, *Decretum de reformatione*, 16 lipca 1562, kan. 4, w: DSP IV, s. 618-619: „In iis vero, in quibus ob locorum distantiam sive difficultatem parochiani sine magno incommodo ad percipienda sacramenta et divina officia audienda accedere non possunt, novas parochias, etiam invitatis pastoribus, iuxta formam constitutionis Alexandri III, quae incipit *Ad audientiam*, constituere possint. Illis autem sacerdotibus, qui de novo erunt ecclesiis noviter erectis praeficiendi, competens assignetur portio arbitrio episcopi ex fructibus ad ecclesiam matricem quomodocumque pertinentibus. Et, si necesse fuerit, compellere possit populum ea subministrare, quae sufficiant ad vitam dactorum sacerdotum sustentendam, quacumque reservatione generali vel speciali vel affectione super dictis ecclesiis non obstantibus. Neque huiusmodi ordinationes et erectiones possint tolli nec impediri ex quibuscumque provisionibus, etiam vigore resignationis, aut quibusvis aliis derogationibus vel suspensionibus”.

¹¹⁶ Por. S. PALLAVICINO, *Istoria del Concilio di Trento*, Roma 1666, s. 495: „Fu anche aggiunto a quel decreto, che gli Ordinari procedessero in quest'opera eziando come delegati della Sede Apostolica e ciò per togliere gli ostacoli dell'esenzioni e de'privilegi: il qual modo usossi poi anche negli altri capi e a noi basterà l'averne informati i lettori una volta per tutte”. Zob. też P. SARPI, *Istoria del Concilio di Trento*,

papieża Aleksandra III w *Liber Extra*, a więc stanowiącego część obowiązującego prawa w czasie trwania Soboru¹¹⁷. Ten list Aleksandra III przewiduje, że jeśli parafianie mają wielkie trudności¹¹⁸ z powodu odległości, aby zwłaszcza w zimie przychodzić do kościoła parafialnego, należy ustanowić kapłana na czele nowego kościoła, jednak po prezentacji rektora większego kościoła i za zgodą kanonika fundatora. Dopiero wtedy, kiedy macierzysty kościół nie wskaże odpowiedniego kapłana, biskup ma mimo wszystko mianować nowego proboszcza¹¹⁹. Wydaje się, że przytoczenie tego dekretu, który rozstrzygał konkretną sytuację w określonej miejscowości, ma wyznaczyć kierunek działania, a nie tyle ustalić szczegółową procedurę mianowania proboszczów na nowe parafie¹²⁰.

Skoro według kan. 4 istnieją inne trudności (*difficultatem*), z powodu których bez wielkich kłopotów parafianie (*ob [...] difficultatem parochiani sine magno incommodo*) nie mogą przystępować do sakramentów i uczestniczyć w świętych obrzędach, powstaje pytanie, czy były one natury językowej lub kulturowej. Tekst soborowy tego jednak nie precyzuje. Gdyby tak było, celowe byłoby utworzenie dla takich parafian parafii personalnej. Nawet jeśli nie ma tutaj wyrażonego odniesienia do możliwości tworzenia takiej parafii, przynajmniej *tacite* Sobór takiej możliwości nie wyklucza¹²¹.

Torino 1974, s. 863, gdzie autor sugeruje, że dotychczas Rzym niechętnie patrzył na tworzenie nowych parafii bez jego zgody, gdyż groziło to uszczupleniem dochodów, dlatego Sobór chciał to zmienić, aby biskup mógł samodzielnie podejmować taką decyzję.

¹¹⁷ Niektórzy ojcowie uważali to odniesienie za niepotrzebne. Por. CT VIII, nr 337, s. 683: „*Ilerdensis [...] 4. videtur superfluous, quia idem habetur de iure communi*”; CT VIII, nr 343, s. 693: „*Albinganensis [...] In 4. non debemus recedere a constitutionibus Alexandri III*”.

¹¹⁸ Por. *Glossa ordinaria* in X, 3, 48, 3, col. 1561, v. magna difficultate: „*Haec est iusta causa constituendi ecclesiam in alteri parochia*”.

¹¹⁹ Por. X, 3, 48, 3: „*Ad audientiam nostram noveris pervenisse, quod villa, quae dicitur H., tantum perhibetur ab ecclesia parochiali distare, ut in tempore hiemali, quum pluviae inundant, non possint parochiani sine magna difficultate ipsam adire, unde non valent congruo tempore ecclesiasticis officis interesse. Quia igitur dicta ecclesia ita dicitur in rebus abundare, quod praeter illius villae proventus minister illius convenienter valeat sustentationem habere, fraternitati tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus, si res ita se habet, ecclesiam ibi aedifices, et in ea sacerdotem, sublato appellationis obstaculo, ad presentationem rectoris ecclesiae maioris cum canonico fundatoris assensu instituas, ad sustentationem suam eiusdem villae obventiones ecclesiasticas percepturum, providens tamen, ut competens in ea honor pro facultate loci matrici ecclesiae servetur, quod quidem fieri posse videtur, quum eiusdem villae dominus viginti acras terrae frugiferae velit ad usum sacerdotis conferre. Si vero persona matricis ecclesiae virum idoneum presentare distulerit, vel opus illud voluerit impedire, tu nihilominus facias idem opus ad perfectionem deduci, et virum bonum appellationis cessante diffugio instituere non omittas*”.

¹²⁰ Por. J. LECLER, H. HOLSTEIN, P. ADNÈS, CH. LEFEBVRE, *Trente*, vol. 2, Paris 1981, s. 288: „*Ici encore, comme dans les textes précédents, le concile a profondément remanié le texte qui lui est soumis*”.

¹²¹ Por. A. BARBOSA, *Pastoralis sollicitudinis, sive De officio et potestate parochi*, Tripartita descriptio, Lungduni 1712, pars I, cap. I, s. 5, nr 25. Autor streszcza dekret soborowy, nie precyzując, czy chodzi

Do sprawy tworzenia nowych parafii Sobór Trydencki wrócił jeszcze w ostatnim okresie obrad. Dnia 5 września 1563 roku ojcom soborowym zostało zaprezentowanych dwadzieścia jeden kanonów reformatorskich¹²². Wśród nich był projekt kan. 14, w którego drugiej części omówiono kwestię tworzenia parafii tam, gdzie nie ma jasnych ich granic ani ludu przypisanego do konkretnego kościoła. Sobór wzywa biskupów, aby w tych miejscach określonego ludowi został wyznaczony stały proboszcz¹²³, który będzie ich znał i sprawował im sakramenty, chyba że zarządzą temu w inny użyteczny sposób ze względu na właściwości miejsca. To zarządzenie soboru miało obowiązywać bez względu na przeciwne przywileje, wyłączenia, konstytucje, a także zwyczaje, nawet niepamiętne¹²⁴.

Przytoczony wyżej kanon był omawiany przez ojców soborowych między 11 września a 2 października 1563 roku razem z pozostałymi projektami przepisów dotyczących reformy Kościoła. Kan. 14 nie był szeroko komentowany, a większość ojców skoncentrowała się na jego pierwszej części dotyczącej utrzymania biedniejszych diecezji, biskupów i kościołów katedralnych¹²⁵. Jeśli chodzi o zagadnienia kanoniczne związane z parafiami, jeden z ojców chciał potwierdzenia praktyki

tylko o kościoły ustanawiane dla parafii terytorialnych. W kolejnym numerze formułuje jednak krótką definicję kościoła parafialnego, w której pierwszorzędną jest troska duszpasterska, ale w określonych granicach. To ostatnie słowo wydaje się wskazywać na terytorium: „A Parochia et Parochia dicitur Parochialis Ecclesia, quae habet jus consistens in cura animarum ipsorum Parochianum certis limitibus constituta, ipsius Sacramenta ministrans et proprium habens Rectorem et Parochum”, tamże, nr 26.

¹²² Por. CT IX, nr 269, s. 748-759.

¹²³ Własny proboszcz ma być wyznaczony in *certas propriasque tribus*. Znaczenie słowa *tribus* jest w tym kontekście niejasne. R. Metz zatrzymuje się nad tym zagadnieniem dłużej w swoim artykule i stawia hipotezę, że chodzi tu o *la pieve*, formę kościoła lokalnego znanego we Włoszech. W każdym razie autor podkreśla, że nie jest to jednoznacznie terytorialne odniesienie. Por. R. METZ, *Le cadre territorial ou personel de la paroisse d'après les schemas du concile de Trente*, w: *Liber Amicorum Monseigneur Onclin*, ed. J. LINDEMANS, H. DEMEESTER, Gembloux 1976, s. 9.

¹²⁴ Por. CT IX, nr 269, s. 755, kan. 14: „In his quoque civitatibus ac locis, ubi parochiales ecclesiae certos non habent fines, nec proprium populum, quem regant, sed promiscue petentibus sacramenta administrantur: mandat sancta synodus episcopis pro tutiori animarum eis commissarum salute, ut distincto populo in certas propriasque tribus unicuique suum perpetuum peculiaremque parochum assignent, qui eas cognoscere valeat, et a quo licite sacramenta suscipiant; aut alio utiliori modo, prout loci qualitas exegerit, provideant. Non obstantibus quibuscumque privilegiis, exemptionibus, constitutionibus et consuetudinibus, etiam immemorabilibus”.

¹²⁵ Zob. CT IX, nr 278-317, s. 795-888. Ta tendencja w dyskusji, która koncentrowała się na zapewnieniu utrzymania biskupom, jest widoczna w podsumowaniu opinii ojców soborowych do kan. 14: „In 14. tollatur verbum *ius patronatus habent. Lotharingus, Aquilegiensis, Callerensis, Bracarenensis, Genuensis*. – Quoad pensiones, non fiant mentio de parochiis. *Madrutius*. – Statuatur ad dirimendas lites, quomodo possint institui pensiones. *Lotharingus, Aquilegiensis, Cretensis, Granatensis, Bracarenensis*. Pensiones impositae moderentur iuxta praesentem taxam. *Cretensis, Antibarensis*. – Provideat Sanctissimus, prout ei videbitur. *Venetus*”, tamże, s. 887.

udzielania sakramentów w jakiegokolwiek parafii¹²⁶, inny podkreślenia, że w każdym dużym mieście, gdzie nie ma parafii, należy je erygować, a w każdym regionie trzeba ustanowić zarówno parafię, jak i proboszcza¹²⁷. Ponadto jeden z ojców soborowych chciał zniesienia klauzuli *utiliori modo*, która przewidywała możliwość zadbania o wiernych w bardziej użyteczny sposób, po uwzględnieniu okoliczności¹²⁸. Wreszcie inny ojciec soboru proponował dodanie do kan. 14 bardziej pojemnego określenia *seu aliquo alio modo providere*¹²⁹.

Dnia 8 października 1563 roku wyznaczono osiemnastu ojców do zajmowania się kanonami reformatorskimi zgodnie z wcześniej wyrażonymi sugestiami¹³⁰. Od 22 do 30 października pracowali nad redakcją tych kanonów¹³¹, których liczbę zmniejszono do dwudziestu¹³². Odnośnie do kan. 14, który teraz stał się trzynastym, ojcowie postanowili dodać zdanie o utworzeniu nowych parafii tam, gdzie ich dotychczas nie było¹³³. W przedstawionym 2 listopada projekcie kan. 13 tekst odnoszący się do parafii nie został w ogóle poprawiony w porównaniu do pierwotnego kan. 14 z 11 września¹³⁴. Od 2 do 10 listopada odbyły się ostatnie prace kongregacji ogólnej ojców nad przedstawionym projektem dwudziestu kanonów. Kan. 13 był zazwyczaj pomijany w debacie, a nieliczne głosy na jego temat nie dotyczyły kwestii tworzenia parafii¹³⁵.

Ostatecznie dekret o reformie ogłoszono 11 listopada 1563 roku. W kan. 13 dotyczącym ubogich kościołów katedralnych i parafialnych zawarto także wskazania dotyczące tworzenia nowych parafii: „Ponadto w tych miastach i miejscach, gdzie kościoły parafialne nie obejmują określonego obszaru ani ich rektorzy nie posiadają określonego ludu, którym by mieli kierować, ale udzielają sakramentów różnym osobom, które tego pragną, święty sobór poleca biskupom, aby dla ułatwienia zbawienia dusz, które są im powierzone, podzielili lud na określone, właściwe parafie i aby każdemu wyznaczili jego stałego i własnego proboszcza,

¹²⁶ Por. CT IX, nr 284, s. 816: „*Messanensis* [...] Et placet, quod sacramenta ministrentur ex qualibet parochia”.

¹²⁷ Por. CT IX, nr 302, s. 856: „*Ostunensis* [...] Instituatur, ut in magnis civitatibus, in quibus non sunt parochiae, instituantur, et unicuique regioni instituatur parochia et parochus”.

¹²⁸ Por. CT IX, nr 310, s. 870: „*Soranus* [...] In 14. deleatur quod dicitur *regibus et principibus*, item quod dicitur *utiliori modo*”.

¹²⁹ CT IX, s. 820: „*Naxiensis* [...] In 14. addatur *seu aliquo alio modo providere*”.

¹³⁰ Por. CT IX, nr 316, s. 885: „Deputati ad reformanda 21 canones reformationis iuxta sententias patrum”.

¹³¹ Por. CT IX, nr 319, s. 891-898.

¹³² Po opuszczeniu kan. 4. Por. CT IX, nr 319, s. 897: „*Quartus canon dimittatur*”.

¹³³ Por. CT IX, nr 319, s. 898: „In 14. [...] Addatur, quod ubi nullae sunt parochiae, assignentur”.

¹³⁴ Por. CT IX, nr 324, s. 910, kan. 13.

¹³⁵ Por. CT IX, nr 325-339, s. 912-964. Zob. H. JEDIN, dz. cyt., vol. IV/2, s. 201-234.

który będzie mógł znać lud, i tylko od niego wierni będą mogli godnie otrzymywać sakramenty, albo też stosownie do warunków miejsca biskupi zatroszczą się o to w inny, bardziej odpowiedni sposób. Podobnie biskupi dołożą starań, aby to jak najszybciej uczynić w tych miastach i miejscach, w których nie ma żadnych parafii, bez względu na jakiegokolwiek przywileje ani zwyczaje, nawet istniejące od niepamiętnych czasów”¹³⁶.

Mamy tu nakaz utworzenia jasno określonych parafii i ustanowienia własnego proboszcza zakładający kryterium terytorialne, gdyż mowa jest nie tylko o miastach i miejscach (*civitatibus ac locis*), lecz także o niedookreślonych granicach parafii (*ubi parochiales ecclesiae certos non habent fines*)¹³⁷. Do ostatecznego tekstu kanonu włączono także proponowaną wcześniej formułę o pilnej potrzebie utworzenia parafii tam, gdzie dotychczas ich w ogóle nie było¹³⁸. Kanon zawiera nakaz podziału ludu Bożego na ustalone parafie oraz przydzielenie mu stałego i własnego proboszcza (*ut distincto populo in certas propriasque parochias unicuique suum perpetuum peculiaremque parochum assignent*), jednak nie przesądza, czy parafie te mają być wyłącznie terytorialne. Tym bardziej że Sobór dodaje klauzulę *aut alio utiliori modo, prout loci qualitas exegerit, provideat* – rozumianą przez wielu autorów jako pozostawienie możliwości tworzenia parafii personalnych¹³⁹, choć ta możliwość z czasem była coraz bardziej ograniczana¹⁴⁰.

¹³⁶ CONCILIIUM TRIDENTINUM, Sessio XXIV, *Decretum de reformatione*, 11 listopada 1563, kan. 13, w: DSP IV, s. 756-749: „In his quoque civitatibus ac locis, ubi parochiales ecclesiae certos non habent fines, nec earum rectores proprium populum, quem regant, sed promiscue petentibus sacramenta administrant: mandat sancta synodus episcopis pro tutiori animarum eis commissarum salute, ut distincto populo in certas propriasque parochias unicuique suum perpetuum peculiaremque parochum assignent, qui eas cognoscere valeat, et a quo solo licite sacramenta suscipiant; aut alio utiliori modo, prout loci qualitas exegerit, provideant. Idemque in iis civitatibus ac locis, ubi nullae sunt parochiales, quamprimum fieri curent. Non obstantibus quibuscumque privilegiis et consuetudinibus, etiam immemorabilibus”; tekst polski: tamże. Por. CT IX, nr 340, s. 984-985, kan. 13.

¹³⁷ Warto jednak zaznaczyć, że sformułowanie *parochiales ecclesiae certos non habent fines* nie musi mieć jednoznacznie terytorialnego aspektu. Mowa jest dosłownie o granicach parafialnego kościoła, utożsamianego z parafią, i zdanie to może być interpretowane jako niejasne określenie granic duszpasterskiej opieki. Por. R. METZ, dz. cyt., s. 6-7.

¹³⁸ Por. P. SARPI, dz. cyt., s. 1367, który znakomicie streszcza najważniejsze postanowienia tego kanonu: „Dove le parochiali non hanno certi confini, ma gli sacramenti sono amministrati indifferente a chi gli dimanda, il vescovo faccia che siano confinate et abbiano il proprio paroco, e nelle città dove non vi sono parochie, siano erette quanto prima”.

¹³⁹ Por. J. M. BONNEMAIN, *Parroquia...*, dz. cyt., s. 926-929; R. METZ, dz. cyt., s. 11-12; M. FELLICH, dz. cyt., s. 58.

¹⁴⁰ Por. R. METZ, dz. cyt., s. 2: „Aussi la liberté que le conclie de Trente avait laissée aux évêques à ce sujet, n’existait-elle plus qu’en théorie; elle avait été réduite de plus en plus, au cours du XIXe siècle, pour devenir pratiquement inexistante à la veille de la promulgation du Code”.

Według wielu autorów trydencki dekret o reformie nie dotyczy parafii personalnych, a jedynie terytorialnych¹⁴¹. Papież Sykstus V opowiadał się za interpretacją, która wyłączała parafie personalne z dyspozycji Soboru Trydenckiego¹⁴². Również A. Barbosa podkreślał, że dekret trydencki dotyczył parafii o niepewnych lub określonych granicach, w których bez rozróżnień udziela się sakramentów, tymczasem parafie rodowe lub rodzinne były określone przez pewne rodziny lub osoby¹⁴³. Podobnie twierdził D. Ursaya, że parafia rodowa jest powołana dla konkretnego, określonego rodu i na tym polega jej parafialne określenie¹⁴⁴. Jeśli chodzi o Rotę Rzymską, wypracowała ona cztery kryteria wymagane do udowodnienia, że dany kościół jest kościołem parafialnym: 1) proboszcz ma władzę związywania i rozwiązywania na forum pokutnym; 2) parafia jest zawarta w pewnych granicach i przynależy do niej określony lud; 3) proboszcz sprawuje troskę duszpasterską we własnym imieniu; 4) czyni to sam pojedynczo, a nie wraz z innymi¹⁴⁵. Choć drugie kryterium można

¹⁴¹ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 56: „Come è notorio, il Concilio Tridentino quando si occupò della riforma delle parrocchie, non comprese quelle parrocchie, non aventi confini bene determinati, ma solo una certa popolazione distinta per famiglie, e dove i Sacramenti non venivano amministrati promiscuamente. Ma nonostante al silenzio al riguardo del Concilio Tridentino le parrocchie personali continuarono ad esistere come forma eccezionale”.

¹⁴² Por. tamże, s. 53: „Quindi senza verun dubbio la parrocchia di S. Matteo, che è gentilizia della famiglia Doria, e dalla stessa città, e dotata a tale fine, è vera e propria parrocchia, secondo le stesse parole di papa Sisto V, poichè sonvi delle parrocchie, le quali non si distinguono per determinati confini, ma invece per certe famiglie e persone”. Autor cytuje breve papieża Sykstusa V, które brzmi: „A vobis fuerit erecta, et dotata, ac decenter ornata, eo scilicet animus, ut vobis omnibus illa sit Parochia et statuimus, ut si contingat, aliquem vestrum in alia Civitatis Regione, a dicta Abbatia remota, et alteri Parochiae subiecta, nunc et in posterum morari, et habitare, nulli tamen alii Parocho, praeterquam Rectori Sancti Matthaevi subditus est”.

¹⁴³ Por. A. BARBOSA, dz. cyt., pars I, cap. I, s. 5, nr 23: „In illis vero locis et civitatibus, ubi adhuc Parochiae certos non habent fines, nec eorum Rectores proprium populum, quem regant, sed promiscue petentibus Sacramenta administrant, statuit Conc. Trid. Sess. 24 de reformat. cap. 13. ut Episcopus distincto populo in certas propriasque Parochias unicuique suum proprium peculiariumque Parochum assignet [...]. Quod quidem Concilii decretum non comprehendere Parochias, quae licet certos fines non habeant, certum tamen populum habent et per certas familias distinguuntur, usque adeo ut Sacramenta promiscue non administrantur”.

¹⁴⁴ Por. D. URSAYA, dz. cyt., s. 108, nr 49: „Parochia Sancti Matthaevi, quae est gentilizia Familiae dumtaxat DD. de Auria, ab eisdem erecta, et dotata eo fine, ut ipsorum, et Familiarum eorundem dumtaxat cura in illa geratur, ut loquitur Ioannes Vigessimus Secundus, utque omnibus dd. DD de Auria esset Parochia, juxta verba Sixti IV. Et omnium praedictorum illa est ratio, quia huiusmodi Parochiae non distinguuntur per certos Fines, sed per certas Familias, seu Personas”.

¹⁴⁵ Por. A. BARBOSA, dz. cyt., pars I, cap. I, s. 6, n. 27: „et praecipue Rotae constat, quod probare volens Ecclesiam esse Parochialem, debet justificare quatuor requisita: primum est potestas fori poenitentialis, hoc est, potestas ligandi atque solvendi; secundum est certa Parochia, hoc est, locus certis finibus constitutus, in quo populus alicujus Ecclesiae deputatus degit; tertium ut Parochum curam exerceat nomine suo, quod requisitum convenit personae, non autem Ecclesiae, quartum quod etiam respicit personam, et non Ecclesiam, videlicet quod Sacerdos tanquam Rector suo nomine singulariter,

rozumieć jako sprzyjające parafiom terytorialnym¹⁴⁶, to Rota przyjmowała, że głównym wyznacznikiem parafii jest kategoria troski duszpasterskiej i w ten sposób otwierała perspektywę uznawania parafii personalnych za prawdziwe parafie¹⁴⁷. Kongregacja Soboru natomiast uważała, że parafie personalne jako wyjątkowe nie są ujęte w dekrecie Soboru Trydenckiego¹⁴⁸ i dawała im duże uprawnienia, jeśli chodzi o sprawowanie sakramentów¹⁴⁹ oraz grzebanie zmarłych¹⁵⁰. Jeszcze w czasie sporu, który zaistniał na początku XX wieku, Kongregacja Soboru stwierdziła, że proboszcz parafii rodowej obejmuje jurysdykcją ustalone rodziny na danym terytorium, podczas gdy proboszcz terytorialny określa parafian poprzez terytorium ich zamieszkania¹⁵¹. Jednocześnie Kongregacja podkreśliła, że choć każda parafia składa się z ludu, pasterza oraz terytorium, to terytorium w przypadku parafii rodowej jest łączone z parafią terytorialną¹⁵².

Z drugiej strony interpretacja dekretu soborowego jako sprzyjającego parafiom terytorialnym nie była rzadka¹⁵³ i niejednokrotnie przywoływano go, aby

et non cum aliis ad regimen Parochialis Ecclesiae admittantur, ut declarat Rota *d. decis. 52 à num. 1 usque ad num. 19*^o.

¹⁴⁶ Por. R. METZ, dz. cyt., s. 7.

¹⁴⁷ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 56: „Perché seguendo il concetto canonistico espresso dalla S. Romana Rota a più riprese per parrocchialità devesi intendere la cura delle anime, quindi le parrocchie personali possono a buon diritto essere annoverate tra le vere e proprie parrocchie, sotto ogni punto di vista, vuoi strettamente canonistico, vuoi ecclesiastico anche in lato senso”.

¹⁴⁸ POR. SACRA CONGREGATIO CONCILII, Ianuen. *Iurisdictionis parochialis*, 29 lutego 1908, w: *The-saurus Resolutionum Sacrae Congregationis Concilii in causis propositis anno 1908*, ed. B. Pompili, vol. 167, Romae 1908, s. 137: „Ab huiusmodi generali regula de territoriali iurisdictione, [...] excipiuntur dumtaxat paroeciae gentilitiae, quae iurisdictionem personalem non autem territorialem exercent in parochianos in alieno territorio extantes”.

¹⁴⁹ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 49: „Quando le parrocchie sono distinte per determinate famiglie, la amministrazione del battesimo e degli altri sacramenti spetta al proprio parroco di dette famiglie e non già al capo della Collegiata e della parrocchia matrice (così decise la S. Congregazione del Concilio nella causa Bojanensis *Iurium Parochialium* 14-5-1732, in responsione ad VII dub. Et ibidem ad IX dub.). Questo diritto vale anche per le donne entrate a fare parte della famiglia in seguito a matrimonio, e per il loro personale di servizio, ad eccezione della Chiesa parrocchiale, e così venne deciso presso *Resolutionum Thesaurum S. Congr. Concil.* 3 Fol. 325 e 326, in un caso occorso nel Veneto”.

¹⁵⁰ Por. tamże, s. 54, nota 31: „Ex folio Sacrae Congregationis Concilii in Tolentina *iuris sepeliendi* Aug. 1753 (tom. 22, thes. Resolut. Pag. 63)”.

¹⁵¹ Por. SACRA CONGREGATIO CONCILII, *Montisalti. Iurium parochialium*, 26 kwietnia 1902, „Ana-lecta Ecclesistica seu Romana Collectanea de Disciplinis Speculativis et Practicis” 10 (1902), s. 160: „Prior persequitur suas familias *in territorio*; Praepositus *per territorium*” (podkr. w oryg.).

¹⁵² Tamże: „Patet proinde paroeciam sine territorio concipi non posse, sive ipsum ita pendeat a parroco ut excludat iurisdictionem alterius; sive eiusmodi sit ut duobus, vel pluribus parochis commune existat quemadmodum solet in paroeciis gentilitiis”.

¹⁵³ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 56-57: „Parochiae, quae certos fines non habent sed certum tantum populum, et per certas familias distinguitur, usque adeo ut sacramenta promiscue non administrantur, hoc Concilii decreto utiquam non comprehenduntur”.

dotychczasowe parafie personalne zrestrukturyzować, dzieląc według granic i terytorium¹⁵⁴. Sytuacje sporne, jak w XVII wieku we Francji¹⁵⁵, były pretekstem do przeprowadzenia podziału terytorialnego wokół kościołów, które dotychczas służyły parafiom personalnym. W 1851 roku święta Kongregacja Soboru zdecydowała, że istniejące jeszcze parafie personalne w Aquili mają zostać przekształcone w terytorialne, zgodnie z dekretem Soboru Trydenckiego¹⁵⁶. W 1870 roku Kongregacja Biskupów i Zakonów, rozstrzygając spór dotyczący dziesięciny między czterema proboszczami parafii, które w XVII wieku podzielono według kryterium personalnego i rodzinnego¹⁵⁷, zdecydowała, że ordynariusz powinien dokonać podziału terytorialnego parafii zgodnie z postanowieniem Soboru Trydenckiego¹⁵⁸. Powyższy dekret Kongregacji opublikowano w „Acta Sanctae Sedis” ze wskazaniem, że tam, gdzie parafie są wymieszane na danym terytorium lub przynależność do nich jest określona przez kryterium rodzinne, a nie terytorialne, ordynariusz powinien dokonać podziału terytorialnego takich parafii¹⁵⁹. Jak zostanie ukazane poniżej, ta sugestia Kongregacji nie przyjęła się powszechnie.

¹⁵⁴ Por. tamże, s. 49. Autor mówi o synodzie w Camaracense (1586), który był całkowicie przeciwny podziałowi na rodziny, oraz o synodzie mediolańskim z 1565 roku, celebrowanym pod przewodnictwem św. Karola Boromeusza, który nakazał przeprowadzenie granic w dotychczasowych parafiach rodzinnych. Zob. też R. METZ, dz. cyt., s. 2, nota 6.

¹⁵⁵ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 49: „Storicamente notisi che due parroci della città di Menta avevano tra di loro fatto una transazione nell'anno 1620 in forza della quale si erano divise le loro parrocchie, per la qualità dei parrochiani, cioè riguardando certe specie di persone. Detta transazione era stata omologata dall'arcivescovo di Chartres, e confermata con un decreto di Gran Consiglio dell'anno 1627. Però una contestazione sorta tra i due curati nell'anno 1675, dette luogo di portare di nuovo la quistione davanti al sunnominato Gran Consiglio. L'avvocato generale fece notare che i parroci personali sono contro lo spirito dei canoni che esigono invece che i curati siano distinti, come i vescovi per il territorio. [...] Invece il Gran Consiglio ordinò che i parroci (les curés) siano divisi per territorio, proporzionalmente al numero degli abitanti”.

¹⁵⁶ Por. tamże, s. 90-91.

¹⁵⁷ Por. SACRA CONGREGATIO EPISCOPORUM ET REGULARIUM, Decretum, 6 maja 1870, ASS 5 (1869-1870), s. 637-638; zob. także G. MARTINI, dz. cyt., s. 157-158.

¹⁵⁸ Por. SACRA CONGREGATIO EPISCOPORUM ET REGULARIUM, Decretum, 6 maja 1870, s. 638: „S. Congregatio mentem suam adiecit his verbis: *Ad mentem: mens est, ut Ordinarius quam prius commode fieri poterit, procedat ad divisionem territorialem paroeciarum, etiam ultra moenia civitatis ad formam S. Concilii Tridentini*” (podkr. w oryg.).

¹⁵⁹ Tamże, s. 638: „In locis, in quibus paroeciae ex vetusta consuetudine promiscue administrantur seu per familias, non habita ratione territorii quod inhabitent, Episcopi esse curare, ut, accurata territorii divisione facta, ad normam Concilii Tridentini paroeciae constituentur et administrantur”.

3. Parafie personalne w czasach nowożytnych (XVI-XIX wiek)

Po reformie Soboru Trydenckiego, który nakazał uporządkować sytuację parafii i przypisać im określone terytorium, nadal istniały parafie, dla których pierwszym kryterium przynależności były istotne cechy osób, a nie terytorium, na którym przebywają. Można podzielić te parafie istniejące lub tworzone po Soborze Trydenckim na następujące kategorie: rodowe (lub rodzinne), obrządkowe (lub rytualne), narodowe i językowe, a także pozostałe, wśród których warto wymienić parafie szpitalne oraz wojskowe (tam, gdzie kapelan wojskowy miał nad żołnierzami jurysdykcję zrównaną z proboszczem). Choć nie wszystkie parafie personalne zostały drobiazgowo omówione w powyższym podziale, a niektóre mogłyby się znaleźć w kilku grupach jednocześnie (np. parafie obrządkowe dla wiernych konkretnej narodowości), to dla jasności niniejszego przedłożenia te szczególne instytucje duszpasterskie będą przedstawione w czterech wcześniej wyszczególnionych kategoriach.

3.1. Parafie rodowe lub rodzinne

Parafie rodowe (szlacheckie lub rodzinne) utrzymały się po Soborze Trydenckim, zwłaszcza we Włoszech. L. Ferraris pisał, że w wielu miejscach (*pluribus in locis*) istnieją parafie wyróżniające się nie zabudowaniami ani określonymi wydzielonymi miejscami, ale ludźmi i rodzinami, i te nazywają się parafiami rodowymi (*parochiae gentilitiae*), do których należą rody szlacheckie i ich rodziny. Wierni tych parafii należą do nich nawet wtedy, kiedy zamieszkują na terenie innych parafii. Parafii rodowych nie należy rozszerzać poza rodziny, dla których były ustanowione¹⁶⁰.

Pierwszym miastem dzisiejszych Włoch wyróżniającym się, jeśli chodzi o wagę oraz liczbę parafii rodowych, długość ich trwania oraz udokumentowanie, jest stolica Ligurii – Genua. Osiemnastowieczny autor D. Ursaya w swoim dziele *Disceptationes Ecclesiae* wymienia poszczególne parafie rodów Genui, ze szczegółowym opisem, jakiej parafii dana rodzina podlega¹⁶¹. Przykładowo ród Doriów, który ufundował

¹⁶⁰ POR. L. FERRARIS, *Bibliotheca canonica iuridica moralis theologica nec non ascetica polemica rubricistica historica*, vol. VI, Romae 1890, v. parochia, nr 17, s. 76: „Pluribus in locis adsunt Parochiae quae non distinguitur per domos materiales e per determinatos districtos locorum, sed per populos, seu familias, et istae vocantur parochiae gentilitiae eorumdem familiarum, ita ut etsi eadem familiae commorentur in districtu alterius parochiae, subsunt nihilominus iurisdictioni suae parochiae gentilitiae, et has parochias non extendi ad alias familias diversas ab illis pro quibus erectae fuerunt”.

¹⁶¹ Por. D. URSAYA, dz. cyt., s. 105, nr 1-5: „In civitate Januae adsunt nonnullae Parochiae gentilitiae, nempe Parochia Sancti Lucae, quae uti de Iurepatronatus Dominorum de Spinulis et Grimaldis,

kościół św. Mateusza jako parafialny dla rodziny, w bulli papieża Sykstusa V z 20 lutego 1586 roku otrzymał potwierdzenie, że każdy członek rodziny Doriów, na terenie jakiegokolwiek parafii w Genui by mieszkał, będzie podlegał jedynie proboszczowi św. Mateusza¹⁶². Jurysdykcja tych proboszczów była więc wobec wielkich rodów Genui ekskluzywna, a jednocześnie wyłącznie personalna¹⁶³, co zostało wykazane w procesie przed Sygnaturą w 1710 roku odnośnie do kościoła św. Mateusza¹⁶⁴. Spory w sprawach jurysdykcyjnych między parafiami personalnymi w Genui a parafiami terytorialnymi były toczony przed Kongregacją Soboru jeszcze na początku XX wieku¹⁶⁵.

Natomiast A. Barbosa pisał, że parafie rodowe znajdowały się przede wszystkim w Aquili, o czym informował biskup tego miasta w piśmie do Świętej Kongregacji Soboru w 1578 roku¹⁶⁶. Parafie te były związane z historią miasta,

est dumtaxat Parochia Gentilitia earundem familiarum, ita ut si eadem Familiae commorent in diversa Parochia, subsint nihilominus iurisdictioni dictae Parochiae Sancti Lucae, ut notorium est in eadem civitate Januae [...]. Eiusdem pariter naturae est Parochia Sancti Pancratii de Iurepatronatus Dominorum de Pallavicinis, et Calvis, quae est solummodo Parochia gentilitia eorundem. Nec non Parochia S. Turpetis de Iurepatronatus Dominorum de Cataneis, quae est tantum Parochia Gentilitia eorundem. Et demum Ecclesia Sancti Matthaee, quae uti de Iurepatronatus Dominorum, ab Auria ex Gratia Apostolica est dumtaxat Parochia Gentilitia eorundem, ita ut si dicti Domini ab Auria habitent in Parochia diversa, subsint tamen iurisdictionem dictae Parochiae Sancti Matthaee”.

¹⁶² Por. SIXTUS V, Bulla, 20 lutego 1586, w: G. MARTINI, dz. cyt., s. 83, nota 24: „Cum itaque parochialis ecclesia Sancti Matthaee, Abbatia nuncupata in Civitate Genuensi canonice, sicut nobis relatum est, a vobis fuerit erecta et dotata, ac decenter ornata, eo scilicet animo, ut vobis omnibus illa una sit Parochia, nos, vestris desiteriis ac precibus hac in parte benigne annuentes, harum auctoritate, decernimus, et statuimus, ut, si contingat aliquem vestrum in alia limitatis regione, a dicta Abbatia remota et alteri Parochiae subiecta, nunc et posterum morari, et habitare, nulli tamen alii Parocho, praeterquam Rectori dicte ecclesiae Sancti Matthei, subditus sit, vel esse censeatur, ac in ea Euchari-stiam debito tempore suscipere et sepulturam habere libere, et licite possit”.

¹⁶³ Por. D. URSAYA, dz. cyt., s. 105, nr 13: „Quibus adstipulatur, quod praenarrate Ecclesiae Gentilitiae Dominorum de Spinulis, de Pallavicinis, et de Cataneis sunt *dumtaxat* Parochia eorundem, ut deponunt dicti Testes, ibi: *le Case, che sono vicine à detta Chiesa Parochiale, non abitare da dette Famiglie, sono di altre Parocchie*: et ibi: *la Chiesa di San Pancrazio è solo Parochia per le Famiglie Pallavicini e Calvi, e non di altri, benchè abitino vicino a detta Parocchiale* et ibi: *La Chiesa Parochiale di San Turpete è solo Parochiale per la Famiglia Catanea, e che non serve per altri, solo per detta Famiglia*”.

¹⁶⁴ Por. tamże, nr 9-10: „Ex qua restrictiva subiectione, qualificata dictione illa *dumtaxat* clare patet, Parochiam Sancti Matthaee non posse dilatare [...] ad alias Domos, et Parochianos, subjiciendo propriae iurisdictioni, non solum Dominos de Auria, sed omnes alios Habitantes intra Fines, assignatos nostrae Parochiae, in qua reperiuntur commixti praefati Domini de Auria, qui vigore dictorum duorum Brevium totidem Summorum Pontificum non subiiciuntur neque nostrae, neque aliis Parochiis, licet in iisdem inhabitent, uti exempti per Privilegia praefata, ut considerando dictam taxativam dictionem *dumtaxat*, atque advertendo illam, nedum esse restrictivam, sed excludere omnes alias Personas”.

¹⁶⁵ Por. SACRA CONGREGATIO CONCILII, Ianuen., dz. cyt., s. 134-147.

¹⁶⁶ Por. A. BARBOSA, dz. cyt., pars I, cap. I, s. 5, nr 24: „non est incognitum aliquibus in locis, et praecipue Aquilae, distingui Parochias non per domos materiales, sed per populos, seu familias, ut colligitur ex relatione ejus Episcopi facta sacrae Congregationi Concilii de anno 1578”.

ufundowanego przez rody zamieszkujące warowne zamki, w których budowano kościoły lub kaplice, a także z historią archidiecezji, utworzonej z połączenia diecezji Amiterno i Forcona. Od swoich początków historycznych Aquila liczyła około dziewięćdziesięciu parafii, z tym że ziemie wiosek Aquili były traktowane w tym aspekcie jako połączone z miastem¹⁶⁷. Wśród historycznych parafii personalnych można wymienić Świętego Ducha d'Orea szlacheckiej rodziny De Guizardinis, św. Justy in Sessia rodu Marinuccich, a także św. Benedykta w Arischi obejmującej mieszkańców zamku w Arischi przebywających także na terenie miasta¹⁶⁸. Poszczególne parafie bywały łączone w XVI i XVII wieku z powodu zbyt małej liczby parafian. Historię parafii personalnych w tym mieście kończy wymieniona już wyżej decyzja Kongregacji Soboru z 1851 roku o przekształceniu ich w parafie terytorialne¹⁶⁹.

W mieście Campobasso nie było w sprawach parafialnych granic wytyczanych między domami, ale jedynie przyporządkowanie rodzin do wspólnoty parafialnej. Parafian można było odróżnić od osób spoza parafii wyłącznie na podstawie tego, do jakiej rodziny należą¹⁷⁰. Powstało tam pytanie, adresowane do Roty Rzymskiej, czy proboszcz parafii rodowej w tym mieście jest także proboszczem domowników i służby danego rodu. Odpowiedź była pozytywna, ponieważ w tym mieście ludność nie była podzielona ze względu na zabudowania, ale z racji na rodziny, których członkowie musieli podlegać temu proboszczowi, do którego przyporządkowana była cała rodzina. Taka praktyka stanowiła niepamiętny zwyczaj i została potwierdzona decyzją Roty Rzymskiej z 10 lutego 1714 roku¹⁷¹.

Natomiast w diecezji Montalto w mieście Montedinove istniały parafia rodowa pw. św. Marii oraz parafia terytorialna pw. św. Wawrzyńca. Spory jurysdykcyjne między tymi parafiami występowały regularnie od XVIII wieku¹⁷². Kongregacja Soboru, rozwiązując jeden z ostatnich konfliktów na początku XX wieku, na pytanie, czy pierwszeństwo parafialne należy do proboszcza personalnego czy do terytorialnego, odpowiedziała krótko: *servetur solitum*¹⁷³. Wyjaśnienie Kongregacji stwierdza, że każdy proboszcz jest pasterzem w swojej parafii, a więc nie można stawiać zagadnienia pierwszeństwa w inny sposób niż w związku z ob-
rządami, które wypełniają obaj proboszczowie. W tej sprawie należy rozumieć,

¹⁶⁷ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 89-91.

¹⁶⁸ Por. tamże, s. 90-91.

¹⁶⁹ Por. tamże, s. 90.

¹⁷⁰ Por. tamże, s. 94: „per solam distinctionem familiam”.

¹⁷¹ Por. tamże, s. 94.

¹⁷² Por. SACRA CONGREGATIO CONCILII, *Montisalti*., dz. cyt., s. 159: „Hac ex conditione duarum parocciarum mirum non est, lites exarsisse frequentes et haud facilis solutionis”.

¹⁷³ Tamże.

że pierwszeństwo należy się temu proboszczowi, w którego kościele sprawuje się święte obrzędy¹⁷⁴.

Osobnym zagadnieniem są parafie związane z rodami i dworami królewskimi. W Turynie starą kaplicę w pałacu królewskim Benedykt XIII wyniósł w 1729 roku do godności parafialnej. W ten sposób utworzono parafię królewską, obejmującą wszystkich dworzan i dwórki, wszystkich służących w pałacu i w obejściu. W tamtym czasie mogło być to nawet trzy i pół tysiąca osób, podległych wielkiemu jałmużnikowi królewskiemu i jego pomocnikom. Przywileje parafialne dla dworu sabaudzkiego zostały jeszcze wzmocnione w 1745 roku przez papieża Benedykta XIV¹⁷⁵.

Podobne uprawnienia parafialne istniały dla kaplicy królewskiej w Hiszpanii¹⁷⁶, a dla swoich kapelanów prosili o nie papieży także królowie Portugalii¹⁷⁷. Natomiast kapelan królewskiej kaplicy francuskiej zgodnie z tradycją sięgającą jeszcze czasów średniowiecza „nie tylko posiadał wszystkie prawa parafialne, ale także korzystał z przywileju egzempcji”¹⁷⁸.

3.2. Parafie dla wiernych innych obrządków

Jak wspomiano wcześniej, na południu Włoch istniały od wczesnego średniowiecza kościoły parafialne dla wiernych obrządku wschodniego. Choć po Soborze Trydenckim ujawnia się wyraźna tendencja uniformizowania Kościoła na tym terenie¹⁷⁹, jednak odkąd decyzją papieża Grzegorza XIII powstała Kongregacja *pro reformatione Graecorum in Italia existentium*¹⁸⁰, a słowami najczęściej używanymi w jej dokumentach były: „tolerować”, „podtrzymywać”, „pozwalać”¹⁸¹.

¹⁷⁴ Por. tamże, s. 160: „Cum quilibet parochus pastor sit in sua paroecia questio de primatu non potest institui nisi relate ad functiones, quas uterque parochus veluti in cummuni complet. Ita autem re intellecta, iam liquet primatum ad eum parochum spectare debere, in cuius ecclesiae sacrae functines explentur”.

¹⁷⁵ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 93.

¹⁷⁶ Por. A. VIANA, *Introducción al estudio de las prelaturas*, Pamplona 2006, s. 38-39.

¹⁷⁷ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 76-77.

¹⁷⁸ Tamże, s. 77: „non solum ille capellanus omnia iura parochalia habet, sed gaudet privilegis exemptionis”.

¹⁷⁹ Na przykład w Policastro w XVI wieku kościoły greckie zniesiono albo złączono z kościołami łacińskimi. Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 95.

¹⁸⁰ Por. P. PICCOLO, dz. cyt., s. 74-75.

¹⁸¹ Por. tamże, s. 82: „«Tolerare, sustinere, permettere» furono i verbi più ricorrenti e più tipici in tutti i testi della Congregazione dei Greci. Pertanto, compatibilmente con la dottrina della Chiesa latina, erano da conservare, da rispettare e, a volte, da tollerare alcuni usi bizantini, tanto in campo

Przykładowo w Otranto, już po zakończeniu Soboru Trydenckiego, w kościele pw. Osiedziesięciu męczenników co niedzielę grecki prezbiter odprawiał Mszę świętą dla wiernych obrządku wschodniego, o czym pisze biskup w ramach relacji przed wizytą *Ad limina* w roku 1600¹⁸². W sprawozdaniu z 1613 roku można przeczytać o tym, że w dwunastu miejscowościach były odprawiane obrzędy według rytu greckiego¹⁸³. Po podbiciu terenów dzisiejszej Albanii przez Turcję nastąpiła znacząca migracja katolików obrządku wschodniego z Albanii do Italii¹⁸⁴. W ten sposób powiększyła się liczba kościołów dla wiernych tego obrządku¹⁸⁵.

Dokumentem, który stanowi ważne prawne ujęcie tego problemu i zawiera wiele rozstrzygnięć dla duszpasterstwa, także parafialnego, katolików obrządku wschodniego na terenie Włoch¹⁸⁶, była bulla Benedykta XIV *Etsi pastoralis* z 26 maja 1742 roku¹⁸⁷. Występuje w niej kilka wzmianek na temat parafii dla wiernych greckiego obrządku, które mogą być powierzane kapłanom żonatym¹⁸⁸, w miarę możliwości tym, którzy ukończyli jedno z trzech seminariów przewidzianych dla duchownych italo-greckich¹⁸⁹. Można też przydzielić kościoły parafialne dla

liturgico come in quello del diritto consuetudinario, che era stato inculcato dai Padri latini e al quale i stessi Pontefici si erano riferiti per legiferare in materia”.

¹⁸² Por. P. DORIA, *La Chiesa di Otranto in età moderna (1536-1623)*, Todi 2017, s. 80: „Per Civitatem etiam (ultra Cathedralalem) sunt quatuor aliae Ecclesiae videlicet Sanctorum Quadraginta Martyrum, Sanctae Catherinae, S. tae Mariae Portae novae et S. te Mariae Gratiarum. [...] In ea, quae quadraginta Martyribus dicata est, Graeci per eorum Praesbiterum dumtaxat dominicis diebus, graeco more missam celebrant, et vesperas recitant”.

¹⁸³ Por. tamże, s. 90: „Diaecesis est ampla, ut consistit in quadraginta oppidis, seu locis quorum aliqua sunt insygnia et in XII more Graecorum tamen, in reliquis vero generaliter latine celebratur, ubi etiam aliqui existunt, qui dicto Graecorum ritu ministrant pane fermentato, qui Greci Itali dicuntur, et antiquitus traditio est eorum parentes a Grecia illuc accessisse possunt tamen, dum ordinatur Latinum Ritus eligere”.

¹⁸⁴ Zob. P. POMPILIO RODOTA, dz. cyt., vol. II, libro III, cap. I-VI, s. 1-145.

¹⁸⁵ Por. tamże, vol. II, libro III, cap. VIII-XV, s. 216-234. Autor wymienia kościół św. Atanazego w Rzymie, kościół św. Jerzego w Wenecji, kościół św. Spirydona w Trieście, kościół św. Anny w Ankonie, kościół św. Maryi od Greków w Livorno, kościół Zwiastowania w Paomii, kościół św. Hieronima w Ajaccio, kościół św. Maryi od Damascenńczyków i św. Mikołaja na Malcie.

¹⁸⁶ Por. P. PICCOLO, dz. cyt., s. 87: „Con le disposizioni contenute nell’Etsi Pastoralis Benedetto XIV volle metter fine ad ogni possibile controversia sui riti greco-bizantini, sulla potestà dei sacerdoti greci e sulla giurisdizione dei vescovi e dei parroci”.

¹⁸⁷ Por. BENEDICTUS XIV, Bulla *Etsi Pastoralis* de dogmatibus et ritibus ab Italo-Graecis tenendis, atque servandis, 26 marca 1742, w: *Benedicti XIV olim Prosperi Cardinalis Lambertinis Bullarium*, vol. I, Prati 1845, nr LVII, s. 197-212.

¹⁸⁸ Por. tamże, § V, art. VII, s. 201: „Sacerdotes quoque Conjugati, aliique, quibus Parochiarum cura, vel Ecclesiarum Parochialium regimen per Episcopos suos committitur, licite, et libere possint Parochianorum suorum confessiones audire [...]”.

¹⁸⁹ Por. tamże, § V, art. VIII, s. 202: „Ecclesiarum Parochialium regimini praeficiant Ordinarii Latini, si habere possunt, eos, qui in Seminariis Italo-Graecorum erectis altero quidem Panormi, altero

Greków duchownym diecezjalnym obrządku wschodniego pochodzącym z Albanii lub z innych miejsc ze Wschodu, jeśli wyrzekną się schizmy i błędów oraz zostaną dobrze wykształceni¹⁹⁰. Tam, gdzie istnieją parafie rytu greckiego, wierni wschodniego obrządku nie muszą pościć od mięsa w soboty, jednak wystrzegając się zgorznienia¹⁹¹. Zarówno z tego artykułu, jak i wcześniejszego można wywnioskować, że było wiele parafii dla katolików obrządku greckiego, choć istniały miejsca, gdzie takie parafie nie występowały, a wierni obrządku wschodniego przyjmowali zwyczaje łacińskie we wszystkich aspektach z wyjątkiem Świętej Liturgii¹⁹². Parafie obrządkowe były więc swoistą gwarancją zachowania tradycji i zwyczajów tego obrządku, tym bardziej, kiedy podporządkowano je biskupom łacińskim. Między innymi parafia św. Anny w Ankonie, wcześniej decyzją papieża Klemensa VIII podporządkowana bezpośrednio Stolicy Apostolskiej, została przez Benedykta XIV poddana jurysdykcji miejscowego biskupa.

W 1757 roku wierni obrządku wschodniego wzniesli kościół św. Spirydona w Trieście¹⁹³. Do początku XX wieku istniały parafie dla wiernych rytu bizantyjskiego w Messynie, gdzie dwa kościoły zniszczyło trzęsienie ziemi w 1908 roku¹⁹⁴.

W ramach Kościoła łacińskiego ważne dziedzictwo tradycji liturgicznej pielęgnują wymienione wcześniej parafie rytu mozarabskiego w mieście Toledo. Z decyzji Kongregacji Soboru z 1748 roku wynika, że wtedy było ich jeszcze trzy, które od niepamiętnych czasów nie obejmowały wyznaczonego terytorium, ale domy i rodziny¹⁹⁵.

autem in Calabria in Oppido Sancti Benedicti Ullano, vel in Collegio Graecorum in Urbe, triium ad minus annorum spatio versati sunt [...]”

¹⁹⁰ Por. tamże, § V, art. XI, s. 202: „Praesbyteri Saeculares Graeci ex Albania, vel aliis Orientis partibus advenientes, abjuratis Schismate, et erroribus, atque in fide Catholica bene instructi, in Parochialibus, seu Curatis Ecclesiis Graecorum institui possunt”. Natomiast nie powinno się powierzać troski duszpasterskiej wschodnim mnichom, chyba że w przypadku konieczności. Por. L. FERRARIS, *Bibliotheca...*, dz. cyt., v. Parochia, nr 58, s. 78.

¹⁹¹ Por. BENEDICTUS XIV, dz. cyt., § IX, art. VIII, s. 209: „Hinc ubi Parochiam Graecam habent, toerandus est apud Graecos esus carniū die Sabbati, si sine scandalo fieri potest; in locis autem ipsorum, et inter eos tantum”. Ten przepis stanowił ważne uznanie istotnego zwyczaju greckiego, zwłaszcza że kolejni arcybiskupi Otranto deklarowali ekskomunikę za zjedzenie mięsa w sobotę. Por. P. PICCOLO, dz. cyt., s. 79-80, nota 206.

¹⁹² Por. BENEDICTUS XIV, dz. cyt., § IX, art. VII, s. 209: „neque privatis personis fas sit, *ubi Parochiam Graecam habent*, ibi, contra proprium ritum, Latinorum more jejunia et vigiliās servare; sed omnes vel graece cum Graecis, vel latine cum Latinis jejunent. *Ubi vero propriam Parochiam non habent*, ibi libere, et licite possunt in omnibus latino ritui sese conformare, sive Laici sint, sive Presbyteri, excepto Graeco ritu, qui in Missis, ac Divinis Officiis a Presbyteris est servandus” (podkr. moje – J. D.).

¹⁹³ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 96.

¹⁹⁴ Por. tamże, s. 95.

¹⁹⁵ Por. U. GIRALDI A SANCTO CAJETANO, *Animadversiones et addimenta ex posterioribus summorum pontificum Constitutionibus et sacrarum congregationum decretis desumpta ad Augustinum Barbosa*

Pod koniec XIX wieku zadano Kongregacji Rozkrzewiania Wiary kilka pytań odnośnie do wiernych rytów wschodnich i ich relacji z pasterzami łacińskimi. Pytanie czwarte dotyczyło sytuacji, w której wierni obrządku wschodniego niemający własnych pasterzy znajdują się na terenie własnej diecezji, mając jako proboszcza misjonarza obrządku łacińskiego – czy podlegają wtedy biskupowi wschodniemu czy łacińskiemu? Dodatkowe pytanie dotyczyło podobnej sytuacji, w której znajdowałiby się oni poza terytorium własnej diecezji¹⁹⁶. Kongregacja odpowiedziała, że na terenie własnej diecezji wierni obrządku wschodniego podlegają biskupowi tego obrządku. Natomiast odnośnie do wątpliwości dotyczącej podległości biskupowi łacińskiemu, kiedy wierni wschodni są poza własną diecezją, kongregacja odesłała do dekretu Soboru Laterańskiego IV¹⁹⁷. Autor kolekcji *Fontes* nie ma wątpliwości, że chodzi tu o konstytucję 9 tego Soboru, rozpoczynającą się od słów *Quoniam in plerisque*¹⁹⁸.

Ta sama Kongregacja Rozkrzewiania Wiary postanowiła 27 marca 1916 roku, że Rusini rytu bizantyjskiego przebywający w USA mają być podporządkowani biskupom lokalnym. Powinni jednak utrzymywać własne parafie i praktykować wiarę w kościołach własnego obrządku. Mogą udawać się do kościołów rytu łacińskiego jedynie wtedy, kiedy z powodu odległości lub ciężkiej niedogodności nie mogą korzystać z posługi własnego kapłana¹⁹⁹.

de officio et potestate parochii, Romae 1831, s. 6, nr 24 Additio: „In Civitate etiam Tolentina sunt tres Parochiae ab immemorabili distinctae non per territorium certis limitibus designate, sed per domos et familias, ut videre est in folio Cong. Conc. In Tolentina Juris sepeliendi in Thesaur. Resolution. Ejusde Cong. 11 Maii 1748, tom XVII, p. 92, et 11 Aug. 1753, tom XXII, fol. 63”.

¹⁹⁶ Por. SACRA CONGREGATIO DE PROPAGANDA FIDE, (C. G.), 25 lipca 1887, w: *Codicis Iuris Canonici Fontes*, ed. I. SERÉDI, vol. VII, Typis Polyglottis Vaticanis 1935, nr 4920, s. 519: „A quoniam Episcopo dependere censeantur fideles orientales propriis pastoribus destituti, si infra propriae dioeceseos limites missionario latino gaudeant tamquam parochi: num ab Episcopo orientali, an ab Episcopo latino? Quid vero si extra limites propriae dioeceseos versentur?”

¹⁹⁷ Por. tamże: „Ad. 4. A proprio Episcopo orientali. Circa dubium (§ *Quid vero*), quoad dependentiam ab Episcopo latino, standum decreto Conc. Lateranensis”.

¹⁹⁸ Zob. *Codicis Iuris Canonici Fontes*, dz. cyt., nr 4920, s. 519, nota 1.

¹⁹⁹ Por. SACRA CONGREGATIO DE PROPAGANDA FIDE, Decretum *De spirituali Adsistentia fidelium graeco-rutheni ritus in regionibus americae meridionalis immigrantium*, 27 marca 1916, AAS 8 (1916), s. 106, nr 5: „Fideles graeco-rutheni frequentare ac sustentare tenentur proprias ecclesias in locis in quibus commorantur erectas; atque sui ritus praescripta diligenter observare. In locis tamen in quibus nulla ecclesia nex sacerdos proprii ritus habeatur, a cubi propter longinquitatem ecclesiae suae non eam possint, nisi cum gravi incommodo, adire, ritui latino sese conformare tenentur, tum quoad praeceptum audiendi Missam, tum quoad sacramentorum perceptionem”. Zob. G. MARTINI, dz. cyt., s. 98.

3.3. Parafie narodowe i językowe

Parafie narodowe i językowe mogły powstawać z inspiracji konstytucji 9 laterańskiej i faktycznie bywały tworzone, jak zostało uprzednio ukazane na przykładzie niektórych kościołów narodowych w Rzymie. Choć konsekwentnie nie zgadzano się na tworzenie partykularnych Kościołów narodowych ani – zgodnie z postanowieniem tej samej konstytucji *Quoniam in plerisque* – na powoływanie różnych biskupów diecezjalnych w tym samym miejscu ze względu na odmienny język²⁰⁰, to jednak tworzenie według tych kryteriów wspólnot parafialnych było nadal możliwe.

W szerszym zakresie rozkwit parafii narodowych nastąpił w USA w XIX wieku, gdzie powstawały wspólnoty parafialne dla imigrantów różnych narodowości i języków: niemieckie, potem także włoskie i polskie oraz dla wiernych innych narodów. Pierwszą parafię narodową utworzono dla Niemców w Filadelfii²⁰¹. Natomiast pierwsza polska parafia powstała w osadzie Panna Maria w Texasie²⁰². Choć jest tu używane pojęcie parafii, należy pamiętać, że od XVIII wieku aż do 1908 roku USA były terenem misyjnym, gdzie nie było parafii w ścisłym sensie, ale raczej *quasi*-parafie²⁰³. Powszechnie używano jednak nazwy *parish*, a istniejące na początku XX wieku struktury duszpasterskie zostały oficjalnie uznane za parafie w 1922 roku²⁰⁴.

Kościół amerykański w XIX wieku na licznych synodach partykularnych rozwijał bardzo prężnie własne prawodawstwo. Te synody prowincjalne, a zwłaszcza plenarne, wpłynęły bardzo mocno na kształt amerykańskiego katolicyzmu²⁰⁵. Problem parafii personalnych – a raczej *quasi*-parafii dla imigrantów, gdyż USA były traktowane jako teren misyjny i nie erylowały kanonicznie ani parafii, ani kapituł katedralnych – stanął jako jeden z kluczowych na trzech synodach plenarnych, które odbyły się w 1852, 1866 i 1884 roku. Duża liczba migrantów przybywająca do Ameryki chciała w parafiach narodowych zachować swoje zwyczaje. Biskupi starali się zrównoważyć owo słuszne pragnienie i potrzebę asymilacji. Problem był szczególnie trudny wśród mniejszości niemieckiej, która

²⁰⁰ Por. H.-M. LEGRAND, dz. cyt., s. 195-196.

²⁰¹ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 60. Zob. także V. J. FECHER, *A study of the movement for German National Parishes in Philadelphia and Baltimore (1787-1802)*, Romae 1955.

²⁰² Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 63.

²⁰³ Por. D. A. LIPTAK, *The National Parishes: Concept and Consequences for the Diocese of Hartford 1890-1930*, „The Catholic Historical Review” 71 (1985), s. 52-53.

²⁰⁴ Por. J. E. CIESLUK, dz. cyt., s. 44-45.

²⁰⁵ Por. E. CORRECCO, *La formazione della Chiesa Cattolica negli Stati Uniti d'America attraverso l'attività sinodale con particolare riguardo al problema dell'amministrazione dei beni ecclesiastici*, Brescia 1970, s. 115-166.

zaraz po irlandzkiej była najliczniejsza, ale jednocześnie najbardziej oporna, aby się zasymilować²⁰⁶.

Pierwszy synod plenarny ustalili, że należy wyznaczyć okręgi kościelne w określonych granicach, w ramach których jurysdykcja zostanie powierzona konkretnym kapłanom. Biskupi mogą zmieniać granice tych okręgów oraz ustalać, na jaki czas kapłani będą pełnić w nich misję. W tym kontekście biskupi mogli wyznaczać kapłanom także posługę w kościołach narodowych, choć wprost tej sprawy w dokumentach synodalnych nie ujęto²⁰⁷.

W 1866 roku drugi synod plenarny w Baltimore uznał, że należy przydzielić każdemu kościołowi na sposób parafii konkretny rejon w określonych granicach, a rektorzy kościołów powinni mieć prawa parafialne²⁰⁸. Synod nie wymieniał kościołów, które były ośrodkami duszpasterskimi dla konkretnych grup językowych i narodowych.

Trzeci amerykański synod plenarny, który odbył się w 1884 roku, powtórzył z poprzednich synodów plenarnych i rozwinął wątek dotyczący praw parafialnych rektorów kościołów²⁰⁹. Ponadto polecił ustanowienie centrów duszpasterskich w portach, gdzie przybywali imigranci, którym radził osiedlić się na wiejskich, spokojnych terenach, aby mogli lepiej dbać o zbawienie swoje i swoich dzieci²¹⁰. Temat parafii personalnych nie był jednak wprost podjęty przez ojców synodalnych²¹¹.

Natomiast już w 1868 roku, dwa lata po zakończeniu drugiego synodu plenarnego, w tym samym mieście Baltimore odbył się siódmy synod diecezjalny. W tytule trzecim postanowień synodalnych rektorom kościołów dla imigrantów niemieckich w tamtej diecezji przyznano konkretne uprawnienia. Niemieccy emigranci mogli udawać się do takich kościołów w celu otrzymania sakramentów. Jeśli jedno z rodziców dziecka nie było Niemcem, istniał wybór przynależności do

²⁰⁶ Por. tamże, s. 142-143.

²⁰⁷ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 73.

²⁰⁸ POR. CONCILIIUM PLENARIUM BALTIMORENSIS II, tit. III, nr 124: w: *Concilii Plenarii Baltimorensis II. In Ecclesia Metropolitana Baltimorensi A die VII a Diem XXI octobris A. D. 1866 habiti et a sede apostolica recogniti Acta et Decreta*, editio Altera Mendis Expurgata, Baltimore 1877, s. 79: „Volumus igitur, ut per omnes hasce Provincias, praesertim majoribus in urbibus, ubi plures sunt ecclesiae, disctrictus quidam, paroeciae instar, descriptis accurate limitibus, unicuique ecclesiae adsignetur; ejusque rectori jura parrochialia, vel quasi parrochialia, tribuantur”.

²⁰⁹ POR. CONCILIIUM PLENARIUM BALTIMORENSIS III, tit. II, cap. V, nr 31-31, w: *Acta et decreta Concilii Plenarii Baltimorensis Tertii*, A.D. 1884, Baltimore, 1886, s. 20-21. W zasadzie rozdział ten dotyczy nieusuwalności proboszczów, której biskupi nie chcą przyznać wszystkim rektorom kościołów, dlatego ojcowie synodu, zarówno drugiego, jak i trzeciego, nie ustanawiają proboszczów *proprie dicti*, ale przyznają rektorom prawa proboszczowskie z wyjątkiem nieusuwalności.

²¹⁰ Por. tamże, tit. VIII, cap. I, nr 234-235, s. 131-132.

²¹¹ Por. E. CORRECCO, dz. cyt., s. 157-158: „Contrariamente all'aspettativa, i Padri [...] sorvolarono su [...] questioni scottanti: quella delle Parrocchie nazionali [...]”; zob. M. FELLICH, dz. cyt., s. 75.

kościół parafialny lub do kościoła niemieckiego²¹². Rektory niemieckich kościołów mieli także określone uprawnienia odnośnie do asystowania przy zawieraniu małżeństw Niemców: jeśli oboje z nupturientów było Niemcami, te uprawnienia były ekskluzywne, a jeśli jedno z nich – mieli prawo wyboru²¹³. Tam, gdzie było wiele kościołów niemieckich w jednym mieście, jakkolwiek z nich mógł obejmować imigrantów troską duszpasterską²¹⁴. Według Fellicha to partykularne prawodawstwo wprowadzono potem w wielu parafiach językowych w USA²¹⁵. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary, którą pytano, czy tego typu parafie (a precyzyjniej misje dla migrantów) można tworzyć też dla innych nacji niż niemiecka, 11 kwietnia 1887 roku odpowiedziała pozytywnie, pozostawiając kwestię erygowania takich misji językowych roztropnemu osądowi ordynariusza²¹⁶. Należy podkreślić, że na przełomie XIX i XX wieku w związku z liczną emigracją zarobkową wiele takich parafii tworzono w USA dla wiernych pochodzenia włoskiego, polskiego, litewskiego, słowackiego oraz imigrantów innych narodowości²¹⁷.

Kongregacja Rozkrzewiania Wiary w 1897 roku wydała w sprawie parafii narodowych w USA²¹⁸ ważne dyspozycje, które ustaliły zasady ich działania w społeczeństwie, gdzie imigranci coraz bardziej się integrowali. Decyzje były następujące: „1) dzieci, które urodziły się z rodziców przybyłych z zagranicy i mówiących

²¹² Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 74: „17. Unicumque ecclesia erecta est in Germanorum usum, licebit eis rectorem eius arcessere, vel cum adire, ad sacramenta quaecumque suscipienda. Quod si alteruter ex parentibus infantis Germanus non sit, optio erit vel ad ecclesiam parochialem, vel ad germanicam ecclesiam infantem baptizandum deferre”.

²¹³ Por. tamże: „In matrimonii contrahendis idem servabitur, ut alteruter rector adeatur, factis tamen in ecclesia utraque proclamationibus. Quando autem uterque est gente Germanus, rector Germanicus necessario est adeundus ad sacramenta matrimonii vel baptismi suscipienda, quae sacramenta nequaquam administranda sunt a Germanico sacerdote, si neuter ex sponsis vel parentibus sit Germanus. In graviori tamen infirmitate, licebit semper proprium arcessere, haud habita nationis ratione”.

²¹⁴ Por. tamże: „18. Ubi plures ecclesiae Germanicae in eadem civitate sunt, intra quas quilibet suam exercet curam: quod si, prout Baltimore contingit, regantur a Patribus eiusdem Congregationis, limitum designatio non erit necessaria”.

²¹⁵ Zob. tamże, s. 75: „Haec sapiens et logica particularis legislatio ad fere omnes paroecias linguae in Americae Sept. inducta est”.

²¹⁶ Por. SACRA CONGREGAZIONE DI PROPAGANDA, *Super erectione Missionum distinctarum per nationalitatem*, 8 czerwca 1887, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 58 (1887), s. 428: „Affirmative, quoties erectio Missionum per linguas Ordinario pro suo prudenti arbitrio opportuna videatur pro salute animarum”. Por. S. DA COSTA GOMEZ, *La parrocchia personale: origine, sviluppo e attualità di una figura canonica*, „Folia Canonica” 13-14 (2010-2011), s. 233-234.

²¹⁷ Por. D. A. LIPTAK, dz. cyt., s. 55-57.

²¹⁸ Por. SACRA CONGREGATIO DE PROPAGANDA FIDE, *Litterae Delegati apostolici Statutum Foederatorum quoad dubia parochialitatis apud quasi paroecias erectas pro populo diversae linguae*, ASS 30 (1897), s. 256.

w innym języku niż angielski, po osiągnięciu samodzielności nie są zobowiązane do pozostania w *quasi*-parafii, do której przynależą ich rodzice, ale mogą w sposób wolny przystąpić do jakiegokolwiek *quasi*-parafii, w której używa się języka kraju, jakim jest angielski; 2) katolicy, którzy nie urodzili się w Ameryce, ale znają język angielski, mają prawo przynależeć do kościoła, w którym używa się języka angielskiego i nie są zobowiązani podporządkować się jurysdykcji rektora kościoła erygowanego dla wiernych, którzy mówią w języku własnego narodu”²¹⁹.

W cytowanej powyżej decyzji Kongregacji zakłada się prawo wyboru parafii językowej lub parafii terytorialnej²²⁰. Po dokonaniu wyboru parafii terytorialnej wierny przestaje jednak przynależeć do dotychczasowej parafii personalnej. Choć zasady były dość jasne, nie wyeliminowało to różnorodnych konfliktów i trudności, obecnych w działalności parafii narodowych w USA u progu XX wieku²²¹.

3.4. Uprawnienia proboszczowskie kapelanów szpitalnych i wojskowych

Od czasu kiedy na Soborze Laterańskim III unormowano kanonicznie możliwość powoływania parafii dla trędowatych, niejednokrotnie proboszczowie obsługujący szpitale i miejsca, w których opiekowano się chorymi, otrzymywali pewne uprawnienia proboszczowskie wobec nich, a kaplice i cmentarze szpitalne były wyposażone

²¹⁹ Tamże: „I. Filios ex parentibus non-americanis linguam ab Anglica diversam loquentibus, in America natos, non teneri cum emancipati sint ad sese iungendos quasi-paroeciae, ad quam pertinent parentes, sed iure frui sese unendi quasi-paroeciae in qua regionis lingua, seu Anglica, adhibetur. II. Catholicos qui in America nati non sunt, qui tamen linguam Anglicam noscunt, ius habere membra fieri illius ecclesiae in qua Anglica lingua in usu est, nec obligari posse ad sese subiiciendos iurisdictioni Rectoris ecclesiae erectae pro populo linguam propriae nationis loquente” (w tekście tłumaczenie własne – J. D.). Zwraca uwagę konsekwentne używanie w liście sformułowania *quasi-paroecia*, czyli parafia tymczasowa, odnośnie do parafii w USA. Struktury te nie były więc pełnoprawnymi parafiami, prawdopodobnie z powodu ich umiejscowienia na terenach podległych Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. W tekście niniejszej dysertacji zamiast „parafii tymczasowej”, jak przetłumaczył w obowiązującym Kodeksie prawa kanonicznego ks. Szafrowski, będzie używane pojęcie *quasi*-parafii, stosowane powszechnie w kanonistyce światowej.

Zob. także *Pastor Halloft and Foreign-Born Catholics*, „The Ecclesiastical Review” 72 (1925/1), s. 86.

²²⁰ Zob. J. GARCÍA DE CÁRDENAS, *La libertad de adscripción a las Parroquias lingüísticas en los Estados Unidos en el s. XIX*, „Annales Theologici” 7 (1993), s. 129-155.

²²¹ Por. D. A. LIPTAK, dz. cyt., s. 58-64. W celu szerszego przystudiowania zaznaczenia przytoczonej decyzji Kongregacji Rozkrzewiania Wiary i jej konsekwencji zob. J. GARCÍA DE CÁRDENAS, *Las Parroquias personales (lingüísticas) en la pastoral de la inmigración en los Estados Unidos durante el s. XIX. Estudio teológico de los documentos relativos a su aprobación por la S. C. de “Propaganda Fide” (1887)*, Romae 1991.

we wszystkie prawa parafialne²²². W 1712 roku dla szpitala sióstr pobożnych w Rzymie papież Klemens XI wydał breve, które całkowicie wyłączało spod jurysdykcji parafii Najświętszego Zbawiciela pacjentów tego szpitala. Wyłączeni z jurysdykcji proboszcza, na terenie którego znajdował się szpital, byli nie tylko pacjenci, ale wszyscy tam zatrudnieni i ich rodziny²²³. Mamy więc do czynienia z prawdziwą parafią szpitalną o charakterze personalnym. Kaplica szpitalna, której pełne prawa parafialne były uznane na mocy niepamiętnego lub stuletniego zwyczaju, znajdowała się jeszcze w latach pięćdziesiątych XX wieku w Montauban we Francji²²⁴.

Natomiast kapelani wojskowi w czasach nowożytnych zyskiwali coraz więcej uprawnień proboszczowskich. Pierwszym znanym papieskim dokumentem, w którym takich praw udzielono, było breve Innocentego X *Cum sicut maiestatis tuae* skierowane do króla Hiszpanii Filipa IV z 1645 roku. W nim kapelani wojskowi otrzymali pewną władzę kościelną na czas wojny, zwłaszcza uprawnienie do spowiadania żołnierzy oraz do uwalniania z kar kościelnych, ale także sprawowania kultu w kościołach, cmentarzach i kaplicach w miejscach przebywania wojska²²⁵. Zasadniczo te wyjątkowe prerogatywy, zgodnie z którymi kapelani mogli wobec powierzonych sobie żołnierzy sprawować sakramenty, były nadawane na czas mobilizacji i wojny oraz wymagały okazania lokalnemu proboszczowi, a w wypadku asystowania przy zawieraniu małżeństw także jego zgody²²⁶. Jeszcze na przełomie wieku XVII i XVIII Kongregacja Soboru wydała wiele decyzji w sprawie małżeństw,

²²² M. FELLICH, dz. cyt., s. 80: „Saepe omnia iura parochialia adnectuntur hospitii, etiam per bullas S. Pontificum (Ioannes XXII hospitio S. Germani d'Auxerrois, cf. Imbert, op. cit.). Datur ergo paroecia personalis tangens aegrotos omnesque in hospitio commorantes”. Por. tamże, s. 81, gdzie autor mówi o sytuacjach, w których sami papieże poświęcali kaplice szpitalne, dołączając wszystkie potrzebne prawa duchowe dla kapelanów. Bywało to zwłaszcza wtedy, jeśli fundator szpitala był w konflikcie z biskupem diecezjalnym. Wielu proboszczów uważało takie przywileje za godzące w ich uprawnienia, a jednak zapewniały one opiekę duchową w sytuacji zagrożenia.

²²³ Por. G. MARTINI, dz. cyt., s. 66.

²²⁴ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 85.

²²⁵ Por. INNOCENTIUS X, Breve *Cum sicut maiestatis tuae*, 16 września 1645, w: T. OLSEN, *Die Natur des Militärordinariats. Eine geschichtlich-juridische Untersuchung mit Blick auf die Apostolische Konstitution „Spirituali Militum Curae“*, Berlin 1998, s. 461-462: „§ 2. Praetera eisdem cappellanis, ac presbyteris idoneis ab eorum Ordinariis approbandis, confessiones quorumcumque dictorum exercituum et illorum utriusque sexus personarum audiendi, illasque a quibusvis excessibus et delictis quantumcumque gravibus et enormibus, ac etiam in casibus nobis et dictae Sedi specialiter reservatis, [...] necnon ecclesias et cappellas ac coemeteria et oratoria quomodolibet polluta in illis partibus, in quibus ipsi exercitus conederint, et per quoscumque idoneos ad id specialiter deputandos sacerdotes in dignitate ecclesiasticam constitutos [...]”. Szerzej na temat breve papieża Innocentego X i jego znaczenie dla rozwoju zorganizowanego duszpasterstwa wojskowego. Zob. tamże, s. 37-71.

²²⁶ Por. F. A. PUGLIESE, *Storia e legislazione sulla cura pastorale alle forze armate*, Casale 1957, s. 29: „In sostanza le facultà erano larghe e numerose; ma rimaneva limitazione al periodo di attuale mobilitazione, ed era imposto l'obbligo della presentazione dei patenti ai parroci locali, nonchè dell'accordo

które były uważane za nieważne, gdy asystował przy nich kapelan wojskowy bez obecności miejscowego proboszcza, nawet jeśli jeden spośród nupturientów był żołnierzem stacjonującym w koszarach pod opieką danego kapelana²²⁷.

W 1736 roku przywileje papieskie dla duszpasterstwa wojskowego Królestwa Hiszpanii zostały na nowo udzielone na siedem lat z możliwością przedłużenia i rozszerzone również na czas pokoju²²⁸. W kolejnych dziesięcioleciach te przywileje były wielokrotnie odnawiane i doprecyzowane²²⁹. Także w Belgii w XVII wieku uznawano za ważne małżeństwa żołnierzy zawarte wobec kapelana wojskowego²³⁰. W wielu miejscach jednak nadal było regułą, że kapelani wojskowi otrzymywali swoją jurysdykcję od lokalnego ordynariusza, chyba że inaczej wynikało ze specjalnych uprawnień nadanych przez Stolicę Apostolską²³¹. Takich uprawnień było w XIX wieku coraz więcej, co potwierdzono w niektórych konkordatach²³².

Dalszy rozwój prawodawstwa w tej dziedzinie doprowadził na przełomie XIX i XX wieku do coraz większego zrozumienia potrzeb duszpasterskich żołnierzy oraz coraz większej niezależności od lokalnych ordynariuszy²³³, co

coi parroci locali nel caso dei matrimoni". Por. także *Manuel des aumoniers militaires*, „Analecta Juris Pontificii”, Neuvième Série (Première partie du cinquième volume), Paris 1867, col. 224.

²²⁷ Por. L. FERRARIS, *Prompta bibliotheca canonica*, vol. II, v. Cappellanus Militum, col. 297-301, nr 7-12. Dekret Kongregacji Soboru z dnia 22 kwietnia 1693 roku, wydany odnośnie do nieważności małżeństwa zawartego między niemieckim żołnierzem i panną z Mediolanu wobec włoskiego kapelana wojskowego brzmi: „Dicto Episcopo rescribendum, ut praedictos Franciscum, et Felicem de nullitate eorum matromoni certioret, et ideo separari tenetur, alias in peccato existunt, donec illud coram parochio loci ser. Denuo contrahant; necnon dictum Capellanum moneat, quod ipse juxta resolutiones Sac. Congregat. Concilii, et S. Offici, quando milites sunt in statione, facultatem celebrandi matrimonia non habet, et ideo in futurum a similibus se absteat”, tamże, nr 9. W celu szerszego omówienia tego tematu, opierając się głównie na dokumentach przytoczonych przez Ferrarisa, zob. F. A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 22-26.

²²⁸ Por. S. G. SUAREZ, *Jurisdiccion Ecclesiastica y capellania castrenses. El matrimonio militar*, Caracas 1972, s. 16-17.

²²⁹ Por. A. VIANA, *Territorialidad y personalidad en la organización eclesiástica. El caso de los ordinariatos militares*, Pamplona 1992, s. 40-43.

²³⁰ Por. *Manuel...*, dz. cyt., col. 225-238.

²³¹ Por. L. FERRARIS, *Prompta bibliotheca...*, dz. cyt., v. Cappellanus Militum, col. 297-301, nr 1: „Cappellani militum, seu missionarii exercitus, vel castrenses in casibus, in quibus non adsit breve apostolicum aliter dispensans, debet approbari ab ordinario loci”. Zob. także F. A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 24.

²³² Należy w tym miejscu wymienić konkordat hiszpański z 1851 roku, a także kolumbijski z 1887 roku, które uznawały szczególne uprawnienia dotyczące duszpasterstwa wojskowego. Por. I. LAURENTIUS, *Institutiones Iuris Canonici quad in usum scholarum*, Friburgi Brisgoviae 1914³, s. 202, nr 275. Zob. także A. VIANA, dz. cyt., s. 44; A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 31.

²³³ Por. I. LAURENTIUS, dz. cyt., s. 202, nr 275: „Cura animarum militum recentiore tempore in aliquibus rebuspublicis a iurisdictione Ordinarium exempta est et propriis praelatis commissa”.

uwypdatniło się szczególnie w utworzeniu nowej struktury, czyli wikariatu polowego²³⁴. W tym okresie w literaturze kanonicznej odnajdujemy rozróżnienie na kapelanów wojskowych, którzy zostali delegowani do swojej misji przez Stolicę Świętą²³⁵, oraz tych, którzy byli mianowani wyłącznie przez ordynariusza miejsca²³⁶. Chociaż przywileje i uprawnienia były różne, zależnie od miejsca i czasu, jednak coraz częściej pisano o uprawnieniach proboszczowskich kapelanów²³⁷, porównując ich do wikariuszy lub do *quasi*-proboszczów²³⁸, zwłaszcza w niektórych państwach²³⁹.

4. Prace redakcyjne nad Kodeksem prawa kanonicznego z 1917 roku

W 1904 roku rozpoczęły się prace nad nowym Kodeksem prawa kanonicznego, a po ustaleniu wstępnego układu poszczególnych zagadnień poproszono biskupów o opinie na temat materii, jakie miały być obecne w Kodeksie²⁴⁰. W postulatach biskupów zebranych przez konsultora B. Klumpera brak wzmianki o takowych w odniesieniu do parafii personalnych²⁴¹, z wyjątkiem oryginalnej propozycji bi-

²³⁴ Por. PIUS X, *Motu proprio In hac Beatissimi Petri Cathedra*, 3 maja 1910, AAS 2 (1910), s. 501-503.

²³⁵ Por. M. BARGILLIAT, *Praelectiones Iuris Canonici*, vol. II, Parisiis 1909, s. 124, nr 1041: „Cappellani militum, si sint specialiter delegati a Summo Pontifice [...], posunt ubique facultates suas exercere iuxta tenorem indulti, absque ulla Episcoporum approbatione”.

²³⁶ Por. B. DUBALLET, *Traité des paroisses et des curés*, vol. I, Paris–Poitiers 1900-1901, s. 579, nr 1116: „Quand l'aumônier militaire tient ses pouvoirs de l'évêque de lieu, il ne peut les exercer que sur le territoire spécial de l'ordinaire”.

²³⁷ Opierając się na zasadzie pochodzącej od kard. G. B. De Luca, że w Kościele jest także możliwa jurysdykcja wobec osób nawet bez określonego terytorium (*in personas etiam sine territorio*). Por. J. E. CIESLUK, dz. cyt., s. 19.

²³⁸ Por. F. X. WERNZ, *Ius decretalium ad usum praelectionum in scholis textus iuris canonici sive iuris decretalium*, vol. II, pars I, Romae 1906², s. 695, nr 841: „Praeter vicarios parochiales non pauci alii existunt presbyteri, quibus sive ex vero officio ecclesiastico, sive ex legitima delegatione functiones quaedam sacri ministerii vel limitata quaedam cura animarum in certis institutis competunt. Haec spectant v. g. capellani militares [...]”. Por. także M. FELLICH, dz. cyt., s. 91.

²³⁹ Autorzy wymieniają w tym kontekście Hiszpanię, Austrię i Niemcy. Por. I. LAURENTIUS, dz. cyt., s. 202-203; F. A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 32.

²⁴⁰ Por. C. FANTAPPIÈ, *Chiesa romana e modernità giuridica*, vol. II, Milano 2008, s. 691-713.

²⁴¹ Sprawdzono nie tylko fundamentalną publikację B. KLUMPER, *Postulata Episcoporum in ordinem digesta*, Romae 1905, ale również tenże *Appendix ad postulata episcoporum. Votum*, Romae 1908, w: AAV 1164,teczka 6.

skupów z USA, aby każdy z wiernych, bez względu na miejsce zamieszkania, mógł należeć do parafii katedralnej, która nie powinna być ograniczona terytorialnie²⁴².

W opublikowanym w 1906 roku wotum, sporządzonym przez konsultora I. B. Sägmüllera, w tytule 18 o proboszczach, który otwiera cytat z dekretu reformatorskiego Soboru Trydenckiego²⁴³, jeden z kolejnych kanonów wyznacza kategorię parafian. Parafianie zwyczajnie są tymi, którzy na terenie parafii mają stałe lub tymczasowe zamieszkanie. Jest jednak możliwe także określenie wiernych według kryterium personalnego z racji pochodzenia, narodowości lub obrządku²⁴⁴. W Apostolskim Archiwum Watykańskim nie udało się odnaleźć żadnego śladu zapisu dyskusji nad wotum Sägmüllera w części dotyczącej proboszczów²⁴⁵.

Na wiosnę 1907 roku pod osąd komisji trafił nowy projekt tytułu dotyczącego proboszczów, sporządzony przez B. Ojettiego²⁴⁶. W paragrafie drugim pierwszego kanonu pojawiła się zasada, że choć zasadniczo granice parafii są ustalone przez wyznaczenie terytorium, jednak jako wyjątek biskup może dopuścić takie parafie, które mają swoją podstawę w różnym języku lub narodowości²⁴⁷. Do wyrażenia *varietatem sermonis vel nationis* dodano ręcznie w tekście słowo *ritus* oznaczające obrządek²⁴⁸. W przeprowadzonej 19 maja 1907 roku debacie konsultorów na temat powyższego projektu G. Sebastianelli zaproponował nową redakcję tego kanonu

²⁴² Por. B. KLUMPER, *Postulata Episcoporum...*, dz. cyt., s. 86: „Omnes de populo qui velint, possint, dummodo non fiat in fraudem legis, fieri membra parochiae ecclesiae cathedralis, quae nullo sit restricta territorio” (Postulant Patres Prov. Cincinnatensis).

²⁴³ Por. I. B. SÄGMÜLLER, *Votum Consultoris, (Sub secreto pontificio). Codex Iuris Canonici, lib. II. De personis. Pars I. sectio II. De clericis in specie, tit. V-XX, Romae Typis Vaticanis 1906, Tit. 18, De parochiis, kan. 1, s. 52-53, w: AAV 1164, teczka 9.*

²⁴⁴ Tamże, kan. 3, s. 53: „Parochiani ordinario sunt ii, qui inter fines parochiae habent domicilium aut quasi-domicilium, exceptis exemptis: quanquam etiam determinatio personalis esse potest ex origine, natione, ritu (4). Vagus est parochianus illius Parochi, cuius in parochia commoratur (5)”. Przypis w proponowanym kanonie odnosi się do *Concilium Tridentinum Sessio XXIV, de ref. Matr. C. 7.*

²⁴⁵ Zob. AAV 1164, teczka 26. W tej teczce znajduje się wotum Sägmüllera, jednak protokołu dyskusji konsultorów nie można odnaleźć.

²⁴⁶ Por. AAV 1164, teczka 26. W teczce znajduje się wydrukowany tekst kanonów pod tytułem 18 o proboszczach oraz 19 o wikariuszach, bez nazwiska autora w druku. Na pierwszej stronie znajduje się jednak ręcznie dopisane nazwisko B. Ojettiego, a w protokole z posiedzenia komisji konsultorów z 19 maja 1907 roku zaraz po zapowiedzi tematu dyskusji w nawiasie znajduje się zapis: „lett. 1ª sul voto Ojetti”.

²⁴⁷ Por. tamże, *Titulus XVIII. De Parochis (Ojetti 1a lettura)*, s. 1, kan. 1 § 2: „Quamvis parochiae ordinarie limites suos sortiri debeant per delimitationem territori divisio tamen, quae fundamentum habeat varietatem sermonis vel nationis per exceptionem iudicio episcopi admittii potest”. Tekst znajdujący się w tytule w nawiasie w oryginale został dodany ręcznie.

²⁴⁸ Por. tamże, s. 1.

(jednak niezapisaną), natomiast przewodniczący P. Gasparri dodał kolejne kryterium personalne podziału parafii ze względu na rodziny²⁴⁹.

Z nieznanых powodów w kolejnej redakcji tych kanonów²⁵⁰, jak również w kolejnej dyskusji konsultorów²⁵¹, zagadnienie parafii personalnych jest nieobecne²⁵². W kolejnym etapie prac pojawia się jednak projekt drugiej sekcji o duchownych w szczególności, który na początku przedstawia terytorialny podział Kościoła na diecezje i parafie²⁵³. Następny kanon zawiera normę, która w przypadku trwałej potrzeby pozwala biskupowi na utworzenie parafii personalnych z racji odmiennego języka, narodowości lub obrządku wiernych, którzy przebywają w jego diecezji²⁵⁴.

W kolejnym projekcie parafie personalne ujęte są w paragrafie czwartym kanonu drugiego odnoszącego się we wcześniejszych paragrafach do podziału diecezji na parafie terytorialne. Norma zawarta w tym kanonie jest sformułowana

²⁴⁹ Por. tamże, protokół *Comissione dei consultori, Consulta del 19 maggio 1907, De clericis in specie – Tit. XVIII De parochis – (lett. 1a del voto Ojetti): „C. 1 § 2: Sebastianelli propone una nuova redazione [...] Presidente: ...divisio tamen secundum varietatem sermonis vel nationis, ritus, familiarum, iudicio Episcopi ecc.”*

²⁵⁰ Zob. tamże, *Cap. VIII. De Parochis (2a lettura)*.

²⁵¹ Zob. tamże, protokoły *Comissione dei consultori, Consulta del 29 maggio 1907, De clericis in specie – Cap. VIII De parochis – (2a lettura)*; *Comissione dei consultori, Consulta del 9 giugno 1907, De clericis in specie – De parochis – (3a lettura)*.

²⁵² Można zauważyć, że w kolejnym projekcie tytuł XVIII stał się rozdziałem VIII. Być może zniknięcie tematu parafii personalnej ma związek z nowym podziałem sekcji lub całego projektowanego kodeksu.

²⁵³ Por. AAV 1164, teczka 19, *Liber secundus De personis Sectio II De clericis in specie*, [skoroszyt nr 63], kan. 2: „§ 1. Episcopus tenetur dioecesim in totidem distinctas partes cum ecclesia ac determinato populo dividere et unicuique partii suum peculiarem rectorem praeficere. § 2. Etiam vicarius apostolicus, praefectus apostolicus, superior missionis pro territorio suae curae commisso idem, cum commode poterunt, facere curent. § 3. Partes dioecesis de quibus in par. 1, sunt *parochiae*, etsi episcopus in suo decreto expresse non dixerit se parochiam erigere; partes vicariatus apostolici, praefecturae apostolicae ac missionis, de quibus in par. 2 appellantur *quasi parochiae*”. Na zakończenie tego kanonu następuje przypis w języku włoskim, który wyjaśnia, że w diecezjach podległych Kongregacji Rozkrzewiania Wiary biskupi dzielą na części diecezje, nie nazywając tych części parafiami. Jednak w kontekście zmian kodeksowych takie części diecezji mają być traktowane jak parafie, nawet jeśli tak się nie nazywają. Zob. tamże, przyp. (1): „[...] imposto nel Codice (salva la superiore approvazione) anche a questi rettori l'obbligo della messa *pro populo* e resa la remozione dei parrochi più facile e spedita, sembra che, omesse tali sottigliezze, debbano considerarsi come *parochiae* le parti in cui è divisa una diocesi, benché nel decreto del vescovo non dica espressamente che erige una parrocchia; come *quasi-parrochiae*, le parti in cui è diviso il vicariato apostolico ecc. Secondo questo concetto è redatto il canone”. W tym kontekście mówi się w niniejszym studium o parafiach narodowych w USA, choć przez długie dziesięciolecia nie były one formalnie parafiami.

²⁵⁴ Por. tamże, (*Sub secreto pontificio*). *Codex Iuris Canonici, lib. II. De personis. Pars I. sectio II. De clericis in specie*, [skoroszyt nr 63] kan. 3 § 1: „Si necessitas ita exigit eaque perdurante, potest episcopus in eadem civitate aut territorio parochias erigere pro diversitate sermonis seu nationis vel ritus fidelium, ibidem degentium”.

jako zakaz, a mianowicie nie wolno bez apostołskiego indultu²⁵⁵ tworzyć parafii językowych, narodowych i obrządkowych ani też nie wolno tworzyć parafii czysto personalnych, tzn. obejmujących konkretne rodziny lub osoby, zarówno tych, dla których nie wskazuje się żadnego terytorium przebywania wiernych, jak i tych, w których zostaje określone miejsce przebywania tych osób, jednak w taki sposób, że proboszcz nie ma żadnej władzy nad terytorium²⁵⁶. W ten sposób parafie rodzinne lub po prostu personalne były łączone w jednym kanonie z parafiami narodowymi lub obrządkowymi jako wyjątki od ogólnej zasady terytorialnego podziału Kościoła.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że w równoległym projekcie rozdziału *De parochis*²⁵⁷ kan. 197 dotyczący proboszcza określa tą nazwą m.in. kapelana wojskowego na terenie koszar, jeśli otrzymał prawa proboszczowskie od Stolicy Apostolskiej lub od ordynariusza diecezji, na terenie której znajdują się koszary²⁵⁸. Dnia 16 marca 1908 roku przytoczony powyżej kanon był omawiany przez komisję kardynalską, która zaproponowała zastąpienie poprzedniej wersji prostszą formułą, określając zrównanie z proboszczami (*parochis aequiparantur*) niektórych osób, w tym kapelanów wojskowych²⁵⁹. W kolejnych projektach, od wersji roboczej księgi

²⁵⁵ Por. M. SITARZ, *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004, kol. 65-66. Choć indult zasadniczo jest aktem kompetentnego przełożonego kościelnego zwalniającym od zachowania określonego obowiązku wyznaczonego przez prawo, w praktyce kurii rzymskiej oznacza upoważnienie udzielone ordynariuszowi „na dokonanie aktów zwalniających od obowiązku wyznaczonego przez prawo powszechnie”.

²⁵⁶ Por. AAV 1164, teczka 19 (*Sub secreto pontificio*). *Codex Iuris Canonici, lib. II. De personis. Pars I. sectio II. De clericis in specie*, [skoroszyt nr 37], kan. 2 § 4: „Absque speciali indulto apostolico erigi nequeunt parochiae pro diversitate sermonis seu nationis vel ritus fidelium, in eadem civitate vel territorio degentium, nec parochiae mere personales quae, scilicet, comprehendat tantum aliquas familias aut personas absque ullo respectu ad territorium, vel etiam infra limites alicuius territorii, quin tamen parochus illam habeat in territorium potestatem”.

²⁵⁷ Por. tamże, *Liber II. De personis. Pars I. De clericis*, cap. IX *De Parochis*, s. 33-45, kan. 197-218. Tekst ten wydaje się kontynuacją cytowanego powyżej projektu księgi II, części pierwszej, sekcji II *O duchownych w ogólności*, jednak pozostaje to tylko prawdopodobne, ponieważ w teczce 19 brakuje niektórych rozdziałów tego projektu. Ten sam rozdział IX dotyczący proboszczów znajduje się w teczce 26, jednak również z analizy jej zawartości nie można mieć stuprocentowej pewności, którego tekstu jest to kontynuacja. Por. AAV 1164, teczka 26.

²⁵⁸ Por. AAV 1164, teczka 19, *Liber II. De personis. Pars I. De clericis*, cap. IX *De Parochis*, s. 33, kan. 197 § 2: „Nisi aliud in iure expresse caveatur, aut ex contextu appareat, sub parochum nomine cum omnibus iuribus et obligationibus parochialibus comprehenduntur quoque: [...] 3.º Cappellani militum in castris degentium, constituti cum plena potestate parochiali a Sede Apostolica vel ab Ordinario in cuius dioecesi castra existunt”.

²⁵⁹ Por. tamże, *teczka 26, protokół Adunanza della Commissione Cardinalizia per la Codificazione, 16 marzo 1908*. Odnośnie do proponowanego kan. 197 § 2 zapisano: „Si modifica: ...nisi aliud in iure caveatur, parochis aequiparantur”.

De personis z 1909 roku²⁶⁰, w sprawie kapelanów wojskowych przepis kodeksowy odsyła do specjalnych przepisów Stolicy Apostolskiej²⁶¹. Warto jednak zauważyć, że we wszystkich tych projektach, aż do ostatecznej wersji Kodeksu z 1917 roku, paragraf dotyczący kapelana wojskowego znajduje się w kanonie dotyczącym prosoščza oraz osób do niego przyrównanych²⁶².

Tymczasem paragraf kanonu dotyczącego parafii personalnych przeszedł bez większych zmian do wymienionego wyżej pełnego projektu księgi *De personis* z 1909 roku²⁶³. Natomiast między 1909 a 1912 rokiem omawiany kanon wraz z innymi dotyczącymi terytorialnej struktury Kościoła został umieszczony w projektach dotyczących norm ogólnych²⁶⁴. Tak trafił do projektu z 1912 roku w ramach osobnego tytułu IV w księdze I „O terytorialnym podziale Kościoła”²⁶⁵. Zgodnie z normą zawartą w tym projekcie kan. 37 § 4 bez specjalnego indultu apostolskiego nie wolno tworzyć parafii ze względu na język, narodowość lub obrządek wiernych ani też parafii wyłącznie rodzinnych albo personalnych²⁶⁶.

²⁶⁰ Por. tamże, teczka 86 (*Sub secreto pontificio*). *Codex Iuris Canonici, Pars specialis, lib. I. De personis*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1909, s. 140, kan. 312 § 3: „Quoad Capellanos militum sive maiores sive minores standum est particularibus Sanctae Sedis dispositionibus”.

²⁶¹ Por. tamże (*Schema Codicis Iuris Canonici*) (*sub secreto pontificio*). *Codex iuris canonici cum notis Petri Card. Gasparri*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1912, I-II, kan. 331 § 3: „Circa militum Cappellanos sive maiores sive minores standum peculiaribus Sanctae Sede praescriptis”. Takie będzie brzmienie tego paragrafu aż do ostatecznej wersji zawartej w kan. 451 § 3 CIC/1917 (jedyną zmianą jest pisanie małą literą słowa *cappellanos*).

²⁶² Por. kan. 451 CIC/1917.

²⁶³ Por. AAV 1164, teczka 86 (*Sub secreto pontificio*). *Codex Iuris Canonici, Pars specialis, lib. I.* [sic!] *De personis*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1909, s. 48, kan. 121 § 4.

²⁶⁴ Autorowi udało się odnaleźć w archiwum Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego (w tzw. *Fondo Ojetti*) projekt księgi norm ogólnych, który według wszelkiego prawdopodobieństwa powstał między rokiem 1909 a 1912. Jest on niestety bez daty i bez dopisków prof. Ojettiego wyjaśniających czas jego powstania. W kwestii tytułu IV *De territoriali Ecclesiae partitione* i omawianej propozycji przepisu prawnego należy zauważyć, że jest on identyczny z tekstem zawartym w późniejszym wspólnym projekcie księgi I i II z 1912 roku. Niestety nadal ani ten projekt, ani teczki z archiwum Ojettiego dotyczące księgi II nie wyjaśniają, dlaczego kanony znajdujące się pod przytoczonym tytułem znalazły się w projekcie księgi I. Por. APUG, teczka 1959, „*Codex Iuris Canonici. Liber I. Normae generales*”, tit. IV *De territoriali Ecclesiae partitione*, kan. 37 § 4, s. 13. Zob. tamże, teczki 1964-1968.

²⁶⁵ AAV 1164, teczka 86 (*Schema Codicis Iuris Canonici*) (*sub secreto pontificio*). *Pii PP. X Codex iuris canonici cum notis Petri Card. Gasparri*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1912, I-II, *Normae generales*, IV. *De territoriali Ecclesiae partitione*, s. 13-14 (tłumaczenie tytułu w tekście własne).

²⁶⁶ Por. tamże, s. 13, kan. 37 § 4: „Non possunt sine speciali apostolico indulto constitui parociae pro diversitate sermonis seu nationis aut ritus fidelium in eadem civitate vel territorio degentium, nec parochiae mere familiares aut personales”. W porównaniu z poprzednią wersją tego paragrafu należy zauważyć, że redaktorzy kodeksu zrezygnowali z objaśnienia parafii rodzinnych lub personalnych. Obecnie przytaczają te pojęcia, nie wprowadzając nawet opisowej definicji.

Decyzją Gasparriego kanony dotyczące podziału terytorialnego Kościoła zostały z powrotem przeniesione do księgi II redagowanego Kodeksu, na początek sekcji dotyczącej duchownych w szczególności²⁶⁷. Ponadto na marginesie projektu z 1912 roku kard. Gasparri dopisał własnoręcznie, że w parafiach już utworzonych nie wolno niczego zmieniać bez konsultacji ze Stolicą Apostolską²⁶⁸. W projekcie z 1914 roku paragraf odnoszący się do parafii personalnych uwzględniał te poprawki²⁶⁹. W roku 1916 pojawiły się natomiast parafie personalne lub narodowe (*personales seu nationales*)²⁷⁰, jednak sformułowanie *seu nationalis* zostało skreślone ręką kard. Gasparriego²⁷¹. Wreszcie w projekcie z 1917 roku zniknęła wzmianka o parafiach obrządkowych (*aut ritus*) i taki kanon przeszedł do ostatecznej wersji Kodeksu²⁷².

Mając na uwadze, że słowo *ritus* towarzyszyło projektom tego kanonu od samego początku, trudno zinterpretować nagłe zniknięcie parafii obrządkowych na ostatnim etapie prac²⁷³. Być może pozostawiono tę kwestię do przygotowywanej

²⁶⁷ Por. tamże, s. 13. Na tej stronie w egzemplarzu znajdującym się w Apostolskim Archiwum Watykańskim można znaleźć notatkę Gasparriego: „Questi tre canoni con le note vanno alla pagina 72”. Ponadto nagłówek „IV. De territoriali Ecclesiae partitione” został przekreślony. Podobne skreślenie występuje przy numerze kanonu 37, a obok wpisano nowy numer kanonu: 216. Por. tamże, s. 72, gdzie pod nagłówkiem „Liber Secundus De personis, Pars I De clericis Sectio II De clericis in specie” znajduje się dopisek Gasparriego „Si mettano qui i tre canoni che sono alla pagina 13, 14”.

²⁶⁸ Por. tamże, s. 13: „circa constitutum autem nil innovandum inconsulta Apostolica Sede”.

²⁶⁹ Por. AAV 1164, teczka 86 (*Schema Codicis Iuris Canonici*) (*sub secreto pontificio*). *Codex iuris canonici cum notis Petri Card. Gasparri*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1914, I-II, s. 80, kan. 216 § 4: Non possunt sine speciali apostolico indulto constitui paroeciae pro diversitate sermonis seu nationis aut ritus fidelium in eadem civitate vel territorio degentium, nec paroeciae mere familiares aut personales; circa constitutum autem nil innovandum, inconsulta Apostolica Sede”.

²⁷⁰ Por. AAV 1164, teczka 87 (*Schema Codicis Iuris Canonici*) (*sub secreto pontificio*) *Codex Iuris Canonici cum notis Petri card. Gasparri*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1916, s. 80, kan. 216 § 4: „Non possunt sine speciali apostolico indulto constitui paroeciae pro diversitate sermonis seu nationis aut ritus fidelium in eadem civitate vel territorio degentium, nec paroeciae mere familiares aut personales seu nationales; circa constitutum autem nil innovandum, inconsulta Apostolica Sede”.

²⁷¹ Por. tamże, s. 80. Nie jest jasne, czemu sformułowanie *seu nationales* pojawiło się w tym projekcie kodeksu i czemu zostało z niego usunięte. Skreślenie kard. Gasparriego mogło mieć czysto stylistyczne znaczenie ze względu na już występującą formułę *paroeciae pro diversitate sermonis seu nationis* w pierwszej części kanonu. Mógł on jednak w ten sposób zaznaczyć, że nie chce wyróżniać parafii narodowych, a także mieć na myśli inne parafie personalne, niewiązane się z narodowością.

²⁷² Por. AAV 1164, teczka 86, *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi Iussu Digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1917, s. 40, kan. 216 § 4: „Non possunt sine speciali apostolico indulto constitui paroeciae pro diversitate sermonis seu nationis fidelium in eadem civitate vel territorio degentium, nec paroeciae mere familiares aut personales; circa constitutum autem nil innovandum, inconsulta Apostolica Sede”.

²⁷³ Autorowi niniejszego studium nie udało się ustalić, kto i dlaczego wykreślił słowa *aut ritus* z prac nad redakcją Kodeksu prawa kanonicznego. Nie pomogła konsultacja ani cytowanych poniżej i powyżej projektów odnalezionych w Apostolskim Archiwum Watykańskim, ani projektów i notatek

kodyfikacji wschodniej. Wydaje się też uzasadniona hipoteza, że wykreślając tę kategorię parafii z normy zawartej w kan. 216 § 4 Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 roku, prawodawca nie chciał objąć jej wprowadzonym w kanonie ograniczeniem dotyczącym konieczności uzyskania indultu papieskiego dla utworzenia takiej parafii. Ponieważ nie znamy jednak wprost zamysłu oraz intencji prawodawcy, ta kwestia pozostaje otwarta dla dociekań komentatorów i ukształtowania interpretacji doktrynalnej.

5. Kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku i jego interpretacja

W promulgowanym tekście Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego w polu zainteresowania niniejszego studium jest kanon dotyczący parafii, w tym parafii nieterytoryalnych (kan. 216), oraz inny, odnoszący się do proboszczów, osób z nimi zrównanych, a także kapelanów wojskowych (kan. 451). Dla zrozumienia poszczególnych przepisów ważny jest ich kontekst w układzie kodeksu, a także późniejsza interpretacja, zarówno ta autentyczna, dokonywana przez Stolicę Apostolską, jak i doktrynalna, dokonywana przez wiodących autorów tego czasu.

5.1. Kan. 216 § 4 CIC/1917 i jego znaczenie

W Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku przepisy dotyczące parafii znajdują się zaraz na początku sekcji II księgi II *De personis*, zatytułowanej *De clericis in specie*. W tamtym miejscu umieszczono trzy kanony dotyczące terytorialnego podziału Kościoła²⁷⁴, a drugi z nich, kan. 216, obejmuje przepisy odnoszące się do parafii. Paragraf pierwszy tego kanonu zawiera przepis nakazujący podział każdej diecezji na oddzielne terytorialne części, z których każda ma przypisany kościół, określony lud oraz własnego rektora, pasterza tego ludu, ustanowionego dla potrzeb

z tego okresu zgromadzonych w Archiwum Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w tzw. *Fondo Ojetti*. Można stwierdzić jedynie to, że w ostatnich projektach z 1916 roku mamy jeszcze wzmiankę o parafiach obrządkowych, a w pierwszych dostępnych dokumentach z 1917 roku taka wzmianka już nie występuje. Zob. APUG, teczki 2058-2059.

²⁷⁴ Por. F. BĄCZKOWICZ, J. BARON, W. STAWINOĞA, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. I, Opole 1957³, s. 429.

duszpasterskich²⁷⁵. Taka część diecezji nazywa się parafią, a w przypadku podziału wikariatu apostolskiego lub prefektury apostolskiej – *quasi*-parafią²⁷⁶. Natomiast odnośnie do parafii tworzonych na podstawie innego kryterium niż terytorialne, specjalne przepisy zawiera kan. 216 § 4: „Bez specjalnego indultu apostolskiego nie mogą być tworzone parafie ze względu na odrębny język lub narodowość wiernych przebywających w tym samym mieście lub terytorium, ani też parafie wyłącznie rodzinne lub personalne; jednak odnośnie do już utworzonych, nie należy nic zmieniać, bez konsultacji ze Stolicą Apostolską²⁷⁷”.

W kanonie tym można dostrzec zasadę, że parafie tworzone ze względu na różne kryteria personalne są wyłomem w klarownym terytorialnym podziale Kościoła. Dlatego ich tworzenie ma pozostać wyjątkiem, do którego trzeba specjalnego indultu Stolicy Apostolskiej. Z drugiej strony w cytowanym paragrafie wymienione są różne rodzaje parafii tworzonych ze względu na kryterium inne niż terytorialne: językowe, narodowe czy rodzinne – jako zastana rzeczywistość w czasach kodyfikacji prawa kanonicznego. Parafie te nie mogą być łatwo znoszone, gdyż jakiegokolwiek zmiana w ich kształcie wymaga konsultacji w Stolicy Apostolskiej.

Jeśli chodzi o rodzaje parafii, w cytowanym powyżej przepisie kodeksowym mówi się o parafii językowej lub narodowej, a także wyłącznie rodzinnej albo personalnej. Wydaje się, że to wyszczególnienie nie jest wyczerpujące, a wymienione na końcu parafie personalne mogą zawierać w sobie parafie tworzone dla różnych grup, takie jak parafie wojskowe lub szpitalne. Zwraca jednak uwagę fakt, że sformułowanie „parafia personalna” jest używane w niniejszym studium w najszerszym znaczeniu jako odnoszące się do wszystkich parafii obejmujących dane osoby nieprzyporządkowane wyłącznie z racji terytorialnych. Takie znaczenie było też używane w literaturze okresie obowiązywania Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego²⁷⁸. Tymczasem w omawianym kanonie kategoria parafii personalnej (*personalis*) występuje jako ostatnia, po parafiach narodowych, językowych i rodzinnych, jest więc

²⁷⁵ Por. kan. 216 § 1 CIC/1917: „Territorium cuiuslibet dioecesis dividatur in distinctas partes territoriales; unicuique autem parti sua peculiaris ecclesia cum populo determinato est assignata, suusque peculiaris rector, tamquam proprius eiusdem pastor, est praeficiendus pro necessaria animarum cura”.

²⁷⁶ Por. kan. 216 § 3 CIC/1917: „Partes dioecesis de quibus in § 1, sunt *paroeciae*; partes vicariatus apostolici ac praefecturae apostolicae, si peculiaris rector eisdem fuerit assignatus, appellantur *quasi-paroeciae*”.

²⁷⁷ Kan. 216 § 4 CIC/1917: „Non possunt sine speciali apostolico indulto constitui *paroeciae* pro diversitate sermonis seu nationis fidelium in eadem civitate vel territorio degentium, nec *paroeciae* mere familiares aut personales; ad constitutas autem quod attinet, nihil innovandum, inconsulta Apostolica Sede” (w tekście tłum. moje – J. D.).

²⁷⁸ Por. F. M. CAPELLO, *Summa iuris canonici*, vol. I, Romae 1945, s. 440, nr 496: „Dicitur *personalis* *paroecia*, si titulus directe et immediate vel ex ipsa *persona* profluit, vel cum ea intime connectitur. Qui titulus multiplex est”.

tylko jedną z możliwych form parafii nieterytorialnych. Jednak ustawodawca nie doprecyzował, że chodzi tu o parafie terytorialne inne niż te wymienione wcześniej, ale użył pojęcia parafii personalnych w zawężonym znaczeniu jako instytucji obejmujących wiernych ze względu na kryterium personalne inne niż narodowość, język lub przynależność rodzinna, a więc w praktyce ograniczając je do kryteriów zawodowych lub społecznych²⁷⁹.

Ponadto kanon odzwierciedla występujący w literaturze podział na parafie ściśle personalne, które dotyczą danej kategorii osób bez ograniczeń terytorialnych, oraz na parafie personalne mieszane, do których należy określona grupa osób na danym terytorium²⁸⁰. Parafie rodzinne, określone jako *mere familiares*, należałyby do tej pierwszej kategorii, natomiast parafie językowe i narodowe, „dla wiernych przebywających w tym samym mieście lub terytorium” – do drugiej²⁸¹.

Wydaje się, że w omawianym kanonie prawodawca świadomie nie wymienił parafii obrządkowych, prawdopodobnie dlatego, że w żaden sposób nie chciał ograniczyć ich tworzenia²⁸², a ponadto pozostawił bez zmian dyscyplinę Kościołów Wschodnich²⁸³. Autorzy podkreślają natomiast, że kwestia parafii językowych i narodowych dotyczy przede wszystkim USA²⁸⁴, gdzie zarówno ich erygowanie,

²⁷⁹ Por. P. MAROTO, *Institutiones Iuris Canonici ad normam novi Codicis*, vol. II, Madrid–Roma–Barcelona 1919, s. 141: „Personalium autem paroeciarum nomine posset quidem vocari omnes paroeciae non territoriales, quoniam reapse singulare ceterarum causarum seu fontium a territorio diversarum, ex quibus determinatur adscriptio paroecialis, sunt per se qualitates personales; sed mos fuit paroecias personales dicere eas peculiariter quae ex nonnullis determinatis qualitatibus personilibus constituebantur, velut ex nobilitate, professione vel arte etc.”

²⁸⁰ Por. M. CONTE A CORONATA, *Institutiones Iuris Canonici ad usum utriusque cleri et scholarum*, vol. I, Torino 1950⁴, s. 359, nr 307: „Mere familiaris aut personalis tunc habetur paroecia cum determinatis familiis, aut determinatis, e. g. ex nationalitate personis praeficitur parochus cum exclusiva cura animarum, nullo habito respectu ad territorium ubi illae familiae vel personae commorantur. Sunt et paroeciae personales mixtae, cum determinato parochus in territorio determinato, assignatur subditi determinatae linguae vel nationis, exclusis aliis subditi alterius linguae vel nationis”.

²⁸¹ Por. F. M. CAPELLO, dz. cyt., s. 440, nr 496: „Plerumque paroecia personalis est quoque, indirecte et mediate, territorialis, quatenus complectitur fideles qui commorantur in hoc pago vel civitate, et non extra: unde ad certum territorium coarctatur”.

²⁸² Por. A. VERMEERSCH, I. CREUSEN, *Epitome Iuris Canonici cum commentariis ad scholas et ad usum privatum*, vol. I, Mechilinae–Romae 1949, s. 286: „Prohibitio extendenda non est ad paroecias quae ritu determinantur. Romani enim Pontifices distinctionem rituum tollere minime volunt”.

²⁸³ Por. F. CLAEYS BOUUAERY, G. SIMENON, *Manuale Iuris Canonici*, vol. I, Gandae et Leodii 1930, s. 216, nr 372: „Prohibitio non extenditur ad paroecias quae ritu determinantur; Codex enim disciplinam rituum Orientalium intactam reliquit (c. 1)”; A. BLAT, *Commentarium Textus Codicis Iuris Canonici*, lib. II De personis, Romae 1921³, s. 193. Choć Conte a Coronata twierdzi, że zakaz tworzenia nowych parafii bez konsultacji ze Stolicą Świętą nie dotyczy jedynie parafii obrządkowych mieszanych. Por. M. CONTE A CORONATA, dz. cyt., vol. I, s. 359, nr 307, nota 4.

²⁸⁴ Por. A. TOSO, *Commentaria Minora comparativa metodo digesta ad Codicem Iuris Canonici Benedicti XV Pont. Max. Auctoritate promulgatum*, vol. II, Romae 1923, s. 7; F. CLAEYS BOUUAERY,

jak i znoszenie powodowało trudności, stąd zostało zarezerwowane dla Stolicy Apostolskiej²⁸⁵. Kanon nie wymienia *explicite* parafii dla rodów książęcych lub dworów królewskich²⁸⁶, które autorzy umieszczają przede wszystkim w kategorii parafii rodzinnych²⁸⁷, jak i w szerszym zbiorze parafii personalnych²⁸⁸. Natomiast tłumacząc kodeksowe pojęcie parafii personalnych, autorzy wymieniają przede wszystkim parafie wojskowe, które obejmują żołnierzy z racji wykonywania przez nich szczególnego zawodu²⁸⁹.

W kilka lat po promulgacji Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego do Komisji Interpretacyjnej skierowano *dubium* odnoszące się do parafii językowych. Wątpliwość dotyczyła konieczności otrzymania indultu od Stolicy Apostolskiej w sytuacji, gdy w państwie, w którym mówi się kilkoma oficjalnymi językami, tworzona jest parafia wyłącznie dla wiernych jednego z tych języków, przy założeniu, że jest to język oficjalny tego państwa oraz że parafia ta będzie miała także swoją część terytorialną. Na tak sformułowane pytanie Komisja Interpretacyjna dała odpowiedź pozytywną, która oznacza, że nawet w takiej sytuacji jest konieczny indult Stolicy Apostolskiej²⁹⁰.

G. SIMENON, dz. cyt., s. 216; R. NAZ, *Traité de Droit Canonique*, vol. I, Paris 1954, s. 369, nr 504. Ostatni z autorów wymienia wśród przykładów parafii narodowych parafie polskie, włoskie i dla wiernych obrządku greckokatolickiego (choć te ostatnie stanowią raczej parafie obrządkowe, jednak często związane z konkretną narodowością wiernych).

²⁸⁵ Por. A. VERMEERSCH, I. CREUSEN, dz. cyt., s. 286: „Cum erectio aut suppressio talium paroecciarum intricatis saepe difficultatibus locum det, iudicio S. Sedis nunc reservatur. Dum enim fidei migrantium ex alia regione servandae multum iuvant, fieri potest ut tempore procedente separationi cuidam fidelium iuxta nationes nimis faveant”.

²⁸⁶ Dla Maroto jest to osobna kategoria przyporządkowania wiernych konkretnemu pasterzowi por. P. MAROTO, dz. cyt., s. 116-118.

²⁸⁷ Por. R. NAZ, *Traité de Droit Canonique*, dz. cyt., s. 369, nr 504: „Par ex. une paroisse constituée par ceux qui appartiennent à la famille royale, le mot *famille*, entendu dans le sens latin, comprenant non seulement les proches, mais tout ceux qui sont attachés au service”. Zob. także F. CLAEYS BOUUAERY, G. SIMENON, dz. cyt., s. 216; A. BLAT, dz. cyt., s. 193.

²⁸⁸ Por. P. MAROTO, dz. cyt., s. 141; F. M. CAPELLO, dz. cyt., s. 440, nr 496.

²⁸⁹ Por. F. X. WERNZ, P. VIDAL, *Ius canonicum*, vol. II, Romae 1923, s. 385, nr 399: „ex diversitate professionis prout accidit in paroeciis casterensibus pro militibus”; R. NAZ, *Traité de Droit Canonique*, dz. cyt., s. 369, nr 504: „La paroisse dite personnelle se vérifie par ex. dans le cas où les officiers et soldats sont réunis, à titre personel, dans une paroisse particulière”.

²⁹⁰ Por. PONTIFICIA COMMISSIO AD CODICIS CANONES AUTHENTICE INTERPRETANDOS, *Dubia soluta in Plenariis Comitibus Emorum Patrum*, 20 maja 1923, AAS 16 (1924), s. 113: „*I. De paroeciis nationalibus*: Utrum in regionibus mixtae linguae, quae politice unicum Statum efformant, sed diversis utuntur linguis, ut aiunt, officialibus requiratur, vi canonis 216 § 4, indultum apostolicum ad erigendam paroeciam exclusive destinata fidelibus determinati sermonis seu linguae, etiamsi haec determinata lingua sit una ex linguis officialibus eiusdem nationis, et paroecia erigenda suam distinctam habet partem territorialem in dioecesi. Resp. Affirmative”.

Pytanie zrodziło się prawdopodobnie z podwójnego znaczenia partykuły „lub” (*seu*) oddzielającej język i narodowość w sformułowaniu *pro diversitate sermonis seu nationis fidelium*. Pytający mógł sądzić, że partykuła *seu* łączy te dwa słowa, przybliżając ich znaczenie – tak jak w języku polskim można by odczytywać formułę „języka lub narodowości” w znaczeniu „języka czy też narodowości”. Tymczasem w odpowiedzi widać, że słowo „lub” (*seu*) należy rozumieć jako „albo” (*aut*)²⁹¹. Oznacza to, że przepis kan. 216 § 4 odnosi się nie tylko do parafii narodowych i do parafii utworzonych ze względu na język powiązany z daną narodowością, ale także do parafii stworzonych jedynie ze względu na kryterium językowe, nawet tam, gdzie jest to język oficjalny danego państwa.

W związku z tym, także jeśli język danej parafii nie jest używany przez migrantów przybyłych na to terytorium, ale jest pełnoprawnym i uznanym w danym państwie jako jeden z języków urzędowych, trzeba było uzyskać indult Stolicy Apostolskiej na stworzenie parafii²⁹². Było tak nawet wtedy, gdy parafia ta jednocześnie miała swoje terytorium. Odpowiadając w ten sposób, Komisja Interpretacyjna chciała zagwarantować w tym konkretnym przypadku, że parafia terytorialna będzie dla wszystkich wiernych mieszkających na tym terytorium, a nie tylko dla mówiących jednym z kilku języków²⁹³. Z drugiej strony odpowiedź może być poddyktowana przepisem zawartym w kan. 216 § 1 i § 3, gdzie sformułowano zasadę, że parafia jest terytorialną częścią diecezji²⁹⁴. Tak więc parafia językowa, nawet będąc parafią mieszaną z własnym terytorium oraz opartą na oficjalnym języku, zawsze będzie wyłomem w tej ogólnej zasadzie²⁹⁵.

5.2. Kan. 451 § 3 CIC/1917 a uprawnienia kapelanów wojskowych

Jak zostało już wspomniane powyżej w części poświęconej redakcji pierwszego Kodeksu prawa kanonicznego, przepis kodeksu odnoszący się do kapelanów wojskowych umieszczono w rozdziale dotyczącym proboszczów (*De parochis*), w otwierającym

²⁹¹ Por. *Annotazioni ai dubbi risolti nelle plenarie*, I, „Il Monitore Ecclesiastico” 49 (1924), s. 77.

²⁹² Por. tamże. Autor adnotacji podaje przykłady takich parafii dla migrantów oraz parafii językowych występujących w jednym kraju, np. dla Flamandów i Frankonów w Belgii albo dla mieszkańców Quebecu i pozostałych obywateli Kanady.

²⁹³ Por. J. CREUSEN, *Commission d'interpretation. I. Paroisses nationales*, „Nouvelle Revue Théologique” 51 (1924), s. 301; *Annotationes ad dubia soluta in Plenariis Comitii Emorum Patrum*, Ad I, „Periodica” 13 (1924), s. 82. Zob. także M. CONTE A CORONATA, dz. cyt., s. 359, nr 307, nota 3.

²⁹⁴ Por. kan. 216 § 1 CIC/1917: „Territorium cuiuslibet dioecesis dividatur in distinctas partes territoriales [...]”; kan. 216 § 3 CIC/1917: „Partes dioecesis de quibus in § 1 sunt *paroeciae* [...]”.

²⁹⁵ Por. *Annotazioni ai dubbi...*, dz. cyt., s. 77-78; por. J. CREUSEN, dz. cyt., s. 301-302.

go kan. 451. Kanon ten w pierwszym paragrafie zawiera opisową definicję proboszcza²⁹⁶, w drugim wymienia *quasi*-proboszczów oraz wikariuszy obdarzonych pełną władzą parafialną jako zrównanych w prawie z proboszczem²⁹⁷. W tym kontekście występuje paragraf 3 wymienionego kanonu, który brzmi: „Oдноśnie do kapelanów wojskowych zarówno głównych, jak i zwykłych należy zachować szczególne przepisy Stolicy Świętej”²⁹⁸.

Umieszczenie paragrafu odnoszącego się do kapelanów wojskowych w kanonie dotyczącym proboszczów i osób z nimi zrównanych jest znakiem traktowania posługi duszpasterskiej kapelanów jako wchodzącej w zakres uprawnień proboszczowskich. Jak można zauważyć, patrząc na analizowaną wcześniej historię redakcji tego kanonu, nie jest to przypadek²⁹⁹. Jednocześnie przepis kan. 451 § 3 Kodeksu z 1917 roku odsyła do specjalnych przepisów Stolicy Świętej, wskazując, że nie zostały one zniesione przez promulgowanie w 1917 roku Kodeksu prawa kanonicznego.

Jeśli chodzi o figurę kapelana głównego (*cappellanus maior*), była ona obecna w Hiszpanii, gdzie przywileje papieskie były najszerzej udzielane³⁰⁰, a potem także w innych krajach. W literaturze kanonistycznej sprzed promulgacji Kodeksu z 1917 roku znajdujemy wzmianki o udzielaniu uprawnień kapelanom wojskowym przez Stolicę Apostolską za pośrednictwem głównych kapelanów³⁰¹. Kolejnym ważnym krokiem w ewolucji prawodawstwa jest motu proprio Piusa X z 3 maja 1910 roku dotyczące utworzenia wikariatu polowego w Chile, w którym wikariusz polowy jest utożsamiany z kapelanem głównym, który może subdelegować kapelanów

²⁹⁶ Por. kan. 451 § 1 CIC/1917: „Parochus est sacerdos vel persona moralis cui paroecia collata est in titulum cum cura animarum sub Ordinarii loci auctoritate exercenda”.

²⁹⁷ Por. kan. 451 § 2 CIC/1917.

²⁹⁸ Kan. 451 § 3 CIC/1917: „Circa militum cappellanos sive maiores sive minores, standum peculiaribus Sanctae Sedis praescriptis”. We własnym tłumaczeniu zamieszczonym w tekście, a potem w omówieniu zadań kapelanów wojskowych przyjęto określenia „główny/zwyczajny”, który zdaniem autora dysertacji lepiej wyraża rolę i misję związaną z zaproponowanym w oryginale podziałem kapelanów *sive maiores sive minores* niż literalne tłumaczenie jako kapelani „więksi/mniejsi”. W języku francuskim na oznaczenie głównego kapelana używa się określenia „grand-aumônier”. Por. *Manuel...*, dz. cyt., col. 204.

²⁹⁹ Nieprzypadkowo także wśród przykładów parafii personalnych ze względu na konkretny zawód lub zadanie znajdujemy w ówczesnej literaturze kanonistycznej parafię wojskową. Por. F. M. CAPPELLO, dz. cyt., s. 440, nr 496: „castrensem, ratione officii sive professionis, quatenus constat iis qui peculiari professioni nempe militiae adscripti sunt”. Por. także F. A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 40-41; F. CLAEYS BOUUAERY, G. SIMENON, dz. cyt., s. 216; A. BLAT, dz. cyt., s. 193; G. MARTINI, dz. cyt., s. 105-113.

³⁰⁰ Por. M. SANTIAGO PRIETO, *El servicio de asistencia religiosa en las fuerzas armadas. Texto y comentario*, „Revista Española de Derecho Canónico” 48 (1991), s. 665; *Manuel...*, dz. cyt., col. 204-207.

³⁰¹ Por. M. BARGILLIAT, dz. cyt., s. 124, nr 1041: „Cappellani militum, si sint specialiter delegati a Summo Pontifice, aut a Cappellano majori quem Ipse approbaverit, posunt ubique facultates suas exercere” (podkr. moje – J. D.).

wojskowych do zadań duszpasterskich³⁰². Natomiast w erygowanych ponad czterdzieści lat później wikariatach polowych Brazylii, Kanady czy Filipin kapelan główny został zastępcą wikariusza polowego i spełniał funkcję odpowiadającą wikariuszowi generalnemu w diecezji³⁰³.

Natomiast odnośnie do zwyczajnych kapelanów wojskowych (*cappellani minores*), normy ich dotyczące zawiera wiele dokumentów papieskich³⁰⁴, zwłaszcza reskryptów dotyczących uprawnień dla kapelanów (choćby tych dotyczących rozgrzeszenia ogólnego)³⁰⁵, a także konkordatów i towarzyszących im porozumień, które gwarantowały wiele praw na poziomie umów międzypaństwowych³⁰⁶ i stanowiły szczególnie zbiór praw dotyczących jurysdykcji kapelanów³⁰⁷. Wyłania się

³⁰² Por. PIUS X, Motu proprio *In hac...*, dz. cyt., s. 502: „*Vicarius Castrensis, sive Cappellanus Maior*, separata a ceteris Ordinariis, iisque minimo subiecta iurisdictione pollebit in eos omnes qui sub Cilena Reipublicae vexiliis militant terra marique ubicumque gentium fuerint, atque in omnes et singulos fideles qui ad Cilenum exercitum secundum leges pertineant. Is per Apostolicas Litteras in forma Brevis ab hac Sede facultates omnes accipiet quae Cappellanis Maioribus aliorum exercituum impertiri solent, iisque vel per se, vel per alios ecclesiasticos viros ab ipso subdelegatos, scilicet per Cappellanos Minores, uti poterit” (podkr. moje – J. D.).

³⁰³ Por. SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Decretum erectionis vicariatus castrensis in republica Brasiliana *Ad consulendum*, 6 listopada 1950, AAS 43 (1951) s. 92: „Cappellani Maioris est Vicarii Generalis officium gerere et munus”; SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Decretum erectionis vicariatus castrensis in dictione Canadensi *Mater Ecclesiae*, 17 lutego 1951, AAS 43 (1951) s. 478: „Vicarius Castrensis tribuitur facultas constituendi Cappellanum maiorem cuius esto Vicarii Generalis officium gerere et munus”. Zob. także E. GARCIA, *The Filipino Military Vicariate*, „Philippina Sacra” 6 (1971), nr 16, s. 19-25, gdzie opisane są zadania głównego kapelana oraz jego tytuły, takie jak Wikariusz Delegat, a także angielskie tłumaczenie z łaciny Major Chaplain.

³⁰⁴ Por. PIUS X, Motu proprio *In hac...*, dz. cyt., s. 502: „Cappellanorum Minorum erit Cappellanum Maiorem ministerii partibus obeundis omni ope atque opera iuvare”; SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Decretum [...] *Ad consulendum*, dz. cyt., s. 92: „Cappellanum Maiorem et Cappellanos militum, ab Ordinariis propriis praesentatos vel commendatos, nominat Vicarius Castrensis”; SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Decretum [...] *Mater Ecclesiae*, dz. cyt., s. 478: „Cappellanis militum curam animarum Vicarius Castrensis committet”.

³⁰⁵ Por. P. KUBIAK, *L'assoluzione generale nel Codice di Diritto Canonico (cann. 961-963) alla luce della dottrina del Concilio di Trento sull'integrità della confessione sacramentale*, Roma 1996, s. 91-96. Autor przytacza i komentuje uprawnienia dotyczące rozgrzeszenia ogólnego w czasie I i II wojny udzielane przez Penitencjarię Apostolską i Kongregację Konsystorialną. W celu zapoznania się z kompletnym zestawieniem uprawnień i przywilejów dla kapelanów armii kanadyjskiej zob. R. J. OGLE, *The faculties of canadian military chaplains*, Ottawa 1956.

³⁰⁶ Por. Concordato fra la Santa Sede e l'Italia, 11 lutego 1929, art. 14, AAS 21 (1929), s. 280: „I cappellani militari hanno, riguardo alle dette truppe, competenze parrocchiali”. W tej sprawie por. E. BUSATO, *La Chiesa, lo Stato e i militari. Studio comparato fra l'ordinamento canonico e quello italiano*, Padova 1992, s. 167.

³⁰⁷ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 90: „Tandem, habemus concordata, habemus conventiones peculiares, habemus diversas dispositiones diversarum nationum statuumque necessitatibus aptatas. Generalis et universalis lex nec opportuna nec conveniens visa est cum in casu non solum conditionis

z nich obraz kapelana wojskowego jako własnego pasterza wspólnoty wiernych, przyrównanego prawnie do proboszcza, który dla wielu kanonistów jest *quasi*-proboszczem albo po prostu proboszczem personalnym dla żołnierzy³⁰⁸.

6. Parafie wojskowe w międzywojennej Polsce

Przykładem wyraźnego uznania praw proboszczowskich kapelanów wojskowych jest konkordat między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską z 10 lutego 1925 roku, którego art. VII brzmi: „Wojska Rzeczypospolitej korzystać będą z wszelkich wyróżnień, jakich Stolica Apostolska udziela wojskom zgodnie z przepisami prawa kanonicznego (*toutes les exemptions qui sont accordées aux armées par le Saint-Siège selon les prescriptions du Droit Canon*). W szczególności kapłani posiadać będą prawa proboszczowskie w stosunku do wojskowych i do ich rodzin (*En particulier, les aumôniers auront, par rapport aux militaires et à leurs familles, les droits de curé*) i wykonywać będą czynności swego urzędu kościelnego pod jurysdykcją biskupa polowego, który będzie miał prawo ich wyboru”³⁰⁹.

Należy zauważyć, że konkordat odwołuje się do wszystkich egzempcji, jakie zostały uczynione uprzednio przez Stolicę Świętą dla duszpasterstwa wojskowego, traktując je jako istniejący i spójny zbiór praw. Prawa proboszcza (*droits de curé*) w relacji do wojskowych oraz ich rodzin są postrzegane jako najważniejsze z takich uprawnień, które przedstawiono w sposób wyraźny.

27 lutego 1926 roku promulgowano „Statut duszpasterstwa wojskowego w Polsce”, zatwierdzony przez nuncjusza apostolskiego i kilku ministrów rządu Rzeczypospolitej Polskiej, który stanowi szczegółowe rozwinięcie i zastosowanie do realiów wojskowych zasad zawartych uprzednio w art. 7 konkordatu z 1925 roku³¹⁰. W tym dokumencie o międzynarodowej randze kwestii praw parafialnych dla kapelanów wojskowych nadano konkretny wymiar organizacyjny, który ma wielkie znaczenie dla niniejszego studium, gdyż przewidywał utworzenie sieci parafii wojskowych:

cuiuscumque exercitus, verum etiam suscepibilitati diversorum statuum et necessitatibus localius respectus haberi debuissent?

³⁰⁸ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 74; F. A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 32; G. MARTINI, dz. cyt., s. 105-113.

³⁰⁹ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 10 lutego 1925 roku, art. VII, Dz. U. Nr 72, poz. 501. Tekst cytowany za oficjalnym przekładem z Dziennika Ustaw, w nawiasach fragmenty oryginału francuskiego z tego samego źródła.

³¹⁰ Por. Statut Duszpasterstwa Wojskowego w Wojsku Polskim, zatwierdzony przez Stolicę Apostolską dekretem Nuncjusza Apostolskiego w Polsce dnia 27 lutego 1926 r., art. 8, Dz. U. Nr 124, poz. 714.

„Pod względem duszpasterstwa wojskowego cały obszar Rzeczypospolitej Polskiej podzielony zostaje przez Biskupa Polowego na parafie wojskowe (*in parochias militares*), na czele których stoją kapelani wojskowi, posiadający w stosunku do podległych osób jurysdykcję proboszczowską (*Cappellani militares, jurisdictione parochorum erga suos instructi*) w myśl art. VII Konkordatu między Stolicą Św. i Rzeczpospolitą Polską zawartego”³¹¹.

Podział terytorium Polski na parafie wojskowe nie zmienił charakteru proboszczowskiej jurysdykcji kapelanów, która jest personalna, sprawowana nad konkretnymi osobami powierzonymi ich opiece ze względu na związek z wojskiem. W kolejnym artykule statutu znajduje się wyjaśnienie, że „parafia wojskowa obejmuje osoby należące do oddziałów, zakładów i «formacji» wojskowych, oraz te wszystkie, które zostały powierzone opiece duchownej odnośnego kapelana”³¹². Następnie ten sam artykuł wymienia w dwunastu punktach i wielu podpunktach konkretne kategorie osób, które przynależą do parafii wojskowej³¹³. Choć więc zasięg terytorialny danej parafii wojskowej (zasadniczo pokrywający się z danym garnizonem) porządkował zakres jurysdykcji kapelana wobec innych parafii wojskowych, jednak jej sprawowanie zawsze dotyczyło konkretnych osób wymienionych w omawianym artykule statutu.

Ten charakter personalnej opieki duszpasterskiej kapelanów wojskowych był widoczny także w następnych postanowieniach statutu, dotyczących uprawnień, które kapelan posiadał wobec konkretnych osób, do sprawowania poszczególnych sakramentów i sakramentaliów. Dlatego „prawo udzielania chrztu posiada kapelan wojskowy jedynie tym dzieciom, których ojciec lub owdowiała matka należą do parafii wojskowej, podległej jego opiece”³¹⁴. Ponadto „posiada władzę słuchania spowiedzi świętej wszystkich wojskowych i ich rodzin oraz udzielania tymże sakramentu Eucharystii”³¹⁵. Podobny przepis dotyczył sprawowania uroczystości pogrzebowych³¹⁶. Bardziej szczegółowe przepisy regulowały kwestię zawierania małżeństw, głoszenia zapowiedzi i delegowania innych kapłanów³¹⁷. Główna zasada pozostawała ta sama: kapelan ważnie asystuje przy zawieraniu

³¹¹ Tamże, art. 8.

³¹² Tamże, art. 9.

³¹³ Por. tamże.

³¹⁴ Tamże, art. 11.

³¹⁵ Tamże, art. 12.

³¹⁶ Por. tamże, art. 14.

³¹⁷ Por. tamże, art. 13: „W zakresie administrowania Sakramentu Małżeństwa kapelan, posiadający jurysdykcję proboszczowską: a) głosi zapowiedzi małżeństw, zawieranych przez wojskowych i ich rodziny (powierzonych jego opiece), [...] c) udziela delegacji do legalnego i ważnego błogosławienia małżeństw na terytorium wyznaczonym mu przez Biskupa Polowego, wojskowych i ich rodzin, którzy należą do jego parafii wojskowej”.

małżeństwa jedynie „wojskowych i ich rodzin, względem których przysługują mu prawa proboszczowskie”³¹⁸. To szczególne uprawnienie kapelanów wojskowych nie zmieniało praw proboszczów terytorialnych, co prawodawca wyraźnie podkreślał³¹⁹. Jak każdy proboszcz, kapelan miał mieć swój kościół parafialny, zwany w statucie kościołem wojskowym³²⁰. Statut przypominał ponadto o obowiązku proboszczowskim nauczania wiernych, opisanym jako „oświecenie religijne swoich parafian, a w szczególności szeregowych i młodocianych”³²¹.

Osobny IV rozdział, złożony z trzech artykułów, był poświęcony prowadzeniu ksiąg parafialnych. Art. 20 nakładał na kapelana „obowiązki «urzędnika stanu cywilnego»” w stosunku do osób wojskowych i ich rodzin³²², co wiązało się niewątpliwie z obowiązkiem prowadzenia odpowiedniej dokumentacji. Art. 21 zawierał nakaz administrowania majątkiem kościelnym zgodnie z normami zawartymi w Kodeksie prawa kanonicznego oraz przepisami wojskowymi³²³. Natomiast ksiąg parafialnych w sensie ścisłym dotyczył art. 19, który brzmi następująco: „Kapelani wojskowi – proboszczowie obowiązani są prowadzić księgi parafialne w myśl kan. 470 Kodeksu Prawa Kanonicznego”³²⁴. Poza przypomnieniem proboszczowskiego obowiązku przytoczony artykuł poprzez zestawienie „kapelani wojskowi – proboszczowie” sugerował pośrednio, że istnieją także kapelani, którzy proboszczami nie są. Było to związane ze strukturą parafialną polskiego wikariatu polowego – jeśli są proboszczowie, mogą istnieć także wikariusze lub inni pomocnicy.

Struktura jurysdykcyjna uregulowana w statucie duszpasterstwa wojskowego weszła w życie z dniem 1 maja 1926 roku³²⁵. Wprowadzenie kapelanów-proboszczów, kościołów garnizonowych oraz parafii personalnych, których zasięg terytorialny był zrównany z garnizonami wojskowymi, było w świetle kan. 216 § 4 CIC/1917 rozwiązaniem nowatorskim. Choć nie wydano indultu, statut z 1926 roku miał rangę umowy międzynarodowej zaakceptowanej przez Stolicę Apostolską. Stanowił też

³¹⁸ Tamże, art. 13, pkt b.

³¹⁹ Por. tamże, art. 13: „Uwaga: jurysdykcja przyznana kapelanom wojskowym, nie znosi jurysdykcji właściwych proboszczów co do ważności błogosławienia związków małżeńskich”. Nie używa się tu jeszcze pojęcia jurysdykcji kumulatywnej (choć w wymiarze prawa do asystowania przy zawieraniu małżeństw właśnie tak się ona przedstawia), które w dzisiejszym znaczeniu zostało wprowadzone dopiero w 1940 roku dla duszpasterstwa wojskowego Włoch.

³²⁰ Por. tamże, art. 15.

³²¹ Tamże, art. 16.

³²² Tamże, art. 20.

³²³ Por. tamże, art. 21.

³²⁴ Tamże, art. 19.

³²⁵ Por. *Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla Biskupa Polowego Wojsk Polskich. Wybór dokumentów źródłowych 1918-1933*, red. Z. KĘPA, J. PROCHWICZ, Warszawa 2018, s. 220, nr 117.

wielkie wyzwanie dla jednoznacznie terytorialnego sposobu podziału Kościoła, jaki został przyjęty przez Kodeks prawa kanonicznego z 1917 roku. Instytucja parafii wojskowych nie naruszała podstawowej struktury parafii terytorialnych, ale stanowiła ich uzupełnienie.

7. Proboszczowie i parafie personalne w prawodawstwie Piusa XII

W czasie pontyfikatu papieża Piusa XII wdrożono decyzje otwierające perspektywę rozwoju parafii personalnych mimo obowiązujących wtedy przepisów Kodeksu z 1917 roku, traktujących je jako wyjątek wymagający specjalnego indultu Stolicy Apostolskiej. Nowe otwarcie na jurysdykcję personalną było widoczne na trzech różnych polach działalności apostolskiej Kościoła³²⁶, takich jak: opieka duszpasterska nad katolikami obrządków wschodnich, nad żołnierzami oraz nad migrantami.

7.1. Parafie obrządkowe w ordynariatach dla wiernych obrządków wschodnich

W związku z ograniczeniem terytorialnym władzy patriarchów i arcybiskupów większych katolickich Kościołów Wschodnich³²⁷ oraz dużą migracją wiernych tych Kościołów w wielu miejscach pojawiała się potrzeba otoczenia ich opieką duszpasterską ze strony pasterzy łacińskich. Struktury jurysdykcyjne dla wiernych

³²⁶ Eugenio Pacelli, późniejszy papież Pius XII, przejawiał zainteresowanie personalnym wymiarem prawa kościelnego już w swoim doktoracie, opublikowanym w 1912 roku. Zob. E. PACELLI, *La personalità e la territorialità delle leggi specialmente nel diritto canonico: studio storico-giuridico*, Roma 1912. Autorzy wskazują na możliwy związek między tym studium a zaangażowaniem papieża Piusa XII w wypracowywanie rozwiązań dla duszpasterstwa grup specjalnych i szerokim zastosowaniem jurysdykcji personalnej za czasu jego pontyfikatu, por. G. ZELIAUSKAS, *La giurisdizione personale nella dottrina e nella prassi canonica (Rilievi storico-dottrinali)*, „Salesianum” 32 (1970), s. 373-376; P. MAJER, *El Motu Proprio „Stella Maris” de Juan Pablo II: la estructuración jurídica de una pastoral especializada*, „Ius Canonicum” 37 (1997), nr 74, s. 633-634. O znaczeniu pracy E. Pacellego dla docenienia zasady personalnej w prawie kanonicznym i świeckim zob. G. VAN HECKE, *Les idées d'Eugenio Pacelli sur la personnalité et la territorialité du droit, Liber Amicorum Monseigneur Onclin*, ed. J. LINDEMANS, H. DEMEESTER, Gembloux 1976, s. 293-299.

³²⁷ Zob. G. P. MONTINI, *La territorialità della Chiesa patriarcale (can. 78 § 2 CCEO). Il presupposto degli ordinariati per i fedeli orientali in territorio latino*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 28 (2015), s. 10-15.

katolików obrządków wschodnich nieposiadających własnego ordynariusza sięgają pontyfikatu Piusa X³²⁸, a rozwijane były w latach dwudziestych³²⁹ i trzydziestych XX wieku, kiedy mowa była o prałatach obrządków wschodnich posiadających zwyczajną jurysdykcję personalną i terytorialną. W 1940 roku takich prałatów było jedenastu, niektórzy z nich byli zwani ordynariuszami³³⁰. W latach czterdziestych XX wieku ukształtowała się nomenklatura nazywająca ordynariatami struktury kanoniczne, w których powierzano pasterzowi łańcińskiemu jako ordynariuszowi (najczęściej prymasowi lub biskupowi stolicy danego państwa) wiernych obrządku wschodniego znajdujących się w kraju, gdzie byli pozbawieni własnych pasterzy³³¹.

W 1946 roku w związku z faktyczną likwidacją na ziemiach polskich hierarchii greckokatolickiej³³² prymas Polski August Hlond otrzymał od papieża Piusa XII specjalne uprawnienia jako delegat Stolicy Apostolskiej dla Kościołów Wschodnich w Polsce z prawami ordynariusza³³³. W pierwszym okresie pod jego jurysdykcją znajdowało się około 350 parafii obrządku bizantyjskiego³³⁴. Niedługo potem – po akcji „Wisła”³³⁵ – parafie te zostały zlikwidowane, a sytuacja wiernych Kościoła greckokatolickiego stała się bardzo trudna³³⁶. Następca prymasa Hlonda, prymas Wyszyński, nadal jednak spełniał misję duszpasterską wobec katolików obrządku wschodniego, posługując im ze wszystkimi uprawnieniami ordynariusza³³⁷.

³²⁸ Por. PIUS X, *Litterae Apostolicae Officium supremi Apostolatus*, 15 lipca 1912, AAS 4 (1912), s. 555-556. Więcej na ten temat zob. A. KAPTIJN, *Gli ordinariati per i fedeli cattolici orientali privi di gerarchia propria*, w: *Cristiani Orientali e Pastori Latini*, a cura di P. GEFAELL, Milano 2012, s. 237-241.

³²⁹ Wtedy po raz pierwszy został użyty termin „ordinariat”. Por. A. KAPTIJN, *Gli ordinariati...*, dz. cyt., 241-242.

³³⁰ Por. J. I. ARRIETA, *La costituzione di Ordinariati nella prassi pastorale dei fedeli orientali*, w: *Clarissimo Professore Doctori Carolo Giraldo Fürst: in memoriam Carl Gerold Fürst*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2013, s. 57-58.

³³¹ Por. F. MARTI, *Gli ordinariati pe i fedeli di rito orientale: una ricostruzione storico-giuridica*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 28 (2015), s. 29-34.

³³² Por. L. ADAMOWICZ, *Profilo giuridico della Chiesa greco-cattolica in Polonia*, w: *Nuove terre e nuove Chiese. Le comunità di fedeli orientali in diaspora*, a cura di L. OKULIK, Venezia 2008, s. 169.

³³³ Por. K. MIKOŁAJCZUK, *Sytuacja prawna Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego w powojennej Polsce. Wybrane zagadnienia*, „Roczniki Nauk Prawnych” 21 (2011), nr 1, s. 209.

³³⁴ Por. L. ADAMOWICZ, dz. cyt., s. 169.

³³⁵ Akcja „Wisła” polegała na deportacji ludności pochodzenia ukraińskiego lub łemkowskiego z miejsc ich zamieszkania (głównie na Podkarpaciu) na duży obszar Polski, głównie tzw. Ziemi Odzyskanych. Por. tamże, s. 168-169.

³³⁶ Por. K. MIKOŁAJCZUK, dz. cyt., s. 210-215. W tekście przedstawiono kilka wstrząsających dokumentów dotyczących prześladowania Kościoła greckokatolickiego w latach pięćdziesiątych i zniszczenia struktury parafialnej. Autor przypomina ponadto, że dopiero w 1957 roku stało się możliwe odprawianie liturgii greckokatolickiej w trzydziestu dwóch kościołach obrządku łańcińskiego.

³³⁷ Por. L. ADAMOWICZ, dz. cyt., s. 169. Analogicznie do sytuacji w Polsce można postrzegać nominację dla arcybiskupa Wiednia na ordynariusza dla wszystkich katolików obrządku bizantyjskiego, dokonaną w 1956 roku. Por. A. KAPTIJN, *Gli ordinariati...*, dz. cyt., s. 259.

Kolejnym przełomem za pontyfikatu papieża Piusa XII było utworzenie w latach pięćdziesiątych XX wieku ordynariatów, w których ordynariusz łaciński był pasterzem dla wiernych wielu wschodnich obrządków³³⁸. Takie ordynariaty wieloobrządkowe zostały erygowane w 1951 roku dla Brazylii dekretem Kongregacji ds. Kościoła Wschodniego *Cum fidelium*³³⁹, a w 1954 roku dla Francji na mocy dekretu tej samej Kongregacji *Nobilis Galliae Natio*³⁴⁰. Już za pontyfikatu papieża Jana XXIII utworzono – według podobnej logiki – ordynariat dla katolików obrządku wschodniego w Argentynie³⁴¹.

W dekretach erygujących te ordynariaty powtarzała się zachęta do wytrwałego tworzenia parafii obrządkowych³⁴². Dzięki powierzeniu wiernych obrządków wschodnich jednemu pasterzowi łacińskiemu na terenie kraju takie parafie mogły być tworzone na całym terytorium bez konieczności pytania w każdym przypadku o zgodę Stolicy Apostolskiej. Jeśli chodzi o Brazylię, Argentynę czy Austrię, nie było też konieczności pytania miejscowych biskupów o zgodę na erygowanie parafii, ponieważ jurysdykcja ordynariusza dla katolików obrządku wschodniego była ekskluzywna³⁴³, co oznaczało, że wierni obrządków wschodnich nieposiadający własnego ordynariusza przynależeli jedynie do ordynariatu, a także do parafii obrządkowych, natomiast nie byli wiernymi diecezji terytorialnych. Jednocześnie w trosce o zapewnienie podstawowej opieki duszpasterskiej dla katolików obrządku wschodniego tam, gdzie nie mieli oni parafii ani swojego kapłana, Kongregacja wezwwała proboszczów łacińskich do zatroszczenia się o nich po utrzymaniu odpowiednich uprawnień od ordynariusza dla wiernych wschodnich³⁴⁴.

³³⁸ Por. J. I. ARRIETA, *La costituzione...*, dz. cyt., s. 59. Na temat ordynariatów dla katolików obrządków wschodnich nieposiadających własnej hierarchii zob. również A. PERLASCA, *Gli ordinariati e gli esarcati per i fedeli orientali in relazione alle Chiese in territorio latino*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 28 (2015), s. 45-47.

³³⁹ Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum Ordinariatus in Brasilia constituitur pro fidelibus rituum orientalium *Cum fidelium*, 14 listopada 1951, AAS 44 (1952), s. 382-383.

³⁴⁰ Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum Ordinariatus pro omnibus christifidelibus ritus orientalis in Gallia degentibus instituitur *Nobilis Galliae Natio*, 14 lipca 1954, AAS 47 (1955), s. 612-613.

³⁴¹ Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum Ordinariatus pro fidelibus ritus orientalis in Argentina erigitur *Annis praeteritis*, 19 lutego 1959, AAS 54 (1962) s. 49-50.

³⁴² Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum [...] *Cum fidelium*, dz. cyt., s. 382: „Ordinarius pro fidelibus rituum orientalium in Brasilia degentibus *sedulo curabit paroecias constituere...*” (podkr. moje – J. D.). Identyczną formułę można odnaleźć w dekrecie dla Argentyny, trochę inną dla Francji. Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum [...] *Annis praeteritis*, dz. cyt., s. 49; Decretum [...] *Nobilis Galliae Natio*, dz. cyt., s. 612.

³⁴³ Por. A. KAPTIJN, *Gli ordinariati...*, dz. cyt., s. 258; A. PERLASCA, dz. cyt., s. 49.

³⁴⁴ SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum [...] *Cum fidelium*, dz. cyt., s. 382: „Quodsi in aliquibus locis defuerit sacerdos pro fidelibus rituum orientalium deputatus, parochus loci

Szczególne znaczenie, ze względu zarówno na wyjątkową wielość obrzędów, które obejmował swoją posługą, jak i na szczególne rozwiązania prawne, miał ordynariat dla wiernych obrządku wschodniego nieposiadających własnego ordynariusza we Francji³⁴⁵. Parafie obrządkowe zostały erygowane przez arcybiskupa Paryża w jego diecezji jeszcze przed utworzeniem ordynariatu. W 1953 roku erygowano ich osiem, po zapytaniu Kongregacji ds. Kościołów Wschodnich o zgodę³⁴⁶. W przypadku Francji należało zawsze wysłuchać ordynariusza miejsca przed utworzeniem takiej parafii obrządkowej³⁴⁷. Wynikało to z przyjętego we francuskim ordynariacie rozwiązania kumulatywnej jurysdykcji ordynariusza wobec katolików obrządków wschodnich sprawowanej razem z biskupem miejsca, choć rola tego ostatniego była pomocnicza, a ordynariusza główna³⁴⁸. Proboszczowie terytorialni natomiast również odgrywali rolę jedynie pomocniczą. Podobnie jak w sytuacji innych ordynariatów, kiedy zabrakłoby proboszcza obrządku wschodniego, proboszcz łaciński miał obowiązek zatroszczyć się o wiernych danego obrządku. Natomiast w ordynariacie we Francji proboszcz łaciński miał możliwość otrzymania odpowiednich uprawnień do posługi duszpasterskiej wśród wiernych innego obrządku nie tylko od ordynariusza dla katolików obrządków wschodnich, lecz także od ordynariusza miejsca³⁴⁹.

latini bono sprituali istorum fidelium ipse provideat, facultatibus tamen ab Ordinario pro fidelibus rituum orientalium in Brasilia dependentibus obtentis”

³⁴⁵ Por. J. PASSICOS, *Ordynariat pour les fidèles orientaux résidant en France*, „L'Année Canonique” 40 (1998), s. 153-155.

³⁴⁶ Por. tamże, s. 153; A. KAPTIJN, *Gli ordinariati...*, dz. cyt., s. 237.

³⁴⁷ Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, *Decretum [...] Nobilis Galliae Natio*, dz. cyt., s. 612-613: „Ordinarius pro fidelibus rituum orientalis in Gallia sedulo curabit, *audito ordinario loci*, paroecias constituere...”

³⁴⁸ Por. CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS, *Déclaration interprétative du décret du 27 juillet 1954*, 30 kwietnia 1986, AAS 78 (1986), s. 785: „I – Conformément au Décret du 27 juillet 1954, l'Ordinaire des Orientaux catholiques résidant en France, qui en l'occurrence est l'Archevêque de Paris, exercera sa juridiction cumulativement à celle des Ordinaires du lieu. Cependant, la juridiction de l'Ordinaire des Orientaux et celle des Ordinaires du lieu ne sont pas situées sur le même plan, ces derniers exerçant leur juridiction de façon plutôt subsidiaire par rapport à celle de l'Ordinaire des Orientaux, conçue comme principale”.

³⁴⁹ Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, *Decretum [...] Nobilis Galliae Natio*, dz. cyt., s. 612-613: „In locis ubi defuerit paroecia pro fidelibus alicuius orientalis ritus, parochus loci latini ritus bono sprituali illorum fidelium ipse provideat, *facultatibus aut ab Ordinario fidelium ritus orientalis aut ab Ordinario loci obtentis*”. Więcej na temat francuskiego ordynariatu dla katolików niemających własnego obrządku zob. J. PASSICOS, *Ordynariat pour les fidèles orientaux...*, dz. cyt., s. 151-163; A. PERLASCA, dz. cyt., s. 48-51.

7.2. Dekrety oraz instrukcje dotyczące kapelanów wojskowych

Dnia 13 kwietnia 1940 roku, u początku pontyfikatu papieża Piusa XII, Kongregacja Konsystorialna wydała dekret *L'Ordinario militare*³⁵⁰, w którym za włoskim konkordatem podkreślano uprawnienia parafialne kapelanów wojskowych. Ponieważ ich posługa duszpasterska sprawowana była na terytorium diecezji, dekret Kongregacji wydano w celu koordynacji jurysdykcji ordynariusza polowego i kapelanów wojskowych z jurysdykcją terytorialną ordynariuszy diecezjalnych³⁵¹. W dekreście jurysdykcję ordynariusza polowego oraz kapelana wojskowego określono jako personalną, ale także kumulatywną z biskupem diecezjalnym i proboszczem terytorialnym. W praktyce w miejscach przeznaczonych dla żołnierzy sprawowali ją w pierwszej kolejności ordynariusz i kapelani wojskowi, natomiast w drugiej kolejności, ale zawsze na mocy własnego prawa, zadania duszpasterskie związane z jurysdykcją wypełniali terytorialny „ordynariusz diecezjalny” i „proboszcz lokalny” w przypadku, kiedy zabrakłoby ordynariusza polowego lub kapelanów wojskowych³⁵². Natomiast poza tymi miejscami szczególnego przebywania żołnierzy ordynariusz oraz proboszcz terytorialny w sposób wolny sprawowali jurysdykcję wobec każdego żołnierza, kiedy tylko zostali o to poproszeni³⁵³. Następnie dekret ustalał praktyczne zasady współdziałania odnośnie do błogosławienia miejsc wojskowych w Wielką Sobotę, błogosławienia okrętów, wynajmowania kościołów parafialnych i rektoralnych na potrzeby duszpasterstwa wojskowego tam, gdzie nie dysponowało ono własnymi miejscami kultu, asystowania przy zawieraniu małżeństw oraz nadzoru biskupa diecezjalnego nad dyscypliną kapelanów wojskowych w porozumieniu z ordynariuszem wojskowym³⁵⁴.

³⁵⁰ Zob. SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Decretum circa la giurisdizione dell'ordinario militare in Italia *L'Ordinario militare*, 13 kwietnia 1940, AAS 32 (1940), s. 280-281.

³⁵¹ Tamże, s. 280: „L'Ordinario militare ed i cappellani militari in Italia godono della giurisdizione spirituale sulle truppe di terra, di mare e di aria, con competenze parrocchiali (*Concordato*, art. 14). Poichè, però, tale giurisdizione si esercita nel territorio delle diocesi, questa S. C. Concistoriale, con l'approvazione di Sua Santità Pio Pp. XII, allo scopo di coordinare la giurisdizione medesima con quella degli Ordinari diocesani ed eliminare eventuali interferenze [...]”.

³⁵² Tamże, nr 1-2, s. 280: „1. La giurisdizione dell'Ordinario militare e dei cappellani militari in Italia è personale. [...]. 2. La giurisdizione di cui sopra è cumulativa con quella degli Ordinari diocesani: peronei luoghi destinati ai militari [...], ve la esercitano primieramente e principalmente l' Ordinario e i cappellani militari; secondariamente, sempre però iure proprio, gli Ordinari diocesani e i parroci locali, nei casi di mancanza o di assenza di detto Ordinario e cappellani militari, e presi i regola gli opportuni accordi con l'Ordinario militare, nonchè con competenti Autorità militari”.

³⁵³ Tamże, nr 3: „Fuori dei luoghi sopra segnalati gli Ordinari diocesani ed i parroci locali eserciteranno liberamente la loro giurisdizione sui singoli militari, tutte le volte che ne verranno richiesti”.

³⁵⁴ Por. tamże, nr 4-8, s. 280-281.

Choć omówiony wyżej dekret *L'Ordinario militare* wydano dla potrzeb włoskiego ordynariatu wojskowego, wpływ jego postanowień miał jednak dużo szerszy zasięg. Konkretnie rozwiązania prawne odnoszące się do duszpasterstwa wojskowego przyjęto w dokumentach regulujących działalność wikariatów, a potem ordynariatów polowych w całym Kościele. Szczególną wagę miało jednak wprowadzenie i ustalenie znaczenia pojęcia jurysdykcji kumulatywnej³⁵⁵, rozumianej jako jednocześnie, łączna przynależność wiernych do struktury hierarchicznej lub parafialnej zarówno terytorialnej, jak i personalnej. W ten sposób władza rządu i opieka duszpasterska ordynariusza polowego i kapelana wojskowego jest sprawowana nad wiernymi (z zasady żołnierzami), którzy nie przestają być wiernymi diecezji lub parafii lokalnej i mogą korzystać z posługi duszpasterstwa terytorialnego, kiedy tylko wyrażą takie pragnienie.

Przed 1940 rokiem relacja między diecezjami terytorialnymi a hierarchicznie ukonstytuowanym duszpasterstwem wojskowym regulowana była najczęściej na zasadzie egzempcji, rozumianej jako wyłączenie żołnierzy spod władzy biskupa diecezjalnego przez papieża, który sprawował swoją jurysdykcję za pośrednictwem wikariusza polowego. Także w innych wymiarach specjalnego duszpasterstwa (np. migrantów czy poszczególnych rodzin) parafie personalne były tworzone na zasadzie ekskluzywnej: kto przynależał do parafii obrządkowej, rodowej czy narodowej, z tego tytułu był wyłączony z opieki duszpasterskiej proboszcza terytorialnego³⁵⁶. Tymczasem w omawianym dekrete wprowadzono jurysdykcję kumulatywną, która od 1940 roku zaczęła regulować relacje między poszczególnymi wikariatami polowymi a strukturami terytorialnymi³⁵⁷, znajdując także zastosowanie poza duszpasterstwem wojskowym³⁵⁸.

³⁵⁵ To pojęcie było używane już wcześniej, jednak nie było ani tak precyzyjnie określone, ani szeroko stosowane jako kanoniczne rozwiązanie problemów duszpasterskich. Por. C. SOLER, *Jurisdicción cumulativa*, „*Ius Canonicum*” 27 (1988), nr 55, s. 135-137.

³⁵⁶ Por. tamże, s. 137-139.

³⁵⁷ Jeszcze przed publikacją instrukcji *Sollemne semper* zostały utworzone cztery wikariaty polowe, które w dekretach erygujących mają odniesienie do jurysdykcji kumulatywnej. Por. SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, *Decretum [...] Ad consulendum*, dz. cyt., s. 92: „*Vicarii Castrensis iurisdictio, cum in territorio Ordinariis locorum subiecto exerceatur, eorumdem iurisdictioni cumulat*ur”. Takie same słowa powtarzają dekrety dla Filipin i Kanady. C. Soler mówi także w tym kontekście o wikariacie kolumbijskim. Por. C. SOLER, dz. cyt., s. 150-151. Ten sam autor twierdzi, że przed ukazaniem się instrukcji *Sollemne semper* zostało ogłoszonych pięć innych dokumentów, które mówią o jurysdykcji wikariuszy polowych lub kapelanów wojskowych jako kumulatywnej. Por. tamże, s. 145-147.

³⁵⁸ Wystarczy wspomnieć, że charakter kumulatywny miała jurysdykcja bp. Józefa Gawliny jako ordynariusza Polaków w Niemczech, podobnie jurysdykcja jego wikariusza generalnego ks. prałata Bronisława Michalskiego w Anglii, która obejmowała zarówno wojskowych, jak i osoby cywilne mieszkające w obozach wojskowych po II wojnie światowej. Zob. W. NEECEL, *Kształtowanie się i rozwój*

Dnia 23 kwietnia 1951 roku Święta Kongregacja Konsystorialna wydała instrukcję *Sollemne semper*, gdzie po raz pierwszy sformułowano przepisy dotyczące wikariatów polowych na całym świecie³⁵⁹. Władza wikariusza polowego została nazwana zwyczajną i specjalną³⁶⁰, a także personalną³⁶¹. Następnie, choć nie użyto pojęcia jurysdykcji kumulatywnej, jednak wskazano na nią, wykluczając jednocześnie jurysdykcję ekskluzywną: „Jurysdykcja wikariusza polowego nie jest ekskluzywna i z tej racji osoby czy też miejsca stacjonowania i przebywania zarezerwowane żołnierzom (tj. koszary wojskowe, porty wojenne, lotniska, szpitale wojskowe itd.) nie są bynajmniej wyjęte spod władzy ordynariusza miejsca; ta jurysdykcja nie jest zrównana w żaden sposób z egzempcją ani posługą kapelana wojskowego – z ekskardynacją”³⁶². Koordynacja między specjalną personalną jurysdykcją ordynariusza polowego a władzą terytorialną biskupów diecezjalnych została zapewniona przez podwójne podporządkowanie: w miejscach przeznaczonych dla wojska jurysdykcja biskupa polowego i kapelanów była główna i pierwszorzędną, natomiast poza tymi miejscami odwrotnie, zalecane było ponadto zgodne prowadzenie dzieł duszpasterskich³⁶³. Ponadto nie uznawano zamieszkania kanonicznego innego niż diecezjalne lub parafialne, podporządkowujące wiernych od strony terytorialnej. Na to zamieszkanie nie wpływała przynależność do wikariatu polowego, która ma charakter personalny.

Te wszystkie zasady sformułowane w pierwszych trzech artykułach instrukcji *Sollemne semper* odnosiły się nie tylko do władzy wikariusza polowego, ale też do duszpasterskiej jurysdykcji kapelana wojskowego, którą uznano za specjalną i personalną, wykonywaną kumulatywnie z proboszczem terytorialnym. W dalszej części dokumentu znalazły się przepisy dotyczące wprost kompetencji kapelanów. Zgodnie

struktur polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech, „Prawo Kanoniczne” 57 (2014), nr 2, s. 45; TENŻE, *Rektor Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, „Prawo Kanoniczne” 59 (2016), nr 2, s. 6-7.

³⁵⁹ Por. SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, *Instructio De vicariis castrensibus Sollemne semper*, 23 kwietnia 1951, AAS 43 (1951), s. 562-565.

³⁶⁰ Por. tamże, art. I, s. 562: „Qui Vicarii Castrensis munus gerit ordinaria at speciali praedictus est iurisdictione in spirituale bonum commissorum fidelium exercenda”.

³⁶¹ Por. tamże, art. II.

³⁶² Tamże: „Vicarii Castrensis iurisdictione non est exclusiva, ideoque personas, stationes ac loca militibus reservata (idest: militaria contubernia, navalia armamentaria, aëroprotus, noscomia militaria etc.) ab Ordinarii loci potestate minime subtrahit: quae iurisdictione nullo modo exemptionem, nec munus cappellani militum a diocesi excardinationem parit”.

³⁶³ Tamże, art. II, s. 562-563. Por. także F. A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 127: „Nei luoghi militari la giurisdizione del Vicario Castrense si esercita primario et per se e la giurisdizione dell’Ordinario e del parroco locale secondario tantum. Al contrario, nei luoghi non militari la giurisdizione dell’Ordinario e del parroco locale è primaria, mentre quella del Vicario Castrense e del Cappellano adetto al reparto e secondaria [...]. La concordia tra le due autorità giova molto ad eliminare o a ridurre gli attriti, ma appartiene alla morale e al buon senso, non alla sfera del diritto stretto”.

z art. X „każdy kapelan wojskowy ma pamiętać w sprawowaniu duszpasterskiej posługi, że jest związany zadaniami i obowiązkami proboszcza”³⁶⁴, odpowiednio dostosowanymi do tej szczególnej służby. Z pewnymi wyjątkami, opisanymi w kolejnym artykule tej samej instrukcji³⁶⁵, kapelani wojskowi „mają wypełniać zadanie *quasi-parafialne*”³⁶⁶. Kapelani wojskowi stali się więc prawdziwymi proboszczami personalnymi dla swoich żołnierzy³⁶⁷, choć wypełniali tę misję w wyjątkowych warunkach i w wyjątkowy sposób³⁶⁸. Również księża zakonni mogli otrzymać urząd kapelana wojskowego³⁶⁹ zgodnie z warunkami, jakie szczegółowo przedstawiono w instrukcji Świętej Kongregacji ds. Zakonów *Sacrorum administrati* z 1955 roku³⁷⁰. W myśl tej instrukcji posługa kapelana wojskowego mogła być sprawowana przez kapłana zakonnego bez sekularyzacji ani eksklustracji, została też przyrównana do pełnienia urzędu proboszczowskiego przez zakonnika na podstawie umowy z diecezją.

Takie uniwersalne ramy prawne posługi kapelana wojskowego otwierają możliwość tworzenia parafii wojskowych jako szczególnego rodzaju parafii personalnych³⁷¹.

7.3. Konstytucja apostołska *Exsul familia* (1952)

Konstytucja apostołska papieża Piusa XII o duszpasterstwie emigrantów *Exsul familia* stanowiła fundamentalny dokument dla duszpasterstwa migrantów i uchodźców,

³⁶⁴ SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Instructio [...] *Sollemne semper*, dz. cyt., art. X, s. 564: „Unusquisque Cappellanus militum in exercenda cura animarum sibi a Vicario Castrensi commissarum, meminerit se adstringi muneribus et obligationibus parochum, congrua congruis referendo”. Por. A. VIANA, dz. cyt., s. 71: „se establecía su equiparación funcional con los párrocos”.

³⁶⁵ Por. SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Instructio [...] *Sollemne semper*, dz. cyt., art. XI, s. 564. Według tego artykułu instrukcji kapelani wojskowi nie są zobowiązani do odprawiania Mszy świętej za parafian.

³⁶⁶ Tamże, art. XII: „paroeciale quasi munus perficiant”.

³⁶⁷ Por. F. A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 138: „Sono dunque i Cappellani militari *veri parroci personali*” (podkr. moje – J.D.). Trzeba też przyznać, że nie wszyscy autorzy uznają, że przyrównanie do proboszczów czyni z kapelanów prawdziwych proboszczów personalnych, por. E. GARCIA, dz. cyt., s. 33-34.

³⁶⁸ Zob. F. A. PUGLIESE, dz. cyt., s. 138-141.

³⁶⁹ Por. SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Instructio [...] *Sollemne semper*, dz. cyt., art. XIII, s. 564.

³⁷⁰ Por. SACRA CONGREGATIO DE RELIGIOSIS, Instructio *De cappellanis militum religiosis*, 2 lutego 1955, AAS 47 (1955), s. 93-101.

³⁷¹ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 71.

pierwszy raz kompleksowo obejmując to zagadnienie³⁷² od strony historycznej, duszpasterskiej i prawnej³⁷³.

W części historycznej dokumentu w sprawie parafii personalnych dla migrantów podkreślono, że parafia taka ma swoje źródło w konstytucji 9 Soboru Laterańskiego IV, której postanowienia Kościół stosował aż do obecnych czasów³⁷⁴. Następnie papież przypomniał przepisy Kodeksu z 1917 roku, które wymagały uzyskania aprobaty Stolicy Apostolskiej dla utworzenia parafii personalnych, zapewniając jednocześnie o życzliwości Stolicy Apostolskiej dla erygowania licznych parafii narodowych w Ameryce. Jako inny przykład został wskazany indult z tego samego roku, w którym Kongregacja Konsystorialna wyraziła zgodę na utworzenie na Filipinach parafii dla Chińczyków³⁷⁵.

Należy zauważyć, że w części normatywnej zachowano przepisy kodeksu o konieczności uzyskiwania indultu dla utworzenia parafii personalnej ze względu na język lub narodowość wiernych. Jednocześnie tę sprawę powierzono wyłącznej kompetencji Kongregacji Konsystorialnej, co miało w zamierzeniu ułatwić tworzenie takiej parafii³⁷⁶. Konstytucja apostolska nadaje też uprawnienia proboszczowskie

³⁷² Por. EMCC, nr 20: „[...] konstytucja apostolska *Exsul familia* opublikowana 1 sierpnia 1952 roku przez Piusa XII jest uważana za *Magna Carta* myśli Kościoła o migracjach. Jest to pierwszy oficjalny dokument Stolicy Apostolskiej, który z punktu widzenia historycznego i kanonicznego określił w sposób globalny i systematyczny duszpasterstwo dla migrantów. W konstytucji po szerokiej analizie historycznej następuje bowiem część ściśle normatywna, mocno wyartykułowana”. Małe korekty w tłumaczeniu dokonano zgodnie z włoskim oryginałem instrukcji zamieszczonym w AAS. Por. także C. SOLER, dz. cyt., s. 171; M. FELLICH, dz. cyt., s. 70-71. Ten ostatni autor przyrównuje rangę konstytucji apostolskiej *Exsul familia* do takich przełomowych dokumentów papieskich, jak encykliki *Rerum novarum* czy *Divino Afflante Spiritu*.

³⁷³ Jeśli chodzi o wewnętrzną strukturę konstytucji apostolskiej, to dzieli się ona na dwa tytuły, z których pierwszy ma charakter historyczny, a drugi normatywny, por. PIUS XII, *Constitutio Apostolica De spiritali emigrantium cura Exsul familia*, 1 sierpnia 1952, AAS (1952), s. 651-704: tit. I. *De materna Ecclesiae in emigrantes sollicitudine*, tit. II *Normae pro spiritali emigratum cura gerenda*. Zob. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 35, nota 70.

³⁷⁴ Por. PIUS XII, dz. cyt., tit. I, s. 653.

³⁷⁵ Por. tamże: „*Quod Ecclesia usque ad praesentes dies sancte servavit, paroeciis praesertim pro sermonis seu nationis diversitate conditis, immo et pro rituum varietate interdum dioecesibus peropportune erectis, ut mox exponemus. Quantum vero huiusmodi paroeciae, frequentissime a peregrinis ex petita, dioecesibus ac animabus profuerint, norunt omnes dignaque cohonestant existimatione. Ideoque ipsarum moderamini Codex Iuris Canonici, praescripto canonis CCXVI ad paragraphum IV, consulere non praeterit ita ut, Apostolica Sede gradatim adprobante, plurimae paroeciae nationales potissimum in America usque numerentur et Sacrae Congregationis Consistorialis decreto, ne alia afferamus exempla, in Insulis Philippinis paroeciae pro Sinensibus nuperrime sint constitutae*”. W przypisie został przytoczony reskrypt Kongregacji Konsystorialnej z 10 czerwca 1952 roku, na mocy którego utworzono na Filipinach parafię narodową dla piętnastu tysięcy imigrantów chińskich.

³⁷⁶ Por. tamże, tit. II, art. 4, s. 694: „*Una Sacra Congregatio Consistorialis apostolicum indultum concedere valebit, ad normam canonis 216 § 4 C.I.C., ut paroeciae pro diversitate sermonis seu*

misjonarzowi emigrantów (nawet bez utworzenia parafii), którego opieka duszpasterska była personalna i sprawowana kumulatywnie z miejscowym proboszczem³⁷⁷. W konsekwencji sami migranci mają możliwość wyboru między lokalną parafią terytorialną a duszpasterstwem personalnym dla nich przeznaczonym³⁷⁸.

Można więc podsumować, że konstytucja apostolska wyznaczyła kierunki i udzieliła ordynariuszom rad, które mogły prowadzić do erygowania parafii personalnych³⁷⁹, uznając je za istotną formę prawną duszpasterstwa migrantów³⁸⁰. Jak sam Pius XII zadeklarował, kończąc część historyczną i niejako wprowadzając do części prawnej, jego pragnieniem było ustanowić przepisy, które odpowiadając myśli Kodeksu prawa kanonicznego i zwyczajom prawnym, pozwoliłyby otoczyć migrantów troską duszpasterską nie mniejszą niż pozostałych wiernych danej diecezji³⁸¹. V. de Paolis zauważył tu napięcie między wiernością kodeksowej zasadzie terytorialności i wyraźnym podkreśleniem użyteczności, a nawet konieczności tworzenia struktur personalnych dla dobra duszpasterstwa migrantów. Nawet jeśli dokument porusza się jeszcze w „więzieniu mentalności struktury terytorialnej”³⁸², największym przełomem i kluczową ideą konstytucji apostolskiej jest dążenie do

nationis in commodum emigrantium constitui possint”. W sprawie tworzenia parafii personalnych dzięki indultom uzyskiwanym z Kongregacji Konsystorialnej, por. M. FÀBREGAS, *Adnotationes in Const. Apostolicam „De Spirituali emigrantium cura”*, „Periodica de re morali canonica liturgica” 41/1 (1952), s. 320, nota 2: „Constitutio nullo pacto dissuadet Ordinarios sive Americae, sive Europae v. G. sive cuiuslibet alius nationis in qua immigrati resideant paroecias vel paroeciam erigere. Quod si ut optabile est fiat indultum speciale ad eam constituendam de quo in can. 216 §4, a S. C. Consistoriali debet obtineri”.

³⁷⁷ PIUS XII, dz. cyt., tit. II, s. 700: „art 35 § 1. Missionarius emigrantium huiusmodi potestate praedictus in generenda cura animarum aequiparatur parochi [...] art. 36 § 1. Huiusmodi paroecialis potestas est personalis, in alienigenarum seu immigratorum personas dumtaxat exercenda § 2. Eadem aequo iure cum potestate parochi loci est cumulata, etiamsi exercetur in ecclesia seu cappella vel oratorio publico aut semipublico, missionario emigrantium concreditus”.

³⁷⁸ Tamże, art. 39: „Unusquisque alienigena, sive advena sive peregrinus, plena potitur facultate adeundi, sacramentorum causa, matrimonio non excepto, missionarium emigrantium sui sermonis aut parochum loci”. Por. C. SOLER, dz. cyt., s. 176.

³⁷⁹ Por. M. FELLICH, dz. cyt., s. 103.

³⁸⁰ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 35-36.

³⁸¹ PIUS XII, dz. cyt., tit. I, s. 692: „Haec autem postulata cum sententia Nostra plane conveniunt: ardentem enim exoptabamus opportunam nancisci occasionem, qua Nobis tandem liceret unumquemlibet loci Ordinarium aptis instruere normis, a legibus Codicis Iuris Canonici non discrepantibus, sed aerundem menti atque consuetudini apprime respondentibus. Eique opportunas dare facultates, ut alienigenis sive advenis sive peregrinis spiritualem posset praebere adsistentiam necessitatibus haud imparem nec minorem, qua ceteri fideles in sua dioecesi perfruuntur”. Więcej na ten temat zob. V. DE PAOLIS, *Il Codice di Diritto Canonico e l'istruzione EMCC*, w: PONTIFICIO CONSIGLIO DELLA PASTORALE PER I MIGRANTI E GLI ITINERANTI, *La sollecitudine della Chiesa verso i migranti. Commento all'istruzione Erga migrantes caritas Christi*, I parte, Città del Vaticano 2005, s. 74-75.

³⁸² Tamże, s.75: „La prigionia della mentalità della struttura territoriale [...]”.

zapewnienia duszpasterstwu migrantów praw równych tym, którymi cieszy się duszpasterstwo pozostałych wiernych, a w tym celu upodobnienia struktur duszpasterskich personalnych do terytorialnych³⁸³.

Przedstawione syntetycznie rozstrzygnięcia Piusa XII w trzech różnych specyficznych dziedzinach opieki duszpasterskiej wskazywały w połowie XX wieku na potrzebę uznania jurysdykcji personalnej oraz posługi proboszcza personalnego z racji na obrządek, służbę wojskową oraz narodowość lub język. Już w latach pięćdziesiątych XX wieku stało się więc jasne, że nie można ograniczyć działalności Kościoła jedynie do parafii terytorialnych. Proboszcz personalny i parafia personalna jawiły się jako odpowiedź na wyzwania duszpasterskie XX wieku.

Kościół gromadzący się początkowo wokół biskupa, z którym współpracowali prezbiterzy, rozrastał się i zapuszczał korzenie w zakątkach oddalonych od biskupich miast, a potem także w ramach miast w dzielnicach i osiedlach, gdzie troska duszpasterska o wiernych była powierzona poszczególnym prezbiterom. Tak kształtowała się sieć parafii terytorialnych, która dojrzewała w okresie średniowiecznych Soborów Laterańskich, a nabrała pełnych kształtów, także w miastach, po Soborze Trydenckim. Jednocześnie cały czas powstawały wspólnoty parafialne na podstawie kryterium personalnego, przede wszystkim obrządku i języka, jak chciał Sobór Laterański IV w konstytucji *Quoniam in plerisque*, ale także kryterium rodowego, królewskiego czy szpitalnego. W XIX wieku nastąpił gwałtowny rozwój *quasi*-parafii narodowych w USA. Kodeks Pio-Benedyktyński z jednej strony prezentuje wizję parafii jako części terytorialnej diecezji i utrudnia tworzenie nowych parafii personalnych, uzależniając taką decyzję od otrzymania indultu apostolskiego, z drugiej strony sankcjonuje i potwierdza już istniejące parafie personalne, w których bez zgody Stolicy Apostolskiej nie można czynić żadnych zmian. W kan. 451 dotyczącym proboszczów ustawodawca umieszcza wzmiankę o kapelanach wojskowych, otwierając drogę dla parafii wojskowych, których sieć rozwija się w latach dwudziestych i trzydziestych w Polsce. Prawa proboszczowskie są udzielane kapelanom także w innych krajach, a dokument *L'Ordinario militare*, który Stolica Apostolska wydała dla Włoch, wprowadził pojęcie jurysdykcji kumulatywnej – również na poziomie parafialnej troski duszpasterskiej, na którym wierny przynależy jednocześnie do parafii terytorialnej i podlega opiece duszpasterskiej kapelana wojskowego. Kongregacja Konsystorialna rozwinęła takie rozumienie kapelanów wojskowych w dokumencie *Sollemne semper*. W czasie tego samego pontyfikatu Piusa XII powstały wieloobrzędkowe ordynariaty dla katolików wschodnich niemających własnego ordynariusza, a w dokumentach

³⁸³ Por. tamże, s. 74-75.

je erygujących jest zawarta zachęta do tworzenia w nich parafii obrządkowych. W ordynariacie francuskim zastosowano również jurysdykcję kumulatywną z biskupami – a więc i proboszczami – miejsca, natomiast w innych ordynariatach jurysdykcja ordynariusza była ekskluzywna. Ostatnim ważnym dokumentem tego pontyfikatu była konstytucja apostolska *Exsul familia*, w której Pius XII utrzymał wymóg uzyskania indultu dla erygowania parafii personalnej, ale jednak uprościł procedurę i zachęcił do tworzenia takich parafii dla migrantów. Podczas badania historii parafii i dotyczącego jej prawodawstwa kościelnego zostało unaocznione, że choć Kościół opowiedział się za zasadniczym przyporządkowaniem terytorialnym wiernych, przez cały czas jednak zezwalał na tworzenie wspólnot na podstawie kryteriów personalnych. Śmiałe inicjatywy Piusa XII umocniły poszukiwania w kierunku struktur personalnych, choć system terytorialnego ukształtowania jurysdykcji był dominujący. Personalne parafie cały czas stanowiły pewien wyłom w powszechnie obowiązującym podziale terytorialnym diecezji. Dopiero Sobór Watykański II i odnowiony Kodeks prawa kanonicznego dowartościował zasadę terytorialną i zachęcił do jej szerszego stosowania, co będzie omówione kolejnym rozdziale.

Rozdział II

Parafia personalna od *Vaticanum II* do obowiązującego Kodeksu prawa kanonicznego

U podstaw obowiązujących przepisów Kodeksu prawa kanonicznego leży wizja Kościoła nakreślona przez Sobór Watykański II. Dlatego na początku tego rozdziału zostanie ukazana problematyka parafii personalnej w czasie prac i obrad, a także w dokumentach *Vaticanum II*. Następnie, po przedstawieniu 8 zasady rewizji kodeksu, zrekonstruowane będą jej zastosowania w pracach nad konkretnymi przepisami mniej lub bardziej wprost odnoszącymi się do parafii personalnej. Na zakończenie poddane będą analizie obowiązujące przepisy Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku, a w ich świetle podstawowe wymiary i elementy parafii personalnej.

1. Wizja parafii personalnej w okresie Soboru Watykańskiego II

Zagadnienie parafii personalnej w okresie Soboru Watykańskiego II zostanie przedstawione w czterech etapach. W pierwszym podrozdziale będą przedstawione najważniejsze postulaty w tej sprawie sformułowane w przysłanych do Rzymu opiniach odnośnie do tematyki przysłanego soboru. Następnie zostaną zaprezentowane prace soborowe, zwłaszcza redakcyjne, z uwzględnieniem proponowanych projektów i debaty nad nimi. Wreszcie będzie przytoczony i przanalizowany ostateczny tekst dekretu o posłudze biskupów *Christus Dominus*, który w rozdziale 23 zatrzymuje się nad kwestią parafii personalnych, oraz podstawowe dokumenty posoborowe jej dotyczące¹.

¹ Zob. J.-C. PÉRISSET, *Curé et presbytérium paroissial. Analyse du Vatican II pour une adaptation des normes canoniques du prêtre en paroisse*, Roma 1982, s. 291-322; J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 37-46.

1.1. Opinie i wota przedsoborowe

W 1959 roku, przed rozpoczęciem Soboru Watykańskiego II, wysłano do wszystkich biskupów, wyższych przełożonych zakonnych, uniwersytetów katolickich, a także kongregacji watykańskich prośbę o opinię w sprawie tematów, jakimi miałyby się zająć sobór². Niektóre z nadesłanych opinii dotyczyły parafii personalnych.

Nuncjusz apostolski we Francji apelował o rewizję koncepcji parafii terytorialnych niedostosowanej do obszarów miejskich oraz przemysłowych³. W podobnym tonie wypowiadał się bp S. Baggio, delegat apostolski w Kanadzie. Sugerował on innowację instytucji kanonicznej parafii i dostosowanie jej do obecnych czasów i wymagań duszpasterskich⁴. Także z Hiszpanii dochodziły krytyczne głosy na temat „makroparafii” w dużych miastach⁵ i sugestie, żeby stworzyć w metropoliach inną strukturę parafialną⁶. Bp P. Cantero Cuadrado z Heulvy proponował rewizję terytorialnego uporządkowania parafii, ponieważ w zaludnionych miastach samo zamieszkanie nie stanowi podstawowego kryterium życia społecznego i budowania wspólnoty, w przeciwieństwie do takich kryteriów jak zawód, praca czy kultura⁷. Natomiast bp A. Almarcha Hernández z León postulował w tych warunkach rozważenie erygowania parafii personalnych, aby lepiej zatroszczyć się o specjalne potrzeby niektórych zawodów lub innych grup społecznych⁸. Nuncjusz w Kolumbii

² Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 37.

³ Por. P. MARELLA, *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/I, s. 460: „Tutti questi fedeli non possono sentirsi membri di una Comunità parrocchiale né a Parigi, dove vengono soltanto per lavorare, né a Versailles, dove vengono solo per dormire. Sembra pertanto che una revisione del classico concetto di «parrocchia territoriale», almeno per quanto riguarda le zone urbane e industriali, si imponga”.

⁴ Por. S. BAGGIO, *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/VI, s. 139: „Attentis magni momenti innovationibus in socialem structuram et in relationes consuetudinesque humanas inductis hodiernis communicationis et diffusionis mediis, industriae technicis rationibus, nimio ac repentino urbanae vitae studio, urgere videtur par nec modica instituti canonici paroeciae innvatio, ita ut nostris praestet temporibus et exigentiis pastoralibus”.

⁵ Por. A. TABERA ARAOZ, *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/II, s. 124; I. CASTELLTORT SUBEYRE, *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/II, s. 132.

⁶ Por. S. RUBIO Y MONTIEL, *In re disciplinari*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/II, s. 250: „In urbibus populosis alia paroeciae structura est invenienda: non tantum de numero et extensione curandum quantum eae iuxta communia vitae munera et modus erigantur”.

⁷ Por. P. CANTERO CUADRADO, *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/II, s. 186: „Revisio ordinationis territorialis paroeciarum. In magnis urbibus ipsum domicilium non constituit hodiernum centrum activitatis collectivae et in pluribus neque individualis. Sociales structurae heri in territorialitate domicilii fundatae, locum cedunt aliis structuris socialibus ex professione, negotio, cultura... dimanantibus” Zob. J.-C. PÉRISSET, dz. cyt., s. 291.

⁸ Por. A. ALMARCHA HERNÁNDEZ, *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/II, s. 204: „Considerare utrum oporteat necne erigere paroecias personales eo quidem speciali munere ut peculiares necessitates professionum vel aliorum coetuum socialium efficacius curentur”.

I. Paupini sugerował, aby ze względu na organizację współczesnego życia obok tradycyjnych parafii były powoływane kanonicznie inne ośrodki życia i aktywności duszpasterskiej na uniwersytetach, w fabrykach czy jednostkach administracyjnych⁹. Ponadto o utworzenie parafii ze względu na grupy zawodowe (*parrocchie professionali*) apelował biskup Trydentu C. De Ferrari¹⁰.

Niektórzy spośród amerykańskich biskupów, mający doświadczenie parafii narodowych, chcieli gruntownej rewizji przepisów dotyczących takich parafii. Biskup V. Kellenberg z Rockeville Centre wskazywał na potrzebę zweryfikowania praw i przywilejów takich parafii¹¹. Abp G. O'Brady przedstawiał tę sytuację bardziej szczegółowo jako zamieszanie związane ze zmianą, w której parafie narodowe roszczą sobie przywileje, a tymczasem mają one już niewiele wspólnego z językiem i kulturą danego narodu. Również w takim przypadku trudno jest nakłonić wiernych do zwrócenia się do własnej parafii terytorialnej, ponieważ uważają się za parafian personalnych związanych z położonym bliżej kościołem parafii narodowej, nawet jeśli używa się w niej języka ogólnie stosowanego w kraju¹². Z drugiej strony biskup pomocniczy z Michigan, I. Rancans, twierdził, że w trosce o wiarę migrantów ordynariusz miejsca powinien wyrażać specjalną troskę duszpasterską o parafie narodowe, erygując je oraz podtrzymując¹³. Choć Rancans i O'Brady różnili się diametralnie, jeśli chodzi o ocenę parafii narodowych, to jednak ich opinie łączyło zwrócenie uwagi na odpowiedzialność biskupa diecezjalnego w tej sprawie.

⁹ Por. I. PAUPINI, *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VII, s. 446: „La parrocchia, come cellula della Chiesa e della vita spirituale, è di necessità fondamentale ed in perfetta armonia con la tradizione. Considerando l'organizzazione della vita moderna, non è altrettanto necessario di istituire canonicamente altri centri della vita e dell'attività pastorale nelle Università, nei complessi di fabbriche o di enti amministrativi ecc.?”

¹⁰ Por. C. DE FERRARI, *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/III, s. 687: „Ut pro quibusdam coetibus propriae paroeciae instituantur (parrocchie professionali)”

¹¹ Por. V. KELLENBERG, *Animadversiones*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VI, s. 422: „Ut examini subiciantur iura et privilegia paroeciarum nationalium, praesertim ubi conditiones et necessitates earum valde immutatae sunt”

¹² Por. G. O'BRADY, *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VI, s. 436: „Modificandi regulas ecclesiasticas de Ecclesiis sic dictis «Nationalibus» in regionibus ubi non sunt amplius necessarie. Apud nos, institutio ecclesiarum nationalium est causa rixae et dissentionis quia Nationales Ecclesiae (saepe in manibus Religiosorum) privilegia sibi vindicant, dum ex altera parte, impossibile est coërcere fideles qui viciniore degunt Ecclesiae Nationali adire Ecclesiam territorialem longius sitam – dum Ecclesiae Nationales iam a longo tempore non sunt vere Nationales et in iis sermo et instructio sunt semper lingua communi omnibus fidelibus”

¹³ Por. I. RANCANS, *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VI, s. 506: „In cura pastorali emigrantum (exulum) Ordinarii locorum specialem curam habeant in parochis sic dictis nationalibus erigendis atque sustentendis. Ne accelerata tendentia denationalisationis, Ecclesia detrimentum patiatu fidelium emigrantium”

Wsparcie dla kierunku rozwoju duszpasterstwa emigrantów zaproponowanego przez *Exsul familia* Piusa XII wybrzmiało w wotum wikariusza generalnego skalabrinianów, które formułowało prośbę o podjęcie przez sobór tego tematu i definitywne potwierdzenie przez ojców soborowych zastosowania postanowień tej konstytucji apostołskiej w odniesieniu do życia całego Kościoła z uwzględnieniem okoliczności miejsca oraz czasu¹⁴. Wyzwania duszpasterstwa migrantów były także dobrze znane biskupowi pomocniczemu Paryża J. E. Ménagerowi, który ukazał dwie idee obecne w dyskusji na ten temat. Jeden pogląd brzmi, że trzeba zwiększać liczbę parafii personalnych i poszerzyć ich zasięg oddziaływania na kolejnych wiernych, w ten sposób łatwiej głosząc Ewangelię pośród ludzi podobnych sobie. Istnieje jednak obawa, żeby ten kierunek nie osłabił możliwości koordynacji i jedności apostołstwa w Kościele¹⁵. To napięcie między potrzebą zakładania parafii personalnych w celu szerszego i skuteczniejszego apostołatu a niebezpieczeństwami dla koordynacji duszpasterstwa i jedności Kościoła wydaje się ciągle obecne w dyskusji nad strukturami duszpasterskimi o charakterze personalnym.

Natomiast arcybiskup J. Gawlina, który od lat koordynował duszpasterstwo Polaków poza granicami zniewolonego kraju, nie zajmował się w swoim wotum wprost parafiami personalnymi. Jednak opisał on niedopuszczalny przypadek przymuszania imigrantów do spowiedzi w nieznanym przez nich języku przez proboszczów terytorialnych, a następnie podkreślił konieczność sprawowania sakramentu pokuty w języku znanym przez wiernych, w ten sposób jednoznacznie ukazując potrzebę specyficznego duszpasterstwa uchodźców i migrantów¹⁶. Złączenie prawa

¹⁴ Por. F. MILLINI, *Proposta*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/VIII, s. 263: „Extant quidem de spirituali emigrantium cura leges in Constitutione Apostolica Exsul familia, quam Pius XII, f. r. die 1 augusti 1952 promulgavit; at praedictae Constitutionis ad omnes regiones applicatio (praesertim quod ad Titulum alterum pertinet) facilius cetiorque videretur, ubi a totius Orbis Catholici Ordinariis in Conclio Oecumenico collectis res, spectatis huius temporis locorumque circumstantiis, definitam formam reciperet?”

¹⁵ Por. J. E. MÉNAGER, *Votum*, w: ADCV, vol. II/I, s. 478: „Apostolatus erga «personas de patria demotas» («personnes déplacées») vel «migrantes» effecit ut oriretur quaestio subdifficilis de «territorialibus» et «personalibus» paroeciis («Exsul Familia») («Apostolatus maris»). Alii enim inclinant ad cupiendum incrementum quoddam personalium paroeciarum, dum optant ut extendantur eadem ad alios fidelium numeros, et sic facilius disseminetur evangelica praedicatio intra paroecias ex similioribus inter se hominibus constantes. Alii contra verentur ne gravius discerpatur apostolatus, ita ut prorsus impediatur omnis coordinatio et omnis unitas in Ecclesia? To napięcie między potrzebą zakładania parafii personalnych w celu szerszego i skuteczniejszego apostołatu a niebezpieczeństwami dla koordynacji duszpasterstwa i jedności Kościoła wydaje się ciągle obecne w dyskusji nad strukturami duszpasterskimi o charakterze personalnym.

¹⁶ Por. J. GAWLINA, *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/III, s. 868-869: „Parchus loci nunquam omittat paenitentes ad missionarium eiusdem linguae mittere, quia iste optimam habet psychologiam suae plebis, conditionis vitae eius [...]”.

wiernych do otrzymywania pomocy duchowej, zwłaszcza sakramentów świętych, z potrzebą tworzenia odpowiednich struktur duszpasterskich dla specjalnych grup społecznych jest ideą stanowiącą jeden z podstawowych argumentów dotyczących potrzeby tworzenia parafii personalnych.

Arcybiskup z Tanger w Mauretanii postulował, żeby tworzyć diecezje oraz parafie personalne dla wiernych imigrantów, zwłaszcza wtedy, jeśli różnią się oni miejscem pochodzenia i macierzystym językiem¹⁷. Arcybiskup z Acherenza we Włoszech zaproponował wprost abrogację paragrafu czwartego kan. 216 oraz szersze tworzenie parafii nieterytoryalnych i wymienił jako przykłady parafie dla emigrantów, żołnierzy lub chorych¹⁸.

Także dwie rzymskie dykasterie przedstawiły swoje postulaty w zakresie parafii personalnych. Kongregacja Soboru uważała, że nowy sobór powinien potwierdzić kryterium terytorialne jako podstawowe i tylko wyjątkowo zezwalać na utworzenie parafii personalnych. Jednocześnie widziała potrzebę wydania przepisów prawnych, które jasno określiłyby ich status, ustalając normy regulujące związek tych parafii z parafiami terytorialnymi oraz z całym życiem diecezji¹⁹. Tymczasem Kongregacja Konsystorialna dostrzegła możliwość zakładania diecezji personalnych ze względu na pochodzenie lub język wiernych, a więc tym bardziej wyrażała wsparcie dla tworzenia parafii personalnych²⁰. Ponadto zachęcała do zbadania użyteczności tworzenia parafii personalnych, a zasadę terytorialności parafii postulowała zrewidować. Równocześnie sugerowano przyjrzenie się prawom

¹⁷ Por. F. ALDEGUNDE DORREGO, *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/pars V, s. 319: „Dioeceses personales, sicut et paroeciae, erigendae ubicumque totalis fidelium pars advenis constituitur, eo vel magis si advenae ipsi non eadem habent originem eorumque dissimilis est lingua materna”.

¹⁸ Por. D. PICCHINENNA, *Vota particularia*, e) De paroecis, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/III, s. 8-9: „*Paroeciae non territoriales*. Firmo manente principio quo paroecia ex se est territorialis, attentis innovatis vitae conditionibus atque novis necessitatibus spiritualibus exsurgentibus e migrationibus atque activitatibus humanis, in dies animadvertitur necessitas erigendi paroecias non territoriales. Quapropter abrogari deberet limitatio § 4 can. 216 C.I.C., vi cuius requiritur speciale indultum apostolicum ad erigendam paroeciam non territorialem. Lex statuat normas ad erectionem atque navitatem talium paroeciarum, ex gr. emigrantium, opificum, militum infirmorum, etc., Episcopus prudenter erigat has paroecias iuxta normas a Sancta Sede traditas”. Zob. J.-C. PÉRISSET, dz. cyt., s. 291.

¹⁹ Por. S. CONGREGATIO CONCILII, *Proposita et monita*, VI) De disciplina cleri ac de animarum cura, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. III, s. 145: „Per se paroecia territorialis sit oportet; quodsi peculiaribus necessitatibus quorundam coetuum provideri nequeat per speciales activitates in ambitu super-paroeciali apte statutas, paroeciae personales erigantur, quae clare in iure praefiniantur, status etiam normis de earum nexu cum paroeciis territorialibus et cum tota vita diocesana”.

²⁰ Por. S. CONGREGATIO CONSISTORIALIS, *Proposte*, w: ADCV, vol. III, s. 60: „Instituire diocesi personali dove ci sono fedeli di diversa origine e lingua; erigere parrocchie personali per i fedeli di diversa origine e lingua”.

i przywilejom parafii narodowych w odniesieniu do warunków i potrzeb czasów współczesnych, różnych od tych, jakie występowały w przeszłości²¹.

1.2. Parafie personalne w czasie prac soborowych

Dnia 5 czerwca 1960 roku rozpoczęła się kolejna faza przygotowań do soboru. Została ustanowiona Komisja Centralna, dwa sekretariaty oraz dziesięć komisji przygotowawczych. Komisja do spraw Biskupów i Zarządu Diecezji przygotowała projekt *Praecipuae de animarum cura quaestiones*²², zaakceptowany przez jej członków w lutym 1962 roku. W tej propozycji była przewidziana możliwość tworzenia diecezji oraz parafii personalnych z racji pochodzenia lub języka. Ponadto proponowano erygowanie parafii mieszanych, czyli terytorialno-personalnych, w których misjonarzowi migrantów powierzono by pewne terytorium wraz z jurysdykcją personalną obejmującą współmieszkańców²³. Komisja Centralna nakazała jednak gruntowną rewizję tego tekstu we współpracy z ekspertami z innych komisji. Kolejny projekt przedstawiono ojcom soborowym już wiosną 1963 roku pod nową nazwą *De cura animarum*²⁴.

Projekt *De cura animarum*, zaaprobowany 22 kwietnia 1963 roku przez papieża Jana XXIII, był następnie przekazany ojcom soborowym. Numer 48 tego dokumentu dotyczył duszpasterstwa migrantów, które może mieć dwie formy prawnokanoniczne: misjonarza migrantów mającego jurysdykcję personalną wobec nich oraz parafii personalnej²⁵. Takie parafie personalne oparte o kryterium narodowości, języka lub obrządku należy tworzyć tam, gdzie znajduje się duża liczba migrantów²⁶.

²¹ Por. tamże: „Più in genere: studiare l'utilità di erigere parrocchie personali, rivedere il principio di territorialità delle parrocchie. Per contro si desidera siano riveduti i diritti e i privilegi delle parrocchie nazionali in relazione alle condizioni e necessità dei nostri giorni assai diverse dal passato”.

²² Por. COMMISSIO DE EPISCOPIS ET DIOECESION REGIMINE, Schema *Praecipuae de animarum cura quaestiones*, w: ADCV, *Praeparatoria*, II/III, s. 676-695, 724-738.

²³ Por. tamże, s. 728: „13. a) Ubi numerus emigrantium eiusdem sermonis vel nationis conspicuus habeatur, optatur ut paroecia personalis vel mixta constituatur. b) Nomine paroeciae mixtae ea paroecia venit, quae territorialis simul et personalis est, i. e. in qua Missionarii emigrantium territorium quoddam administrant simul ac iurisdictione personali apud concives fruuntur”.

²⁴ Por. W. ONCLIN, *La gènesè du décret, le titre e la structure du décret*, w: *La charge...*, dz. cyt., s. 73-74.

²⁵ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 40.

²⁶ Por. *Schemata constitutionum et decretorum de quibus disceptabitur in Concilii sessionibus, Schema decreti de Episcopis ac de dioecesium regimine*, Typis Polyglottis Vaticanis 1963, s. 31: „Norma

Do tego projektu dołączono m.in. szósty dodatek (*appendix sexta*), zatytułowany *De pastoralis cura peculiarum quorundam fidelium coetum*²⁷. W tym dodatku rozwinęto zagadnienie duszpasterstwa w miejscach, w których znajduje się duża grupa migrantów. Według redaktorów *appendix sexta* należy w takim przypadku zgodnie z prawem erygować parafię personalną lub mieszaną lub przynajmniej ustanowić misję duszpasterską²⁸. Pewną nowością tego projektu stanowiła parafia mieszana (*mixta*). Według noty dołączonej do dodatku chodziło o połączenie parafii terytorialnej i parafii personalnej. W ten sposób proboszcz takiej parafii miałby przyporządkowane określone terytorium w pewnych granicach, a jednocześnie korzystałby z jurysdykcji personalnej dla wiernych konkretnej narodowości, języka lub obrządku na znacznie szerszym terenie (*extra suam paroeciam*)²⁹. Choć cały projekt *De cura animarum* nie był dyskutowany przez ojców soborowych³⁰, idea parafii mieszanej jest jednak warta podkreślenia i poważnej refleksji kanonicznej.

Kolejną propozycją przedstawioną w czasie soborowych obrad był projekt dekretu *De episcopis ac de dioecesium regimine*, przygotowany przez tę samą Komisję ds. Biskupów i Zarządu Diecezji. Po wielu zmianach został on zaaprobowany przez papieża Jana XXIII tego samego dnia co poprzedni, 22 kwietnia 1963 roku³¹. Numer 36 zawierał przepisy dotyczące duszpasterstwa migrantów³²: „Parafie personalne dla wiernych różnego języka albo obrządku albo rasy, w tych miejscach, gdzie na sposób stały licznie przebywają, biskup może erygować własną powagą, po wysłuchaniu kapituły katedralnej i proboszczów konsultorów; niech rozważy utworzenie takiej parafii, kiedy nie może stosownie i skutecznie prowadzić duszpasterstwa wobec tych wiernych przez wikariusza współpracownika lub misjonarza”³³.

generalis ubique semper servetur ut [...] paroeciae personales legitime constituentur pro migrantibus eiusdem nationis vel eiusdem linguae aut ritu ubi erum magna exstat multitudo”.

²⁷ Por. tamże, s. 99-111.

²⁸ Por. tamże, s. 101-102, Appendix sexta nr 10: „Ubi autem fidelium migratum eiusdem nationis vel eiusdem linguae patriae magna est multitudo, paroecia personalis vel mixta pro iis legitime constituatur, aut saltem peculiaris missio pro eorum cura animarum designetur”.

²⁹ Por. tamże, s. 101-102, Appendix sexta nr 10, nota 12; zob. także J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 41.

³⁰ Por. W. ONCLIN, dz. cyt., s. 75.

³¹ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 41

³² Por. J.-C. PÉRISSET, dz. cyt., s. 301: „L'influence de la pastorale des migrants sur l'élaboration de ce texte par la Commission préparatoire des évêques et du gouvernement de diocèses est manifeste, car on y retrouve des notions déjà développées dans la Constitution apostolique *Exsul Familia*, du 1 août 1952, au chapitre IV, nn. 32-40, de la seconde partie”.

³³ *Schema decreti De episcopis ac de dioecesium regimine*, cap. V, nr 36, w: ASCV, II/IV, s. 381: „Paroecias personales pro fidelibus diversi sermonis aut ritus aut stirpis, iis locis ubi iidem plures stabiliter commorantur, Episcopus auctoritate propria, auditis Capitulo cathedrali et parochis consultoribus, erigere valet; immo erigere studeat quoties per vicarium cooperatorem vel missionarium apte et efficaciter eorum cura pastoralis exerceri nequeat”.

Utworzenie parafii personalnej nie powinno nastąpić bez spełnienia kilku warunków merytorycznych i formalnych. Biskup powinien rozważyć erygowanie takiej parafii dopiero wtedy, kiedy nie jest w stanie prowadzić duszpasterstwa wiernych innego języka, obrządku lub rasy przy użyciu takich narzędzi kanonicznych, jakimi mogliby być wikariusz współpracownik lub misjonarz migrantów. Ponadto tych migrantów powinno być wielu (*plures*) i powinni przebywać na danym terytorium na stałe (*stabilter*). Wynika to z samych cech parafii, która jest wspólnotą wiernych ukonstytuowaną w sposób stabilny. Ponadto biskup ma wysłuchać kapituły katedralnej i proboszczów konsultorów.

Jednocześnie największą nowością proponowanego kanonu było sformułowanie *auctoritate propria*, które oznacza, że ojcowie soborowi chcą uznać erygowanie parafii personalnej jako uprawnienie biskupa diecezjalnego wbrew przepisowi kan. 216 § 4 Kodeksu z 1917 roku, zgodnie z którym do utworzenia takiej parafii wymagany jest indult apostolski. Ponadto trzy kryteria przyporządkowania wiernych różnią się nieznacznie od poprzednich projektów. Nie ma słowa *natio*, być może z powodu tendencji do unikania nacjonalizmów. Pojawia się natomiast słowo *stirp*, prawdopodobnie rozumiane bardziej kulturowo i etnicznie niż wprost rasowo, taka interpretacja nie jest jednak oczywista³⁴.

Powyzszy projekt był omawiany na soborze w dniach od 5 do 18 listopada 1963 roku. Przedyskutowano jedynie jego pierwsze cztery rozdziały, ponieważ rozdział V dotyczący m.in. parafii personalnej przekazano do Komisji ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Wielu ojców soborowych przedstawiło jednak wcześniej swoje uwagi do całego projektu na piśmie, a inni, analizując rozdział IV, odnosili się także do omawianej kwestii. Dlatego istnieje dokumentacja obejmująca opinie ojców soborowych na ten temat³⁵.

Wśród biskupów pojawił się pogląd, że nie należy zakładać wielu nowych parafii personalnych, ponieważ ich funkcjonowanie może stwarzać okazję do rozwoju rasizmu lub innych podziałów³⁶. Wyrażano również opinię, że nie jest to rozwiązanie konieczne, bo wystarczy mianowanie wikariusza współpracownika lub misjonarza migrantów. W tym gronie wyróżniali się biskupi amerykańscy, którzy mając na uwadze racje duszpasterskie, nie uważali, że tworzenie parafii

³⁴ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 42.

³⁵ Por. tamże, s. 43.

³⁶ *Emendationes a Concilii Patribus scripto exhibitae super schema Decreti De episcopis ac de dioecesium regimine*, 5 listopada 1963, nr 36, w: ASCV, II/IV, s. 432: [Paroeciae personales] nr 252: „Nulla iam adest ratio multiplicandi paroecias personales. In regionibus ubi plures alius stirpis vivunt cum populo eiusdem loci, occasio razzismo dari potest. Ipsa Actio Catholica specializata gravia problemata creat propter divisiones quae exoriuntur in paroecia (Seitz)”.

narodowych jest wskazane i korzystne³⁷. Wielu ojców soborowych podkreślało jednak zdecydowanie potrzebę tworzenia takich parafii, a nawet diecezji, jako odpowiadających wielkim potrzebom duchowym migrantów³⁸. Ze względu na wiele trudności, jakie wprowadza funkcjonowanie parafii czysto personalnej, pojawiła się propozycja parafii mieszanej jako lepiej umiejscowionej w terytorialnym systemie przyporządkowania wiernych³⁹. Ponadto ojcowie soborowi nie tylko zaakceptowali rozwiązanie, dzięki któremu biskup mógłby własną powagą stworzyć parafie personalne, ale wyraźnie postulowali przekazanie podobnej władzy odnośnie do ich znoszenia oraz zmian⁴⁰.

W 1964 roku postanowiono połączyć dwa wyżej wymienione projekty: *De episcopis* i *De cura animarum*. W rezultacie powstała pierwsza wersja projektu *De pastoralis episcoporum munere in Ecclesia*, zaaprobowana 27 kwietnia 1964 roku przez papieża Pawła VI, później nazywana *Textus prior*⁴¹. W projekcie tym znajduje się polecenie skierowane do biskupów, aby „zatroszczyli się o wiernych innego języka przez kapłanów lub parafię tego języka, lub przez wikariusza biskupiego dobrze mówiącego tym językiem”⁴².

Choć ojcowie soborowi wyrażali krytyczne opinie podczas obrad w dniach 18-23 września 1964 roku, to jednak w kolejnej wersji projektu, znanej jako *Textus*

³⁷ Por. ASCV, II/IV, s. 433: „J. Shehan, card. abp Baltimore: «Addatur: 'Ubi agitur autem de novis paroeciis fundandis propter diversitatem sermonis vel stirps, hec erigi non debent sine vera necessitate'. Ratio: multiplicatio paroeciarum sic dictarum nationalium raro videtur esse in verum commodum animarum»”; tamże, s. 433, 257: „F. Spellman, abp New York: «[...] his in casibus, paroeciae personales non sunt necessariae nec utiles»”.

³⁸ Por. ASCV, II/IV, s. 433-444: „J. Gawlina, abp tyt.: «Supprimatur 'vicarium cooperatorem'. Ratio: opus pastorale pro fidelibus diversi sermonis aut strips per modum vicarii cooperantis exercendum omnino inefficax evenire potest, quod in Commissione Preparatoria non pauci Patres (Rupp, Khoreiche, Mensa...) indicaverunt [...]. Veram solutionem praebet paroecia personalis aut mixta aut missionarius...»”.

³⁹ ASCV, II/IV, s. 432: „A. Jacq, bp aux. Cerasa: „In praxi pastoralis [...] nonnisi agere et non sine plurimis difficultatibus habentur paroeciae simpliciter personales. Forsan optandum est ut possint erigi paroeciae quae sint simul territoriales quoad omnes in territorio degentes et personales quoad determinatas personas, quae etsi in aliis territoriis degentes, ab eadem proecia iuridice pendeant?”

⁴⁰ Por. ASCV, II/IV, s. 433: „F. Spellman, abp New York: «Sed episcopus debet habere ius supprimendi vel mutandi in paroecias territoriales paroecias personales iis in locis ubi olim plures fideles diversi sermonis aut nationalitas stabiliter commorati sunt sed nunc fere omnes fideles sunt eiusdem sermonis et nationalitatis»”; „H. Schäufele abp Friburg: «Hic textus vindicat episcopo ius erigendi paroecias personales; atque analogice ad n. 35 Episcopo etiam ius completere debet paroecias personales iterum suprimere, si inutiles evaserint»”.

⁴¹ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 44.

⁴² *Schema decreti De pastoralis episcoporum munere in Ecclesia*, Typis Polyglottis Vaticanis 1964, nr 21: „Item, in similibus circumstantiis, diversi sermonis fidelibus provideatur sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem sermonis, sive per Vicarium Episcopalem sermonem bene callentem et etiam, si casus ferat, caractere episcopali orantum, sive denique alia opportune ratione”.

emendatus, w sprawie parafii personalnych nie wprowadzono żadnych zmian. Po kolejnych poprawkach, które znów nie objęły omawianego zagadnienia, w czasie IV sesji soborowej ojcom został przedstawiony *Textus recognitus*, przegłosowany 6 października i ogłoszony 27 października 1965 roku w formie dekretu o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus*⁴³.

Problematyka parafii personalnych była obecna także podczas prac nad redakcją dekretu o apostołstwie świeckich w Kościele *Apostolicam actuositatem*. W projekcie tego dekretu, opublikowanym w 1964 roku, była mowa o misji świeckich w parafii terytorialnej lub personalnej⁴⁴. W czasie dyskusji niektóre konferencje episkopatów uważały za niebezpieczne zestawienie na równi tych dwóch rodzajów parafii, podczas gdy dwudziestu pięciu innych ojców chciało podkreślenia, że w parafii, terytorialnej lub personalnej, objawia się przez Eucharystię Kościół Chrystusowy. Komisja soborowa, chcąc pogodzić te dwie przeciwstawne tendencje, wykreśliła z projektu dookreślenie parafii jako terytorialnej lub personalnej. W kolejnym projekcie nie ma już wyszczególnienia tych dwóch rodzajów parafii, ale jest mowa o tym, że parafia objawia się jako wspólnota wiary, nadziei i miłości⁴⁵.

1.3. Postanowienia dekretu *Christus Dominus* i przepisy posoborowe

Dekret soborowy o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele następująco formułuje obowiązki biskupa diecezjalnego dotyczące wiernych różnych obrządków i języków: „Tam, gdzie znajdują się wierni odmiennego obrządku, niech w tym również celu zatroszczy się biskup diecezji o ich duchowe potrzeby, czy to przez kapłanów i parafie tegoż samego obrządku, czy przez wikariusza biskupiego, wyposażonego w odpowiednie władze, czy nawet, w razie potrzeby, w godność biskupią, czy też

⁴³ Por. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 45.

⁴⁴ Por. *Schema decreti de apostolatu Laicorum*, w: ASCV, III/IV, s. 694: „In paroeciis, territorialem vel personalem, quae est communitas Ecclesiae, laici christifideles immediate inseruntur et per eam parochi, ut proximo et ordinario magistro et sacerdoti, adhaerentes, cum suo Episcopo coniunguntur”; por. J.-C. PÉRISSET, dz. cyt., s. 321.

⁴⁵ Por. *Schema decreti de apostolatu Laicorum*, w: ASCV, III/III, s. 397-398: „Alicui Conferentiae Episcopali videtur periculosum aequali modo de paroecia territoriali et personali locui. Viginti quinque Patres e contra vellent ut dicatur «in paroeciis, territorialem vel personalem, quae per Eucharistiam est manifestatio Ecclesiae universalis». Commissio diu anceps remansit inter has sententias, post maturam valuationem propositionum, quaedam solutio proponitur quae utrique partii, ut optamus, satisfaciatur; omittuntur verba «territorialis et personalis», quia magis in genere loquimur; non additur quidem «quae per Eucharistiam...» sed aequivalenter «paroecia vere se manifestat ut communitatem fidei, spes et caritatis»; por. J.-C. PÉRISSET, dz. cyt., s. 321-322.

osobiście, pełniąc funkcje ordynariusza różnych obrządków. Jeśliby to wszystko, ze specjalnych powodów, było zdaniem Stolicy Apostolskiej nie do wykonania, należy ustanowić własną hierarchię dla różnych obrządków. W podobnych okolicznościach należy również zadbać o wiernych obcojęzycznych, czy to przez kapłanów i parafie z tym samym językiem, czy przez wikariusza biskupiego władającego dobrze daną mową, a nawet wyposażonego w razie potrzeby w godność biskupią, czy ostatecznie w jakiś inny, bardziej odpowiedni sposób⁴⁶.

Pierwszorzędnym zadaniem biskupa jest troska o wiernych innych obrządków, którzy przebywają na terenie diecezji. W tej ważnej kwestii zaproponowano kilka rozwiązań prawno-kanonicznych. O duszpasterstwo takich wiernych należy zadbać w pierwszej kolejności przez odpowiednio przygotowanych kapłanów i parafie, a można uczynić to na wyższym poziomie – przez wikariusza biskupiego, nawet wyświęconego na biskupa, albo osobiście może zająć się tym biskup diecezjalny jako ordynariusz różnych obrządków, co jest praktykowane zwłaszcza w ordynariatach apostolskich dla katolików obrządków wschodnich. Troska duszpasterska o wiernych innego języka jest analogiczna do tej z racji obrządku – powinna być wyrażona na poziomie kapłanów i parafii, a jeśli byłaby taka potrzeba, także poprzez wikariusza biskupiego, który może być wyświęcony na biskupa. Ogólny wydzźwięk tego fragmentu 23 rozdziału dekretu *Christus Dominus* Soboru Watykańskiego II jest bliski przepisom zawartym przed ponad 700 laty przez Sobór Laterański IV w konstytucji *Quoniam in plerisque*. Echem tego średniowiecznego dokumentu jest zestawienie wiernych różnych obrządków oraz różnych języków, a także poszukiwanie możliwych rozwiązań duszpasterskich i prawnych, zarówno poprzez zapewnienie odpowiednich kapłanów, jak i poprzez wikariusza biskupiego.

W kontekście rozważanego w niniejszym studium tematu kluczowe znaczenie ma jednak wymienienie parafii personalnej jako podstawowego sposobu zaradzenia takiej sytuacji duszpasterskiej. Parafie obrządkowe (*paroecias eiusdem ritus*) oraz parafie językowe (*paroecias eiusdem sermonis*) stanowią odtąd fundamentalne rozwiązania dostępne dla każdego biskupa diecezjalnego, który chce zatroszczyć się

⁴⁶ SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de pastoralis Episcoporum munere in Ecclesia Christus Dominus*, 28 października 1965, AAS 58 (1966), nr 23, s. 684-685; tekst polski w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań 2008, s. 385: „Hunc quoque in finem, ubi sint fideles diversi Ritus, eorum spiritualibus necessitatibus Episcopus dioecesanus provideat sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem Ritus, sive per Vicarium Episcopalem aptis facultatibus instructum et, si casus ferat, etiam caractere episcopali ornatum, sive per seipsum diversorum Rituum Ordinarii munere fungentem. Quod si haec omnia, ob rationes peculiare, iudicio Apostolicae Sedis, fieri non possint, Hierarchia propria pro diversitate Rituum constituitur. Item, in similibus circumstantiis, diversi sermonis fidelibus provideatur sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem sermonis, sive per Vicarium Episcopalem sermonem bene callentem et etiam, si casus ferat, caractere episcopali ornatum, sive denique alia opportuniore ratione”.

odpowiednio o wiernych różnych obrządków lub narodowości obecnych w jego diecezji. W innym miejscu dekret soborowy *Christus Dominus* wskazuje, że do biskupa diecezjalnego ma należeć erygowanie, znoszenie lub dokonywanie zmian w parafii zarówno w przypadku parafii terytorialnych, jak i personalnych⁴⁷. Tym samym parafie obrządkowe oraz językowe stały się zwyczajną propozycją duszpasterskiej troski w sytuacji, która w epoce wielkich migracji przestała być nadzwyczajna.

W okresie Soboru Watykańskiego II oraz niedługo po jego zakończeniu odbywała się dyskusja, zwłaszcza w środowisku amerykańskim, na temat zasadności tworzenia parafii personalnych, ich uzasadnienia oraz potrzeby zmian w ich dotychczasowym funkcjonowaniu. Podnoszono także postulat, aby zarówno erygowanie takiej parafii, jak i jej modyfikacja lub ewentualne zniesienie pozostawały w gestii biskupa diecezjalnego⁴⁸. Potrzebne było doprecyzowanie tych zagadnień w duchu dokumentów soborowych oraz nowe przepisy kanoniczne w tym zakresie.

Pierwszym krokiem w tym kierunku było motu proprio papieża Pawła VI *Ecclesiae Sanctae* z dnia 6 sierpnia 1966 roku⁴⁹, za pośrednictwem którego papież promulgował przepisy wykonawcze do niektórych dekretów soborowych. Znalazł się w nich przepis, zgodnie z którym biskup diecezjalny może erygować parafie, a także je znosić oraz dokonywać w nich zmian, po wysłuchaniu rady kapłańskiej⁵⁰. Z samego brzmienia tego przepisu nie wynika jasno, czy odnosi się on także do parafii personalnych⁵¹. Jednak wątpliwości w tym zakresie rozwiało stanowisko Kongregacji Konsystorialnej z 2 listopada 1966 roku, w którym wyjaśniono, że biskup może erygować parafię personalną własną władzą⁵². Mając na

⁴⁷ Por. tamże, nr 32, s. 690; tekst polski: s. 395. Zob. S. DA COSTA GOMEZ, dz. cyt., s. 237.

⁴⁸ Zob. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 47-50.

⁴⁹ Por. PAULUS VI, Litterae apostolicae motu proprio datae normae ad quaedam exsequenda SS. Concilii Vaticani II Decreta statuuntur *Ecclesiae Sanctae*, 6 sierpnia 1966, AAS 58 (1966), s. 757-787; tekst polski: Motu proprio *Ecclesiae Sanctae* ustanawiające przepisy wykonawcze do niektórych dekretów Soboru Watykańskiego II, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne (za okres: styczeń 1963 – czerwiec 1967 r.)*, red. E. Szafrowski, z. 1, Warszawa 1969, s. 31-123.

⁵⁰ Por. tamże, I, nr 21, § 3, s. 796: „Paroecias erigere aut suppressere vel eas quoquo modo innovare Episcopus dioecesanus propria auctoritate audito Consilio Presbyterali, potest, ita tamen ut, si sint conventiones inter Apostolicam Sedem et Gubernium civile vel iura aliis personis physicis vel moralibus quaesita, cum iisdem a competenti Auctoritate res apte componatur”.

⁵¹ Por. J. BERNHARD, *Les premières norms d'application de quatre décrets du Concile: Les motu proprio «Ecclesiae Sanctae» et «De Episcoporum muneribus»*, w: *La charge...*, dz. cyt., s. 368-370. Komentując nr 21 motu proprio autor milczy na temat ewentualnego zastosowania tych przepisów do parafii personalnej.

⁵² Por. SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Declaratio De facultate Episcoporum erigendi paroecias personales et Missiones con animarum cura pro fidelibus immigratibus, 21 listopada 1966, w: *Leges Ecclesiae post Codicem Iuris Canonici editae*, ed. X. OCHOA, vol. III, Roma 1972, nr 3497, col. 5063-5064: „Vi Decreti Concilii Oecumenici Vaticani II *Christus Dominus* (n. 32) et attentis Litteris Apostolicis Ecclesiae Sanctae motu proprio datis die 6 mensis Augusti 1966 (I, n. 9 et 21 § 3), Episcopus

uwadze brzmienie przytoczonego powyżej motu proprio, można domniemywać, że taka władza zakłada również możliwość zmiany lub zniesienia takiej parafii⁵³.

Kolejnym istotnym motu proprio papieża Pawła VI było *Pastoralis migratorum cura* z dnia 15 sierpnia 1969⁵⁴, w którym Ojciec Święty polecił Kongregacji ds. Biskupów opublikować nową instrukcję dotyczącą duszpasterstwa migrantów, nad którą trwały prace od 1967 do 1969 roku⁵⁵. W ostatecznej wersji instrukcji *De pastoralis migratorum cura*, zwanej od jej pierwszych słów *Nemo est*, jedną z podstawowych form duszpasterstwa migrantów pozostała parafia personalna⁵⁶. W instrukcji wskazano na konkretne warunki wymagane do utworzenia takiej parafii: potrzeba, aby w danym miejscu była większa liczba migrantów posługujących się tym samym językiem, stabilnie przebywających na jakimś terytorium lub podlegających ciągłej rotacji⁵⁷. Jednocześnie podkreślono, że takie parafie można tworzyć bez indultu Stolicy Apostolskiej, co stanowi derogację kan. 216 § 4 kodeksu z 1917 roku w przypadku parafii dla migrantów (narodowych lub językowych)⁵⁸.

Ostatnim znaczącym dokumentem posoborowym podejmującym temat parafii personalnych było wydane w 1973 roku przez Świętą Kongregację ds. Biskupów dyktando o posłudze duszpasterskiej biskupów *Ecclesiae imago*. W numerze 174 dyktando podkreślono, że przy tworzeniu parafii personalnych należy mieć na

dioecesanus propria auctoritate in sua dioecesi erigere potest non solum Paroeciam personalem sed etiam Missionem cum cura animarum pro fidelibus diversi sermonis seu nationis". Zob. także J.-C. PÉRISSET, dz. cyt., s. 309: „Le Motu Proprio n'a pas voulu restreindre la liberté accordée par le Concile aux évêques par le N. 32 du décret *Christus Dominus*".

⁵³ Por. S. DA COSTA GOMEZ, dz. cyt., s. 238; J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 51; J.-C. PÉRISSET, dz. cyt., s. 309, zgodnie z 1^a Regula iuris Grzegorza IX: *omnis res per quascunque causas nascitur, per easdem dissolvitur*.

⁵⁴ Por. PAULUS VI, Litterae Apostolicae motu proprio datae novae normae de pastoralis migratorum cura statuuntur *Pastoralis migratorum cura*, AAS 61 (1969), s. 601-603; tekst polski: Motu proprio *Pastoralis migratorum cura* ustalające nowe przepisy w zakresie duszpasterstwa wśród migrantów, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. E. SZTAFFROWSKI, t. II, z. II, Warszawa 1970, s. 171-176.

⁵⁵ Zob. J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 52-54.

⁵⁶ Por. SACRA CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, Instructio De pastoralis migratorum cura *Nemo est*, 22 sierpnia 1969, nr 33, AAS 61 (1969), s. 630-631; tekst polski: *Instrukcja Kongregacji Biskupów dotycząca duszpasterstwa wśród migrantów*, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. E. SZTAFFROWSKI, t. II, z. II, Warszawa 1970, s. 177-244. Oprócz parafii personalnej wymienionej już w pierwszym paragrafie, w przytoczonym numerze wymienia się *missio cum cura animarum*, mogącą być połączoną z parafią terytorialną, a także po prostu urząd kapelana lub duszpasterza migrantów.

⁵⁷ Tamże, nr 33 § 1: „Ubi magnus est numerus migratorum, eodem utentium sermone, qui illic vel stabiles incolunt vel continuo mutantur, opportuna potest esse paroeciae personalis erectio, ab Ordinario loci apte praefinienda”.

⁵⁸ Zostało to ukazane nie tylko poprzez zwrócenie uwagi na kompetencje ordynariusza miejsca, ale także przez przepisy, które wprost przytaczają cytowane powyżej dokumenty posoborowe. Por. tamże, s. 631, nota 52-53; J. BAKALARZ, dz. cyt., s. 54.

celu dobro dusz oraz jedność danej grupy wiernych, dla których powołuje się tę parafię, nie lekceważąc kwestii zabezpieczenia ważności aktów prawnych⁵⁹.

2. Przygotowanie nowego Kodeksu prawa kanonicznego

Zgodnie z postulatami wyrażonymi podczas Synodu Biskupów z 1967 roku rewizja Kodeksu prawa kanonicznego nie miała być tylko przeglądem istniejących wcześniej kanonów, ale głęboką reformą kościelnego prawodawstwa w duchu Soboru Watykańskiego II⁶⁰, uwzględniającą przyjęte w czasie synodu zasady regulujące prace nad nowym kodeksem. Poniżej zostaną przedstawione dokumenty znajdujące się w bibliotece i archiwum Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych (w czasie omawianych prac noszącej nazwę Papieskiej Komisji ds. Rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego) oraz w wydawanym przez tę Radę (a wcześniej Komisję) piśmie „Communications”⁶¹. Niniejszy podrozdział będzie się składał z pięciu części. Pierwsza z nich ukáže prace nad 8 zasadą rewizji kodeksu, odnoszącą się do jurysdykcji terytorialnej i personalnej, którą przyjęto na synodzie w 1967 roku i która zaważyła również na przepisach dotyczących parafii personalnych. W drugiej części będą omówione niepublikowane wcześniej wota dotyczące kwestii parafii personalnych. Trzecia część na podstawie akt zespołów *De clericis*, a potem *De sacra hierachia* pozwoli przedstawić drogę redakcyjną kilku kluczowych kanonów dotyczących

⁵⁹ Por. SACRA CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, Directorium de pastorali ministerio Episcoporum *Ecclesiae Imago*, 22 lutego 1973, nr 174, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. E. SZTAFROWSKI, t. VI, z. I, Warszawa 1975, s. 247-249.

⁶⁰ Por. PCCICR, *Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant a pontificia commissione proposita et primi generalis coetus „Synodi episcoporum” examini subiecta*, Città del Vaticano 1967, s. 32: „1) Opus Commissionis non sit mera revisio sed potius profunda cognitio Codicis”. W odpowiedzi na tę *animadversio*, kard. Felici zacytował fragment swojej przemowy wygłoszonej wobec Ojca Świętego z okazji 50. rocznicy promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego: „Si è avvertita... la necessità di una nuova Codificazione. Questa non può tuttavia limitarsi ad una pura e semplice revisione delle norme ora in vigore, ma deve soddisfare in pieno al nuovo spirito e muoversi verso i nuovi orizzonti [...]”.

⁶¹ W siedzibie Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych znajdują się m.in. akta i dokumenty (*Acta et documenta*) z okresu prac nad rewizją Kodeksu prawa kanonicznego, np. oryginalne protokoły z nazwiskami wypowiadających się kanonistów z danego zespołu, a także wiele dokumentów jeszcze nieopublikowanych, w tym bezcenne wota konsultorów. Ponieważ autor niniejszej pracy dzięki uprzejmości władz Papieskiej Rady miał możliwość zaznajomienia się z dokumentacją tam przechowywaną, zasadniczo niniejszy podrozdział opiera na niej, pozostawiając w miarę możliwości odnośniki do pisma tejże Papieskiej Rady (i jej poprzedników) „Communications”, jeśli dany dokument był tam opublikowany. Są nieliczne wyjątki, gdy dany dokument znajduje się w „Communications”, a nie został znaleziony w czasie kwerendy w siedzibie (w „bibliotece”) Papieskiej Rady.

parafii personalnych. Czwarta część będzie się odnosiła do projektów i dyskusji w sprawie parafii uniwersyteckiej powstałych w ramach zespołu zajmującego się nauczycielskim zadaniem Kościoła, natomiast w piątej zostaną przeanalizowane prace nad uprawnieniami proboszcza personalnego do asystowania przy zawieraniu małżeństw swoich podwładnych, nad czym debatowano w zespole *De matrimonio*. Poznanie opinii wybitnych kanonistów czasu rewizji Kodeksu prawa kanonicznego oraz przesłedenie zmian redakcyjnych w proponowanych projektach pozwolą na lepsze zrozumienie obowiązujących przepisów i bardziej adekwatne zastosowanie ich w praktyce.

2.1. Zasada 8 rewizji Kodeksu prawa kanonicznego

Od 1965 roku zaczęto refleksję i dyskusje nad zasadami, które mogłyby inspirować prace nad nowym kodeksem. W 1966 roku pojawiły się dyskusje, w czasie których podnoszono problem terytorialnej i personalnej jurysdykcji oraz ich wzajemnej koordynacji. Podkreślano związek jurysdykcji personalnej ze specjalnymi potrzebami duszpasterskimi i proponowano ułatwienia tworzenia struktur personalnych⁶².

Dziesięć zasad, które miały kierować rewizją kodeksu przedstawiono w czasie synodu w roku 1967. Choć zasada 8 zaprezentowana ojcom synodalnym była zatytułowana *De ordinatione territoriali in Ecclesia*⁶³, jednak dotyczyła także struktur personalnych. Z jednej strony podtrzymano podstawowe uporządkowanie jurysdykcji kościelnej według kryterium terytorialnego, a z drugiej podkreślono potrzebę duszpasterską funkcjonowania jednostek jurysdykcyjnych personalnych zarówno na terenie jakiegoś narodu lub regionu, jak i w ramach terytorium diecezjalnego⁶⁴. Dlatego w nowym kodeksie należało umożliwić tworzenie takich struktur już nie tyle na mocy specjalnego indultu apostolskiego, ile na podstawie kompetencji

⁶² Por. V. GÓMEZ-IGLESIAS, *El octavo principio directivo para la reforma del Codex Iuris Canonici: el "iter" de su formulación*, w: *Territorialità...*, dz. cyt., s. 169-188.

⁶³ PCCICR, *Principia...*, dz. cyt., nr 8, s. 14.

⁶⁴ Por. PCCICR, *Principia...*, dz. cyt., nr 8, s. 15: „Ex documentis conciliaribus videtur deducendum principium: finem pastorem dioeceseos et bonum totius Ecclesiae catholicae claram et congruentem circumscriptionem territorialem exigere, ita ut, ex iure ordinario, uniuscuiusque dioecesis unitas organica in tuto ponatur quoad personas, officia, instituta ad instar corporis apte viventis. Videtur ex alia parte, ob exigentias moderni apostolatus, sive in ambitu alicuius nationis vel regionis sive intra ipsum territorium dioecesanum ampliori ratione sanciri posse et forsitan debere, saltem ex iure extraordinario in ipso Codice inscripto, unitates iurisdictionales ad peculiarem curam pastorem destinatas, quarum exempla exstant plura in hodierna disciplina”.

udzielonej władzy kościelnej, której podlega dane terytorium lub region⁶⁵. Choć ogólną zasadą pozostało terytorialne przyporządkowanie wiernych do poszczególnych jednostek jurysdykcyjnych, kodeks miał jednak pozwolić na uwzględnienie również innych elementów, takich jak obrządek czy narodowość, jako kryteriów określających przynależność wiernych do poszczególnych wspólnot⁶⁶.

Warto zauważyć, że zapowiedź ułatwienia tworzenia takich jednostek jurysdykcyjnych, które nie będą już erygowane wyłącznie na podstawie apostolskiego indultu, przywodzi na myśl kan. 216 § 4 Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 roku i sugeruje jego zmianę⁶⁷. Ponadto zarówno użycie w tekście słowa „wspólnota”, jak i zwrócenie uwagi na struktury personalne tworzone na terytorium diecezji świadczy o przywołaniu problematyki parafii personalnych.

Tak sformułowana zasada terytorialnego przyporządkowania wiernych uzupełniona przez kryterium personalne nie wywołała szczególnych pytań w trakcie prac synodalnych⁶⁸. Jej tekst został też przyjęty w głosowaniu, gdzie oddano sto sześćdziesiąt dwa głosy na *placet*, tylko jeden *non placet* i dwadzieścia cztery – *placet iuxta modum*. Spośród wszystkich części zaprezentowanego dokumentu właśnie część 8 otrzymała najliczniejszą większość⁶⁹.

Pośród kilkunastu *modi*, wyrażających opinie ojców synodalnych co do potrzebnych zmian w tekście, kilka dotyczy kwestii struktur personalnych. Jednastu ojców synodalnych zgłosiło postulat, żeby władza terytorialna lub regionalna miała prawo ustanawiać jednostki jurysdykcyjne przeznaczone do szczególnego

⁶⁵ Por. tamże: „Propugnatur tandem futurum Codicem unitates iurisdictionales de quibus dictum est permittere posse non solum ex speciali apostolico indulto, sed etiam quae a competenti auctoritate territorii vel regionis constitutae fuerint secundum exigentias vel necessitates curae pastoralis Populi Dei”.

⁶⁶ Por. tamże: „Quare, tamquam regula haberi potest hanc portionem Populi Dei determinari territorio, sed nihil impedit quominus, ubi utilitas id suadeat, aliae rationes, uti fidelium ritus vel natio etc., insimul saltem cum territorio, tamquam criteria communitatis fidelium determinantia admitti potest”.

⁶⁷ Z całości opublikowanego tekstu zasady 8, a także z późniejszego jej zastosowania w czasie prac nad rewizją kodeksu można wywnioskować, że słowo „jurysdykcja” jest tu używane nie tylko w ścisłym znaczeniu władzy rządu, ale szerszym – prawnego przyporządkowania wiernych temu, kto sprawuje nad nimi opiekę duszpasterską. W tym kontekście warto zapoznać się z rozumowaniem ks. J. Dudziaka, który podkreśla, że zawężenie znaczenia jurysdykcji, oparte na zawężonej wykładni kan. 129 § 1, wprowadza wiele zamętu i niezrozumienia odnośnie do władzy proboszcza, takiej jak uprawnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństw. Por. J. DUDZIAK, *Asystencja przy zawieraniu małżeństwa parafii wojskowej (garnizonowej) według konstytucji apostolskiej „Spirituali militum curae”*, „Polonia Sacra” 6 (24) (2002), nr 10, s. 121-123.

⁶⁸ Por. PCCICR, *Principia...*, dz. cyt., s. 29-37. Na tych stronach znajduje się osiemnaście *animadversiones* z odpowiedziami kard. Feliciego, jednak żadna nie dotyczy omawianej zasady 8.

⁶⁹ Por. tamże, s. 40-41: „Manifestatio sententiae – Exitus manifestationis sententiae”.

duszpasterstwa, a także znosić je, jeśli nie odpowiadają celom, dla których je powołano⁷⁰. Dwóch biskupów postulowało większą elastyczność struktur personalnych⁷¹. Jeden z ojców synodalnych prosił, aby podkreślić, że jednostki jurysdykcyjne nieterytoriałne zgodnie z nauką Soboru Watykańskiego II mogą się rozciągać poza jeden naród czy region⁷². Dwóch ojców zaapelowało o unikanie słowa *natio*, ponieważ według nich kryterium narodowe może powodować separatyzmy nacjonalistyczne i niemal uniemożliwiać biskupowi spełnianie jego zadań pasterskich⁷³. Były jeszcze dwa głosy za zmianą nazwy tej części, aby mówić o organizmie duszpasterskim, a nie o przyporządkowaniu terytorialnym⁷⁴.

Omawiane założenie pierwszeństwa porządku terytorialnego, uwzględniające jednak właściwe miejsce dla kryterium personalnego, kierowało rewizją Kodeksu prawa kanonicznego jako zasada 8. Jej skrócona formuła znalazła swoje miejsce we wstępie dołączonym do promulgowanego kodeksu: „W jakiś sposób należy zreformować zasadę o zachowaniu terytorialnego charakteru w sprawowaniu kościelnej władzy rządzenia; względy bowiem współczesnego apostołatu wydają się zalecać jednostki jurysdykcyjne personalne. Ma być więc w nowym prawie ustanowiona zasada, przez którą część Ludu Bożego będzie zdeterminowana ogólną regułą terytorialności; ale nic nie przeszkadza, gdzie jest to pożyteczne, aby inne racje, przynajmniej razem z kryterium terytorialnym, były dopuszczone jako kryteria do określenia wspólnoty wiernych”⁷⁵.

W niniejszej formule zwraca uwagę kilka podstawowych sformułowań. Po pierwsze, choć wymiar terytorialny w sprawowaniu władzy rządzenia i terytorialne przyporządkowanie wiernych są dwukrotnie nazwane zasadą (*principium*), a także regułą ogólną (*regula generali*), to jednak jednostki jurysdykcyjnie personalne są

⁷⁰ Por. tamże, s. 52: „Recensio modorum propositorum circa «Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant» Ad num. VIII”; „Ipsa auctoritas territorialis vel regionalis ius habeat constituendi unitates iurisdictionales ad peculiarem curam pastoraalem destinatas, easque dissolvendi si suis finibus non iam respondeant. PP. 11”.

⁷¹ Por. tamże: „Maior flexibilitas optatur in favorem iurisdictionum personalium. PP. 2”.

⁷² Por. tamże: „Unitates iurisdictionales non territoriales possint extendi etiam ultra ambitum unius nationis vel regionis secundum Concilium Vaticanum II. P. 1”.

⁷³ Por. tamże: „Vitandae sunt unitates iurisdictionales secundum nationalitatem ne ansa praebatur separatismo nationalistico vel munus pastorale episcopi quasi impossibile reddatur. Ergo omitatur verbum «natio». PP. 2”.

⁷⁴ Por. tamże: „Sermo sit de «organicitate pastorali», non de «ordinatione territoriali» PP. 2”.

⁷⁵ Por. KPK, wydanie polskie, s. 26-27: „Aliquo modo recognoscendum est principium de conservanda indole territoriali in exercitio regiminis ecclesiastici; rationes enim hodierni apostolatus unitates iurisdictionales personales commendare videntur. Principium igitur in iure novo condendo statuatur, quo portio Populi Dei regendi ex regula generali territorio determinetur; sed nihil impedit quominus, ubi utilitas id suadeat, aliae rationes, saltem una simul cum ratione territoriali admitti possint, tamquam criteria ad communitatem fidelium determinandam” (korekta tłum. moja – J. D.).

zalecane ze względów duszpasterskich. Tak też, w kluczu duszpasterskim, należy rozumieć użyteczność, która może zalecać zastosowanie innych kryteriów poza kryterium terytorialnym, przede wszystkim ze względu na dynamizm i funkcjonalność struktur personalnych⁷⁶. Po drugie, to część Ludu Bożego (*portio Populi Dei*), która jest synonimem Kościoła partykularnego, jest zasadniczo określona terytorialnie, jak to jest w przypadku diecezji. Natomiast wspólnota wiernych (*communitatem fidelium*) może być równie dobrze określona innym kryterium. W świetle powyższego można sobie wyobrazić struktury personalne na poziomie hierarchicznym – i takie już w tym czasie funkcjonowały, jak ordynariaty dla katolików obrządku wschodniego czy wikariaty polowe – jednak podstawowym poziomem zastosowania kryterium personalnego jest wspólnota wiernych, czyli parafia. Na poziomie parafialnym, także w diecezji terytorialnej, nic nie stoi na przeszkodzie, aby tworzyć parafie personalne tam, gdzie są one użyteczne. Zasada 8 w wymiarze parafialnym wydaje się sugerować szersze zastosowanie kryterium personalnego dla celów duszpasterskich.

2.2. Parafia personalna i jej proboszcz – opinie konsultorów i pierwsze projekty

Prace nad rewizją kanonów dotyczących podziału terytorialnego Kościoła, gdzie znajdował się w poprzednim Kodeksie prawa kanonicznego przepis dotyczący parafii personalnych, były prowadzone w zespole studyjnym konsultorów *De clericis* (później *De sacra hierarchia*)⁷⁷ w ramach drugiej sesji tego gremium. Na tę sesję przygotowano sześć projektów konsultorów dotyczących rewizji kanonów 215-217 Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego zatytułowanych *De circumscriptionibus ecclesiasticis*⁷⁸.

A. de Portillo, autor pierwszej opinii na ten temat, opisuje najpierw w długim wywodzie kwestię nowej zasady terytorialnej, według której został zredagowany aktualny Kodeks prawa kanonicznego, mającej swoje źródło na Soborze Watykańskim II. Autor podkreślił, że terytorium jest jedynie lokalnym kryterium, które

⁷⁶ Zob. A. DEL PORTILLO, *Dinamicidad y funcionalidad de las estructuras pastorales*, „Ius Canonicum” 9 (1969), s. 305-329.

⁷⁷ Por. PCCICR, *Synthesis Generalis Laboris*, „Communicationes” 36 (2004), s. 194-198. Z zamieszczonego schematu wynika, że powyższy zespół odbył pierwsze cztery sesje jako Coetus studii „De clericis”, a kolejne jako Coetus studii „De sacra hierarchia”.

⁷⁸ Por. PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2ª sessio) [s. d., s. l.], Index.

określa wspólnotę, a więc także sprawowaną wobec niej jurysdykcję. Terytorialność przestała być traktowana jako jeden z istotnych elementów diecezji i innych struktur kościelnych, a z tego wynikają dwa wnioski: po pierwsze, wspólnoty określone kryteriami personalnymi nie stanowią żadnej anomalii, ale są w pełni uprawnione i spójne z naturą Kościoła; po drugie, w ramach danego terytorium nikt nie może powoływać się na prawo ekskluzywności odnośnie do wykonywania funkcji biskupich, parafialnych itd., ponieważ nic nie stoi na przeszkodzie, żeby na tym samym terytorium istniały wspólnoty kościelne określone kryterium terytorialnym, a także inne wspólnoty określone kryterium personalnym. W ten sposób m.in. parafie personalne otrzymały doskonały tytuł, który je uprawomocnia w Kościele⁷⁹. Następnie autor przeszedł do implikacji techniczno-prawnych tejże nowej zasady terytorialności, w ramach których rozwija powyższe rozumowanie, podkreślając, że sam okręg kościelny (*circumscriptio*), czyli wskazanie zakresu władzy, może być wyznaczony zgodnie z kryteriami nie tylko terytorialnymi, jak zamieszkanie, lecz także personalnymi lub funkcjonalnymi⁸⁰. Autor dostrzegł także możliwość podwójnej przynależności do diecezji terytorialnej i struktury hierarchicznej personalnej na zasadzie jurysdykcji kumulatywnej. Taką przynależność porównał do podwójnego obywatelstwa w prawie państwowym⁸¹. Jeśli chodzi o problematykę parafii i *quasi*-parafii, autor stwierdził, że stosuje się do nich – po odpowiednim dostosowaniu – to, co napisał o strukturach hierarchicznych⁸². Na zakończenie zadeklarował, że należy usunąć kan. 216 § 4 Kodeksu prawa kanonicznego z 1917

⁷⁹ A. DEL PORTILLO, *Relatio de recognitione normarum Codicis circa circumscriptionis ecclesiasticas (can. 215-217)*, s. 9-10, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio), część B: „Hoc modo principium territorialitatis novum sensum acquirit. Territorium est solummodo criterium locale determinativum communitatis, ideoque et iurisdictionis. Ita territorialitatis desinit esse elementum consubstantiale dioecesis, praelaturae, etc. et in hoc ipso duo clare affirmatur: a) communitates criteriis personalibus determinatae non sunt aliquid anomalum, sed perfectae legitimum et cohaerens cum Ecclesiae natura; b) intra territorium quodlibet invocari nequit ullum ius exclusivitas pro exercitio functionis episcopalis, paroecialis, etc., quia nihil obstat quominus in eodem territorio existat et communitas ecclesialis criterio territoriali domicilii determinata et alia vel aliae communitates criteriis stricte personalibus detreminatae. Hoc modo dioeceses peculiare, praelaturae et paroeciae personales, etc. acquirunt perfectum titulum legitimitatis in Ecclesia”. Należy zauważyć, że autor tego wotum należał do Opus Dei, które wtedy starało się o status prałatury personalnej.

⁸⁰ TAMŻE, s. 21: „Hoc tamen ultimo in casu prae oculis habendum est circumscriptionem, sive delimitationem ambitus potestatis, fieri posse iuxta criteria non solum territorialia (domicilium etc.), sed etiam personalia seu functionalia”.

⁸¹ Tamże, s. 30: „Solummodo pro quibusdam casibus, praesertim ad solvenda problemata iurisdictionis cumulativae inter organizationes territoriales et personales (uti contingit ex. gr. cum Vicariatus castrensibus et dioecibus territorialibus), acceptari posset duplex pertinentia, sicut in Iure civili admittitur figura duplicis nationalitatis”.

⁸² Por. tamże, s. 34: „Congrua congruis referendo, de iis valent quoque ea quae hactenus exposimus quoad dioeceses, praelaturas, vicariatus et praefecturas”.

roku, nowe przepisy kodeksowe powinny się natomiast zainspirować dekretem *Christus Dominus*, można bowiem zredagować stosowny kanon z dwóch ostatnich paragrafów numeru 23 tego soborowego dekretu⁸³.

Kolejny dokument przygotowany na sesję II zespołu *De clericis*, autorstwa K. Mösdorfa, zawiera projekt kanonów dotyczących omawianego zagadnienia⁸⁴. Pośród nich znajduje się propozycja sformułowania kan. 10, odnoszącego się do kryteriów tworzenia parafii, w którym autor odwołuje się do wymienionego przez del Portillo soborowego dekretu o posłudze biskupów: „Parafie personalne dla wiernych różnych obrządków lub języków należy erygować, o ile i kiedy w inny sposób odpowiednio i skutecznie nie można sprawować względem nich opieki duszpasterskiej”⁸⁵. W projekcie paragrafu pierwszego kolejnego kanonu, z inspiracji motu proprio *Ecclesiae Sanctae* Pawła VI, zostało podkreślone, że tworzenie, znoszenie lub zmiany w parafii, a więc także w parafii personalnej, należą do kompetencji ordynariusza miejsca, po wysłuchaniu rady kapłańskiej⁸⁶.

W kolejnym wotum autorzy F. Marty i H. Mazerat próbowali pogodzić soborową naukę z przepisami Kodeksu z 1917 roku. Według ich projektu parafie obrządkowe lub językowe mogły być erygowane przez ordynariusza tam, gdzie jest to użyteczne, natomiast parafii czysto rodzinnych lub personalnych nie wolno było nadal tworzyć (ani niczego w nich zmieniać) bez zgody Stolicy Apostolskiej⁸⁷.

P. Palazzini podzielił swoje wotum na części *De iure condito* i *De iure condendo*. W tej drugiej części zaproponował odnowiony paragraf czwarty kan. 216: „Oprócz parafii terytorialnych, jeśli jest to konieczne, po wysłuchaniu rady kapłańskiej, można erygować parafie personalne zarówno ze względu na różny obrządek albo

⁸³ Por. tamże, s. 39: „Uti iam indicavimus, § 4 canonis 216 CIC expungi debet. Praeterea, normae contentae in nn. 18 et 23 Decr. *Christus Dominus* circa fideles diversi Ritus vel linguae, migrantes, nomades, etc. opportune recipi poterunt ubi de paroeciarum erectione agatur, nisi optabilius censatur tales normas hoc loco recensere, a duobus ultimis paragraphis numeri 23 Decreti *Christus Dominus*”.

⁸⁴ Por. K. MÖSDORF, *Votum de cc. 215-217 CIC recognoscendis et accomodandis*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio), część B.

⁸⁵ Tamże, s. 7, kan. 10 § 2: „Paroeciae personales pro fidelibus diversi ritus vel sermonis erigantur, quoties et quamdiu alio modo apte et efficaciter eorum cura pastoralis exerceri nequeat”.

⁸⁶ Por. tamże, s. 7, kan. 11 § 1: „Ordinarii loci est propria auctoritate, audito tamen Consilio presbyterali, paroecias erigere aut suppressere aut eas quoquo modo innovare”.

⁸⁷ Por. F. MARTY, H. MAZERAT, *Circonscriptions ecclesiastiques. c. 215-217*, s. 3, kan. 216 § 4, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio), część B: „Christus Dominus invite les Ordinaires à créer des paroisses linguistiques ou rituelles, là où cela est utile. «Ab Ordinariis constitui possunt paroeciae pro diversitate sermonis vel Ritum fidelium in eadem civitate vel territorio degentium; non autem paroeciae mere familiares aut personales sine speciali apostolice indulto; ad constitutas autem quod attinet nihil innovandum inconsulta Apostolica Sede»”.

język lub narodowość, jak i ze względu na szczególną grupę osób”⁸⁸. Autor zmienił gruntownie poprzednią wersję tego paragrafu w duchu nauczania soborowego. Jeśli chodzi o parafie rodzinne, ich zniesienie przynależało już do ordynariusza miejsca⁸⁹. Jednocześnie największą proponowaną nowością w porównaniu do dekretu soborowego i prawnych przepisów posoborowych było dołączenie „szczególnych grup osób” jako wystarczającej racji do utworzenia parafii personalnej. Palazzini uzasadnił ten dodatek praktykami Kongregacji Soboru, zgodnie z którymi zwykło się tworzyć nowe parafie uniwersyteckie dla profesorów i studentów⁹⁰.

Kolejny konsultor, G. M. van Zuylen, również zaproponował przekazanie biskupowi diecezjalnemu uprawnienia do tworzenia parafii personalnych, najlepiej po wysłuchaniu rady kapłańskiej, i sformułował następujący projekt kanonu: „Biskup diecezjalny, po wysłuchaniu rady kapłańskiej, we własnym Kościele partykularnym ma prawo ustanawiać parafie personalne, obejmujące wiernych jednego języka lub narodowości przebywających na terytorium [diecezji]”⁹¹.

Natomiast biskup z Kostaryki R. Arrieta Villalobos wskazał cztery kryteria uznania okręgów kościelnych: w aspekcie demograficznym, ze względu na terytorium, ze względu na osoby i dzieła oraz ze względu na różne obrządki i języki⁹². W ramach tego ostatniego kryterium Arrieta Villalobos zaproponował nowy kanon, według którego biskup diecezjalny miałby zaradzić potrzebom duchowym wiernych innego obrządku przez kapłanów lub parafie tego obrządku, albo przez wikariusza biskupiego, albo też sam pełniąc funkcję ordynariusza dla wiernych innego obrządku. W podobny sposób należałoby postępować w sprawie wiernych różnych języków⁹³. Widać tu wyraźną inspirację konstytucją *Quoniam in pleribus* Soboru

⁸⁸ P. PALAZZINI, *De clericis in specie (cann. 215, 216, 217)*, s. 8, *De Iure Condendo*, kan. 216 § 4, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2ª sessio), część B: „Praeter paroecias territoriales, si necessarium videtur, Episcopus, audito Consilio Presbyterali, erigere valet paroecias personales sive pro diversitate ritus aut sermonis, seu nationis, sive pro peculiari coetu personarum”.

⁸⁹ Por. tamże, s. 8: „par. 4, prout supra patet, subvertitur; sed hoc respondet spiritui decretorum conciliarium. Paroeciae familiares non recoluntur, earum suppressio Episcopo loci pertinet”.

⁹⁰ Por. tamże: „Locuti sumus de «peculiari coetu personarum», quia juxta praxim Sacrae Congregationis Concilii, erigi solent novae paroeciae in Universitatibus pro professoribus, studentibus etc.”

⁹¹ Por. G. M. VAN ZUYLEN, *Sectio II. De clericis in specie*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio), część B: „kan. 216 § 4. Episcopus dioecesis concedi deberet facultas erigendi paroecias personales, sed forsitan audito consilio presbyterali. Quare proponitur: «Episcopo dioecetano, audito tamen consilio presbyterali, jus est in propria Ecclesia particulari constituendi paroecias personales, quae fideles ejusdem sermonis vel nationis in territorio degentes comprehendant»”.

⁹² Por. R. ARRIETA VELLALOBOS, *Votum de Circumscriptionibus Ecclesiasticis (can. 215-217)*, s. 2-4, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2ª sessio), część B.

⁹³ Por. tamże, canon novus, s. 3-4: „§ 1. Necessitatibus spiritualibus fidelium diversi Ritus, Episcopus dioecetanus provideat sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem ritus, sive per Vicarium Episcopalem,

Laterańskiego IV, zgodnie z którą parafia danego rytu lub języka była tylko jednym z proponowanych rozwiązań duszpasterskich.

Powyższe opinie stanowiły podstawę do dyskusji w czasie drugiej sesji zespołu *De clericis*, która odbyła się między 3 a 8 kwietnia 1967 roku⁹⁴. Na początku ustalono, w jakim zakresie można mówić o zasadzie terytorialnej wyznaczenia poszczególnych diecezji i innych okręgów kościelnych, zgodnie z wotum A. del Portillo. W przeciwieństwie do koncepcji zawartej w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku, w którym diecezja jest częścią terytorialną Kościoła powszechnego, ojcowie Soboru Watykańskiego II przedstawili koncepcję, w której diecezja jest częścią ludu Bożego, powierzona opiece duszpasterskiej biskupa we współpracy z prezbiterium. W takim ujęciu terytorium nie jest elementem konstytutywnym diecezji, ale kryterium determinującym przynależność do niej danej części ludu Bożego (*portio Populi Dei*). Nawet jeśli zasadą ogólną jest przyporządkowanie tej części wspólnoty poprzez kryterium terytorialne, może być ona także określona z racji na inne względy. Wszyscy konsultorzy zgodzili się na takie rozumowanie⁹⁵. Ta wizja względnej zasady terytorialnej i uzupełnienia jej o kryterium personalne odnosi się nie tylko do diecezji, lecz także do parafii. W dyskusji o diecezji temat parafii pojawił się wtedy, kiedy konsultor van Zuylen sprzeciwił się tworzeniu Kościołów partykularnych z innego powodu niż obrządek. Stwierdził następnie, że można zgodzić się na tworzenie ze względów językowych parafii personalnych, ale nie diecezji⁹⁶.

Kiedy członkowie zespołu zaczęli omawiać problematykę parafii, uznali, by zdefiniować ją jako część ludu Bożego (*pars populi Dei*), a W. Onclin, sekretarz komisji, przytoczył definicję z dekretu soborowego *Christus Dominus*, który nazwał parafię wspólnotą wiernych lub częścią ludu Bożego, z własnym pasterzem, któremu została powierzana przez biskupa opieka duszpasterska⁹⁷.

etaiam caractere episcopali insignitum et aptis facultibus donatum, sive per seipsum diversorum rituum Ordinarii munere fungentem. Quod si haec omnia, iudicio Apostolicae Sedis fieri non possint, Hierarchia propria pro diversitate rituum constituatur; § 2. Iisdem vel similibus auxiliis provideatur ad curam spiritualem fidelium diversae linguae”.

⁹⁴ Por. PCCICR, *Coetus studiorum recognoscendis normis Codicis de Clericis – Sessio II* (conventus diebus 3 aprilis a 8 aprilis 1967 habiti), w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio), część D.

⁹⁵ Tamże, s. 25-26: „Territorium quidem momentum habet, non uti elementum constitutum dioecesis, sed ut determinativum portionis Populi Dei, seu communitatis personarum quae dioecesim constituit. Exinde apparet quod regula generali dioecesis, quae est communitas personarum, determinari potest territorio, sed quod etiam alia ratione definiri potest haec communitas, quin detur anomalia in iure. De hoc principio omnes concordant”.

⁹⁶ Tamże, s. 31: „Admittit paroeccias ratione linguae personales, non autem dioeceses”.

⁹⁷ Por. tamże, s. 33: „Rev.mus Eid affirmat paroecciam modo generali definiri posse uti partem populi Dei, quod omnes admittunt. Proponit Rev.mus Onclin aliquam definitionem consentaneam

Po dyskusji na temat zasadności podziału na parafie i *quasi*-parafie pochylono się nad problemem zasady terytorialnej lub personalnej parafii⁹⁸. Sekretarz Onclin zaproponował, żeby jako regułą przyjąć, że parafia jest terytorialna, czyli określona poprzez terytorium zamieszkania wiernych. Sam biskup diecezjalny, wyłącznie po wysłuchaniu rady kapłańskiej, mógłby tworzyć jednak parafie personalne obejmujące tylko osoby określonego obrządku, jakiegoś narodu lub języka⁹⁹. Po dyskusji na temat doprecyzowania zapisu o konieczności konsultacji rady kapłańskiej także w przypadku zmian w parafii członkowie zespołu zgodzili się, że należałoby wysłuchać rady kapłańskiej w przypadku erygowania, zniesienia lub podziału parafii, a także każdej istotnej zmiany¹⁰⁰. Po omówieniu tego zagadnienia zakończono debatę na temat parafii terytorialnych i personalnych.

Do tematu powrócono przed ósmą sesją zespołu, ponieważ część opinii na nią przygotowanych dotyczyło zagadnienia proboszczów, a wielu konsultorów przy okazji poruszyło kwestię parafii. Spośród nich abp S. Lokuang z Tajwanu odniósł się do kan. 216 § 4 Kodeksu Pio-Benedyktynskiego, sugerując jego zmianę, ponieważ ówczesne warunki społeczne postulowały tworzenie w dużych fabrykach parafii dla robotników, a w dużych uniwersytetach dla studentów i podobnie w innych okolicznościach. Tak więc według arcybiskupa Taipei należało umożliwić tworzenie parafii personalnych biskupowi¹⁰¹. Odnosząc się do dotychczasowego kan. 451 dotyczącego proboszczów, konsultor zasugerował, aby dodać tekst o proboszczach personalnych, którzy przewodzą parafiom personalnym¹⁰². W dalszej części swojego wotum Lokuang proponował, aby w odpowiedzi na zwiększony ruch turystyczny

Decreto «Christus Dominus», nr 30; quae definitio sic sonaret: «paroecia est communitas fidelium seu Dei populi pars, quae suum habet peculiarem rectorem, cui, tamquam proprio eius pastori, animarum cura, sub auctoritate Episcopi, comittuntur».

⁹⁸ Zob. tamże, s. 33-35.

⁹⁹ Por. tamże, s. 34: „Proponit Rev.mus Onclin ut pro regula habeatur quod paroecia indolem habeat territorialem, seu quod territorialiter sit circumscripta; ut vero Episcopus, non autem Vicarius generalis aut Vicarius episcopalis, sine speciali mandato, paroecias constituere valeat personales complectens solas personas determinati ritus, certae nationis aut linguae, sed tantummodo audito Consilio presbyterali”.

¹⁰⁰ Por. tamże, s. 35: „Tandem conveniunt membra coetus ut Consilium presbyterale audiatur pro erectione, suppressione, dismembratione et qualibet mutabili innovatione”.

¹⁰¹ Por. S. LOUKANG, *Observationes*, nr 3, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VII^a: „can. 216 dicitur sine indulto speciali apostolico paroecia personalis institui non potest. Condiciones sociales hodiernae vero postulant ut paroeciae personales instituantur in fabricis magnis pro operariis et in universitatibus vastissimis pro studentibus et in aliis sicumstantibus..., ideo circo paroecia personalis ab Episcopo institui potest”. *Observationes* abp. Lokunanga, podobnie jak kolejne wotum abp. Mazerat przez pomyłkę znajdują się jeszcze za zakładką nr 7 tego tomu akt, jednak na pewno przynależą do sesji 8, zarówno ze względu na treść merytoryczną, jak i zgodnie ze spisem wotów znajdującym się na początku tego tomu.

¹⁰² Por. tamże, nr 5: „Addantur: paroeci personales, qui paroeciae personali praeficiuntur”.

tworzyć parafie na dużych lotniskach, w dużych portach morskich lub w centrach sportowych¹⁰³. W tym punkcie arcybiskup nie doprecyzował, czy takie parafie mają być terytorialne, czy raczej personalne. Ponadto dodał pod kolejnym numerem uwagę, że w sprawie imigrantów należy nadać prawo zgodne z wcześniejszymi rozporządzeniami Stolicy Świętej¹⁰⁴.

W kolejnym wotum biskup Angers H. Mazerat odniósł się do spotkania księży francuskich w Lourdes w 1969 roku, po którym wśród przesłanych sukcesywnie wniosków i propozycji znajdowała się także sugestia, aby uwolnić duszpasterstwo od czynnika terytorialnego. Według tych opinii tradycyjna *cura animarum* została zbyt mocno związana z kryterium terytorialnym, podczas gdy wymiar geograficzny traci cały czas na znaczeniu względem więzi socjologicznych, funkcjonalnych czy tych pochodzących z wyboru¹⁰⁵. Następnie Mazerat przedłożył propozycję kanonów, z których nowa wersja kan. 451 § 1 w numerze drugim dzieliła proboszczów na dwa rodzaje: proboszcza lokalnego, jeśli jego kompetencja jest określona wyłącznie poprzez terytorium, i proboszcza personalnego, jeśli jest ona określona jedynie przez cechy osób lub jednocześnie kryterium terytorialne i personalne¹⁰⁶. Autor wotum dodał, że takim sformułowaniem chciał uniknąć traktowania parafii jako jednostki przede wszystkim terytorialnej. Jest to przede wszystkim część Ludu Bożego, co uprawomocnia parafię personalną¹⁰⁷. Ponadto w proponowanym paragrafie trzecim wyżej przytoczonego kanonu o proboszczach konsultor zasugerował zrównanie kapelanów migrantów z kapelanami wojskowymi¹⁰⁸ i postawił pytanie, w jaki sposób

¹⁰³ Por. tamże, nr 12: „Cum hodie turismus valde incrementum capiat, parochi speciale attentionem ad hanc conditionem sociale habere debent. Institutantur paroeciae in magno aeroporto, in magno porto maritimo, in Centris sportivis...”

¹⁰⁴ Por. tamże, nr 13: „De immigrationibus jus praescriptiones dare debet juxta praescriptiones jam datas a Sancta Sede”.

¹⁰⁵ Por. H. MAZERAT, *De parochis et de vicariis paroecialibus*, s. 6, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, sessio VII^a: „2°. Mieux dégager la «cura animarum» du territorial. Sous des formes diverses, les correspondants expriment leurs craintes d'une «cura animarum» exclusivement territoriale alors que la cohésion géographique ne cesse de perdre de la densité par rapport à d'autres cohésions sociologiques, fonctionnelles, électives etc.”

¹⁰⁶ Tamże, s. 8, kan. 451: „§ 1. 2°) Parochus dicitur localis si competentia determinatur solo territorio [...] personalis, si competentia determinatur vel sola personarum qualitate vel territori[o] et personarum indole”. Tym razem kwadratowe nawiasy są spowodowane niedokładnym ścięciem kart wotum bp. Mazerat w aktach tej sesji, co nie pozwala z pewnością stwierdzić, co znajdowało się na końcu każdej linijki.

¹⁰⁷ Tamże, s. 8: „On veut éviter de faire de la paroisse d'abord une entité territoriale. C'est avant tout une portion du Peuple de Dieu, notion qui légitime les paroisses personnelles, dont la base n'est pas d'abord un territoire. C'est pourquoi il a paru bon de mettre en évidence cette division”.

¹⁰⁸ Tamże, s. 8, kan. 451 § 3: „Circa militum cappellanos et circa migratorum cappellanos seu missionales cura animarum standum est peculiaribus auctoritatis competentis praescriptis”.

nowe przepisy o duszpasterstwie migrantów (motu proprio oraz instrukcja z 1969 roku) zostaną zintegrowane z kodeksem¹⁰⁹.

Biskup Liège G. van Zuylen w swoich *Animadversiones* rozwinął szeroką wizję duszpasterską parafii jako wspólnoty złożonej z małych wspólnot, a z drugiej strony włączonej w większe obszary duszpasterskie kierowane przez zespoły kapłańskie¹¹⁰. Ten konsultor nie podjął jednak tematu parafii personalnych. Uważał on parafie terytorialne za niezbędne, choć sugerował więcej elastyczności i otwartości dla dobra wiernych¹¹¹. Wotum arcybiskupa z Kostaryki R. Arriety nie dotknęło tematu parafii ani proboszczów personalnych¹¹², podobnie opinia bp. C. Flusina¹¹³. Nie odniósł się do tej kwestii ani A. del Portillo w swoim długim przedłożeniu *De vicariis foraneis, de parochis ac de ecclesiarum rectoribus*¹¹⁴, ani I. Jaros w swoich *Suggestiones*¹¹⁵.

Przedostatni konsultor poproszony o opinię, F. X. De Alaya z Brazylii, ukazał, że parafie terytorialne mają swoje miejsce w organizacji społeczeństwa o charakterze

¹⁰⁹ Tamże, s. 8: „Le § 3 parle des aumôniers des migrants, mais en termes très généraux. Comment les nouvelles dispositions concernant la pastorale des migrants: Motu proprio Pastoralis migratorum cura (14 août 1969), instruction De Pastoralis migratorum cura (22 août 1969), seront-elles intégrées dans le Code?”

¹¹⁰ Por. G. VAN ZUYLEN, *Animadversiones et propositiones de Questionibus tractandis diebus 5-10 Oct. 1970*, III. De parochis c. 451-470, s. 2-3, nr 2-4, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, sessio VIII^a: „Il faut éliminer l'autarcie de la paroisse qui se suffit à elle-même, pour promouvoir son insertion réelle et sa coopération dans une unité plus vaste de travail apostolique. [...] Elle doit tenir compte de la formation de communautés plus restreintes, par exemple en fonction de catégories professionnelles (au point que la paroisse de grand ville devient parfois une communauté des communautés); elle doit d'autre part s'intégrer dans des unités plus grandes (zones pastorales – doyennés) ce qui implique que la spécialisation et la coordination doivent être retenues possibles. [...] De là la nécessité de promouvoir la constitution d'équipes sacerdotales qui réalisent un travail pastoral concerté dans un secteur de vie regroupant plusieurs paroisses”.

¹¹¹ Por. tamże, s. 2, nr 3: „Il ne peut être pas question toutefois de supprimer la paroisse territoriale: celle-ci reste indispensable: mais il faut acquérir plus de souplesse et d'ouverture au bénéfice des fidèles”.

¹¹² Zob. R. ARRIETA, *Los párrocos*, s. 5-7, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, sessio VIII^a.

¹¹³ C. FLUSIN, *Votum Episcopii Sancti Claudii pro VIII^a sessione coetus consultorum „De sacra hierarchia” (can. 429-486)*, s. 12-15, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, sessio VIII^a: W tym ostatnim wotum pobrzmiewa echo wymiennego już spotkania księży w Lourdes, którego wnioski odnośnie do odejścia od systemu parafialnego autor przedstawia, jednak bez pełnego wewnętrznego przekonania, ponieważ docenia rolę parafii i proboszcza. Jednocześnie na s. 12 swojego wotum pokazuje problem z soborową nauką o parafii: „Vatican II, dans le complexe qu'il a eu d'avoir cru oublier les prêtres, a idéalisé la paroisse”.

¹¹⁴ Zob. A. DEL PORTILLO, *De vicariis foraneis, de parochis ac de ecclesiarum rectoribus*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a.

¹¹⁵ Zob. I. JAROS, *Suggestiones fiunt, attenta praesertim necessitate certae regionis delimitatae*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a.

wiejskim, lecz nie spełniają całkowicie swojej funkcji w dużych miastach¹¹⁶. W tym kontekście docenił wartość parafii personalnych, które mogą stanowić odpowiedni instrument do zrealizowania celów duszpasterskich wśród tych wiernych, którzy z różnych powodów są ze sobą ściślej zespoleni mocą innych powiązań niż te, które wynikają z zamieszkania na danym terytorium¹¹⁷. Konsultor podkreślił także znaczenie kościołów rektoralnych, które mogą stać się siedzibami parafii personalnych¹¹⁸. Dlatego zaproponował kanon o rektorach kościołów, którego drugi paragraf dotyczył rektorów pełniących urząd proboszcza personalnego¹¹⁹.

Debata nad tym tematem rozpoczęła się w czasie ósmej sesji zespołu studyjnego, która odbywała się od 5 do 10 października 1970 roku. Przewodniczący zespołowi drugi sekretarz W. Onclin zaproponował na wstępie kanon dotyczący parafii złożony z trzech paragrafów, z których trzeci dotyczył parafii terytorialnej i personalnej: „Parafia z reguły ma być terytorialna, czyli obejmująca wszystkich wiernych danego terytorium; jednak tam, gdzie zdaniem biskupa diecezjalnego, po wysłuchaniu rady kapłańskiej, byłoby to wskazane, należałoby utworzyć parafie personalne, ze względu na narodowość, język lub obrządek wiernych danego terytorium, lub określone innym kryterium”¹²⁰. Powyższy projekt został przyjęty, jednak zdecydowano, aby go zawrzeć w osobnym kanonie¹²¹. Jeśli chodzi o paragraf

¹¹⁶ Por. F. X. DE AYALA, *Votum. Questiones recognoscendae de vicariis foraneis, de parochis et de vicariis paroecialibus, de ecclesiarum rectoribus necnon de aliis presbiteris curam animarum habentes (cann. 445-486)*, s. 2, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a.

¹¹⁷ Por. tamże, s. 2: „Hoc sensu videtur quod paroeciae personales instrumentum aptissimum constituunt ad attendendas pastorales necessitates illorum fidelium qui, ex pluribus causis, magis inter se cohaerent vi cuiusdam affinitatis quam vi domicilii aut territorii”.

¹¹⁸ Por. tamże, s. 8: „Non minoris momenti nobis videntur opportunitas perpendendi quod ecclesiae de quibus hic agitur saepe erunt sedes paroeciarum personalium. Hec vero aliqua sede indigent, saltem ex regula, et ecclesiae rectorales huic necessitati adaequatae videntur, duplici conspectu vero servato, scilicet sedis paroeciae personalis et ecclesiae publicae in iis quae bono omnium fidelium et paroeciae teritorialiter determinatae respiciunt”.

¹¹⁹ Por. tamże, s. 19, kan. XXVIII § 2: „In iis quae ecclesiae regimen spectant, sub eodem nomine veniunt parochi paroeciarum personalium quando pro sede illius paroeciae determinata ecclesia constituitur”.

¹²⁰ PCCICR, *Coetus studii „De sacra hierarchia”. Sessio VIIIa (Conventus dd. 5-10 octobris 1970)*, s. 24, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a: „§ 3. Paroeciae regula generali sit territorialis, quae scilicet complectitur omnes christifideles certi territorii; ubi vero, de iudicio Episcopi dioecesanii, audito Consilio presbyterali, id expediat, constituentur paroeciae personales, ratione nationis, linguae, ritus christifidelium alicuius territorii, immo vel alia ratione determinatae”. Por. także „Communicationes” 24 (1992), s. 110.

¹²¹ Por. tamże, s. 26: „Approbatum formula proposita tamquam § 3 in pagina 24 huius relationis”, s. 26; „Communicationes” 24 (1992), s. 111.

trzeci dotychczasowego kan. 451 dotyczący kapelanów wojskowych, konsultorzy zdecydowali się pozostawić go bez zmian¹²².

W trakcie dziewiątej sesji, która odbyła się w dniach 15-20 lutego 1971 roku, przedstawiono nowy kan. 2 projektu *De paroeiis et de parochis*, zawierający przytaczane powyżej przepisy odnośnie do parafii terytorialnej i personalnej bez żadnych istotnych zmian¹²³. Tę nową formułę umieszczoną w proponowanym kanonie zaakceptowano bez żadnych poprawek¹²⁴. Następnie zasugerowano przepis kan. 4 § 3, w którym umieszczono dotychczasową treść kan. 451 § 3 CIC/1917 odnośnie do regulacji posługi kapelanów wojskowych poprzez szczególne przepisy nadane przez Stolicę Świętą¹²⁵. Do tego tekstu abp P. Palazzini zaproponował poprawkę w celu rozszerzenia proponowanych przepisów na kapelanów innych szczególnych grup. Ta sugestia została przyjęta¹²⁶.

W czasie sesji dziesiątej, która odbyła się w dniach 13-18 grudnia 1971 roku, doszło do kolejnej dyskusji nad przedstawionym projektem kanonów. Konsultor F. X. de Ayala chciał wykreślenia z kan. 2 słowa *omnes*, odnoszącego się do przynależących do parafii terytorialnej wiernych danego terytorium, ponieważ przepis ten pomijał parafie personalne. Sekretarz W. Onclin odpowiedział jednak, że proponowany tekst wyraża regułę ogólną, która zakłada możliwość istnienia parafii personalnych. Pozostawiono więc bez zmian zatwierdzony uprzednio tekst¹²⁷, który

¹²² Por. tamże, s. 27: „Canon 451 § 3 CIC. Servetur uti est”. Zob. „Communicationes” 24 (1992), s. 112.

¹²³ Por. PCCICR, *Coetus studii „De sacra hierarchia”*. Sessio IXa (diebus 15-20 februarii 1971 habita), s. 15, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. V, Sessio IX^a: „can. 2 (novus). Textus propositus ita sonat: Paroecia regula generali sit territorialis, quae scilicet omnes complectatur christifideles certi territorii; ubi vero, de iudicio Episcopi dioecesani, audito Consilio presbyterali, id expediat, constituentur paroeciae personales, ratione nationis, linguae, ritus christifidelium alicuius territorii, immo vel alia ratione determinatae”. Różnice względem poprzedniej wersji są minimalne – słowo *paroecia* znajduje się teraz w mianowniku, słowo *omnes* zostało przesunięte przed czasownik *complectatur*, który zmienił formę gramatyczną. Zob. „Communicationes” 24 (1992), s. 139.

¹²⁴ Por. tamże: „Haec formula approbatur absque emendationibus”.

¹²⁵ Por. tamże, s. 17: „§ 3. Ad militum cappellanos, sive maiores sive minores quod attinet, standum est peculiaribus Sanctae Sedes statutis”.

¹²⁶ Por. tamże: „Quoad par. 3: postulantibus Exc.mo Palazzini et aliis, sequens approbatur emanatio: «Ad cappellanos pro militibus aliisque peculiaribus personarum coaetibus quod attinet, standum est specialibus Sanctae Sedes statutis» Nulla alia fit animadversio, ideoque textus huius canonis 4 ita manet approbatus [...]”.

¹²⁷ Por. PCCICR, *Coetus studii „De sacra hierarchia”*. Sessio X (diebus 13-18 decembris 1971), s. 15; PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. V, Sessio X^a: „can. 2 (novus): Postulat Rev.mus de Alaya Consultor ut expungatur verbum «omnes» christifideles, nam haberi etiam possunt paroeciae personales. Respondet vero Rev.mus Onclin textum exprimere regulam generalem, praesupposita quidem possibilitate paroeciae personalis. Manet ergo textus iam approbatus”. Por. „Communicationes” 24 (1992), s. 206.

odnajdujemy w kolejnym projekcie dotyczącym proboszczów i parafii¹²⁸. W czasie sesji jedenastej, odbywającej się w dniach 15-19 maja 1972 roku, nie zapisano żadnych uwag dotyczących omawianego kanonu¹²⁹.

Do dyskusji nad tymi przepisami powrócono dopiero na sesji siedemnastej, w dniach 22-26 marca 1976 roku. Również wtedy nie było żadnych poprawek i zaproponowany tekst został po raz kolejny zaaprobowany przez konsultorów¹³⁰, a następnie znalazł się w projekcie *De Populo Dei* z 1977 roku jako kan. 350¹³¹.

2.3. Od projektu *De populo Dei* do kan. 383 § 2, 518 i 569 KPK

Po opublikowaniu projektu *De populo Dei* do papieskiej komisji zaczęły spływać opinie i uwagi od różnych instytucji kościelnych. Konferencja Biskupów Afryki Północnej proponowała, aby tworzyć parafię personalną po wysłuchaniu dwóch rad diecezjalnych, nie tylko rady kapłańskiej, ale także duszpasterskiej¹³². Konferencja Episkopatu Niemiec postulowała, żeby z projektowanego kanonu wykreślić słowa dotyczące ogólnie innej racji determinującej przynależność do parafii personalnej, a pozostawić tylko konkretne kryteria, z których zaproponowała służbę wojskową. Ponadto ta sama konferencja biskupów sugerowała, aby włączyć do tego kanonu jako drugi paragraf dotychczasowy paragraf drugi kan. 364 KPK, na mocy którego biskup mógł wyłączyć danych wiernych spod władzy proboszcza terytorialnego¹³³.

¹²⁸ Por. tamże, kan. 2 (novus), s. 34; „Communicationes” 24 (1992), s. 232.

¹²⁹ Por. PCCICR, *Coetus studii „De sacra hierarchia”*. Sessio XI (diebus 15-19 maii 1972); PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. V, Sessio XI^a. Por. „Communicationes” 24 (1992), s. 249-250. Na tych stronach znajdujemy „Animadversiones in schemata iam probata” dla projektu *De parochis*, jednak bez żadnych opinii dotyczących kan. 2.

¹³⁰ Por. PCCICR, *Coetus studii „De sacra hierarchia”*. Sessio XVII (diebus 22-26 martii 1976), s. 2; PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. V, Sessio XVII^a: „Nulla fit emandatio, et textus probatur uti est”. Por. „Communicationes” 25 (1993), s. 180; „Communicationes” 8 (1976), s. 24.

¹³¹ Por. PCCICR, *Schema canonum libri II De Populo Dei (reservatum)*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1977, kan. 350, s. 135, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. I.

¹³² Por. *Relatio complectens animadversiones quad episcoporum conferentiae aliaque consultationis corpora linguis gallica, anglica vel germanica scripserunt ad schema libri II „De Populo Dei”*, kan. 350, s. 113, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. I, B): „Dicatur «auditis tum Consilio presbyterali tum Consilio pastoralis» (E. C. Afr. Septentr.: requiritur ut clerus et populus interveniat)”.

¹³³ Por. tamże: „Proponitur ut duplex §§ habeatur: «§ 1. Paroecia... constituentur paroeciae personales, ratione nationis, linguae, ritus, servitii militaris». Verba «immo vel alia definita ratione determinatae» omni casu deleri debent, et dictae tantum rationes recenseantur (E.C. Germaniae). «§ 2. Potest

Kongregacja Biskupów zasugerowała w swoim wotum, aby sformułować ten kanon ogólnie, mianowicie, że parafie personalne zgodnie z prawem powszechnym mogą i mają być tam, gdzie domagają się tego potrzeby wiernych. Kongregacja uważała ponadto, że nie wystarczy pozostawienie wszystkiego osądowi biskupa diecezjalnego¹³⁴. Również profesorowie Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie twierdzili, że parafie personalne na prawie powszechnym mogą i powinny istnieć, chociaż często w tej sprawie biskupi diecezjalni nie zaradzają potrzebom wiernych, zwłaszcza migrantów i podróżnych. W opinii „Gregorianum” zauważa się również brak osobnych kanonów o parafiach, które powinny poprzedzać te dotyczące proboszczów i wikariuszy¹³⁵.

Biskup z Richmond wyraził uznanie dla tego kanonu, ponieważ zakłada on możliwość tworzenia innych parafii niż wyłącznie terytorialne¹³⁶. Profesorowie Wydziału Teologicznego św. Wincentego Ferrariusza postulowali, aby wykorzystać wyjątek z kan. 352 § 2, dotyczący kapelanów wojskowych, sugerujący w ten sposób udzielenie im praw proboszczowskich¹³⁷. Natomiast Kongregacja Nauki Wiary zwróciła uwagę, że Sobór Watykański II był dość oględny w sprawach parafii personalnych, wzmiankując je wyłącznie w 23 numerze dekretu *Christus Dominus*. Dlatego wotum tej Kongregacji zawierało sugestię, aby dodać do kanonu wzmiankę o prawdziwej i poważnej przyczynie, dla której byłaby tworzona parafia personalna¹³⁸.

W czasie siódmej sesji grupy studyjnej przygotowującej rewizję księgi o ludzie Bożym, na posiedzeniu 19 kwietnia 1980 roku, omawiany przepis został poddany

episcopus... subducere» (= can. 364 § 2). (E.C. Germaniae). Haec norma logice et systematice pertinet ad can. 350”.

¹³⁴ Por. *Schema de Populo Dei. Osservazioni degli Organismi consultivi*, kan. 350, s. 280, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. I, E): „Questo importante canone raggiungerebbe meglio il suo scopo se prevedesse che le parrocchie personali «etiam iure universali haberi possunt et debent ubi necessitates christifidelium hoc requirant». L’esperienza, anche amara, insegna che lasciare tutto a giudizio «Episcopi diocesani» non è sufficiente” (S. C. dei Vescovi).

¹³⁵ Por. tamże: „Paroeciae personales etiam iure universali haberi possunt et debent. In hac re deficiunt saepius Episcopi dioecesani, praesertim erga migrantes, itinerantes, etc. ... Concludi potest deesse tractationem de paroecia quae permitti debeat articulo quidem diverso canonibus de parrocho et cooperatoris suis (Univ. Gregoriana)”.

¹³⁶ Por. tamże: „Piace il canone, perché riconosce la possibilità di altre parrocchie, oltre a quelle territoriali (Ecc.mo Sullivan, Vesc. Di Richmond)”.

¹³⁷ Por. tamże: „Citare l’eccezione contenuta nel can. 352 § 3 (Fac. Teol. S. Vincente Ferrer)”.

¹³⁸ Por. tamże: „Il Concilio Vat. II è molto discreto su questo tema delle parrocchie personali e vi fa allusione, salvo errore, solo in Ch. D. n. 23. Si propone, pertanto, una formula di questo tipo: «ubi vero, de iudicio episcopi dioecesani, auditio consilio presbyterali, vera ac gravis causa id postulat, constituentur...» (Sugg. del S. Ufficio)”.

pod dyskusję. Zaakceptowano prawie cały kan. 350 w poprzednim brzmieniu, wykreślając jednak *passus* dotyczący osądu biskupa diecezjalnego oraz wysłuchania rady kapłańskiej¹³⁹. W opublikowanym później projekcie całego kodeksu z roku 1980 nie była to jednak jedyna zmiana w tekście kanonu (na tym etapie kan. 457), ponieważ zmieniła się także kolejność kategorii wiernych, dla których mają być tworzone parafie personalne¹⁴⁰. O ile dotychczas takie parafie miały być tworzone z racji narodowości, języka lub obrządku wiernych, teraz pierwszym motywem stał się obrządek, a narodowość dopiero ostatnim. Ta zmiana nie znajduje swojego wyjaśnienia w dostępnych wotach ani dyskusjach zespołu studyjnego. Można domniemywać, że spowodowana była przede wszystkim pierwszeństwem troski o wiernych obrządków wschodnich, ponieważ w tym samym czasie w przepisach o obowiązkach biskupa diecezjalnego dodano paragraf ich dotyczący, co zostanie przytoczone poniżej. Ponadto przesunięcie motywu narodowości na ostatnie miejsce mogło wynikać, podobnie jak w dyskusjach soborowych, z lęku przed nacjonalizmem w Kościele.

Dotychczasowy kan. 457 przeszedł do *Schema novissimum* z 1982 roku jako kan. 518, z jedyną zmianą o znaczeniu raczej stylistycznym¹⁴¹. Potem zaaprobowany przez papieża Jana Pawła II pojawił się w tej samej formie i pod tym samym numerem w promulgowanym w 1983 roku Kodeksie prawa kanonicznego¹⁴². Choć z reguły parafie pozostały nadal terytorialne, jednak parafie personalne ze względu na obrządek, język, narodowość oraz dookreślone innymi motywami stały się równoprawnymi strukturami, które należy tworzyć wszędzie tam, gdzie wskazują na to racje duszpasterskie.

Potrzeba tworzenia parafii obrządkowych, ukazana jako pierwszorzędna w kan. 518, została *explicite* wyeksponowana w przepisach dotyczących zadań biskupa diecezjalnego. W projekcie *De Populo Dei* z 1977 roku znajduje się kan. 236, w którym sformułowano obowiązek troski ze strony biskupa diecezjalnego o różne

¹³⁹ Por. PCCICR, *Schema „De Populo Dei” (esame delle osservazioni: Sessione VIIa, 14-19 aprile a. 1980)*, s. 35, kan. 350, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. II, D): „Il testo è approvato con la soppressione delle parole «de iudicio... presbyterali» (2 e 3 riga)”.

¹⁴⁰ Por. *Schema 1980*, s. 110, kan. 457: „Paroecia regula generali sit territorialis, quae scilicet omnes complectatur christifideles certi territorii; ubi vero id expediat, constituentur paroeciae personales, ratione ritus, linguae, nationis christifidelium alicuius territorii, immo vel alia ratione determinatae”.

¹⁴¹ Por. *Schema 1982*, s. 96, kan. 518. Jedyną zmianą w stosunku do poprzedniej wersji kanonu jest zamiana *immo vel* na *atque* w sformułowaniu kanonu, które na tym etapie brzmi: „...ratione ritus, linguae, nationis christifidelium alicuius territorii atque alia ratione determinatae”.

¹⁴² Por. kan. 518 KPK: „Paroecia regula generali sit territorialis, quae scilicet omnes complectatur christifideles certi territorii; ubi vero id expediat, constituentur paroeciae personales, ratione ritus, linguae, nationis christifidelium alicuius territorii atque alia ratione determinatae”.

kategorii wiernych, z uwzględnieniem ich wieku, warunków życia i narodowości, także braci odłączonych, a nawet niewierzących, wobec których także ma on świadczyć o Chrystusie¹⁴³. W uwagach do tego kanonu nadesłanych przez Kongregację Kościołów Wschodnich (a także w podobnej opinii papieskiego ateneum „Antonianum”) przypomniano, że w soborowym dekrecie *Christus Dominus* wezwano wszystkich biskupów do szczególnej troski duszpasterskiej o wiernych innego rytu znajdujących się w ich diecezji. Dlatego Kongregacja zaproponowała dodanie do omawianego kanonu drugiego paragrafu, w którym biskup diecezjalny zostałby przynaglony do zarządzenia potrzebom duchowym wiernych innego obrządku przez wyznaczenie odpowiedniego kapłana lub erygowanie parafii tego rytu, lub przez ustanowienie wikariusza biskupiego¹⁴⁴. Ta propozycja, istotna dla duszpasterstwa na terenach, gdzie katolickie Kościoły Wschodnie nie mają własnej hierarchii, została jednogłośnie przyjęta przez konsultorów w trakcie sesji szóstej na posiedzeniu w dniu 15 marca 1980 roku¹⁴⁵. Projekt jednak uproszczono poprzez usunięcie sugestii odnośnie do uprawnień wikariusza biskupiego oraz jego ewentualnej sakry biskupiej¹⁴⁶, zaczerpniętych jeszcze z konstytucji 9 Soboru Laterańskiego IV.

Paragraf w przegłosowanej przez konsultorów wersji znalazł się zarówno w projekcie z 1980 roku¹⁴⁷, jak i w *Schema novissimum* z 1982 roku¹⁴⁸, a także w ostatecznej wersji Kodeksu prawa kanonicznego¹⁴⁹. Pośród trzech możliwych rozwiązań duszpasterskich wymieniono parafie obrządkowe. Takie parafie tworzone przez biskupów łacińskich mają charakter personalny, ponieważ terytorium jest dla nich kryterium drugorzędym. W ten sposób wzmocniono treść kan. 518, w którym

¹⁴³ Por. PCCICR, *Schema canonum libri II De Populo Dei*, s. 101-102, kan. 236.

¹⁴⁴ Por. *Schema de Populo Dei. Osservazioni degli Organismi consultivi*, s. 231, kan. 236: „Il Decreto «Christus Dominus», n. 23, esorta tutti i Vescovi ad avere particolare cura dei fedeli di altro rito che si trovassero nella loro diocesi. Si propone perciò di aggiungere come § 2: «Fideles diversi ritus in sua dioecesi si habeat, eorum spiritualibus necessitatibus provideat sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem ritus, sive per Vicarium Episcopalem aptis facultatibus instructum et, si casum ferat, etiam characterem episcopali ornatum». I §§ 3 e 4 divengono pertanto §§ 3 e 4 (S. C. per le Chiese Orientali; lo stesso testo viene proposto dal Pontificio Ateneo Antonianum)».

¹⁴⁵ Por. PCCICR, *Coetus „De Populo Dei”*, Series Altera, Sessio VI, s. 35, kan. 236, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. II: „Come nuovo § 2 da inserirsi prima dello attuale, si accetta all’unanimità il seguente paragrafo proposto dalla Congregazione per le Chiese Orientali, in vista delle regioni dove non esista una Gerarchia propria di queste chiese rituali «sui iuris»».

¹⁴⁶ Por. tamże: „Fideles diversi ritus in sua dioecesi si habeat, eorum spiritualibus necessitatibus provideatur sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem ritus, sive per Vicarium episcopalem».

¹⁴⁷ Por. *Schema 1980*, s. 85, kan. 350 § 2.

¹⁴⁸ Por. *Schema 1982*, s. 70, kan. 383 § 2.

¹⁴⁹ Por. kan. 383 § 2 KPK.

obrzędek wiernych nieprzypadkowo znalazł się na pierwszym miejscu wśród kryteriów tworzenia parafii personalnych.

Wreszcie pozostaje do prześledzenia droga przepisu odnoszącego się do kapelanów wojskowych oraz innych szczególnych personalnych grup, który w projekcie *De populo Dei* z 1977 roku nadal był częścią kan. 352 dotyczącego osób zrównanych z proboszczami, choć jednocześnie odwoływał się wyraźnie do specjalnych postanowień Stolicy Świętej¹⁵⁰. Wśród nadesłanych opinii znajduje się sformułowana przez Episkopat Niemiec propozycja, aby odnieść się do kan. 350 dotyczącego parafii personalnych i wpisać do kan. 352 wprost tych, którzy mają pieczę nad parafiami personalnymi¹⁵¹. Ponadto Konferencja Episkopatu Holandii zaproponowała, aby zostawić tę sprawę poszczególnym konferencjom episkopatu, a uniwersytet w Salamance – żeby dodać odniesienie do tego kanonu w kan. 350¹⁵². W trakcie sesji VII drugiej serii postanowiono, aby ten paragraf kan. 352 umieścić w tym miejscu roboczego tekstu, gdzie jest mowa o parafiach personalnych. Na to zgodzili się wszyscy członkowie komisji¹⁵³. W projekcie z 1980 roku brak jest wzmianki o kapelanach wojskowych, natomiast w *Schema novissimum* w tytule III sekcji II drugiej księgi pojawia się rozdział 8 „O rektorach i kapelanach” z artykułem 2 *De cappellanis*, gdzie znajduje się kan. 569 odsyłający w przypadku kapelanów wojskowych do specjalnych ustaw¹⁵⁴. Kanon ten bez zmian przeszedł do Kodeksu Jana Pawła II z 1983 roku¹⁵⁵. W takim ujęciu w samym tekście kodeksu z 1983 roku nie ma żadnej sugestii o proboszczowskich uprawnieniach kapelanów wojskowych, w przeciwieństwie do pierwszego Kodeksu prawa kanonicznego.

¹⁵⁰ Por. PCCICR, *Schema canonum libri II De Populo Dei (reservatum)*, Typis Polyglottis Vaticanis 1977, s. 135, kan. 252 § 3: „Ad cappellanos militibus aliisve peculiaribus personarum coetibus constitutos quod attinet, standum est specialibus Sanctae Sedis statutis”.

¹⁵¹ Por. *Relatio complectens...*, s. 114, kan. 352: „Ad cappellanos pro militibus aliisve peculiaribus personarum coetibus ad normam can. 350 constitutos quod attinet, standum est specialibus Sanctae Sedis statutis” (E. C. Germaniae). In § 2 nominari debent qui curam habent paroeciarum personalium”.

¹⁵² Por. *Schema de Populo Dei*, Osservazioni..., kan. 352, Osservazioni al § 3: „– Potestne relinqui Conferentiis Episcoporum? (C[onferentia] E[piscoporum] Olandese). – Questo § sembra introdurre una eccezione alla norma generale del can. 350. Si dica in fine a quest'ultimo canone: «firmo tamen praescripto can. 352 § 3» (Univ. di Salamanca)”.

¹⁵³ Por. PCCICR, *Schema „De Populo Dei” (esame delle osservazioni: Sessione VIIa, 14-19 aprile a. 1980)*, s. 36, kan. 352 § 3, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. II, D: „rimettere la norma nella parte dello schema dove si parla delle parrocchie personali”.

¹⁵⁴ Por. *Schema 1982*, kan. 569: „Cappellani militum legibus specialibus reguntur”.

¹⁵⁵ Kan. 569 KPK.

2.4. Parafia dla studentów

Jedną z wymienionych w kan. 518 KPK innych racji, dla których można tworzyć parafie personalne, są potrzeby duszpasterstwa studentów i społeczności akademickiej. Jeszcze w projekcie księgi trzeciej o misji nauczycielskiej Kościoła z 1977 roku temat duszpasterstwa akademickiego był nieobecny¹⁵⁶. W kolejnych latach ten projekt księgi trzeciej był poddany szerokim konsultacjom, w ramach których Kongregacja Edukacji Katolickiej zasugerowała, że należałoby w odnowionym kodeksie uczynić wzmiankę o duszpasterstwie uniwersyteckim i o duszpasterstwie inteligencji, także na uniwersytetach niekatolickich. Zaproponowano też wstępny tekst stosownego przepisu (jako paragraf czwarty kan. 60 omawianego projektu), w którym nakazuje się promowanie i koordynowanie w każdym kraju, pod kierownictwem konferencji episkopatu, tzw. duszpasterstwa akademickiego i duszpasterstwa inteligencji. Takie duszpasterstwo miałoby być skierowane także do uniwersytetów niezależnych od Kościoła, a uczestniczyć w nim powinny przede wszystkim ruchy kościelne i stowarzyszenia katolickie związane z tym sektorem¹⁵⁷.

W aneksie II dołączonym do protokołu sesji trzeciej drugiej serii spotkań zespołu studyjnego „O zadaniu nauczycielskim Kościoła” znajduje się kolejna redakcja kanonu dotyczącego duszpasterstwa w szkołach wyższych, według której biskup diecezjalny ma troszczyć się o życie duchowe studentów oraz dbać o to, żeby nawet na uniwersytetach niekatolickich działały katolickie konwikty i ośrodki uniwersyteckie, które świadczyłyby pomoc duchową i intelektualną¹⁵⁸. Wszystko wskazuje na to, że omówiona wyżej redakcja kanonu została zaproponowana jeszcze przed

¹⁵⁶ Por. PCCICR, *Schema canonum libri III De Ecclesiae Munere Docendi (Reservatum)*, Typis Polyglottis Vaticanis 1977.

¹⁵⁷ PCCICR, *Relatio Animadversiones systematicae exponens factas ad schema canonum Libri III De Ecclesiae Munere Docendi*, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera, [s. l., s. d.], B), s. 91: „Addatur § 4: In ulteriore paragrafo poi si dovrebbe accennare alla Pastorale Universitaria e alla Pastorale dell'Intelligenza, valevole analogicamente anche per le Università non-cattoliche. Anche per questo § 4 si offre qui un testo puramente indicativo: «(Can. 60) par. 4. Venga promossa e coordinata in ogni nazione, sotto la responsabilità della Conferenza Episcopale, la cosiddetta pastorale universitaria e dell'intelligenza, rivolta anche alle Università non dipendenti della Chiesa, alla quale partecipino anzitutto i Movimenti e le Associazioni cattoliche relative al settore. In particolare si promuovano le associazioni dei docenti universitari cattolici» (S. C. Educ. Catt.)”. Por. „Communicationes” 29 (1997), s. 288, kan. 60.

¹⁵⁸ *Schema emendatum „De Ecclesiae munere docendi”*, Tit. III. De educatione catholica, cap. II, (IV), Adnexum II, s. 2 w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera, [s. l., s. d.], C): „can. 6 novus (De pastoralisatione seu de cura animarum in Institutis superioribus). Episcopus dioecesanus impensam habeant curam de vita spirituali studentum et provideant ut etiam apud Universitates non catholicas convictus et centra universitaria catholica habeantur, in quibus spirituale et intellectuale adiutorium praebeatur”. Por. „Communicationes” 29 (1997), s. 314, IV.

rozpoczęciem obrad zespołu¹⁵⁹. W trakcie III sesji drugiej serii spotkań zespołu, która odbyła się między 21 a 26 kwietnia 1980 roku, podjęto ten projekt kanonu, jednak go rozszerzono. W tej wersji, jako kan. 64 bis, projekt zawierał normę odnośnie do duszpasterstwa studentów, o które ma troszczyć się biskup diecezjalny, nawet przez utworzenie parafii, a przynajmniej przez kapłanów na stałe do tego ustanowionych. Biskup miał zadbać także o to, żeby na uniwersytetach, także niekatolickich, znajdowały się katolickie ośrodki uniwersyteckie, które by świadczyły pomoc, przede wszystkim duchową dla młodzieży akademickiej¹⁶⁰. W dyskusji zwrócono uwagę, że jest to tekst wyprowadzony z opinii Kongregacji ds. Edukacji Katolickiej, uzupełniony propozycją utworzenia parafii personalnej lub przynajmniej przeznaczenia odpowiednich kapłanów, którzy zajęliby się duszpasterstwem studentów. Jeden z konsultorów był przeciwny sformułowaniu o parafiach personalnych, ponieważ według niego lepiej było umieścić w tekście kanonu parafie bez żadnych dodatkowych określeń. Inny zaproponował wersję kanonu uwzględniającą duszpasterstwo na uniwersytetach, a nie wyłącznie duszpasterstwo studentów, jednak W. Onclin był przeciw, uważając, że nie można mówić o duszpasterstwie uniwersytetu¹⁶¹. W końcu zaproponowany tekst bez zmian przyjęto jako kan. 63 księgi III „O nauczycielskim zadaniu Kościoła”¹⁶². Ten sam przepis bez zmian

¹⁵⁹ Wskazuje na to protokół obrad zespołu i treść kanonu przyjętego w czasie sesji III. Treść ta jest rozwinięciem przytoczonego przed chwilą projektu kanonu. Projekt kanonu znajduje się w „Schema emendatum «De Ecclesiae munere docendi»” załączonym jako Adnexum II do protokołów obrad III sesji zespołu. Należy ponadto zauważyć, że w źródłowym zbiorze *Acta et documenta* Papieskiej Komisji, gdzie znajduje się „Schema emendatum «De Ecclesiae munere docendi»”, nad słowami „Adnexum II” umieszczono datę 21 kwietnia 1980, co wskazywałoby na pierwszy dzień obrad komisji. Ponadto po lewej stronie znajduje się nagłówek „Kanonisches Institut der Universität München Prof. dr Heribert Schmitz”, co może sugerować autorstwo projektu. Jednak w wydaniu aneksu zamieszczonym w piśmie „Communications” nie zdecydowano się na przedruk ani daty, ani nazwiska profesora. Por. „Communications” 29 (1997), s. 313.

¹⁶⁰ PCCICR, *Coetus studiorum „De munere Ecclesiae docendi”*, Sessio III, Series II (dd. 21-26 aprilis habita), s. 11, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera, [s. l., s. d.], C): „can. 64 bis: „Episcopus dioecesanus impensam habeat curam pastorem studentium, etiam per parociae erectionem, vel saltem per sacerdotes ad hoc stabiliter deputatos, et provideat ut apud Universitates etiam non catholicas, contra hebeantur universitaria catholica, quae iuventuti adiutorio, praesertim spiritali, sit”. Por. „Communications” 29 (1997), s. 257.

¹⁶¹ Tamże: „Il testo è desunto dall’osservazione della S. C. per l’Educazione Cattolica (cfr. Allegato I, p. 288) con l’aggiunta della proposizione di Mons. Castillo circa la erezione di parrocchia personale od almeno la deputazione specifica di alcuni sacerdoti, che curino la pastorale degli studenti. Al Padre Moya non piace che si parli di parrocchie personali, sarebbe meglio non qualificarle. Mons. Cerruti aveva proposto di dire «quidam deputentur sacerdotes ad curam pastorem gerendam in Universitatibus etiam non catholicis», per non riferirsi ai soli studenti ma Mons. Onclin è stato contrario perché non si può parlare di una pastorale della Università”.

¹⁶² Por. *Canones recogniti et approbati*, „Communications” 29 (1997), s. 274, kan. 63. Ten kanon jest identyczny z kan. 64 bis zaprezentowanym w czasie prac redakcyjnych. Takiej formy zatwierdzonych kanonów nie znajdujemy w *Acta et Documenta*, dlatego cytujemy za „Communications”.

włączono do projektu z 1980 roku jako kan. 768¹⁶³, a jako kan. 813 bez większych poprawek znalazł się w *Schema novissimum* z 1982 roku¹⁶⁴ i w promulgowanym rok później Kodeksie prawa kanonicznego¹⁶⁵.

2.5. Proboszcz personalny a forma kanoniczna zawierania małżeństwa

Ostatnią sprawą w polu zainteresowania niniejszego studium dyskutowaną przy rewizji kodeksu była kwestia formy kanonicznej i uprawnień do asystowania przy zawieraniu małżeństw wobec proboszcza personalnego. Zagadnienie to nie było podejmowane w licznych wotach, jakie odnosiły się do formy kanonicznej¹⁶⁶. Dopiero w czasie jedenastej sesji zespołu zajmującego się sprawami małżeństwa, 10 listopada 1970 roku, po doprecyzowaniu wstępnego projektu przepisów dotyczących uprawnień proboszcza (i ordynariusza miejsca) do asystowania przy zawieraniu małżeństwa na swoim terytorium¹⁶⁷ jeden z konsultorów, H. Flatten, podjął temat kompetencji proboszcza personalnego. Konsultor zauważył, że w sprawie proboszczów personalnych w dotychczasowym prawie istniała luka, którą trzeba było wypełnić, aby wyjaśniło się, w jakich granicach proboszczowie personalni mogą asystować przy zawieraniu małżeństw. Inaczej niż proboszczowie terytorialni proboszczowie personalni na mocy swojego urzędu mogli ważnie asystować jedynie

¹⁶³ Por. PCCICR, *Schema 1980*, s. 182, kan. 768.

¹⁶⁴ Por. PCCICR, *Schema 1982*, s. 149, kan. 813: „Episcopus dioecesanus impensam habeat curam pastorem studentium, etiam per parociae erectionem, vel saltem per sacerdotes ad hoc stabiliter deputatos, et provideat ut apud universitates etiam non catholicas, centra hebeantur universitaria catholica, quae iuventuti adiutorio sint, praesertim spiritali”. Poza zapisaniem słowa „universitates” małą literą została wprowadzona jedynie poprawka stylistyczna w samej końcówce kanonu.

¹⁶⁵ Por. kan. 813 KPK.

¹⁶⁶ Zob. PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De matrimonio”*, vol. III (Sessiones 9^a et 10^a), s. I., s. d.; PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De matrimonio”*, vol. IV (Sessiones 11^a 12^a 13^a 14^a 15^a 16^a 17^a), s. I., s. d. W trzecim tomie akt i dokumentów zespołu „De matrimonio” znajduje się wiele wotów dotyczących trzech tematów: nowych kanonów w zakresie zgody małżeńskiej, relacji między impotencją a prawem naturalnym oraz kryteriami ogólnymi dotyczącymi formy kanonicznej. Choć autorzy mieli liczne propozycje w zakresie tego ostatniego zagadnienia, jednak nie poruszyli kwestii proboszczów personalnych. Natomiast czwarty tom akt przed sesją XI rozpoczyna się od wotów ze szczegółowymi propozycjami kanonów o formie kanonicznej, również tam jednak nie ma wzmianki o jurysdykcji personalnej.

¹⁶⁷ Por. PCCICR, *Coetus studii „De matrimonio”*, Sessio XI, dd. 9-14 novembris 1970 habiti, s. 8: „Parochus et loci Ordinarius vi officii valide matrimoniiis nedum subditorum, sed etiam non subditorum assistunt, intra fines sui territorii, a die initio officii, quamdiu valide officio funguntur”, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De matrimonio”*, vol. IV. Zob. także „Communicationes” 33 (2001), s. 258.

przy małżeństwie tych, którzy im podlegają. Flatten rozróżnił w tym miejscu dwa rodzaje proboszczów personalnych: pierwszą grupę stanowią ci, których jurysdykcja obejmuje osoby bez żadnych granic terytorialnych (np. kapelanów wojskowych), natomiast drugi rodzaj to proboszczowie, których jurysdykcja dotyczy osób, jednak w granicach określonego terytorium (np. parafie narodowe)¹⁶⁸.

Po zaprezentowaniu tej argumentacji Flatten zaproponował sformułowanie kan. 1095 bis, w którym znalazłyby się przepisy odnośnie do formy kanonicznej małżeństwa zawieranego wobec proboszcza personalnego: „Proboszcz personalny na mocy urzędu ważnie asystuje jedynie przy małżeństwie tych, z których przynajmniej jedna osoba mu podlega, a więc: 1. Jeżeli jurysdykcja proboszcza nie jest określona granicami terytorialnymi – na całym świecie. 2. Jeżeli jurysdykcja proboszcza jest określona terytorialnie – jedynie w granicach swojego terytorium”¹⁶⁹.

R. Bidagor, sekretarz komisji, uznał jednak, że propozycja konsultora Flattena mogła zostać odłożona, ponieważ nie dotyczyła ona prawa powszechnego, według którego parafie tworzy się z racji na terytorium. Jeśli odpowiedni zespół ustanowiłby coś odnośnie do parafii personalnych tworzonych w sposób zwyczajny, wtedy propozycję konsultora można by odpowiednio przeanalizować¹⁷⁰.

Prawdopodobnie w związku z takim stanowiskiem sekretarza komisji kanon dotyczący proboszczów personalnych znikł z projektów rozdziału o formie kanonicznej na kilka lat i był nieobecny w projekcie kanonów o sakramentach z 1975 roku¹⁷¹. Wśród opinii dotyczących tego tekstu znajduje się ocena biskupów dwóch krajów afrykańskich, którzy zauważyli, że projekt w swoim ujęciu formy kanonicznej nie bierze pod uwagę misyjnej natury Kościoła i niektóre jego zapisy są przeszkodą

¹⁶⁸ Por. tamże: „Flatten animadvertit quod can. 1095 nunc approbatus solummodo parochos territoriales respicit. Quoad parochos personales lacuna existit, quae expleri debet ut appareat quibus limitibus parochi personales matrimonii assistere possint. Aliter ac parochi territoriales, parochi personales, vi officii, matrimonium tantum subditorum assistere possunt. Sed duae species parochorum personalium distinguendae sunt: una species comprehendit illos quorum iurisdictio sine ulla limitatione territoriali ad personas spectat (ex. gr. capellani militum); altera species complectitur illos parochos cuius iurisdictio quidem ad personas spectat, sed tantum intra fines territorii determinati (ex. gr. paroeciae nationales)”.

¹⁶⁹ Tamże, s. 8-9: „Ad lacunam explendam, Flatten hanc formulam proponit: Can. 1095 bis: «Parochus personalis vi officii matrimonio solummodo eorum, quorum alteruter sibi subditus sit, valide assistit et quidem: 1° si parochi iurisdictio sine ulla limitatione territoriali circumscribitur, ubique terrarum; 2° si parochi iurisdictio territorio determinata est, intra fines tantum sui territorii» (w tekście tłumaczenie projektu kanonu własne). Zob. „Communicationes” 33 (2001), s. 259.

¹⁷⁰ Por. tamże, s. 9: „Bidagor censet propositionem Flatten praetermitti posse quia nunc agitur de iure communi, secundum quod paroeciae constituuntur ratione territorii. Si Coetus competens aliquid statuerit de paroeciis personalibus, modo ordinario constituendis, tunc merito propositio Flatten examinanda erit”. Por. „Communicationes” 33 (2001), s. 259.

¹⁷¹ Por. PCCICR, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognoscitur (Reservatum)*, Typis Polyglottis Vaticanis 1975, s. 84-87, kan. 311-323.

w ewangelizacji¹⁷². Natomiast Konferencja Episkopatu Francji stwierdziła, że projekt przedstawia jedynie perspektywę terytorialną, natomiast nie bierze pod uwagę migracji, turystyki czy jurysdykcji personalnej¹⁷³. Ta sama konferencja zaproponowała, aby kanon określający uprawnienia proboszcza terytorialnego do ważnego asystowania przy zawieraniu małżeństwa w granicach swojego terytorium uzupełnić o przepis wskazujący na kompetencje proboszcza personalnego w odniesieniu do grupy wiernych powierzonej mu pod opiekę przez uprawnioną władzę kościelną¹⁷⁴.

W ramach obrad zespołu konsultorów zagadnienie uprawnień proboszcza personalnego pojawiło się ponownie w czasie trzeciej sesji drugiej serii, w październiku 1977 roku. Niektórzy konsultorzy postulowali, aby dodać przepis dotyczący uprawnień, które mają ordynariusz i proboszcz personalny odnośnie do asystowania przy zawieraniu małżeństw tych, którzy im podlegają. Tę propozycję przyjęto i na tym samym posiedzeniu uzgodniono sformułowanie kan. 312 bis¹⁷⁵, który zawierał następujący przepis: „Ordynariusz i proboszcz personalny na mocy urzędu ważne asystują przy małżeństwie jedynie tych, z których przynajmniej jedno im podlega w granicach ich okręgu”¹⁷⁶. Powyższy kanon bez zmian został przeniesiony do projektu z 1980 roku jako kan. 1064¹⁷⁷. W *Schema novissimum* z 1982 roku przepis otrzymał nieco inną składnię niż wcześniej¹⁷⁸ i jako kan. 1110 trafił już bez żadnych poprawek do Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku¹⁷⁹.

¹⁷² PCCICR, *Coetus studii „De matrimonio”*. *Recognitio animadversionum super Schema canonum ab organis consultationis prolatarum et redactio novi schematis canonum*, Osservazioni generali, w: *Acta et documenta Coetus studii „De matrimonio”*, Series altera (Sessiones 1^a 2^a 3^a 4^a 5^a), [s. l., s. d.]: „Le C. E. del Ghana e del Centrafrica dicono che lo schema rispecchia una situazione delle christianità d'Europa e d'America, ma non si riflette in esso la natura missionaria della Chiesa. Alcuni presupposti teologici sono di ostacolo alla evangelizzazione”.

¹⁷³ Tamże: „La stessa C. E. Francese lamenta nello schema una prospettiva solo territoriale e stabile, senza tener conto delle migrazioni, del turismo, della giurisdizione personale etc.”

¹⁷⁴ Tamże, s. 9, kan. 312: „Si aggiunga «...intra fines territorii sui, si territoriales, vel in ambitu curatele a legitima auctor. praefinitae si personales, a die...» (C. E. Francese)”

¹⁷⁵ Por. PCCICR, *Coetus studii „De matrimonio”*, Sessio 3^a, w: *Acta et documenta Coetus studii „De matrimonio”*, Series altera (Sessiones 1^a 2^a 3^a 4^a 5^a), [s. l., s. d.]: „Aliqui petierunt ut addatur norma de potestate quam habent Ordinarius et parochus personalis assistendi matrimonio suorum subditorum. Propositio placet et Consultores communi consilio hanc formulam redigunt”. Por. „Communicationes” 10 (1978), s. 88.

¹⁷⁶ Tamże: „Ordinarius et parochus personalis vi officii matrimonio solummodo eorum quorum saltem alteruter subditus sit intra fines suae dictionis valide assistunt”.

¹⁷⁷ PCCICR, *Schema 1980*, s. 242, kan. 1064.

¹⁷⁸ PCCICR, *Schema 1982*, s. 197, kan. 1110: „Ordinarius et parochus personalis vi officii matrimonio solummodo eorum valide assistunt, quorum saltem alteruter subditus sit intra fines suae dictionis”. Przeniesienie słów „valide assistunt” do środka kanonu być może ma tylko wymiar stylistyczny, ale może też zmieniać nieco wydźwięk kanonu.

¹⁷⁹ Por. kan. 1110 KPK.

3. Parafia personalna w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku

Obowiązujący Kodeks prawa kanonicznego w kan. 518 zawiera przepisy, według których z zasady ogólnej (*pro regula*) parafia ma być terytorialna, czyli obejmująca wszystkich wiernych na danym terytorium, jednak według tego samego kanonu biskup może tam, gdzie to jest wskazane ze względów duszpasterskich, utworzyć parafię personalną¹⁸⁰. Kan. 515 soborową definicję parafii jako wspólnoty wiernych powierzonych własnemu pasterzowi odnosi zarówno do parafii terytorialnej, jak i do personalnej. Dlatego w poniższym podrozdziale zostanie najpierw przeanalizowany przywołany powyżej kan. 518, uzupełniony o inne kanony dotyczące przynajmniej pośrednio parafii personalnych. Następnie w świetle poszczególnych fragmentów definicji parafii z kan. 515 będą przedstawione podstawowe wewnętrzne elementy parafii personalnej. Na zakończenie zaproponowana będzie wykładania kan. 1110 dotyczącego uprawnień proboszcza personalnego do asystowania przy zawieraniu małżeństw. Uprawnienia te istotnie się różnią od analogicznych kompetencji proboszcza terytorialnego.

3.1. Kryteria utworzenia parafii personalnej według kan. 518 i miejsc paralelnych

W obowiązującym Kodeksie prawa kanonicznego kilka kanonów dotyczy parafii personalnej, niektóre *explicite*, inne w sposób mniej bezpośredni. Przepisy odnoszące się wprost do tworzenia parafii personalnych zawarto w kan. 518: „Z reguły ogólnej parafia powinna być terytorialna, a więc obejmująca wszystkich wiernych określonego terytorium. Gdzie jednak jest to wskazane, należy tworzyć parafie personalne, określone z racji obrządku, języka, narodowości wiernych jakiegoś terytorium, albo z innego jeszcze powodu”¹⁸¹.

W wyżej wymienionym kanonie została wprost zastosowana omawiana wcześniej 8 zasada rewizji Kodeksu prawa kanonicznego, ponieważ formułuje ogólną regułę (*regula generalis*) tworzenia parafii terytorialnych, która opiera się na podstawowym kryterium terytorialnego określenia wiernych. Choć nie jest

¹⁸⁰ Por. kan. 518 KPK.

¹⁸¹ Kan. 518 KPK: „Paroecia regula generalis sit territorialis, quae scilicet omnes complectatur christifideles certi territorii; ubi vero id expedit, constituantur paroeciae personales, ratione ritus, linguae, nationis christifidelium alicuius territorii atque alia etiam ratione determinatae”.

to już element definicji parafii, jednak autorzy uważają w praktyce terytorialność za istotny wymiar jej działalności¹⁸². Model parafii jako terytorialnej wspólnoty jest nadal podstawowy, a przynależność do niej wynika – według norm ogólnych prawa kanonicznego – z samego faktu zamieszkania na danym terytorium¹⁸³.

Przypomniana powyżej 8 zasada rewizji kodeksu nakazuje ze względów duszpasterskich uzupełnić ogólną zasadę terytorialności o kryterium personalne¹⁸⁴. W kan. 518 znajduje wyraz także ten wymiar przywołanej zasady, dlatego zawiera on regulację nakazującą tworzenie (*constituantur*) parafii personalnych tam, gdzie jest to wskazane (*ubi vero id expedit*). Istnieje więc nie tylko prawo biskupa diecezjalnego do tworzenia parafii personalnych, ale i obowiązek w tym zakresie, jeśli jest to uzasadnione dobrem wiernych¹⁸⁵. Wymóg erygowania parafii personalnych zakłada istnienie odpowiednich racji duszpasterskich, zwłaszcza tych, które są wprost wymienione w kanonie¹⁸⁶. Zachowując więc podstawową zasadę terytorialnego przyporządkowania wiernych, ustawodawca nie tylko zachęca, ale w pewnych okolicznościach wprost nakazuje tworzenie parafii personalnych¹⁸⁷. Zwłaszcza w dzisiejszych okolicznościach wielkiej mobilności ludzkiej tak potrzeba utworzenia struktur ze względu na inne kryterium niż zamieszkanie wiernych¹⁸⁸.

¹⁸² Por. F. COCCOPALMERIO, *La parrocchia. Tra Concilio Vaticano II e Codice di Diritto Canonico*, Milano 2000, s. 13-16; M. MORGANTE, *La parrocchia nel Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico-pastorale*, Milano 1985, s. 11: „La territorialità non è un semplice concetto giuridico, ma diventa segno di volontà di farsi carico di tutti e di tutte le situazioni di quel determinato territorio”.

¹⁸³ Por. kan. 102 § 3 KPK: „Stałe lub tymczasowe zamieszkanie na terenie parafii nazywa się parafialnym; na terenie diecezji – chociażby nie w parafii – diecezjalnym”.

¹⁸⁴ Por. L. SABBARESE, *Cultura, lingua e rito: aspetti canonici*, „Euntes Docete” 56 (2003), nr 3, s. 97: „il vigente Codice, in applicazione dell’8° principio di riforma, riconosce valida, e perciò ha aggiunto accanto al principio territoriale, l’introduzione di unità giurisdizionali personali”.

¹⁸⁵ Pod wpływem 8 zasady rewizji kodeksu występuje tu znaczące przewartościowanie w porównaniu z Kodeksem Pio-Benedyktyńskim, który z zasady zakazywał tworzenia parafii personalnych („non possunt”).

¹⁸⁶ Por. A. S. SÁNCHEZ-GIL, *Can. 518 Comentario*, w: *Comentario Exegético al Código de Derecho Canónico*, ed. A. MARZOA, J. MIRAS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, vol. II, Pamplona 1995, s. 1222-1223. Zob. też A. CATTANEO, *Zur personalen und territorialen Bestimmung von Seelsorgestrukturen*, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 182 (2013), s. 53.

¹⁸⁷ F. Coccopalmerio uważa kryterium terytorialne za tak istotne, że parafie personalne powinny być tworzone jedynie ze względu na obrządek, narodowość lub język, jak postanawia wprost kan. 518 KPK, natomiast przy tworzeniu parafii personalnej z innej racji powinno się uzyskać zgodę Stolicy Apostolskiej. Wydaje się jednak, że takie stanowisko nie uwzględnia wagi zasady 8 rewizji Kodeksu prawa kanonicznego, która zachęca do tworzenia struktur personalnych tam, gdzie jest to wskazane z racji duszpasterskich. Por. F. COCCOPALMERIO, *La parrocchia...*, dz. cyt., s. 16-17.

¹⁸⁸ Por. T. SCHÜLLER, „Entörtlichung“ der Kirchenverfassung? Personalpfarreien und Personalordinariate als neue verfassungsrechtliche Figuren, w: *Clarissimo Professori Doctori Carolo Giraldo Fürst*, ed. E. GÜTHOFF, S. KORTA, A. WEISS, Frankfurt am Main 2013, s. 533-535.

Należy jednak zauważyć, że w kan. 518 zostaje użyte również w odniesieniu do parafii personalnych pojęcie wiernych pewnego terytorium (*christifidelium alicuius territorii*). Może być to terytorium całej diecezji albo mniejsze, określone w dekrecie erygującym przez biskupa diecezjalnego. Fakt zamieszkania wiernych na wyznaczonym terytorium (lub innego z nim powiązania, jakim może być np. miejsce pracy lub służby w przypadku kapelanów wojskowych i powiązanych z ich posługą parafii personalnych) stanowi jednak kryterium drugorzędne przynależności do parafii personalnej¹⁸⁹, ponieważ pierwszorzędnym pozostaje określenie podmiotowe, czyli kategoria osób dla których utworzono parafię. W tym kontekście warto wspomnieć, że Kongregacja ds. Duchowieństwa w instrukcji *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* wprowadziła pojęcie parafialnego „terytorium egzystencjalnego”¹⁹⁰. Takie rozszerzenie znaczenia „terytorium” pozwala na dostrzeżenie go także w parafiach personalnych, które niejednokrotnie są bliższe swoim członkom niż parafie terytorialne, gdzie parafian łączy czasem jedynie zamieszkanie.

Obowiązki biskupa diecezjalnego w dziedzinie tworzenia parafii personalnych są podkreślone w dyrektorium Kongregacji ds. Biskupów *Apostolorum Successores*, ponieważ „biskup powinien zwrócić szczególną uwagę na potrzeby duchowe tych osób, które ze względu na warunki życia nie mogą dostatecznie korzystać z ogólnej i zwyczajnej opieki duszpasterskiej”¹⁹¹. Następnie dyrektorium wylicza te grupy, takie jak migranci czy żołnierze, które trzeba otoczyć opieką duszpasterską (tych ostatnich we współpracy z biskupem polowym)¹⁹², a także wymienia inne rozproszone homogeniczne grupy wiernych, dla których biskup może utworzyć parafię personalną lub mianować odpowiednich prezbiterów na kapelanów, jeśli posiadają odpowiednie uprawnienia¹⁹³.

¹⁸⁹ Por. J. KRUKOWSKI, *Komentarz do kan. 518*, w: J. DYDUCH, W. GÓRALSKI, E. GÓRECKI, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. II/1, Poznań 2005, s. 416.

¹⁹⁰ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła*, 20 lipca 2020, nr 16.

¹⁹¹ Por. CONGREGAZIONE PER I VESCOVI, *Direttorio per il ministero pastorale dei Vescovi Apostolorum successores*, 22 lutego 2004, Città del Vaticano 2004, nr 207, s. 218-219: „Il vescovo deve porre particolare cura nell’attenzione alle necessità spirituali di quei gruppi umani che, per le loro condizioni di vita, non possono usufruire sufficientemente dell’ordinaria cura pastorale territoriale”; tekst polski: KONGREGACJA DS. BISKUPÓW, *Dyrektorium Apostolorum Successores o pasterskiej posłudze biskupów*, w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. W. KACPRZYK, M. SITARZ, Lublin 2006, s. 661.

¹⁹² Por. tamże, s. 219-220.

¹⁹³ Tamże, s. 219: „I gruppi dispersi di fedeli. Per provvedere alla cura pastorale e all’apostolato in favore di gruppi omogenei dispersi entro i limiti diocesiani, il vescovo può erigere una parrocchia personale, o anche nominare cappellani alcuni presbiteri idonei, fornendoli delle necessarie facultà”.

Należy zauważyć, że powinność utworzenia parafii personalnej przez pasterzy odpowiada prawu wiernych do korzystania z posługi duszpasterskiej. Zgodnie z Kodeksem Jana Pawła II: „Wierni mają prawo otrzymywać pomoce od swoich pasterzy z duchowych dóbr Kościoła, zwłaszcza zaś słowa Bożego i sakramentów”¹⁹⁴. Jeśli wierny z różnych powodów nie może skorzystać z posługi duszpasterskiej w parafii terytorialnej, utworzenie specjalnych struktur duszpasterskich, w tym parafii personalnej, realizuje jego podstawowe uprawnienia¹⁹⁵. Przykładowo migranci nie mogą skorzystać w pełni z tego prawa, jeśli nie zagwarantuje się im specjalnego duszpasterstwa, gdy nie rozumieją języka kraju, do którego przybyli. Zarówno głoszenie słowa Bożego, jak i otrzymywanie sakramentów świętych powinno odbywać się w języku zrozumiałym dla migranta¹⁹⁶. Jednak język nie jest jedynym istotnym wymiarem, ponieważ wyrażanie wiary jest bardzo głęboko związane z kulturą, w jakiej ktoś się ukształtował¹⁹⁷. Modlitwy, fragmenty Pisma Świętego, ale też sakrament pokuty czy kierownictwo duchowe może głębiej oddziaływać i przynieść większe owoce, jeśli są wyrażane w tej kulturze, w której człowiek wzrastał¹⁹⁸.

Osobny przepis Kodeksu prawa kanonicznego przypomina o prawie wiernego do sprawowania liturgii zgodnie z przepisami własnego obrządku¹⁹⁹. Z tego uprawnienia rodzi się prawo wiernego do przynależenia do parafii obrządkowej²⁰⁰, jeśli na danym terenie nie ma hierarchii odpowiedniego Kościoła *sui iuris* i jest uzasadnione jej utworzenie. Druga część tego kanonu mówi o prawie do podążania własną drogą życia duchowego. Według jednego z autorów zagwarantowanie tego ostatniego uprawnienia jest wystarczającą racją utworzenia parafii personalnej²⁰¹. W odpowiedzi na oba prawa wiernych sformułowane w tym kanonie – odnoszących się do liturgii, ale też do własnej drogi życia duchowego – trzeba by utworzyć parafie „obrzędowych” w ramach Kościoła łacińskiego, zarówno tych rytu mozarabskiego, jak i tych, które gromadzą wiernych przywiązanych do

¹⁹⁴ Kan. 213 KPK.

¹⁹⁵ Por. J. SANCHIS, *Il diritto fondamentale dei fedeli ai sacramenti e la realizzazione di peculiari attività pastorali*, w: *Associazione canonistica italiana, I sacramenti dell'iniziazione cristiana. Testimonianza e disciplina. Atti del XXI Congresso Canonistico, Otranto, 11-14 Settembre 1989*, Roma 1989, s. 190-203; P. MAJER, *El Motu...*, dz. cyt., s. 664-666.

¹⁹⁶ Por. W. NECEL, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Warszawa 2012, s. 207-255.

¹⁹⁷ Por. L. SABBARESE, *Cultura...*, dz. cyt., s. 92-93.

¹⁹⁸ Por. W. NECEL, *Prawo...*, dz. cyt., s. 110-115.

¹⁹⁹ Por. kan. 214 KPK: „Wiernym przysługuje prawo sprawowania kultu Bożego, zgodnie z przepisami własnego obrządku, zatwierdzonego przez prawowitych pasterzy Kościoła, jak również podążania własną drogą życia duchowego, zgodną jednak z doktryną Kościoła”.

²⁰⁰ Por. J. I. ARRIETA, *Fattori territoriali e personali di aggregazione ecclesiale*, w: *Territorialità e personalità...*, dz. cyt., s. 409.

²⁰¹ Por. J. B. DÍAZ, *Reflexiones sobre territorialidad parroquial y movimientos eclesiales*, w: *Territorialità e personalità...*, dz. cyt., s. 737.

nadzwyczajnej formy rytu rzymskiego. Kanon ten wskazuje też na inny wymiar – kwestię wyboru wiernego, który chce przynależeć do danej parafii personalnej zgodnie ze swoją drogą życia duchowego²⁰².

Parafie personalne, zarówno te obrządkowe, jak i te narodowe czy językowe, odpowiadają także na prawo wiernego do wychowania chrześcijańskiego, ponieważ odbywa się ono w ramach pewnej kultury, języka czy narodowości²⁰³. Również parafie akademickie mogą gwarantować lepszy integralny rozwój, który prowadzi „do osiągnięcia dojrzałości osoby ludzkiej i jednocześnie do poznania i przeżywania tajemnicy zbawienia”²⁰⁴. Wreszcie parafie personalne mogą się także przyczynić do lepszej realizacji najbardziej podstawowych praw wiernych, jakim jest zachowanie wspólnoty z Kościołem i prawo do prowadzenia życia świętego²⁰⁵. Kościół partykularny, w którym zostaje stworzona parafia personalna dla wiernych danego obrządku, narodowości czy zawodu, wyraża troskę o to, aby dzięki zrozumieniu jego szczególnych okoliczności życia, zachował on jedność z Kościołem partykularnym, a więc także komunię Kościoła powszechnego. Natomiast do prowadzenia życia świętego mogą być pomocne kierownictwo duchowe czy nauczanie, które rozumie specyfikę i wyzwania konkretnego zawodu, narodowości lub pomaga wzrastać w duchowości, jaka odpowiada danej osobie²⁰⁶.

Pozostaje pytanie, na ile stosuje się do tychże parafii prawo wiernych do stowarzyszania się, sformułowane w kan. 215 KPK²⁰⁷. Z jednej strony parafie i stowarzyszenia rządzą się innymi regułami. Z drugiej strony parafia jako najmniejsza kościelna wspólnota odpowiada na naturalną skłonność do bycia istotą społeczną i gwarantuje wiernemu podstawowe przeżycie wspólnoty. Dlatego jeden z autorów zestawia 8 zasadę rewizji Kodeksu i podstawowe uprawnienie wiernych do stowarzyszania się jako dwie uzupełniające się przesłanki, które prowadzą do rozwoju wiernego i budowania wspólnoty wiernych. Jako przykład daje parafię uniwersytecką i stowarzyszenia akademickie, które mogą się

²⁰² Por. E. CAPARROS, *The manifestation of the will of the faithful in the context of “Anglicanorum coetibus” and other ecclesiastical circumscriptions*, w: *Religión, Matrimonio y Derecho ante el siglo XXI. Estudios en homenaje al profesor Rafael Navarro-Valls*, ed. J. MARTÍNEZ-TORRÓN, S. MESEGUER, R. PALOMINO, vol. II: *Derecho Matrimonial. Derecho Canónico. Otras especialidades jurídicas*, Madrid 2013, s. 2891-2892.

²⁰³ Por. kan. 217 KPK: „Wierni, którzy to przez chrzest są powoływani do prowadzenia życia zgodnego z doktryną ewangeliczną, posiadają prawo do wychowania chrześcijańskiego [...]”.

²⁰⁴ Tamże. Por. P. MAJER, *El Motu...*, dz. cyt., s. 668.

²⁰⁵ Por. kan. 209-210 KPK.

²⁰⁶ Por. A. MARZOA, *Derechos fundamentales e los fieles y ejercicio de la jurisdicción territorial y personal*, w: *Territorialità e personalità...*, dz. cyt., s. 715-723.

²⁰⁷ Por. kan. 215 KPK: „Wierni mają prawo swobodnego zakładania stowarzyszeń [...]”.

znakomicie uzupełniać, szanując wolność wiernego i pozwalając mu na wzrost dla dobra całej wspólnoty²⁰⁸.

W tym miejscu należy podkreślić, że przynależność do parafii łączy się nie tylko z kryteriami obiektywnymi, ale także z subiektywnymi²⁰⁹. Zamieszkanie lub tymczasowe zamieszkanie na terytorium danej parafii terytorialnej nie jest, jak chcą niektórzy autorzy²¹⁰, jedynie obiektywną rzeczywistością. Ma ono w sobie wymiar subiektywnej decyzji, co wynika przepisu kan. 102 KPK, który nadaje prawne znaczenie zamiarowi pozostania w danym miejscu przez określony czas²¹¹. Przy dzisiejszej mobilności wierni będą często mieli kilka miejsc zamieszkania stałego lub czasowego i w ten sposób będą przynależeli do kilku parafii. To od ich decyzji zależy wtedy, w życie której parafii się zaangażują. Podobnie jest z przynależnością do parafii personalnej – ma ona wymiar obiektywny, związany z obrządkiem, narodowością, kulturą czy wykonywanym zawodem, ale nie jest to jedyny aspekt. Członkostwo w parafii personalnej jeszcze mocniej łączy się także z podmiotową decyzją osoby²¹², co szczególnie widoczne jest w parafiach dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego lub w tych parafiach, które zostały ustanowione w ordynariatach dla byłych anglikanów²¹³.

W kanonie nie ma żadnej sugestii czy jurysdykcja i opieka duszpasterska proboszcza nad wiernymi ma być ekskluzywna czy kumulatywna z proboszczem parafii terytorialnej. Ta pierwsza nie stwarza trudności w określeniu przynależności do parafii, ponieważ wierny jest wtedy wyłącznie – ekskluzywnie – członkiem parafii personalnej. Ta druga oznacza, że duszpasterska opieka personalna jest sprawowana łącznie – kumulatywnie – z proboszczem terytorialnym. *De iure* wierny przynależy wtedy do obu parafii, choć *de facto* przynajmniej na jakiś czas wybiera tę, której jest aktywnym członkiem.

²⁰⁸ Por. J. HERRANZ, *Parroquias universitarias y asociaciones de fieles*, w: *Liber Amicorum...*, dz. cyt., s. 155-157.

²⁰⁹ Por. J. MIRAS, *Objetividad de los criterios canónicos de delimitación de circunscripciones eclesíasticas*, w: *Territorialità e personalità...*, dz. cyt., s. 482-485.

²¹⁰ Por. G. GHIRLANDA, *Criteri di organizzazione del Popolo di Dio e di inserzione delle persone nell'economia della salvezza alla luce del libro II del CIC 1983*, w: *Territorialità e personalità...*, dz. cyt., s. 122; TENZE, *Significato teologico-ecclesiale della territorialità*, „Synaxis” 14 (1996), nr 1, s. 263; por. F. COCCOPALMERIO, *La parrocchia...*, dz. cyt., s. 13-14.

²¹¹ Por. kan. 102 KPK: „§ 1. Zamieszkanie stałe nabywa się takim przebywaniem na terytorium jakiejś parafii lub przynajmniej diecezji, które albo jest połączone z zamiarem pozostania tam na stałe, jeśli nic stamtąd nie odwoła, albo trwało przez pełnych pięć lat. § 2. Tymczasowe zamieszkanie nabywa się przez takie przebywanie na terenie jakiejś parafii lub przynajmniej diecezji, które albo jest połączone z zamiarem pozostania tam przynajmniej przez trzy miesiące, jeśli nic stamtąd nie odwoła, albo przedłużyło się rzeczywiście do trzech miesięcy” (podkr. moje – J. D.).

²¹² Por. J. MIRAS, dz. cyt., s. 483-484.

²¹³ Por. E. CAPARROS, dz. cyt., s. 2904-2910.

Ze względu na to, że wierny poprzez stałe lub tymczasowe zamieszkanie na danym terytorium zyskuje swojego terytorialnego proboszcza²¹⁴, jego przynależność do parafii terytorialnej jest zasadniczo pierwszorzędna i podstawowa²¹⁵, a przyporządkowanie do parafii personalnej z zasady powinno być kumulatywne z tym pierwszym²¹⁶. Można więc uważać, że jeśli dekret biskupa diecezjalnego nie porządkuje tej kwestii inaczej, lub nie wynika to z ekskluzywnej jurysdykcji powołującego parafię personalną hierarchy, opieka duszpasterska w parafii personalnej będzie miała charakter kumulatywny z miejscowym proboszczem terytorialnym²¹⁷.

Kan. 518 wymienia niektóre kategorie takich wiernych, dla których parafia personalna powinna zostać utworzona. Pierwszym wyróżnikiem wspólnoty, dla której należy utworzyć parafię personalną, jest obrządek wiernych, którzy do niej przynależą. Jest to dla Kościoła sprawa priorytetowa, aby wierni mogli zachować swój obrządek już na poziomie parafialnym, zwłaszcza wtedy, kiedy na danym terenie nie ma eparchii lub egzarchatu danego obrządku. Obrządek jest tu rozumiany przede wszystkim²¹⁸ zgodnie z Kodeksem Kanonów Kościołów Wschodnich jako „dziedzictwo liturgiczne, teologiczne, duchowe i dyscyplinarne wyodrębnione przez kulturę i okoliczności historyczne narodów, wyrażające sposób przeżywania wiary, właściwy dla każdego Kościoła *sui iuris*”²¹⁹. Dlatego do parafii obrządkowych należą wierni określonego Kościoła *sui iuris*, zgodnie z przepisami kan. 111 i 112 KPK po zmianach dokonanych na mocy motu proprio *De concordia inter codices*²²⁰.

²¹⁴ Por. kan. 102 § 3 KPK.

²¹⁵ Jednak umieszczanie przez F. Coccopalmerio terytorialności jako istotnego elementu definicji parafii, w świetle 8 zasady rewizji Kodeksu prawa kanonicznego oraz przepisów zawartych w kan. 515 i 518 KPK wydaje się nieuzasadnione. Por. F. COCCOPALMERIO, *Il concetto di parrocchia nel CIC*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁOŹDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 11-14.

²¹⁶ Por. R. KANIECKI, dz. cyt., s. 82: „wykonywanie jej [jurysdykcji] kumulatywnie zakłada preegzystencję jurysdykcji innego autorytetu kościelnego oraz wskazuje na jej pochodzenie od władzy prymacjalnej, która uzupełnia powszechną posługę pasterską, udzielając jurysdykcji do prowadzenia szczególnej formy duszpasterstwa”.

²¹⁷ Por. J. M. BONNEMAIN, *Síntesis de la regulación canónica sobre las Parroquias personales*, „Revista General de Derecho Canónico y Eclesiástico del Estado” 26 (2011), s. 5: „la jurisdicción del párroco personal es habitualmente cumulativa con la del párroco territorial”.

²¹⁸ Co nie wyklucza powstawania parafii obrządkowych w szerszym znaczeniu także dla wiernych konkretnych rytów liturgicznych Kościoła łacińskiego. Przykładem są parafie personalne rytu mozarabskiego oraz parafie personalne wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego.

²¹⁹ Kan. 28 KKKW. KPK dwadzieścia cztery razy mówi o obrządku, jednak go nie definiuje i używa w różnych znaczeniach. Por. L. SABBARESE, *Cultura...*, dz. cyt., s. 99, nota 22.

²²⁰ Por. FRANCISCUS, *Litterae apostolicae motu proprio datae De concordia inter codices*, 31 maja 2016, art. 1-2, AAS 108 (2016), s. 603-604. Warto zauważyć, że tam, gdzie wcześniej w KPK było używane pojęcie Kościoła danego obrządku, teraz jest mowa o Kościele *sui iuris*.

To pierwszeństwo obrządku wśród racji nakazujących tworzenie parafii personalnych jest wzmocnione w kodeksie umieszczonymi wcześniejszej przepisami regulującymi obowiązki biskupa diecezjalnego. W inspirowanym 8 zasadą rewizji kodeksu kan. 372 § 2 jedynym wymienionym *explicite* powodem tworzenia Kościołów partykularnych opartych na innym kryterium niż określone terytorium są „Kościoły partykularne odrębne z racji obrządku wiernych”²²¹. Natomiast zgodnie z kan. 383 § 2 KPK biskup diecezjalny „jeśli ma w swojej diecezji wiernych odmiennego obrządku, niech stara się zaradzić ich duchowym potrzebom przez posługę kapłanów lub tworzenie parafii obrządkowych czy przez wikariusza biskupiego”²²². Można wyraźnie dostrzec trzy sposoby, za pomocą których biskup ma obowiązek zaradzenia potrzebom duszpasterskim wiernych innych obrządków (proponowane już na Soborze Laterańskim IV): przez kapłanów, parafie obrządkowe lub wikariusza biskupiego²²³. W kontekście niniejszego studium szczególną wagę ma drugie z wymienionych rozwiązań²²⁴. Wprawdzie nie jest w kanonie wprost powiedziane, że chodzi tu o parafie personalne, jednak jeśli są tworzone ze względu na obrządek, najczęściej będą miały taki charakter²²⁵. Pierwszorzędnym kryterium dla przynależności do takiej parafii będzie obrządek wiernych, a dopiero drugorzędnym – terytorium, na którym zamieszkują (diecezji lub mniejsze w przypadku kilku parafii obrządkowych stworzonych przez jednego biskupa diecezjalnego).

Parafie obrządkowe są również tworzone nie tylko w diecezjach terytorialnych, ale w ramach ordynariatów dla katolików obrządków wschodnich niemających własnej hierarchii²²⁶, co przewidują *explicite* przytaczane już powyżej dokumenty dotyczące ordynariatów w Brazylii, Francji i Argentynie, a także

²²¹ Kan. 372 § 2 KPK. Na ten temat zob. L. SABBARESE, *Cultura...*, dz. cyt., s. 103-109.

²²² Kan. 383 § 2 KPK: „Fideles diversi ritus in sua dioecesi si habeat, eorum spiritualibus necessitatibus provideatur sive per sacerdotes aut paroecias eiusdem ritus, sive per Vicarium episcopalem”. Zob. J. KRUKOWSKI, *Komentarz do kan. 383*, w: J. DYDUCH, W. GÓRALSKI, E. GÓRECKI, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, dz. cyt., s. 244-245.

²²³ Por. O. CONDORELLI, *Coesistenza di comunità di rito diverso nel medesimo territorio: principi canonici e frammenti di esperienze*, w: *Nuove terre e nuove Chiese...*, dz. cyt., s. 9-10. Autor zwraca uwagę, że w konstytucji *Quoniam* jest mowa o *virii idonei*, nawet w randze biskupiej. Aktualnie status tych „odpowiednich mężów” został doprecyzowany: mogą być to kapłani albo wikariusz biskupi, natomiast kan. 383 § 2 proponuje także stworzenie struktury, jaką jest parafia obrządkowa (personalna).

²²⁴ Por. M. D. BROGI, *Obblighi dei vescovi latini verso i fedeli di una chiesa orientale cattolica inseriti nella loro diocesi*, w: *Cristiani...*, a cura di P. GEFAELL, dz. cyt., s. 22-23.

²²⁵ Choć można by sobie wyobrazić homogeniczną wspólnotę w jakiejś miejscowości, złożoną w przeważającej części z wiernych innego obrządku, w dobie migracji takie sytuacje będą bardzo rzadkie. Ponadto obszar tej miejscowości i tak najczęściej będzie przyłączony do jakiejś pobliskiej parafii łacińskiej.

²²⁶ Por. K. NITKIEWICZ, dz. cyt., s. 71-72.

ordynariatu ustanowionego w 2016 roku w Hiszpanii²²⁷. Takie parafie mogą mieć terytorium większe od terytorium diecezjalnego, nie wykluczając nawet terenu całego kraju lub danej konferencji episkopatu.

Kolejne dwa kategorie, które mogą być wystarczającym powodem utworzenia parafii personalnej, wymienione wprost w kan. 518 KPK, to język lub narodowość katolików. W przeciwieństwie do poprzedniego kryterium nie wynikają one z atrybutu wewnętrznego dla wiary wiernych, ale z socjologicznych przesłanek jednolitej wspólnoty²²⁸. Ponieważ są to cechy tej wspólnoty istotne dla ludzkiej tożsamości każdego człowieka, stanowią niejednokrotnie warunek powodzenia działalności duszpasterskiej. Warto podkreślić, że język i narodowość wiernych to różne kategorie, choć niejednokrotnie mają część wspólną. Mogą być bowiem stworzone parafie dla wiernych jednego języka, ale różnych narodowości (np. parafie dla wiernych anglojęzycznych), ale też można wyobrazić sobie parafie personalne dla odrębnych języków w jednym kraju wielojęzycznym, takim jak np. Belgia czy Szwajcaria.

W tym kontekście należy odwołać się do dysertacji doktorskiej o. A. Grasso, opublikowanej na początku 2020 roku, która jest pogłębionym studium dotyczącym jednej parafii językowej²²⁹. Chodzi o parafię języka włoskiego w Bazylei, która znajduje się na styku trzech państw. Nie jest to klasyczna parafia dla migrantów, ponieważ mieszkańcy używający tego języka znajdują się w tym miejscu od dawna. Autor podkreśla wagę zasady personalnej, która pozwala na odnowienie Kościoła lokalnego²³⁰, dokonuje głębokiej analizy teologicznej rzeczywistości parafii językowej w świetle soborowej eklezjologii komunii²³¹, podkreślając prawo wiernych do posiadania wspólnoty parafialnej odpowiadającej ich potrzebom duszpasterskim²³². Interesująca jest także refleksja autora nad możliwością przynależności do parafii językowej w Bazylei wiernych języka włoskiego mieszkających w sąsiadujących diecezjach, a także innych państwach, ponieważ obecna regulacja prawna, ograniczająca *de iure* parafię personalną do wiernych diecezji Bazylei, nie jest adekwatna do potrzeb duszpasterskich²³³.

²²⁷ Por. CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS, *Decretum Ordinarius pro christifidelibus orienalibus in Hispania degentibus instituitur Nobilis Hispaniae Natio*, 9 czerwca 2016, Prot. N. 70/2010, „*Ius Canonicum*” 56 (2016), s. 770: „Ordinarius *sedulo curabit paroecias constituere...*”.

²²⁸ Por. A. S. SÁNCHEZ-GIL, dz. cyt., s. 1223: „Es decir, la homogeneidad intrínseca del grupo social que constituirá la parroquia personal, y la consiguiente heterogeneidad extrínseca respecto al grupo social compuesto por los demás fieles del mismo territorio”.

²²⁹ Por. A. GRASSO, *Comunità di linguaggio alla frontiera. La Parrocchia personale di lingua italiana di Basilea nell'“angolo delle tre terre”*, Basel 2020.

²³⁰ Por. tamże, s. 139-212.

²³¹ Por. tamże, s. 213-244.

²³² Por. tamże, s. 245-278.

²³³ Tamże, s. 288-289: „Nel caso del territorio preso in esame, la Parrocchia S. Pio X non copre giuridicamente un territorio sufficientemente ampio in rapporto al bisogno pastorale. Nel momento in

Należy też zwrócić uwagę, że możliwe są parafie narodowe, do których należą wierni drugiego lub trzeciego pokolenia nieużywający na co dzień języka przodków, ale utożsamiający się z jakąś religią czy zwyczajami. Połączenie tych dwóch kryteriów osłabia też kwestię narodową, której Kościół się obawia ze względu na niebezpieczeństwo nacjonalizmu. Kryteria te spotykają się poza tym w pojęciu kultury, niezwykle istotnym dla prowadzenia dzieła ewangelizacji i są niesłuchanie ważne w duszpasterstwie migrantów.

Norma zawarta w kan. 518 pozwala stworzyć parafię personalną ponadto z innego określonego powodu (*alia etiam ratione determinatae*). Jedną z racji jest wymieniona przez Kodeks prawa kanonicznego w kan. 813. Przepis ten zobowiązuje biskupa, aby otoczył „studentów szczególną troską duszpasterską, nawet erygując dla nich parafię albo przynajmniej wyznaczając do tego na sposób stały niektórych kapłanów”²³⁴. Tekst kanonu nie mówi wprost o parafii personalnej, ale ogólnie o parafii²³⁵. Jednak utworzenie parafii personalnej wiernie wypełnia normę zawartą w przytoczonym kanonie, który postuluje erygowanie parafii dla studentów, a więc dla określonych osób. Takie uniwersyteckie parafie personalne istniały już przed promulgowaniem obowiązującego Kodeksu prawa kanonicznego²³⁶. J. Herranz pisał w 1974 roku, że dla celów duszpasterskich hierarchia może stworzyć parafie personalne, jak to jest w przypadku parafii akademickich²³⁷. Dlatego analizując znaczenie tego kanonu także w kontekście, w którym powstawał, należy stwierdzić, że jest tu mowa przede wszystkim o parafii personalnej, zgodnie ze słowami przytaczanego autora: „parafia uniwersytecka [...] posiada charakter raczej personalny niż terytorialny”²³⁸.

cui la giurisdizione della Parrocchia linguistica S. Pio X venisse estesa alla «Regio Basilensis» avremmo sempre l'elemento della personalità (la lingua) ma in una circoscrizione territoriale più ampia (la transnazionalità)”.

²³⁴ Kan. 813 KPK: „Episcopus dioecesanus impensam habeat curam pastorem studentium, etiam per paroeciae erectionem, vel saltem per sacerdotes ad hoc stabiliter deputatos [...]”.

²³⁵ Por. H. HALLERMANN, *Die Möglichkeiten für die Leitung von Hochschulgemeinden in geltenden kirchlichen Recht*, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 1966, s. 88-89. Według autora parafia akademicka może być zarówno terytorialna, jak i personalna. Kościół nie obliguje do zakładania parafii uniwersyteckich, ale to umożliwia.

²³⁶ Por. W. J. NESSEL, *The University parish*, „The Jurist” 28 (1968), s. 298-308.

²³⁷ Por. J. HERRANZ, *Parroquias universitarias y asociaciones de fieles*, w: *Liber Amicorum...*, dz. cyt., s. 152: „Sin duda, en la mayor parte de los casos las comunidades eclesíasticas y las estructuras jurisdiccionales continuarán siendo determinadas jurídicamente por criterios territoriales, pero en algunos casos la Jerarquía podrá proveer a la cura de almas por medio de diócesis, prelaturas, parroquias, etc. de carácter personal. Tal es el caso de las Parroquias universitarias, creadas al estilo de las capellanías de las universidades anglosajonas”.

²³⁸ Tamże, s. 155: „Una Parroquia universistaria no es una asociación, aunque tenga carácter preferentemente personal y no territorial” (tłumaczenie w tekście własne).

Kryterium dla stworzenia parafii personalnej może być też stan zdrowia i dlatego autorzy wymieniają parafie szpitalne lub parafie dla ludzi niewidomych lub niedosłyszących. Podobnie można sobie wyobrazić parafię dla tułaczy lub dla więźniów²³⁹. Kościelne ustawy, które promulgowano już po opublikowaniu Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku, wskazują kolejne racje, dla których można stworzyć parafie personalne, takie jak parafie wojskowe, parafie dla wiernych związanych z dawną formą rytu rzymskiego lub dla tych pochodzących z anglikanizmu. Można także wyobrazić sobie stworzenie parafii ze względu na duchowość danego ruchu kościelnego²⁴⁰. Szersze omówienie prawnych pozakodeksowych przepisów związanych z różnymi kategoriami parafii personalnych znajdzie się w kolejnym rozdziale niniejszego studium.

3.2. Podstawowe wymiary parafii personalnej w świetle kan. 515 § 1 KPK

Kan. 515 § 1, który zawiera elementy definicji parafii, brzmi: „parafia jest określoną wspólnotą wiernych, utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym, nad którą pasterską pieczę, pod władzą biskupa diecezjalnego, powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi”²⁴¹. W tym fundamentalnym kanonie na pierwszym planie znajduje się „określona wspólnota wiernych”, a nie jak w kodeksie z 1917 roku określone terytorium²⁴². Definicja ta dotyczy zarówno parafii terytorialnej, jak i personalnej²⁴³, dlatego w świetle jej poszczególnych elementów zostanie ukazana rzeczywistość parafii personalnej.

3.2.1. Określona wspólnota wiernych

Wspólnotę wiernych jako fundamentalny element parafii podkreślono w tym kanonie, od którego rozpoczynają się przepisy Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące

²³⁹ Por. J. M. BONNEMAIN, *Parroquia...*, dz. cyt., s. 928.

²⁴⁰ Por. J. B. DÍAZ, dz. cyt., s. 737-739.

²⁴¹ Kan. 515 § 1 KPK: „Paroecia est certa communitas christifidelium in Ecclesia particulari stabiliter constituta, cuius cura pastoralis, sub auctoritate Episcopi dioeciesani, committitur parochi, qua proprio eiusdem pastoris”.

²⁴² Por. E. GÓRECKI, *Parafia terytorialna i parafia personalna w Kodeksie Prawa Kanonicznego z uwzględnieniem partykularnego prawa polskiego*, w: *25-lecie promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Obowiązki i stosowanie w Polsce*, red. J. KRUKOWSKI, Z. TRACZ, Łódź 2009, s. 230-232.

²⁴³ Por. J. PASSICOS, *La paroisse vue par le canoniste*, „*Révue Théologique de Louvain*” 13 (1982), nr 1, s. 21-23; E. SZTAFROWSKI, *Parafia w hierarchicznej strukturze Kościoła*, „*Prawo Kanoniczne*” 34 (1991), nr 3-4, s. 56-57.

parafii i proboszczów²⁴⁴. Wydaje się, że w parafiach personalnych ów aspekt wspólnotowy powinien być jeszcze mocniej widoczny niż w parafiach terytorialnych, skoro gromadzą się one ze względu na wspólne kryterium łączące ich członków²⁴⁵.

Jak powiedziano wyżej, parafie personalne są określone przede wszystkim na podstawie kryterium osobowego, a kwestia terytorium, na którym ci wierni zamieszkują, jest istotna, ale drugorzędna. Główne kategorie przyporządkowania wiernych do parafii personalnych są trzy – obrządku, języka i narodowości. Od strony prawnokanonicznej ważne jest ustalenie przynależności parafian, tzn. precyzyjne określenie, jakie osoby należą do parafii personalnej. W dekrecie erygującym parafię obrządkową trzeba doprecyzować, o jaki obrządek chodzi albo wierni jakiego Kościoła *sui iuris* są objęci troską duszpasterską danego proboszcza. Przy parafiach językowych lub narodowych brakuje kryteriów kodeksowych precyzyjnego przyporządkowania wiernych, ponieważ dla kanonicznego systemu prawnego są to kategorie społeczne, a nie wewnętrzne. Erygując takie parafie, należałoby więc doprecyzować kryteria przynależności wiernych, którymi mogą być obywatele danego kraju²⁴⁶ lub ci, których przodkowie byli migrantami nie dalej niż w trzecim pokoleniu, albo ci, którzy posługują się danym językiem w stopniu zaawansowanym. Przy określaniu takich konkretnych warunków trzeba mieć na uwadze nie tylko duszpasterski wymiar posługi, ale także wymogi kanoniczne. Od precyzyjnego określenia kryterium przynależności wiernych do parafii zależeć będzie przecież także ważność zawieranego przez nich małżeństwa wobec asystującego proboszcza personalnego lub osoby przez niego delegowanej zgodnie z prawem.

Powyższe rozważanie dotyczy także parafii utworzonych ze względu na inne kryteria personalne niż te wymienione *explicite* w kan. 518 KPK. Dlatego nie wystarczy ogólnie erygować np. parafii akademickiej w danym mieście, ale należałoby dookreślić, jakie kategorie społeczności uniwersyteckiej do niej przynależą i z jakich uczelni wyższych w danej diecezji. Istotne jest także przyporządkowanie terytorialne określonej grupy osób²⁴⁷. Jeśli biskup tworzy jedną parafię personalną na terenie swojej diecezji, można domniemywać, że obejmuje ona wszystkich wiernych danej kategorii na terytorium całej diecezji. Natomiast jeśli takich parafii jest kilka, należałoby dokładnie ustalić granice okręgów, które obejmuje, na wzór granic parafii terytorialnych.

²⁴⁴ Por. F. COCCOPALMERIO, *Il concetto...*, dz. cyt., s. 7-37.

²⁴⁵ Por. G. SARI SARTORI, *La parrocchia personale nell'attuale disciplina della Chiesa*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 2 (1989), s. 165-167.

²⁴⁶ Por. A. B. MICKELLS, *The constitutive Elements of Parishes. A Historical Synopsis and a Commentary*, Washington 1950, s. 76.

²⁴⁷ Por. E. SZTAFROWSKI, *Parafia...*, dz. cyt., s. 57-58.

Wydaje się, że najlepszym sposobem właściwego uregulowania kwestii przynależności do parafii personalnej i uniknięcia nieporozumień w tej kwestii jest rejestr czy też księga parafialnej przynależności, porównywalna do prowadzonej pod rządami poprzedniego Kodeksu prawa kanonicznego księgi *De statu animarum*²⁴⁸. W takim rejestrze czy kartotece²⁴⁹ zapisywano by parafian po uprzedniej weryfikacji spełnienia kryteriów przynależności. W niej można by również zapisywać decyzję wiernego o pozostawieniu parafii personalnej na rzecz terytorialnej parafii zamieszkania. Byłaby to rezygnacja z bycia członkiem parafii w przypadku jurysdykcji ekskluzywnej albo zawieszenie zaangażowania w życie parafialne w przypadku jurysdykcji kumulatywnej. Zwłaszcza ta pierwsza rodziłaby poważne skutki prawne. W przypadku parafii personalnych kwestia określenia przynależności poszczególnych wiernych jest istotna, a wprowadzenie takiego rejestru może wydatnie pomóc w tych ustaleniach.

3.2.2. Utworzona na sposób stały

Parafia personalna w sensie ścisłym wyróżnia się stałością i stabilnością. Wiele wspólnot personalnych nie posiada tych cech i wtedy mogą one zostać erygowane jedynie jako *quasi*-parafie zgodnie z kan. 516 § 1 KPK²⁵⁰.

Do erygowania parafii, także personalnej, jest kompetentny biskup diecezjalny, a także osoby przyrównane z nim w prawie, jak ordynariusz połowy czy ordynariusz dla byłych anglikanów. Potrzebne jest także zgodnie z kan. 515 § 2 KPK wysłuchanie rady kapłańskiej. W czasie *sede vacante* administrator diecezjalny nie może utworzyć parafii. Natomiast będzie miał władzę ich erygowania administrator apostolski, jeśli posiada uprawnienia równe biskupowi diecezjalnemu. W takim przypadku jednak konieczne będzie wysłuchanie kolegium konsultorów, ponieważ nie działa już rada kapłańska. Parafię eryguje się odpowiednim, formalnym dekretem. Wydaje się, że w dekreście powołującym parafię personalną musi być zawarta racja duszpasterska utworzenia parafii, dokładne kryteria przynależności i jej

²⁴⁸ Por. kan. 470 § 1 CIC/1917: „[...] etiam librum de statu animarum accurate conficere pro viribus curet”.

²⁴⁹ Por. także J. J. O'ROURKE, *Parish registers. An historical synopsis and commentary*, Washington 1934, s. 82-84. Autor uważa, że również przepisy poprzedniego kodeksu postulują raczej założenie rejestru czy kartoteki parafialnej niż fizycznej księgi, tym bardziej że nie ma szczegółowych nakazów w kwestii sposobu jej prowadzenia.

²⁵⁰ Por. kan. 516 § 1 KPK: „Jeśli czego innego w prawie nie zastrzeżono, z parafią jest zrównana parafia tymczasowa, która jest określoną wspólnotą wiernych w Kościele partykularnym, powierzoną kapłanowi, jak jej własnemu pasterzowi, ze względu na szczególne okoliczności jeszcze nie erygowana jako parafia”. Jak zostało już nadmienione powyżej, w niniejszej pracy przyjęto pojęcie *quasi*-parafii, które pełniej wyraża rzeczywistość tej instytucji niż „parafia tymczasowa”.

ograniczenia (zarówno terytorialne, jak i personalne), siedziba parafii i parafialnej świątyni, tytuł parafii i kościoła parafialnego²⁵¹.

Jedną z oznak stabilności i żywotności parafii jest wystarczająca liczba wiernych. Ostatnią kwestią, jaką należałoby rozstrzygnąć, jest liczba wiernych, dla których można utworzyć wspólnotę parafialną. A. B. Mickells, powołując się na wcześniejszych autorów, mówi o minimalnej grupie przynajmniej dziesięciu rodzin²⁵², natomiast przewodnik w sprawie rozwoju parafii w jednym z ordynariatów dla byłych anglikanów wymaga, aby utworzyć pełnoprawną parafię personalną, przynajmniej sześćdziesięciu rodzin, stu członków ordynariatu oraz ponad dwustu osób uczestniczących zazwyczaj na niedzielnej Mszy świętej²⁵³. Wydaje się, że ten ostatni pogląd jest bardziej realistyczny, choć trzeba jednocześnie przypomnieć, że utworzenie parafii bez założonej jako minimalna liczby wiernych byłoby ważne. Trudniej wskazać maksymalną liczbę wiernych, którą może osiągnąć dana parafia personalna²⁵⁴ i kiedy obowiązkowo należałoby ją podzielić²⁵⁵.

Kolejnym elementem, który pozostaje ważnym punktem odniesienia dla parafii, jest świątynia parafialna²⁵⁶. Kodeks prawa kanonicznego nie ujmuje kościołów parafialnych w kanonach dotyczących parafii, jednak Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w dekrete *Domus Ecclesiae* wymienia je zaraz po kościołach katedralnych jako siedziby różnych wspólnot diecezjalnych²⁵⁷. Kościół parafialny przez wieki uznawany był za konstytutywny element parafii²⁵⁸, złączony

²⁵¹ Por. A. B. MICKELLS, dz. cyt., s. 115. Autor przypomina deklarację św. Kongregacji Konsytorialnej z 1 sierpnia 1919 roku (AAS 11 [1919], s. 346). Taki dekret powinien określić terytorialne granice parafii, jej siedzibę, źródło utrzymania oraz klasyfikację proboszcza jako usuwalnego albo nieusuwalnego.

²⁵² Por. A. B. MICKELLS, dz. cyt., s. 82.

²⁵³ Por. THE PERSONAL ORDINARIATE OF THE CHAIR OF SAINT PETER, *Architects of Communion. Guide for parish development*, Revised March 2021, s. 7, w: https://d2y1pz2y630308.cloudfront.net/3059/documents/2021/5/2021_Architects%20of%20Communion.pdf (dostęp: 15 września 2021).

²⁵⁴ Por. A. B. MICKELLS, dz. cyt., s. 84. Autor mówi o trzech lub sześciu tysiącach parafian, jednak traktuje te liczby jedynie jako wskazania, ponieważ ostatecznie „the bishop in erecting or dividing parishes is simply to be guided by his good judgment”.

²⁵⁵ Por. E. P. MCCASLIN, *The division of Parishes. A historical synopsis and a Commentary*, Washington 1951, s. 55-62. Autor ukazuje jurysprudencję rzymskich kongregacji, która uznaje zbyt dużą liczbę parafian za wystarczający powód do podzielenia parafii, jednak nie jest jednorodna, jeśli chodzi o dopuszczalne liczby.

²⁵⁶ Por. T. M. MUNDY, *The union of parishes. An historical synopsis and Commentary*, Washington 1945, s. 10: „Every parish must have a church proper unto itself”.

²⁵⁷ Por. CONGREGATIO DE CULTO DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Decretum de titulo basilicae minoris Domus ecclesiae*, 9 listopada 1989, AAS 82 (1990), s. 436: „Deinde sequuntur ecclesiae paroeciales, quae sunt sedes diversarum dioecesis cumunitatum”.

²⁵⁸ Por. A. B. MICKELLS, dz. cyt., s. 30-31, 49.

od strony liturgicznej, duszpasterskiej i prawnej z jej funkcjonowaniem²⁵⁹. Wystarczy przypomnieć, że zgodnie z przepisami wyżej wymienionej Kongregacji tytuł kościoła powinien być zgodny z tytułem parafii²⁶⁰. Jest jednak możliwe erygowanie parafii bez świątyni parafialnej, jednak jej budowa przynajmniej powinna być w planach²⁶¹. Również parafie personalne potrzebują miejsca sprawowania liturgii, wspólnej modlitwy i spotkań formacyjnych. Przynależność wiernych według kryterium personalnego nie zmienia charakteru parafii jako Kościoła lokalnego, którego widzialnym elementem jest także parafialna świątynia.

Stabilna i uporządkowana parafia powinna mieć swój urząd czy też biuro parafialne. Kancelaria parafii personalnej winna być prowadzona według wszystkich zasad, jakie prawo kościelne przewiduje dla parafii terytorialnej²⁶², zwłaszcza odnośnie do ksiąg metrykalnych²⁶³. Ważną specyfiką może być w parafiach personalnych rejestr czy kartoteka parafian, które będą prowadzone według kryterium osobowego, a nie zgodnie z układem terytorialnym ulic czy miejscowości.

Na poziomie prawnym stabilność parafii, także personalnej, została zapewniona poprzez przyznanie parafii z mocy prawa osobowości prawnej²⁶⁴. Dotyczy to także parafii personalnej, ponieważ Kodeks prawa kanonicznego nie czyni w tym kanonie żadnych rozróżnień²⁶⁵. W polskim porządku prawnym parafie personalne są uznane za osoby prawne także przez prawo państwowe²⁶⁶.

²⁵⁹ Por. P. MALECHA, *Edifici di culto nella legislazione canonica e concordataria in Polonia*, Roma 2000, s. 83.

²⁶⁰ Por. CONGREGATIO DE CULTO DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Notificatio de titulo Ecclesiae*, 10 lutego 1999, „Notitiae” 35 (1999), nr 7, s. 159: „Nomen paroeciae titulo plerumque ecclesiae paroeciali sit conformis”.

²⁶¹ Por. A. B. MICKELLS, dz. cyt., s. 49-50, 90-96, 120: „A parish may be established before the construction of a church building. b) In the establishment of the parish, however, there must always be present the intention to erect a church building”.

²⁶² Por. W. WENZ, *Kancelaria parafialna*, w: *Parafia w prawie...*, dz. cyt., s. 217-262.

²⁶³ Por. J. J. O’ROURKE, *Parish registers. An historical synopsis and commentary*, Washington 1934, s. 45-81. Co prawda cytowany autor pisał swoją dysertację pod rządami kodeksu z roku 1917, jednak wiele wskazań nie straciło swojej aktualności.

²⁶⁴ Por. T. M. MUNDY, dz. cyt., s. 35: „[...] a parish as moral person *does* enjoy objective perpetuity”. Cytowana książka była pisana pod rządami Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego, który nazywał dzisiejsze osoby prawne osobami moralnymi.

²⁶⁵ Por. kan. 515 § 3 KPK: „Parafia erygowana zgodnie z prawem nabywa osobowość prawną na mocy samego prawa”.

²⁶⁶ Por. Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. z 1998 r., Nr 51, poz. 318), art. 4 ust. 2: „Rzeczpospolita Polska uznaje również osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego. Władza kościelna dokonuje stosownego powiadomienia kompetentnych organów państwowych”; Ustawa z dnia 17 maja 1989 r.

Wreszcie stałość funkcjonowania parafii zakłada stabilne źródło finansowania. Mogą być nim ofiary wiernych, jednak w wysokości wystarczającej do utrzymania księdza, zadbania o parafialną świątynię i sprawowany w niej kult, zapewnienia działalność grup i wspólnot parafialnych oraz prowadzenia parafialnych dzieł miłosierdzia²⁶⁷.

3.2.3. Utworzona w Kościele partykularnym pod władzą biskupa diecezjalnego

Do istotnych cech parafii należy, aby została utworzona w Kościele partykularnym przez biskupa diecezjalnego i działała pod jego władzą. Biskup każdej diecezji ma podzielić ją na parafie zgodnie z przepisem kan. 374 § 1: „Każda diecezja lub inny Kościół partykularny powinny być podzielone na odrębne części, czyli parafie”. Choć w samym kanonie jest mowa o podziale diecezji na części, to przepis ten, prawdopodobnie zainspirowany zasadą 8 nowej kodyfikacji, zawiera jednak wyraźną różnicę w porównaniu z kan. 216 poprzedniego kodeksu. Nie ma w nim wprost mowy o częściach terytorialnych diecezji²⁶⁸, a więc uzupełnieniem zasadniczego podziału na parafie terytorialne może być – a w pewnych uzasadnionych duszpastersko przypadkach powinno – utworzenie parafii personalnych. Erygowanie takiej parafii odbywa się po wysłuchaniu rady kapłańskiej, ponieważ przepis kan. 515 § 2 KPK²⁶⁹ dotyczy zarówno parafii terytorialnej, jak i personalnej. Należy zauważyć, że takie parafie są też najczęściej określone w ramach diecezji terytorialnie. Jeśli więc można powiedzieć, że istnienie parafii personalnych powoduje pewne uelastycznienie granic parafii terytorialnych (ponieważ wierny może przynależeć do parafii poza swoim miejscem zamieszkania), to jednak umacnia ono granice diecezji, ponieważ w ten sposób biskup diecezjalny gromadzi w jednej lub kilku parafiach swoich diecezjan jakiejś określonej kategorii²⁷⁰.

o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego (Dz. U. Nr 29, poz. 154, z późn. zm.), art. 8 ust. 1 pkt 3: „Osobami prawnymi są następujące personalne jednostki organizacyjne Kościoła: [...] 3) parafie personalne”. Na ten temat szerzej zob. B. RAKOCZY, *Pozycja parafii w prawie polskim*, w: *Parafia w prawie...*, dz. cyt., s. 39-57.

²⁶⁷ Por. A. B. MICKELLS, dz. cyt., s. 103-108.

²⁶⁸ Por. E. SZTAFFROWSKI, *Parafia...*, dz. cyt., s. 57.

²⁶⁹ Kan. 515 § 2 KPK: „Erekcja parafii, zniesienie jej lub dokonywanie w niej zmian, należy do wyłącznej kompetencji biskupa diecezjalnego. Nie powinien on erygować parafii albo ich znosić, ewentualnie dokonywać poważnych zmian, bez wysłuchania Rady kapłańskiej”.

²⁷⁰ Por. T. C. BRUCE, *Parish and Place: Making Room for Diversity in the American Catholic Church*, Oxford 2017, s. 69: „They pair symbolic boundaries with legal-rational ones. Lay behavior may smear parish boundaries, but thicken diocesan ones [...]”.

Ponadto w przytoczonym kanonie jest mowa nie jedynie o diecezji, ale o innym Kościele partykularnym. W świetle kan. 372 § 2 KPK²⁷¹ Kościół partykularny może być także erygowany ze względu na obrządek lub inne kryterium personalne²⁷². Taki Kościół partykularny personalny²⁷³ może być jak najbardziej podzielony na parafie personalne, choć najczęściej będą one wyszczególnione także przez drugorzędny aspekt terytorialny. Prawo do tworzenia parafii personalnych mają więc ordynariusze struktur personalnych przyrównanych do diecezji, takich jak ordynariat dla katolików wschodnich nieposiadających własnego ordynariusza, ordynariat polowy lub ordynariat dla wiernych pochodzących z anglikanizmu²⁷⁴. W sytuacji hierarchicznych struktur personalnych przyrównanych do diecezji następuje odwrócenie kolejności kryteriów ustalania przynależności do parafii personalnej. Pierwszorzędne znaczenie uzyskuje kryterium personalne, natomiast określony obszar geograficzny stanowi określenie pomocnicze. Wierny przynależy do struktury personalnej na podstawie posiadanej cechy (np. obrządku, języka, narodowości, przynależności do grupy zawodowej), a kryterium terytorialne determinuje, do której z równorzędnych jednostek personalnych jest przyporządkowany tylko wówczas, gdy w danym Kościele partykularnym istnieje kilka takich jednostek.

Biskupi diecezjalni mają szanować kompetencje ordynariuszy szczególnych struktur personalnych²⁷⁵, a proboszczowie parafii terytorialnych powinni szanować działalność proboszczów personalnych podległych innym hierarchom. W każdym wypadku należy współpracować w duchu kościelnej komunii, takie współdziałanie

²⁷¹ Kan. 372 § 2 KPK: „Jednakże tam, gdzie zdaniem najwyższej władzy kościelnej, o wysłuchaniu opinii zainteresowanych Konferencji Episkopatu, okaże się to pożyteczne, mogą być na tym samym terytorium erygowane Kościoły partykularne odrębne z racji obrządku wiernych lub innej podobnej racji”.

²⁷² Por. K. NITKIEWICZ, *Proboszcz terytorialny i proboszcz personalny*, w: *Parafia w prawie...*, dz. cyt., s. 63-64.

²⁷³ Por. E. BAURA, *L'ufficio dell'Ordinario Militare. Profili giuridici*, „*Ius Ecclesiae*” 4 (1992), s. 411; R. KANIECKI, *Podmioty kościelnej władzy zastępczej w ordynariacie polowym*, Warszawa 2021, s. 77-79. Autor tej ostatniej publikacji ukazuje ordynariat dla katolików wschodnich nieposiadających własnego obrządku jako wzór dla ordynariatu polowego, następnie prezentując ten ostatni jako Kościół partykularny personalny (za Baurą) lub też za innymi autorami – Kościół partykularny terytorialno-personalny lub Kościół partykularny personalno-lokalny.

²⁷⁴ Por. J. M. BONNEMAIN, *Parroquia personal*, dz. cyt., s. 927: „En definitiva todas las estructuras jurisdiccionales equiparadas a las diócesis con carácter no territorial sino personal”.

²⁷⁵ Por. CONGREGAZIONE PER I VESCOVI, *Direttorio...*, dz. cyt., nr 60, s. 68: „Quando nel proprio territorio idocesano concorrono altre giurisdizioni ecclesiastiche di tipo personale, sia di rito latino (es. Ordinariati militari ecc.) sia di rito orientale, il vescovo diocesano mostrerà il rispetto per le competenze delle altre autorità ecclesiastiche e la piena diponibilità per un fruttuoso coordinamento con esse, nello spirito pastorale e di collegialità affettiva”.

i koordynacja są niezastąpione w przypadku parafii kumulatywnej opieki duszpasterskiej obu proboszczów nad tymi samymi wiernymi.

Proboszcz, zarówno ten mianowany przez biskupa diecezjalnego, jak i przez przyrównanego do niego pasterza hierarchicznej struktury personalnej, jest współpracownikiem biskupa i wyraża w lokalnej wspólnotie parafialnej jego troskę pasterską o Kościół partykularny. W czasie każdej celebracji eucharystycznej wymienia imię biskupa, co „nie jest tylko zwykłą zależnością hierarchiczną, lecz wynika z pozostawania ze swoim biskupem w komunii kościelnej i ministerialnej”²⁷⁶. Proboszcz działa pod autorytetem biskupa, a ich harmonijne współdziałanie jest warunkiem owocnego wypełniania posługi duszpasterskiej w parafii. Dzięki temu parafia rzeczywiście jest żywotną komórką Kościoła partykularnego i powszechnego, w której wierni gromadzą się na Eucharystii w jedności z biskupem i z papieżem.

3.2.4. Powierzona proboszczowi jako własnemu pasterzowi

Wreszcie istotnym elementem dla każdej parafii jest jej proboszcz²⁷⁷ jako stabilnie ustanowiony²⁷⁸ własny pasterz wiernych²⁷⁹. To określenie proboszcza jest mocno zakorzenione w tradycji kanonicznej²⁸⁰ i ukazuje bliski związek duszpasterski ze wspólnotą parafialną, której przewodniczy. Choć biskup diecezjalny wypełnia zadania pasterskie względem Kościoła partykularnego, to jednak proboszczowi przysługuje miano „własnego kapłana” (*pastor proprius*). Podczas gdy biskupowi została powierzona część Ludu Bożego (*portio populi Dei*), to proboszczowi wspólnota wiernych (*communitas fidelium*)²⁸¹. Choć to biskup diecezjalny cieszy się władzą rządzenia, czyli jurysdykcji, to w sensie szerszym używa się tego pojęcia także do proboszcza, który według klasycznej doktryny kanonicznej posiada jurysdykcję na forum wewnętrznym, a na forum zewnętrznym cieszy się pewnymi uprawnieniami i upoważnieniami, np. do dyspensowania wiernych zgodnie

²⁷⁶ K. NITKIEWICZ, dz. cyt., s. 60.

²⁷⁷ Por. E. SZTAFFROWSKI, *Parafia...*, dz. cyt., s. 65. Autor zwraca uwagę na powiązanie parafii i proboszcza w omawianych kanonach Kodeksu prawa kanonicznego.

²⁷⁸ Por. L. LORUSSO, *Gli orientali cattolici e i pastori latini. Problematiche e norme canoniche*, Roma 2003, s. 101-102.

²⁷⁹ Kiedy w parafii brakuje proboszcza, mamy do czynienia z sytuacją nadzwyczajną, jaką jest *sede vacante* lub *sede impedita*. Szerzej na temat zarządzania parafią w takich okolicznościach zob. M. SITARZ, *Zarządzanie parafią w sytuacjach nadzwyczajnych*, w: *Parafia w prawie...*, dz. cyt., s. 133-154.

²⁸⁰ Por. P. A. KIRSCH, dz. cyt., s. 527-538.

²⁸¹ Por. S. CHUELA, *L'ufficio del parroco secondo il dettato del canone 522. Per un'analisi della nota della stabilità nell'ufficio e del suo fondamento ecclesiologicalo*, Roma 2020, s. 154-162.

z kan. 1245 KPK²⁸² oraz do asystowania przy zawieraniu małżeństw (kan. 1108-1110 KPK)²⁸³.

Proboszcz personalny ma te same prawa i obowiązki co proboszcz terytorialny. Proboszcz personalny jest w pełni proboszczem, ponieważ *ubi lex non distinguit, nec non distinguere debemus*²⁸⁴. Ta ogólna zasada, która zrównuje proboszcza personalnego i terytorialnego, nie stoi na przeszkodzie, aby ustawodawca sformułował jakiś szczególny przepis prawa względem proboszczów personalnych, ani nie neguje różnic *ex natura rei*, jakie mogą istnieć między tymi dwoma rodzajami proboszczów²⁸⁵. Pewne różnice względem proboszczów terytorialnych będą wynikać z personalnego charakteru opieki duszpasterskiej, inne z racji jej najczęściej kumulatywnego charakteru. Proboszcz personalny, jeśli ma jurysdykcję kumulatywną, powinien zdawać sobie sprawę, że jego parafianie są już wiernymi parafii terytorialnej i swoją działalność duszpasterską powinien uzgadniać z proboszczem terytorialnym, a przynajmniej powiadamiać go o niej.

Główne wymiary misji proboszcza można streścić trzech podstawowych zadaniach Chrystusa i Kościoła: nauczania, uświęcania i rządzenia²⁸⁶. W wielu sprawach powołanie i obowiązki proboszcza personalnego będą tu podobne jak proboszcza terytorialnego, natomiast w tym miejscu zostanie wyeksponowana specyfika tego pierwszego, wynikająca z natury jurysdykcji personalnej i opieki duszpasterskiej nad szczególną grupą wiernych.

Sprawując zadania nauczania, proboszcz personalny ma troszczyć się o to, aby w powierzonej mu wspólnocie było głoszone nieskażone słowo Boże, pamiętając o homilii, zwłaszcza w niedzielę i święta, ale też o miejscu katechezy w parafii²⁸⁷. Proboszcz parafii personalnej powinien jeszcze bardziej niż proboszcz terytorialny

²⁸² G. Michiels uznaje jurysdykcję proboszcza jedynie na forum wewnętrznym i do niej zalicza udzielanie dyspensy parafianom, ponieważ jest to działanie dla dobra duchowego poszczególnych wiernych, a nie dla dobra ogółu. W świetle dzisiejszego ustawodawstwa kodeksowego ta teza wydaje się jednostronna, bo dyspensacja od zachowania dnia pokutnego lub świątecznego może być udzielona jawnie, także grupom parafian. Por. G. MICHIELS, *De potestate ordinaria et delegata. Commentarius tituli V libri II Codicis Iuris Canonici (Canones 196-210)*, Parisiis–Tornaci–Romae–Neo Eboraci 1964, s. 93-97.

²⁸³ W tym przypadku G. Michiels mówi o upoważnieniach jurysdykcyjnych, por. tamże, s. 55: „*facultates vere jurisdictionales*”.

²⁸⁴ Por. J. M. BONNEMAIN, *Sintesis...*, dz. cyt., s. 5.

²⁸⁵ Por. PONTIFICIUM CONSILIIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Nota Władza delegowania asystencji przy małżeństwach przez kapelanów wojskowych (kan. 1110 KPK)*, załącznik do prot. N. 9669/2005, 5 marca 2005, „*Polonia Sacra*” 9 (27) (2005), nr 16 (60), s. 353.

²⁸⁶ Por. G. GHIRLANDA, *Il parrocco pastore proprio della comunità*, „*Periodica*” 103 (2014), s. 232-237.

²⁸⁷ Por. kan. 528 KPK. Zob. także J. KRZYWDA, *Kompetencja proboszcza w realizacji misji nauczycielskiej Kościoła*, w: *Parafia w prawie...*, dz. cyt., s. 190-193.

uwzględnić specyfikę swoich wiernych, ich języka, zwyczajów czy zawodu, ponieważ z tego względu został ustanowiony ich pasterzem²⁸⁸. Także szczególne warunki życia swoich wiernych powinien uwzględniać przy organizacji zgodnie z kan. 770 rekolekcji czy misji parafialnych, poszukując „innych form przepowiadania dostosowanych do miejscowych potrzeb”²⁸⁹. Podobnie jak proboszcz terytorialny powinien na swoim terytorium w nauczaniu pamiętać również o niewierzących lub poszukujących²⁹⁰, proboszcz personalny ma poszukiwać „zagubionych owiec” na własnym „terytorium egzystencjalnym”, wśród wiernych powierzonych mu z racji kryterium osobowego: wśród migrantów, żołnierzy czy studentów²⁹¹. W ten sposób będzie mógł skutecznie realizować inne wskazanie Kodeksu prawa kanonicznego: „proboszczowie powinni troszczyć się, aby było głoszone słowo Boże również tym, którzy ze względu na warunki życia nie mogą dostatecznie korzystać z ogólnej i zwyczajnej opieki pasterskiej albo są jej całkowicie pozbawieni”²⁹².

W sprawowaniu posługi uświęcania proboszcz personalny jest przyrównany do proboszcza terytorialnego, także takiej jak odprawianie Mszy świętej za parafian w niedzielę i w święta nakazane²⁹³. W przeciwieństwie do rektora kościoła, którego uprawnienia do sprawowania sakramentów i obrzędów związanych z posługą parafialną zgodnie z kan. 558 są mocno ograniczone²⁹⁴, proboszczowi parafii personalnej zostały specjalnie powierzone pewne funkcje²⁹⁵ jak proboszczowi terytorialnemu: udzielanie chrztu, bierzmowanie w niebezpieczeństwie śmierci, udzielanie Wiatyku i namaszczenia chorych czy odprawianie pogrzebów²⁹⁶. Jednocześnie specyfika jego posługi może wymagać większego zaangażowania w konkretne formy liturgiczne, zwłaszcza w parafiach obrządkowych lub parafiach dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego. W innych typach parafii będzie też bardziej niż przeciętny proboszcz terytorialny zaangażowany w przygotowanie dorosłych

²⁸⁸ Por. tamże, s. 193-194.

²⁸⁹ Kan. 770 KPK.

²⁹⁰ Por. kan. 771 § 2 KPK: „Mają też zadbać o to, by ewangeliczne orędzie docierało do niewierzących mieszkających na danym terytorium, ponieważ również ich, tak samo jak wiernych, trzeba objąć duszpasterstwem”.

²⁹¹ Por. kan. 528 KPK: „Wszelkimi siłami zabiega, korzystając także z pomocy wiernych, ażeby ewangeliczne orędzie dotarło również do tych, którzy przestali praktykować albo nie wyznają prawdziwej wiary”.

²⁹² Kan. 771 § 1 KPK.

²⁹³ Por. kan. 534 § 1 KPK. Por. J. KRUKOWSKI, *Kompetencje proboszcza w realizacji uświęcającego zadania Kościoła*, w: *Parafia w prawie...*, dz. cyt., s. 213-214.

²⁹⁴ Por. kan. 558 KPK: „Zachowując przepis kan. 262, rektor w powierzonym sobie kościele nie może sprawować czynności parafialnych, o których w kan. 530, nn. 1-6, bez zgody, a w razie potrzeby także delegacji proboszcza”. Zob. także kan. 559-560 KPK.

²⁹⁵ Por. J. KRUKOWSKI, *Kompetencje...*, dz. cyt., s. 202-213.

²⁹⁶ Por. kan. 530 KPK.

do chrztu świętego lub do konwersji i udzielenia pozostałych sakramentów wtajemniczenia – tak będzie w parafiach dla wiernych, którzy przychodzą do Kościoła z anglikanizmu, ponieważ owo przejście wymaga konkretnych aktów liturgicznych i sakramentalnych. We wszystkich parafiach personalnych w sprawowaniu posługi uświęcania proboszcz personalny ma pamiętać o specyfice jego personalnych uprawnień do asystowania przy sakramencie małżeństwa, regulowanych przez kan. 1110 KPK.

W dziedzinie rządzenia parafią proboszcz personalny ma podobne prawa i obowiązki co proboszcz terytorialny: reprezentuje parafię, a jednocześnie korzysta ze wsparcia odpowiednich rad parafialnych – do spraw ekonomicznych i duszpasterskiej²⁹⁷. Powołanie rady do spraw ekonomicznych zgodnie z przepisem kan. 537 KPK jest obowiązkowe, natomiast utworzenie parafialnej rady duszpasterskiej ustawodawca w kan. 536 § 1 KPK pozostawia dyskrejonalności biskupa diecezjalnego po zasięgnięciu opinii rady kapłańskiej²⁹⁸.

Proboszcz personalny ma też uprawnienia równe proboszczom terytorialnym, takie jak prawo do urlopu czy stabilność urzędu i łączące się z tym ostatnim prawo do skorzystania z procedury zawartej w kan. 1740-1752 KPK w przypadku usunięcia lub przeniesienia²⁹⁹. Jednak w niektórych przypadkach takie prawo może zostać ograniczone ze względu na specyfikę posługi danego proboszcza, przykładowo proboszcz wojskowy prawo do urlopu ma podporządkowane prawu państwowemu regulującemu służbę wojskową, a w czasie misji, kryzysu czy wojny może mieć ograniczone prawo do bycia odwołanym lub przeniesionym przy użyciu wyżej wskazanej procedury kodeksowej³⁰⁰. Proboszcz personalny może mieć także przydzielonych do pomocy wikariuszy, podobnie jak proboszczowie terytorialni³⁰¹.

Kluczową sprawą dla wszystkich trzech wymiarów posługi kapłańskiej jest też ustalenie, czy opieka duszpasterska, jaką sprawuje proboszcz personalny nad powierzoną wspólnotą wiernych, jest ekskluzywna czy kumulatywna. Jest to sprawa podstawowa, czy wierny jest powierzony jedynie proboszczowi personalnemu i nie ma żadnego odniesienia do parafii terytorialnej, czy też obaj proboszczowie są wspólnie odpowiedzialni za danego wiernego. Często wynika to z prawa powszechnego (np. jurysdykcja proboszcza wojskowego jest kumulatywna, a proboszcza

²⁹⁷ Por. J. KRUKOWSKI, *Kompetencje...*, dz. cyt., s. 224-232.

²⁹⁸ Szerzej na temat parafialnej rady duszpasterskiej oraz parafialnej rady ds. ekonomicznych zob. J. WROCEŃSKI, *Rady parafialne*, w: *Parafia w prawie...*, dz. cyt., s. 105-132.

²⁹⁹ Por. J. Wroceński, *Utrata urzędu proboszcza*, „Prawo Kanoniczne” 63 (2020), nr 1, s. 3-33.

³⁰⁰ W celu pogłębienia zagadnień związanych z zastosowaniem kan. 1740-1752 KPK do kapelanów wojskowych zob. T. SMALCERZ, *L'applicabilità ai cappellani militari della procedura per la rimozione e trasferimento dei parroci (cann. 1740-1752)*, Roma 2016.

³⁰¹ Por. W. GÓRALSKI, *Wikariusz parafialny*, w: *Parafia w prawie...*, dz. cyt., s. 77-104.

parafii dla byłych anglikanów ekskluzywna), czasem z poszczególnych dekretów dotyczących danej struktury ponaddiecezjalnej (np. w niektórych ordynariatach dla katolików obrządków wschodnich jurysdykcja jest kumulatywna³⁰², w innych ekskluzywna³⁰³), w przypadku parafii personalnej utworzonej przez biskupa diecezji terytorialnej może to także wynikać z dekretu erygującego daną parafię. Wydaje się, że jeśli w dekrecie erygującym taką parafię nie postanowiono inaczej, jurysdykcja proboszcza personalnego z zasady jest kumulatywna, ponieważ zgodnie z kan. 102 KPK wierny nabywa przynależność do parafii terytorialnej poprzez stałe lub tymczasowe zamieszkanie, a następnie ze względu na kryterium personalne staje się także przyporządkowany do parafii personalnej³⁰⁴.

Troska duszpasterska proboszcza personalnego, którego jurysdykcja ma charakter ekskluzywny, jest analogiczna do proboszcza terytorialnego, ponieważ ponosi on unikalną odpowiedzialność za wiernego powierzonego swojej pieczy. Tam natomiast, gdzie jurysdykcja jest kumulatywna, z natury rzeczy obaj proboszczowie muszą pamiętać o podwójnej przynależności wiernego. Wymaga to większej współpracy i poczucia kościelnej komunii, a jednocześnie uszanowania wolności wiernych, mogących wybrać, do której parafii, terytorialnej czy personalnej, chcą uczęszczać, i w której przyjmować sakramenty. Jednocześnie w takiej sytuacji

³⁰² Por. CONGREGATIO PRO ECCLESIIIS ORIENTALIBUS, *Déclaration...*, dz. cyt., s. 785: „Conformement au Décret du 27 juillet 1954, l'Ordinaire des Orientaux catholiques résidant en France, qui en l'occurrence est l'Archevêque de Paris, exercera sa juridiction cumulativement à celle des Ordinaires du lieu”. Dalej w tej samej deklaracji zostaje wyjaśnione, że chociaż jurysdykcja ordynariusza miejsca jest raczej pomocnicza, a jurysdykcja ordynariusza dla wiernych obrządku wschodniego główna, to jednak ten ostatni nie podejmie żadnych środków bez otrzymania zgody ordynariusza miejsca, co wymagane jest do ważności. To postanowienie dotyczy także erygowania parafii wschodnich i nominowania do nich proboszczów, por. tamże, s. 785-786. Zob. także J. PASSICOS, *Lordinariat...*, dz. cyt., s. 157-159.

³⁰³ Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, *Decretum [...]* *Annis praeteritis*, dz. cyt., s. 49: „Potestas iurisdictionis Ordinarii in praedictos fideles ritus orientalis erit exclusiva”. Jednocześnie ten sam dekret przewiduje możliwość wypełnienia posługi przez miejscowego proboszcza tam, gdzie katolicy obrządku wschodniego nie mają własnego kapłana, jednak po otrzymaniu uprawnień przez ordynariusza tych wiernych. Por. tamże, s. 49-50.

³⁰⁴ Por. L. SABBARESE, *Girovaghi migranti forestieri e naviganti nella legislazione ecclesiastica*, Roma 2020², s. 125. Autor uznaje wymiar kumulatywny posługi proboszcza terytorialnego, który sprawuje pieczę nad wiernymi razem z proboszczem personalnym, podkreślając jednocześnie, że proboszcz personalny nie ma kumulatywnej jurysdykcji, ponieważ jego piecza nie dosięga wiernych diecezji terytorialnej nieprzynależących do parafii personalnej. Zgadza się z ostatnią częścią zdania, wydaje się, że autor zbyt jednostronnie przypisał kumulatywny sposób sprawowania opieki duszpasterskiej jedynie proboszczowi terytorialnemu, podczas gdy jest to istotna kwestia dla owocnego sprawowania urzędu proboszcza personalnego. Choć pozostaje jasne, że proboszcz personalny obejmuje troską duszpasterską jedynie wiernych powierzonych jego pieczy w ramach zasady personalnej, jednak jest istotne, czy przynależą oni jedynie do jego parafii (jurysdykcja ekskluzywna) czy też – jak w większości przypadków – także do parafii terytorialnej (jurysdykcja kumulatywna).

proboszcz personalny powinien zadbać o właściwe informowanie parafii terytorialnej odnośnie do udzielonych sakramentów i sakramentaliów, zwłaszcza chrztu świętego i pogrzebu.

3.3. Proboszcz personalny i asystowanie przy zawieraniu małżeństw (kan. 1110)

Istotny przepis w Kodeksie prawa kanonicznego odróżniający uprawnienia proboszcza personalnego od tych, które ma proboszcz terytorialny, jest zawarty w kan. 1110. Brzmi on: „Ordynariusz i proboszcz personalny na mocy urzędu ważnie asystują przy małżeństwie jedynie tych, z których przynajmniej jedno im podlega w granicach ich okręgu”³⁰⁵.

W latach 2002-2004 w polskiej kanonistyce odbyła się dyskusja – wcześniej już obecna w kanonistyce światowej³⁰⁶ – na temat możliwości delegacji tego uprawnienia przez proboszczów personalnych, a zwłaszcza przez kapelanów wojskowych³⁰⁷. Kontrowersja została jednak rozstrzygnięta w nocy Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych z 5 marca 2005 roku, według której proboszcz personalny, w tym także kapelan wojskowy, może delegować uprawnienie, które sam posiada³⁰⁸. W 2020 roku ukazał się obszerny artykuł S. Ihli dotyczący tego zagadnienia, w którym analizując normy prawne zarówno historyczne, jak i obowiązujące obecnie doszedł on do podobnych wniosków³⁰⁹. Nie ulega więc wątpliwości, że proboszcz personalny

³⁰⁵ Kan. 1110 KPK: „Ordinarius et parochus personalis vi officii matrimonio solummodo eorum valide assistunt, quorum saltem alteruter subditus sit intra fines suae ditionis”.

³⁰⁶ Zob. J. M. BONNEMAIN, *Competencia de los párrocos personales para asistir al matrimonio: posibilidad de delegarla*, w: *El Matrimonio y su expresión canónica ante el III milenio*, ed. P. J. VLAD-RICH, J. ESCRIVÁ-IVARS, J. I. BAÑARES, J. MIRAS, Pamplona 2000, s. 545-552.

³⁰⁷ Zob. R. SOBAŃSKI, *Czy proboszcz parafii wojskowej może delegować upoważnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństwa?*, „Prawo Kanoniczne” 44 (2001), nr 1-2, s. 13-20; J. DUDZIAK, dz. cyt., s. 113-131; R. SOBAŃSKI, *Ponownie o proboszczach wojskowych i delegacji upoważnienia do asystencji małżeńskiej*, „Prawo Kanoniczne” 46 (2003), nr 1-2, s. 31-37.

³⁰⁸ Por. PONTIFICIUM CONSILIIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Nota Władza...*, dz. cyt., s. 354-355. Więcej na ten temat zob. T. ROZKRUT, *Poprawna interpretacja kan. 538 § 3 i kan. 1110 z Kodeksu Jana Pawła II. Dwa zapytania z Krakowa do Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych*, „Ius Matrimoniale” 31 (2020), nr 2, s. 5-29. Według Bonnemainia Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych wydała podobną deklarację już wcześniej, 5 lutego 2004 roku, odpowiadając na pytanie biskupa diecezji Rottenburg-Stuttgart.

³⁰⁹ Por. S. IHLI, *Der Personalpfarrer als Delegant der Traubefugnis*, w: *Von Barmherzigkeit und Recht will ich singen. Festschrift für Andreas Weiß*, Regensburg 2020, s. 279-309.

może delegować upoważnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństw tych, przy których małżeństwie sam może ważnie asystować³¹⁰.

Z samego brzmienia kanonu na pierwszy rzut oka nie wydaje się jasne, czy ustawodawca powierza ordynariuszowi lub proboszczowi personalnemu władzę asystowania nad swoimi wiernymi jedynie w terytorialnych granicach okręgu ich jurysdykcji³¹¹, czy też mogą oni asystować wobec tych, którzy im w granicach okręgu podlegają, bez żadnych ograniczeń terytorialnych. Należy się opowiedzieć za tą drugą interpretacją ze względu na filologiczne znaczenie słowa *dicio*, które jest tłumaczone na polski jako okręg, tymczasem ma znaczenie bardziej powierzonej władzy, pieczy czy w sensie szerszym – jurysdykcji. Takie znaczenie jest też bardziej prawdopodobne, jeśli się weźmie pod uwagę łacińską składnię tego zdania.

Taka interpretacja jest potwierdzona, gdy chodzi o kapelanów wojskowych, ich parafialna opieka duszpasterska jest analogiczna z władzą ordynariusza polowego, która jest personalna ponadto w tym znaczeniu, że obowiązuje „także poza granicami kraju”³¹². A więc również uprawnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństw ordynariusz polowy miałby poza granicami okręgu, jakim jest zazwyczaj terytorium danego kraju, a kapelani poza granicami garnizonu lub innego przypisanego im terenu działalności³¹³. Oczywiście to uprawnienie dotyczy wyłącznie tych osób, które podlegają ich personalnej kompetencji³¹⁴. Taką wykładnię kan. 1110

³¹⁰ Wyjątkiem od tej zasady jest delegacja upoważnienia do asystowania przy zawieraniu małżeństw swoich parafian, którą proboszcz terytorialny zamieszkania jednego z nupturientów chcących zawrzeć małżeństwo na statku może udzielić kapelanowi Dzieła Duszpasterstwa Ludzi Morza. W ten sposób taki kapelan będzie ważnie asystował przy zawieraniu małżeństwa wiernych, wobec których delegujący proboszcz nie mógłby asystować w tych samych okolicznościach, ponieważ wykracza to poza jego terytorialne kompetencje. Por. P. MAJER, *Ślub na pokładzie statku lub samolotu – problem kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 8 (14) (2003), s. 80-83.

³¹¹ Por. K. NITKIEWICZ, dz. cyt., s. 66: „władza asystowania proboszcza personalnego dotyczy małżeństw z których przynajmniej jedna strona jest podwładnym i są one zawierane w granicach jego okręgu”.

³¹² SMC, art. IV.

³¹³ Dlatego należałoby uzupełnić refleksję P. Majera o trudnościach z zawarciem ważnego małżeństwa na pokładzie samolotu lecącego z dużą szybkością kilka tysięcy metrów nad ziemią, ponieważ trudno uznać jego pokład za terytorium danej diecezji. Taki problem nie wystąpi w sytuacji asystowania przy zawieraniu małżeństwa przez tych, z których przynajmniej jeden z nupturientów podlega jurysdykcji kapelana wojskowego, co byłoby fizycznie możliwe w wojskowym samolocie transportowym. Oczywiście uwagi P. Majera odnośnie do niestosowności takiej celebracji poza niebezpieczeństwem śmierci są jak najbardziej zasadne, por. P. MAJER, *Ślub...*, dz. cyt., s. 83-85.

³¹⁴ W związku z tym, że powyższe stwierdzenie przez lata nie było oczywiste dla kapelanów wojskowych, w 2016 roku biskup polowy wystąpił do Stolicy Apostolskiej o udzielenie ogólnego uważnienia w związku z wieloma małżeństwami nieważnie zawartych w Ordynariacie Polowym w latach 1991-2011. Łaska ta została udzielona przez papieża Franciszka 18 grudnia 2017 roku. Zob. J. DOHNALIK, *Ogólna „sanatio in radice” udzielona przez Stolicę Apostolską (kan. 1165 § 1). Przykład uważnienia małżeństw*

poparła poza tym Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych, udzielając prywatnej odpowiedzi co do kompetencji kapelanów wojskowych w sprawach małżeńskich. Rada podkreśla, że opiera się na kanonach obu kodeksów (KPK i KKKW) oraz na normach zawartych w konstytucji apostolskiej *Spirituali militum curae*³¹⁵. Następnie Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych przytacza przepisy tejże konstytucji apostolskiej odnośnie do jurysdykcji biskupa polowego oraz praw i obowiązków proboszczowskich kapelanów wojskowych wobec osób im powierzonych³¹⁶. Potem zostaje zacytowany kan. 1110, aby wreszcie na tle powyższych przepisów zaprezentować następującą wykładnię: „Zgodnie z wymienionymi powyżej przepisami oraz kan. 1110 KPK okazuje się, że kapelan wojskowy może ważnie asystować przy zawieraniu małżeństw nupturientów, z których przynajmniej jedno mu podlega, także w miejscach nieobjętych obszarem mu powierzonym”³¹⁷. Choć powyższa odpowiedź nie jest interpretacją autentyczną kan. 1110 KPK, ma jednak fundamentalne znaczenie dla aplikacji tego kanonu.

Pozostaje pytanie, czy takie rozstrzygnięcie dotyczy wyłącznie kapelanów wojskowych, czy także innych proboszczów personalnych³¹⁸. Wydaje się, że względu na wcześniejszą analizę kanonu, że z zasady rozstrzygnięcie to dotyczy ogółu proboszczów personalnych. Inna wykładnia może obowiązywać jednak w konkretnym przypadku, jeżeli co innego wynika z konkretnej dyspozycji prawnej lub z dekretu erygującego parafię. Natomiast zasadniczo proboszcz personalny może asystować przy małżeństwie tych, z których przynajmniej jedna osoba mu w granicach okręgu podlega i może czynić to także poza zwyczajnym obszarem terytorialnym swojej działalności. Potwierdza to zdanie z wcześniej cytowanej Noty Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych: „misja proboszcza terytorialnego dotyczy bowiem życia chrześcijańskiego na terytorium, podczas gdy misja proboszcza personalnego jest tą, która obejmuje troską wspólnotę wiernych, która nie jest złączona z terytorium”³¹⁹.

zawartych bez zachowania formy kanonicznej w Ordynariacie Polowym, „Ius Matrimoniale” 29 (2018), nr 3, s. 45-62.

³¹⁵ Por. PONTIFICIUM CONSILIIUM DE LEGUM TEXTIBUS, Lettera, prot. N. 16359/2018, 13 czerwca 2018: „[...] le osservazioni del nostro Dicastero si basano sulle disposizioni dei due Codici (CIC e CCCEO), e della Cost. ap. *Spirituali militum curae* del 24 aprile 1986 (SMC)”.

³¹⁶ Por. tamże.

³¹⁷ Tamże: „Secondo le disposizioni summenzionate e del can. 1110 CIC emerge che il cappellano militare, può assistere validamente a un matrimonio di coloro di cui almeno un contraente sia suo suddito anche nei luogi non compresi nell'ambito a lui assegnato” (w tekście tłumaczenie własne – J. D.).

³¹⁸ Zob. R. NAVARRO-VALLS, *Cc. 1109-1110. Comentario*, w: *Comentario Exegético al Código de Derecho Canónico*, ed. A. MARZOA, J. MIRAS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, vol. III, Pamplona 1995, s. 1450-1451.

³¹⁹ PONTIFICIUM CONSILIIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Nota Władza...*, dz. cyt., s. 356.

Sobór Watykański II w konstytucji *Christus Dominus* zachęcił do tworzenia parafii ze względu na obrządek, język lub narodowość, co w jego dokumentach wykonawczych przełożyło się na przekazanie prawa biskupom do tworzenia parafii personalnych bez konieczności uzyskiwania zgody Stolicy Apostolskiej. W tym samym czasie przyjęto 8 zasadę rewizji Kodeksu prawa kanonicznego, która utrzymywała kryterium terytorialne przyporządkowania wiernych jako główne i podstawowe, jednocześnie otwierając drogę do tworzenia struktur personalnych tam, gdzie byłoby to wskazane ze względów duszpasterskich. W czasie prac nad rewizją kodeksu wielokrotnie podkreślano znaczenie duszpasterskie jednostek jurysdykcyjnych personalnych. W obowiązującym do dziś Kodeksie prawa kanonicznego zasadę tę zastosowano w kan. 518, który reguluje kwestię tworzenia parafii ze względu na terytorium lub kryterium osobowe. Parafia nie musi być terytorialna, a choć jest częścią Kościoła partykularnego, może jednak być częścią personalną. Tam, gdzie jest to wskazane, należy tworzyć parafie personalne z racji obrządku, narodowości lub języka, albo też innego powodu. Zgodnie z kan. 813 KPK można erygować parafie akademickie dla studentów. Kodeks prawa kanonicznego przejął soborową wizję parafii jako stabilnej wspólnoty wiernych powierzonej proboszczowi jako własnemu pasterzowi pod zwierzchnictwem biskupa. Parafia personalna wypełnia wszystkie elementy definicji parafii, a proboszcz personalny ma te same zadania, prawa i obowiązki co proboszcz terytorialny, chyba że co innego wynika z natury personalnego przyporządkowania wiernych. Taką wyraźną różnicę formułuje kan. 1110 Kodeksu prawa kanonicznego, według którego, aby zachować formę kanoniczną zawierania małżeństwa, proboszcz personalny może ważnie asystować jedynie przy małżeństwie tych, z których przynajmniej jedna osoba mu podlega w ramach jego kompetencji. Wydaje się, że zasadniczo proboszcz ma możliwość asystowania przy zawieraniu małżeństwa także poza obszarem terytorialnym swojej działalności, jednak w poszczególnych sytuacjach należy uwzględnić postanowienia dekretu erygującego parafię i zakres jurysdykcji proboszcza.

Rozdział III

Parafia personalna dziś i jutro – przepisy pozakodeksowe, istniejące wspólnoty, perspektywy rozwoju

W ostatnim rozdziale niniejszego studium omówione będą przepisy promulgowane już po ogłoszeniu Kodeksu prawa kanonicznego Jana Pawła II, zarówno powszechne, jak i partykularne, które są swoistym dowodem żywotności tej instytucji. Równolegle zostanie ukazana praktyczna aplikacja różnych przepisów prawa kanonicznego odnoszących się do parafii personalnych w działalności duszpasterskiej Kościoła łacińskiego dzisiaj. Naszkicowany będzie w miarę kompletny obraz parafii personalnych w Kościele w Polsce, podczas gdy parafie personalne za granicą będą przywołane przede wszystkim na zasadzie przykładów. W celu zgromadzenia niezbędnego materiału do tej części pracy nieodzowną pomocą były zarówno rozesłana ankieta z pytaniami, jak i osobiste poszukiwania w kuriach oraz archiwach ordynariatu polowego i niektórych diecezji terytorialnych. Na zakończenie zostaną ukazane sposoby łączenia parafii personalnej z parafią terytorialną, ze szczególnym uwzględnieniem polskich parafii „wojskowo-cywilnych” oraz amerykańskiej praktyki parafii z wyboru (*parish of choice*). Podsumowanie rozdziału stanowić będzie zaproponowany projekt nowych przepisów prawnych *de lege ferenda*, który uwzględniając istniejącą praktykę, sprzyjałby tworzeniu parafii personalnych z uwzględnieniem potrzeby dookreślenia ich relacji z parafiami terytorialnymi.

1. Główne typy współczesnych parafii personalnych

Zgromadzony materiał został podzielony na kilka części w zależności od rodzaju parafii personalnej. W pierwszym podrozdziale znajdują się: panorama parafii obrządkowych na terenie Polski oraz niektóre przykłady takich parafii w innych krajach. W drugim omówione będą parafie językowe i narodowe, ze szczególnym

uwzględnieniem polskich parafii za granicą. Na osobny podrozdział zasługuje też problematyka parafii dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego. Podjęta też będzie kwestia parafii uniwersyteckich w Polsce oraz poza jej granicami. Przedmiotem studium staną się także przepisy regulujące jurysdykcję kapelanów wojskowych w kontekście struktury kanonicznej parafii wojskowych w Polsce. Nie pominięta będzie również problematyka parafii personalnych w ordynariatach personalnych dla byłych anglikanów oraz tych parafii, które są tworzone ze względu na inne kryteria.

1.1. Parafie obrządkowe

Parafie obrządkowe są wymienione przez Kodeks prawa kanonicznego w kan. 383 § 2 jako sposób wyrażenia troski biskupa diecezjalnego o wiernych innych obrządków. W kan. 518 nieprzypadkowo obrządek wyeksponowano na pierwszym miejscu jako podstawowe kryterium zobowiązujące do tworzenia parafii personalnych. Taka parafia powinna być ustanowiona przez biskupa diecezjalnego w każdej diecezji, gdzie przebywa większa grupa wiernych danego obrządku¹. W dekrecie erygującym taką parafię musi zostać określone, którego Kościoła *sui iuris* wierni do niej przynależą, a także jej zasięg terytorialny. Sama przynależność do danego Kościoła *sui iuris* jest dookreślona przez kan. 111 oraz 112 KPK zreformowane przez papieża Franciszka poprzez motu proprio *De concordia inter codices*². Kanony te zawierają zasady dotyczące przynależności do konkretnego Kościoła *sui iuris*: zgodnie z kan. 111 KPK dziecko dziedziczy taką przynależność po rodzicach, a gdy każde z rodziców jest innego obrządku – dziecko albo przynależy do obrządku zgodnie z wolą obojga rodziców, albo do Kościoła ojca. Według nowej wersji kanonu zawartej w motu proprio papieża Franciszka, jeśli tylko jedno z rodziców jest katolikiem, dziecko przynależy do Kościoła *sui iuris* tego rodzica³. Natomiast wierny, który ma być ochrzczony po 14. roku życia, może w sposób wolny wybrać obrządek, do którego chce przynależeć. Kan. 112 KPK reguluje z kolei zasady przejścia do innego Kościoła *sui iuris* za zgodą Stolicy Apostolskiej, w czasie zawierania lub trwania małżeństwa oraz w przypadku dzieci rodziców, które takiego przejścia dokonały.

¹ Por. U. NOWICKA, *Opieka duszpasterska nad wiernymi katolickich Kościołów wschodnich na terytoriach łacińskich*, „Seminare” 28 (2010), s. 36-38.

² Por. FRANCISCUS, *Litterae apostolicae motu proprio datae De concordia inter codices*, art. 1-2, AAS 108 (2016), s. 603-604.

³ Tamże, art. 1, kan. 111 § 2, AAS 108 (2016), s. 603: „si vero unus tantum ex parentibus sit catholicus, Ecclesiae ad quam hic parens catholicus pertinet adscribitur”.

Do wcześniej obowiązujących norm dodano regulację, że takie przejście zaczyna obowiązywać od deklaracji złożonej przed proboszczem lub jego delegatem oraz dwojgiem świadków oraz zostaje zapisane w księdze chrztów⁴. Wszystkie te kryteria pozwalają określić, kto jest wiernym danego obrządku – a precyzyjniej, kto należy do danego Kościoła *sui iuris*⁵ – a więc także kto jest parafianinem parafii erygowanej z tego tytułu, ponieważ w dekrecie erekcyjnym powinno znaleźć się wyraźne wskazanie przynależności eklezjalnej parafian.

We Włoszech znajduje się grupa wiernych przynależących do Kościoła bizantyjskokatolickiego, dla których stworzono dwie eparchie podległe bezpośrednio Stolicy Apostolskiej⁶. Poza ich terytorium parafie obrządkowe istnieją: jedna w Messynie (pw. Santa Maria del Grafeo), gdzie zależy od łacińskiej archidiecezji w Messynie, Lipari i Santa Lucia del Mela, a także druga w Rzymie, poległa diecezji rzymskiej (pod wezwaniem san Atanasio dei Greci)⁷. Ukraiński Kościół greckokatolicki ma we Włoszech od 2019 roku własny egzarchat apostolski⁸, natomiast Kościół greckokatolicki rumuński gromadzi się w wielu wspólnotach na terenie różnych diecezji⁹, jednak nie udało się ustalić, czy i gdzie istnieją formalnie parafie personalne¹⁰.

Personalne parafie obrządkowe mogą być także tworzone w ramach ordynariatów dla katolików wschodnich niemających własnej hierarchii¹¹. Utworzenie tych parafii za pontyfikatu Piusa XII omówiono powyżej. Według „Annuario Pontificio” z 2021 roku w ordynariacie dla wiernych obrządków wschodnich Brazylii były

⁴ Tamże, art. 2, kan. 112 § 3, AAS 108 (2016), s. 604: „Omnis transitus ad aliam Ecclesiam sui iuris vim habet a momento declarationis factae coram eiusdem Ecclesiae Ordinario loci vel parrocho proprio aut sacerdote ab alterutro delegato et duobus testibus, nisi rescriptum Sedis Apostolicae aliud ferat; et in libro baptizatorum adnotetur”.

⁵ Dokładne omówienie tego zagadnienia oraz precyzyjne opisanie zasad przynależności, włącznie z użytecznymi schematami, można znaleźć w P. SKONIECZNY, *Przynależność do Kościoła łacińskiego. Komentarz prawnoporównawczy do kan. 111 i kan. 112 CIC, zmienionych przez motu proprio papieża Franciszka „De concordia inter Codices” z 2016 roku*, „Annales Canonici” 13 (2017), s. 249-294.

⁶ Są to Eparchia di Lungro (w Kalabrii) oraz Eparchia di Piana degli Albanesi (na Sycylii), por. <http://www.chiesabizantina.it/storia.html> (dostęp: 23 marca 2021).

⁷ Por. <http://www.chiesabizantina.it/parrocchie.html> (dostęp: 23 marca 2021).

⁸ Por. <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2019/07/11/0586/01208.html#esarcato> (dostęp: 23 marca 2021).

⁹ Por. <http://www.chiesabizantina.it/parrocchie.html>: „Sono una trentina le comunità greco-cattoliche romene disperse sul territorio italiano: tra parrocchie personali, missioni con cura delle anime, comunità informali ed una chiesa rettoria, quella del Santissimo Salvatore alle Coppelle nei pressi di Piazza Navona a Roma, chiesa che dal 1914 fu affidata da Pio X ai greco-cattolici romeni”.

¹⁰ Rumuni greckokatolickicy używają np. kościoła Bożego Grobu w Mediolanie, por. <http://www.chiesabizantina.it/parrocchie.html> (dostęp: 23 marca 2021).

¹¹ Zob. A. CATTANEO, dz. cyt., s. 47-53. Autor omawia szeroko problematykę struktur kościelnych dla wiernych obrządków wschodnich.

cztery parafie¹², natomiast w ordynariacie utworzonym dla Argentyny¹³ istniała zaledwie jedna taka parafia¹⁴.

W Austrii od 1945 roku arcybiskup Wiednia otrzymał jurysdykcję nad katolikami obrządku bizantyjskiego, która została potwierdzona w 1956 roku jako *iurisdictio ordinaria et exclusiva*¹⁵. Dopiero 26 lipca 2018 roku papież Franciszek zdecydował o rozszerzeniu tej jurysdykcji na wszystkich katolików obrządków wschodnich nieposiadających własnej hierarchii¹⁶. W ordynariacie austriackim istnieją centra duszpasterskie dla wielu obrządków (w tym dla licznych ukraińskich i rumuńskich wiernych greckokatolickich) i przynajmniej dwie parafie greckokatolickie w samym Wiedniu: słowacka oraz niemieckojęzyczna¹⁷.

Ordynariat dla katolików obrządku wschodniego we Francji wyróżnia się jurysdykcją kumulatywną, doprecyzowanym statusem prawnym oraz wielością obrządków, jakie obejmuje. W 1986 roku opublikowano deklarację interpretacyjną, która wyjaśniła, w jaki sposób rozumieć jego jurysdykcję. Aby erygować parafię oraz mianować proboszczów, ordynariusz musi uzyskać zgodę ordynariusza miejsca we Francji oraz dokonać konsultacji z wyższym przełożonym Kościoła *sui iuris*, z którego pochodzą wierni¹⁸. Dzisiaj we Francji ordynariat dla katolików obrządków wschodnich nieposiadających własnej hierarchii obejmuje wiernych następujących Kościołów katolickich *sui iuris*: chaldejskiego, koptyjskiego, grecko-melchickiego, grecko-helleńskiego, greckokatolickiego rumuńskiego, bizantyjskokatolickiego

¹² Por. AP, s. 996.

¹³ Ordynariat dla katolików obrządków wschodnich pozbawionych własnej hierarchii w Argentynie utworzono 19 lutego 1959 roku. Por. SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, *Decretum [...] Annis praeteritis*, dz. cyt., s. 49-50.

¹⁴ Por. AP, s. 995. Być może ta minimalna liczba parafii w tym ordynariacie spowodowana jest faktem utworzenia po 1959 roku eparchii i egzarchatu dla katolików obrządków ukraińskiego greckokatolickiego, ormiańskiego, maronickiego i grecko-melchickiego. Zob. <https://prelaturaspersonales.org/otras-circunscripciones-personales/ordinariatos-apostolicos/ordinariatos-apostolicos-erigididos/> (dostęp: 11 lutego 2021).

¹⁵ Por. <https://prelaturaspersonales.org/otras-circunscripciones-personales/ordinariatos-apostolicos/ordinariatos-apostolicos-erigididos/> (dostęp: 11 lutego 2021).

¹⁶ Por. AP, s. 995.

¹⁷ Por. <https://www.katholischeostkirchen.at/unit/katholischeostkirchen/ordinariatderkatholischen> (dostęp: 11 lutego 2021).

¹⁸ POR. CONGREGATIO PRO ECCLESIS ORIENTALIBUS, *Déclaration...*, dz. cyt., s. 785-786: „II. [...] l'Ordinaire des Orientaux ne prendra aucune mesure sans avoir préalablement obtenu l'accord des Ordinaires du lieu intéressés. Cet accord est requis «ad validitatem». [...] IV. Au termes de ce qui précède, il appartient à l'Ordinaire des Orientaux de prendre les dispositions suivantes: [...] 4) Ériger des paroisses orientales, nommer leur curés ainsi que les prêtres chargés d'un ministère auprès de fidèles ou de communautés rattachées à une Eglise Orientale, après la consultation ou proposition de l'autorité supérieure de cette Église”.

rosyjskiego, syryjskiego oraz syromalabarskiego¹⁹. Poza ostatnim wymienionym Kościołem *sui iuris* wszystkie poprzednie mają we Francji swoje parafie obrządkowe. Parafii chaldejskich jest pięć, z czego dwie w departamencie 95, gdzie osiedliła się duża część przybyszów z Iraku²⁰. Katolickie parafie grecko-melchickie są dwie: w Paryżu i w Marsylii²¹. Wierni Kościoła pochodzącego z grup emigracji rosyjskiej Kościoła bizantyjskokatolickiego mają parafie w Paryżu i w Lyonie²². Katolicy koptowie dysponują jedyną parafią w Paryżu (NMP Egipskiej)²³, podobnie grekokatolicy Rumunii (parafia św. Jerzego)²⁴ oraz wierni syrokatolicy²⁵. Uwagę przykuwa także grecka parafia rytu bizantyjskiego (bizantyjsko-helleńskiego) w Cargèse na Korsyce. Korzenie tej parafii sięgają przybycia greckich osadników w 1675 roku²⁶.

9 czerwca 2016 roku papież Franciszek utworzył ordynariat dla katolików wschodnich nieposiadających własnego biskupa w Hiszpanii (przede wszystkim pochodzących z Rumunii i z Ukrainy), którego ordynariuszem jest arcybiskup Madrytu. Jego jurysdykcja jest kumulatywna z biskupem miejsca²⁷. Dlatego – podobnie jak w ordynariacie francuskim – można utworzyć w nim parafie personalne jedynie po zasięgnięciu opinii miejscowego biskupa²⁸. W tym najmłodszym ordynariacie

¹⁹ Por. <https://www.chretiensorientaux.eu/ordinariat-des-catholiques/240-la-nomination-officielle-du-noouvel-ordinaire-des-orientaux-catholiques> (dostęp: 20 stycznia 2020).

²⁰ Por. <https://www.chretiensorientaux.eu/index.php/chaldeenne>; <https://www.mission-chaldeenne.org/fr> (dostęp: 20 stycznia 2020).

²¹ Por. <https://www.chretiensorientaux.eu/index.php/grecque-melkite-catholique> (dostęp: 20 stycznia 2020).

²² Por. <https://www.chretiensorientaux.eu/index.php/russe-catholique-byzantine>; <https://www.chretiensorientaux.eu/index.php/byzantins-en-francais> (dostęp: 20 stycznia 2020).

²³ Por. <https://www.chretiensorientaux.eu/index.php/copte-catholique> (dostęp: 20 stycznia 2020).

²⁴ Por. <https://www.chretiensorientaux.eu/index.php/greco-catholique-roumaine> (dostęp: 20 stycznia 2020).

²⁵ Por. <https://www.chretiensorientaux.eu/index.php/syriaque-catholique> (dostęp: 20 stycznia 2020).

²⁶ Por. <https://www.chretiensorientaux.eu/index.php/grecque-hellene> (dostęp: 20 stycznia 2020).

²⁷ Por. CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS, Decretum [...] *Nobilis Hispaniae Natio*, dz. cyt., 769-770: „Ad hoc Ordinarii munus, Eadem Sanctitas Sua Exc.mum P.D. Carolum Osoro Sierra, Archiepiscopum Matritensem, deputavit, facultate ipsi facta unum vel plures Vicarios Generales nominandi, praesertim pro fidelibus Ucrainis et Romanis. Potestas iurisdictionis Ordinarii in praedictos fideles rituum orientalium exercenda erit cum potestate Ordinariorum locorum, qui tamen Ordinarii secundario tantum, iure proprio, agant, et Ordinarium horum fidelium de rebus maioris momenti, quae egerint, certiore reddant”. Więcej na temat władzy kumulatywnej w tym ordynariacie por. M. CAMPO IBÁÑEZ, *Nobilis Hispaniae Natio. El ordinariato para los fieles de ritos orientales residentes en España. Presentación y comentario*, „Estudios Eclesiásticos” 91 (2016), s. 903-905.

²⁸ Por. CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS, Decretum [...] *Nobilis Hispaniae Natio*, dz. cyt., s. 770: „Hic Ordinarius sedulo curabit, audito Ordinario loci, *paroeccias constituere* [...]”. Por. A. KAPTIJN, *Ordinariato Apostólico para la atención de los orientales en España*, „Ius Canonicum” 56

dla katolików wschodnich istnieją już co najmniej dwie parafie dla wiernych rumuńskiego Kościoła greckokatolickiego²⁹, natomiast wspólnoty Kościoła greckokatolickiego ukraińskiego oraz Kościoła syromalabarskiego nie ukonstytuowały się jeszcze w parafie³⁰.

Jak omówiono powyżej, w Polsce wiernymi obrządku wschodniego nieposiadającymi własnego ordynariusza opiekowali się, jako delegaci Stolicy Apostolskiej z uprawnieniami ordynariuszy, prymasi August Hlond i Stefan Wyszyński. Po śmierci tego ostatniego prymas Józef Glemp uzyskał potwierdzenie jako ordynariusz dla wiernych obrządku greckokatolickiego i obrządku ormiańskiego³¹. Kiedy odtworzono eparchię greckokatolicką w Przemyślu³², jedynie Ormianie pozostali pod opieką duszpasterską prymasa Polski, który dnia 16 stycznia 1991 roku był mianowany ordynariuszem dla wiernych wschodnich nieposiadających hierarchii własnego Kościoła *sui iuris*³³. Dla nich też w 1999 roku prymas Józef Glemp utworzył parafię personalną w Gdańsku³⁴.

Od 7 czerwca 2007 roku ordynariuszem dla katolików obrządku ormiańskiego mianowano arcybiskupa warszawskiego Kazimierza Nycza³⁵. W 2009 roku postanowił on zreorganizować duszpasterstwo ordynariatu dla wiernych obrządku

(2016), s. 778: „Las Parroquias serán personales, esto es, constituidas sobre la base del criterio personal del rito o de la pertenencia a tal o cual Iglesia sui iuris. Con todo, habrá al mismo tiempo una determinación del territorio que, sin embargo, puede ser bastante amplio. A menudo las Parroquias orientales comprenden el territorio de toda una diócesis, incluso de varias. Es un acto importante, como lo es el nombramiento de los sacerdotes orientales, con el que el Ordinario interviene, en caso de necesidad, en otra diócesis, lo que explica la necesidad de una consulta previa al Ordinario del lugar”.

²⁹ Por. AP, s. 998; <https://ordinariatocatolicooriental.es/capellania-greco-colicas-rumanas/> (dostęp: 15 lutego 2021). W przytoczonym „Annuarium Pontificium” za 2021 rok znajduje się informacja o dwóch parafiach, natomiast na stronie internetowej umieszczono wiadomość o dziesięciu parafiach greckokatolickich rumuńskich. Być może niektóre z parafii wymienionych na stronie internetowej erygowano kanonicznie tylko jako *quasi*-parafie.

³⁰ Zob. <https://ordinariatocatolicooriental.es/iglesia-greco-colica-ucraniana/> i <https://ordinariatocatolicooriental.es/iglesia-siro-malabar/> (dostęp: 15 lutego 2021).

³¹ Por. L. ADAMOWICZ, dz. cyt., s. 171.

³² Por. tamże, s. 172-173. Autor omawia nie tylko istotne szczegóły dotyczące utworzenia w 1991 roku wyżej wymienionej eparchii, ale także jej dalsze losy, aż do utworzenia metropolii przemysko-warszawskiej obrządku bizantyjsko-ukraińskiego w 1996 roku, podzielonej wtedy na dwie eparchie. Obecnie, od utworzenia przez papieża Franciszka eparchii olsztyńsko-gdańskiej, Kościół greckokatolicki w Polsce dzieli się na trzy eparchie.

³³ Por. AP, s. 997.

³⁴ Por. ARCYBISKUP METROPOLITA WARSZAWSKI, Dekret z dnia 9 września 1999, N. 3469/99/P: „eryguję parafię personalną dla Ormian w Gdańsku”, w: APA.

³⁵ Por. <http://www.ordinariat.ormianie.pl/index.php/ordinariat-ordynariat-sub> (dostęp: 12 listopada 2019). Por. także U. NOWICKA, *Elementy prawa wschodniego w duszpasterstwie Kościoła łacińskiego*, „Studia Redemptorystowskie” 12 (2014), s. 440.

ormiańskiego, erygując dla nich trzy parafie obrządkowe³⁶. Po uzyskaniu zgody biskupów diecezjalnych, na których terenie planowane było utworzenie tych parafii³⁷, 20 listopada 2009 roku ordynariusz dla wiernych obrządków wschodnich nieposiadających własnych pasterzy wydał dekret, w którym zarządził: „Mając na względzie potrzeby duchowe środowiska Ormian w Polsce oraz w celu zapewnienia właściwej opieki duszpasterskiej wiernym obrządku ormiańskiego, mocą uprawnień powierzonych mi przez Stolicę Apostolską, działając na podstawie kan. 280 Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich, ustalam, począwszy od 1 grudnia 2009 r., [...] strukturę parafialną w Ordynariacie”³⁸. W ramach tej struktury arcybiskup warszawski podzielił terytorium Polski na trzy parafie obrządkowe: parafię centralną z siedzibą w Warszawie, parafię północną z siedzibą w Gdańsku oraz parafię południową z siedzibą w Gliwicach³⁹. Zasięg każdej parafii wyznacza terytorium konkretnych diecezji łacińskich⁴⁰. Są to niewątpliwie parafie obrządkowe i w tym wymiarze mają charakter personalny, ponieważ przynależą do nich wyłącznie wierni obrządku ormiańskiego. Natomiast kryterium terytorialne, choć istotne (bo określa poprzez zamieszkanie stałe lub tymczasowe, którzy wierni należą do której parafii), jest jednak drugorzędne⁴¹. Należy zauważyć, że w ostatnim czasie Konferencja Episkopatu Polski zadała pytanie Kongregacji Kościołów Wschodnich, czy jurysdykcja ordynariusza dla wiernych tych obrządków nieposiadających własnej hierarchii jest ekskluzywna i uzyskano odpowiedź twierdzącą. Oznacza to, że wierny obrządku ormiańskiego należący do którejś z trzech wymienionych parafii jest wyłącznie wiernym tej parafii, nieprzynależącym do parafii łacińskiej, na której terenie zamieszkuje⁴².

³⁶ Por. KURIA METROPOLITALNA GDAŃSKA, Odpowiedź na ankietę, 22 stycznia 2020, w: APA.

³⁷ Por. tamże.

³⁸ ARCYBISKUP METROPOLITA WARSZAWSKI, Dekret, 20 listopada 2009 roku, N. 4877/A/2009, w: Archiwum Archidiecezji Warszawskiej.

³⁹ Por. tamże.

⁴⁰ Por. tamże.

⁴¹ Dlatego trudno uznać za precyzyjną informację dostępną na stronie ordynariatu, że „od 20 listopada 2009 roku, zgodnie z dekretem Ordynariusza, w Ordynariacie istnieją 3 parafie terytorialne”. Są to parafie personalne, ponieważ pierwsze kryterium przynależności wiernych, jakim jest obrządek, jest natury personalnej. Jednak rzeczywiście parafie te mają także aspekt terytorialny, wskutek którego wierni danego obrządku są przyporządkowani do konkretnej parafii. Por. <http://www.ordynariat.ormianie.pl/index.php/ordynariat/ordynariat-sub> (dostęp: 12 listopada 2019).

⁴² Por. CONGREGATIO PRO ECCLESIIIS ORIENTALIBUS, prot. N. 173/2006, 21 maja 2019, Lettera al Segretario Generale della Conferenza Episcopale Polacca, w: Archiwum Konferencji Episkopatu Polski: „L'Arcivescovo di Varsavia è l'Ordinario di tutti i fedeli orientali cattolici, ad eccezione di coloro che sono ascritti alla Chiesa greco-cattolica ucraina. La sua potestà è esclusiva, *collatis consilis* con gli Ordinari del luogo”.

Natomiast parafię obrządku bizantyjsko-słowiańskiego w Kostomłotach powierzono jurysdykcji łacińskiego biskupa siedleckiego, na którego terenie jest położona. Parafia ta swoje najgłębsze korzenie ma w czasach Unii Brzeskiej, a potem, po wielkich prześladowaniach w drugiej połowie XIX wieku, w czasie tzw. neounii rozwijanej przy wsparciu papieża Piusa XI przez biskupa podlaskiego Henryka Przeździeckiego w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku⁴³. Została ona utworzona 31 stycznia 1927 roku dekretem biskupim, w którym jest mowa o jej „przywróceniu, a nawet erygowaniu”⁴⁴. Parafia ta jako jedyna ocalała po akcji „Wisła”⁴⁵. W latach powojennych, aż do lat dziewięćdziesiątych, podlegała jurysdykcji prymasów Polski, wraz z pozostałym duszpasterstwem katolików obrządku wschodniego, natomiast po 2000 roku powierzono ją pod opiekę duszpasterską biskupa siedleckiego⁴⁶. Według dostępnych informacji obecnie należy do niej tylko około stu pięćdziesięciu wiernych⁴⁷.

Parafie mozarabskie stanowią inną kategorię niż parafie wschodnich obrządków katolickich, ponieważ ryt mozarabski jest rytym liturgicznym w ramach Kościoła łacińskiego. Jednak w perspektywie niniejszego studium dwie parafie tego rytu nadal istniejące w diecezji w Toledo są ważnym przykładem parafii personalnych, które przetrwały pokolenia⁴⁸. 18 grudnia 2019 roku zostało zatwierdzone dyrektorium parafialne dla parafii mozarabskich archidiecezji Toledo⁴⁹. Na początku wymieniono mozarabskie parafie personalne: Santos Justa y Rufina, San Lucas y San Sebastián oraz San Marcos, Santa Eulalia y San Torcuato⁵⁰. Następnie dyrektorium przedstawia zasady udzielania sakramentów chrztu i małżeństwa⁵¹. Duża część dokumentu jest poświęcona zasadom przynależności do jednej z parafii personalnych. Podkreśla, że kompetencje do stwierdzenia i przyznania takiej przynależności ma arcybiskup Toledo⁵². Parafianami są wszyscy ci, których przyporządkowano do jednej z istniejących parafii decyzją poprzedniego arcybiskupa

⁴³ Zob. A. TŁOMACKI, *Kościół rzymsko-katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (Kościół neo-unicki) na południowo-wschodnim Podlasiu w latach 1924-1947*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 5 (2007), s. 96-130.

⁴⁴ Por. BISKUP PODLASKI, Dekret, 31 stycznia 1927, w: Archiwum Diecezji Siedleckiej.

⁴⁵ Por. A. TŁOMACKI, dz. cyt., s. 113-114.

⁴⁶ Por. KURIA DIECEZJALNA SIEDLECKA, Odpowiedź na ankietę, 21 stycznia 2020, w: APA.

⁴⁷ Por. <https://www.kostomloty.com/historia-parafii> (dostęp: 10 listopada 2019). Strona ta informuje o stu czterdziestu siedmiu osobach.

⁴⁸ Por. <http://www.santasjustayrufina.org/> (dostęp: 23 marca 2021); <https://www.catedralprimada.es/es/info/rito-hispano-mozarabe/presentacion/> (dostęp: 23 marca 2021).

⁴⁹ Por. *Directorio parroquial de las Parroquias mozarabes de la Archidiócesis de Toledo*, „Boletín Oficial del Arzobispado de Toledo” 173 (2019), nr 11, s. 331-336.

⁵⁰ Tamże, s. 332, nr 1.

⁵¹ Tamże, s. 332-334, nr 5-6.

⁵² Tamże, s. 334, nr 7.1.

Toledo, dnia 10 grudnia 1982 roku, a także ich dzieci oraz – jeśli wprost wyrażą taką prośbę – małżonkowie⁵³. Dokument określa ponadto zasady przywrócenia przynależności do którejś z parafii terytorialnych w Toledo oraz przejścia z parafii personalnych do parafii terytorialnej. W każdym z tych przypadków fundamentalna jest wola wiernego wyrażona wobec proboszcza⁵⁴.

Utworzenie obrządkowych parafii personalnych jest często najlepszym możliwym sposobem zapewnienia wiernym innego obrządku ich prawa do właściwej opieki duszpasterskiej. Bardzo ważne jest także ustalenie, kto jest wiernym danego obrządku i kto przynależy do parafii. Istotna jest tu kwestia przynależności do określonego Kościoła *sui iuris*, zamieszkania na ustalonym terytorium, a niejednokrotnie także woli samego wiernego. Należy w tym zakresie uwzględnić przepisy prawa powszechnego, ale także dookreślić kryteria przynależności do parafii obrządkowych w dekrecie ich erygowania lub w innych partykularnych aktach prawnych.

1.2. Parafie dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego

Szczególnym rodzajem parafii personalnych są te, które zostały erygowane dla wiernych przywiązanych do przedsoborowej formy rytu rzymskiego, dopuszczoną w pewnych wspólnotach już za pontyfikatu Jana Pawła II. Takie parafie zaczęły powstawać po liście Kongregacji Kultu Bożego i Sakramentów *Quattuor abhinc annos* z dnia 3 października 1984 roku, w którym pozwala się na celebrowanie liturgii zgodnie z Mszałem rzymskim z 1962 roku w wyznaczonych kościołach i kaplicach, jednak nie parafialnych, chyba że biskup pozwoliłby na to w wyjątkowych przypadkach⁵⁵. Kolejnym krokiem był list motu proprio papieża Jana Pawła II *Ecclesia Dei*, opublikowany 2 lipca 1988 roku, w którym Ojciec Święty apelował o uszanowanie słusznych oczekiwań katolików przywiązanych do dawnej formy liturgii i tradycji łacińskiej⁵⁶. Choć papież nie wymieniał *expressis verbis* tworzenia parafii

⁵³ Tamże, s. 334-335, nr 7.3.

⁵⁴ Tamże, s. 335-336, nr 7.3-4.

⁵⁵ Por. SACRA CONGREGATIO PRO CULTO DIVINO, Epistula De Usu Missalis Romani iuxta editionem typicam anni MCMLXII *Quattuor abhinc annos*, 3 października 1984, AAS 76 (1984), s. 1088: „Haec celebratio fiat tantummodo ad utilitatem illorum coetuum qui eam petunt; item in ecclesiis et oratoriis quae Episcopus dioecanus deputaverit (non autem in templis paroecialibus, nisi Episcopus in casibus extraordinariis id concesserit) [...]”.

⁵⁶ Por. IOANNES PAULUS II, Litterae Apostolicae Motu Proprio datae quibus Commissio quaedam ad plenam ecclesialem communionem Fraternitatis sacerdotalis a sancto Pio X sodalium vel eidem coniunctorum expediendam instituitur *Ecclesia Dei adflicta*, 2 lipca 1988, nr 5, AAS 80 (1988), s. 1495-1498;

personalnych, jednak możliwość ich erygowania wynikała z prawa powszechnego⁵⁷ i niektórzy biskupi z tej możliwości korzystali⁵⁸.

Unikalną strukturą dla katolików przywiązanych do liturgii trydenckiej jest administratura apostolska w Campos, erygowana 18 stycznia 2001 roku dekretem Kongregacji ds. Biskupów *Animarum bonum*⁵⁹. W przywołanym dekrete przewidziano możliwość tworzenia parafii personalnych po zasięgnięciu opinii biskupa diecezjalnego w Campos. Parafie miały być tworzone w celu duszpasterskim dla wiernych administratury⁶⁰, nie zostało jednak doprecyzowane, jakie miało być kryterium przynależności wiernych do konkretnych parafii. W kolejnym artykule dekretu jest mowa o przystępowaniu wiernych do administratury poprzez wyrażenie woli na piśmie i zapisanie w odpowiednim rejestrze, jednak rejestr ten miał być zachowany w siedzibie administratury⁶¹. Nie jest jasne, czy należało też tworzyć stosowne spisy w poszczególnych parafiach personalnych. Proboszczowie tych parafii mają natomiast wszystkie uprawnienia i obowiązki przypisane do tego urzędu przez prawo powszechne, jednak kumulatywnie z proboszczami terytorialnymi⁶². Według „Annuario Pontificio” z 2018 roku było trzynaście takich parafii w teże

tekst polski: JAN PAWEŁ II, Motu proprio *Ecclesia Dei*, 2 lipca 1988, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol., 9 (1988), nr 9, s. 3: „Tym wszystkim katolikom, którzy żywią przywiązanie do niektórych dawnych form liturgii i dyscypliny tradycji łacińskiej, pragnę wyrazić moją wolę – i proszę, by podjęli ją także biskupi oraz osoby pełniące w Kościele posługę duszpasterską – ułatwienia im komunii kościelnej poprzez działania mające na celu zagwarantowanie szacunku dla ich słuszych życzeń”.

⁵⁷ Por. D. PIETRAS, *Nadzwyczajna forma rytu rzymskiego. Status prawny liturgii i wspólnot*, Dębogóra 2021, s. 397-398.

⁵⁸ Por. tamże, s. 401.

⁵⁹ Por. CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, *Decretum. De Administratione Apostolica personali „Sancti Ioannis Mariae Vianney” condenda „Animarum bonum”*, 18 stycznia 2002, AAS 94 (2002), s. 305-308; zob. także J. BEDNARZ, *Administratura Apostolska Personalna „Świętego Jana Marii Vianneya”*, „Annales Canonici” 1 (2005), s. 139-174; P. ZAJĄC, *Kościół partykularne w ustawodawstwie Jana Pawła II. Zarys problematyki*, Lublin 2015, s. 107-129.

⁶⁰ CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, *Decretum [...] Animarum bonum*, dz. cyt., art. VIII, § 1, s. 307: „Administrator Apostolicus ad iuris normam, atque Episcopo dioecetano Camposino rogato sententiam, erigere poterit paroecias personales, ut fidelibus Administrationis Apostolicae pastoralis praestetur cura”.

⁶¹ Tamże, art. IX: „[...] Qui, agnoscentes se cohaerere cum peculiaritatibus Administrationis Apostolicae personalis, poscent ut ad eam pertineant, suam voluntatem scripto patefacere debent, atque ii in aptum album sunt referendi, quod apud Administrationis Apostolicae sedem servari debet”.

⁶² Tamże, art. VIII, § 2: „Persbyteri qui parochi nominantur iisdem iuribus officiisque fruuntur, quae ius commune praescribit, cumulative cum illis quae ad parochos territorii pertinent”. Sformułowanie tego paragrafu może sugerować, że jurysdykcja kumulatywna ogranicza prawa i obowiązki proboszcza personalnego względem terytorialnego, gdyż musi się on liczyć z podwójną przynależnością swoich wiernych.

administraturze⁶³, natomiast w „Annuario” z 2021 roku znajduje się informacja o sto dwudziestu czterech parafiach i centrach duszpasterskich⁶⁴.

Od 2007 roku obowiązywało motu proprio *Summorum pontificum* Benedykta XVI, które zawierało kompleksowe normy umożliwiające utrzymanie dawnej formy rytu rzymskiego i gwarantowało pewne uprawnienia dla wspólnot angażujących się w utrzymanie tej formy sprawowania liturgii⁶⁵. W art. 10 tego dokumentu wprost uregulowano możliwość tworzenia parafii personalnych z tego tytułu: „Zezwala się ordynariuszowi miejsca, jeśli uzna to za stosowne, erygować parafię personalną zgodnie z kan. 518 dla celebracji według starszej formy rytu rzymskiego albo mianować rektora lub kapelana zachowując przepisy prawa”⁶⁶. W przytaczanych przepisach motu proprio nie odnajdujemy dokładnych kryteriów przynależności do parafii. Wydaje się, że powinny one zostać określone w dekrete ją erygującym.

Przykładem funkcjonowania takiej parafii w geograficznym centrum Kościoła katolickiego była erygowana w 2008 roku w Rzymie parafia SS. Trinità dei Pellegrini⁶⁷. Dokonana kwerenda wskazuje, że w Polsce parafia dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego dotychczas nie powstała. Natomiast w innych krajach istnieje około stu takich parafii. Píše o tym szeroko D. Pietras w swojej monografii na temat statusu prawnego liturgii i wspólnot dawnej formy rytu rzymskiego⁶⁸.

Poważna zmiana nastawienia nastąpiła wraz z motu proprio papieża Franciszka *Traditionis custodes* z dnia 16 lipca 2021 roku, w którym została nakazana biskupom diecezjalnym odpowiednia weryfikacja działalności parafii personalnych dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego. Biskupi mają obowiązek sprawdzić, czy te parafie przyczyniają się do rozwoju duchowego wiernych i zdecydować, czy pozostawić je, czy też znieść⁶⁹. Natomiast jeśli chodzi

⁶³ Por. „Annuario Pontificio” 2018, s. 1020.

⁶⁴ Por. AP, s. 1033.

⁶⁵ Szerzej zob. A. S. JIMÉNEZ, *Los principios de interpretación del motu proprio Summorum Pontificum*, Madrid 214.

⁶⁶ BENEDICTUS XVI, Litterae apostolicae motu proprio datae de usu extraordinario antiquae formae Ritus Romani *Summorum pontificum*, 7 lipca 2007, art. 10, AAS 99 (2007), s. 781: „Fas est Ordinario loci, si opportunum iudicaverit, paoreciam personalem ad normam canonis 518 pro celebrationibus iuxta formam antiquiorem ritus romani erigere aut rectorem vel cappellanum nominare, servatis de iure servandis”.

⁶⁷ Por. S. DA COSTA GOMEZ, dz. cyt., s. 252.

⁶⁸ Por. D. PIETRAS, dz. cyt., s. 401-403. Liczne przykłady utworzonych na mocy motu proprio *Summorum Pontificum* parafii personalnych podaje także T. SCHÜLLER, dz. cyt., s. 539-540, nota 30.

⁶⁹ Por. FRANCESCO, Motu proprio *Traditionis custodes*, 16 lipca 2021, „L’Osservatore Romano”, 16 lipca 2021, s. 2, art. 3 § 5: „proceda, nelle parrocchie personali canonicamente erette a beneficio di

o erygowanie nowych parafii personalnych dla wiernych przywiązanych do liturgii sprzed 1970 roku, istnieje wprost zakaz ich tworzenia⁷⁰. W dołączonym do motu proprio liście *A tutti i vescovi del mondo* papież odradza tworzenie nowych parafii personalnych, gdyby miały być związane bardziej z pragnieniem i wolą konkretnego prezbitera niż z potrzebami „świętego wiernego Ludu Bożego”⁷¹. Wydaje się, że w świetle tych postanowień, aby powołać nową parafię personalną dla wiernych przywiązanych do dawnej formy rytu rzymskiego, biskup diecezjalny powinien zasięgnąć opinii Stolicy Apostolskiej.

1.3. Parafie językowe lub narodowe dla migrantów

Kan. 518 Kodeksu prawa kanonicznego zawiera normę dotyczącą tworzenia parafii ze względu na obrządek, język lub narodowość wiernych. Takie parafie mogą być utworzone tam, gdzie od dawna istnieją grupy wiernych różnych obrządków, narodowości lub języków. Grupą wiernych, których obecność najczęściej będzie postulować utworzenie parafii personalnej z tych względów, będą migranci i uchodźcy. Ich duszpasterstwa dotyczy instrukcja Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Migrantów i Podróżujących *Erga migrantes caritas Christi*, wydana w 2004 roku. Składa się ona z dłuższego wywodu natury duszpasterskiej, socjologicznej i teologicznej, który stanowi rdzeń i większą część dokumentu, natomiast pod koniec znajdują „normy prawno-duszpasterskie”⁷².

Od strony kanonicznej sprawę parafii dla migrantów reguluje art. 6 tych norm prawno-duszpasterskich. Parafia personalna dla migrantów tworzona z racji

questi fedeli, a una congrua verifica in ordine alla effettiva utilità per la crescita spirituale, e valuti se mantenerle o meno”.

⁷⁰ Tamże, art. 3 § 2: „senza erigere nuove parrocchie personali”.

⁷¹ FRANCESCO, Lettera *Ai tutti i vescovi del mondo*, 16 lipca 2021, „L'Osservatore Romano”, 16 lipca 2021, s. 3: „interrompere dall'altra l'erezione di nuove parrocchie personali, legate più al desiderio e alla volontà di singoli presbiteri che al reale bisogno del «santo Popolo fedele di Dio»”.

⁷² Ponieważ omawiany dokument ma jedynie rangę instrukcji, która została wydana przez dykasterię nieupoważnioną na stałe do wydawania ustaw czy dekrétów ogólnych o takiej randze, dlatego autorzy dyskutują na temat wagi i znaczenia przepisów, które znajdujemy w drugiej części instrukcji. Wydaje się, że nie mogą one zmieniać przepisów prawa powszechnego zawartych w Kodeksie prawa kanonicznego, jednak mogą stanowić jego uzupełnienie. Por. V. DE PAOLIS, *L'istruzione Erga migrantes caritas Christi. Aspetti canonici*, w: *La missione viene a noi. In margine all'istruzione Erga migrantes caritas Christi*, a cura di G. BATTISTELLA, Roma 2005, s. 122-135. Zob. także A. VIANA, *Problemas canónicos planteados por la instrucción „Erga migrantes Caritas Christi”*, 3.V.2004, „Ius Canonicum” 45 (2005), nr 89, s. 271-292.

obrzędki lub narodowości czy języka jest tu wskazana jako pierwsza⁷³ i podstawowa „struktura kanoniczno-pastoralna umożliwiająca realizację prawa migranta do specjalnego duszpasterstwa”⁷⁴. Art. 6 § 1 brzmi: „Gdy uznaje się za niezbędne utworzenie parafii personalnej, ze względu na liczbę migrantów lub korzyści płynące ze specjalnej opieki duszpasterskiej dostosowanej do ich potrzeb, biskup diecezjalny lub eparchialny winien zatroszczyć się o wyraźne określenie zasięgu parafii oraz wydanie zarządzeń dotyczących ksiąg parafialnych. Ilekroć jest to możliwe, należy umożliwić migrantom dokonanie swobodnego wyboru przynależności do parafii terytorialnej, właściwej miejscu zamieszkania, lub parafii personalnej”⁷⁵.

Powyższy przepis zawiera kilka ważnych rozwiązań i sformułowań. Na początku ukazano racje kierujące ewentualnym erygowaniem parafii personalnej dla migrantów. Powinna ona być utworzona tam, gdzie wydaje się to niezbędne dla zapewnienia migrantom odpowiedniej opieki duszpasterskiej, ponieważ mają oni prawo do takiej posługi, jaką otrzymują wierni parafii terytorialnej. Utworzenie parafii personalnej jest więc nie tyle odpowiedzią na dużą liczbą migrantów, ile przede wszystkim na ich potrzeby duszpasterskie⁷⁶. Te potrzeby opisane są szerzej w części IV dokumentu, zatytułowanej: „Struktury duszpasterstwa misyjnego”, która przewiduje stworzenie w ścisłym sensie parafii personalnej etniczno-językowej albo obrządkowej „tam, gdzie istnieje zbiorowość imigrantów, która i w przyszłości będzie się wymieniała i gdzie zbiorowość imigrantów stanowi znaczącą liczebną grupę. Oferuje ona charakterystyczne dla parafii posługi (głoszenie Słowa Bożego, katechezę, liturgię, diakonię) i będzie kierowana przede wszystkim do wiernych młodej imigracji czy sezonowej, albo podlegającej rotacji,

⁷³ Por. W. NECEL, *Prawno-duszpasterskie dyspozycje instrukcji „Erga migrantes caritas Christi”*, „Prawo Kanoniczne” 52 (2009), nr 3-4, s. 60: „Wśród struktur, jakie odpowiadają specjalistycznemu duszpasterstwu «dla», «wśród» i «z» migrantami w Kościele lokalnym, *Erga migrantes* na pierwszym miejscu stawia parafię personalną dla etniczno-językowej grupy wiernych lub grupy związanej z określonym obrządkiem (art. 6 par. 1)”.

⁷⁴ TENŻE, *Parafia personalna dla migrantów*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. SITARZ, Lublin 2019, kol. 2072; por. także A. TARNACKA, *Tworzenie parafii personalnych dla migrantów*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców*, t. II, red. M. SITARZ, Lublin 2015, s. 137-151.

⁷⁵ EMCC, art. 6 § 1: „Quando, atteso il numero dei migranti o la convenienza di una specifica cura pastorale rispondente alle loro esigenze, si ritenga necessario l'erezione di una parrocchia personale, nell'atto corrispondente curi il vescovo diocesano o eparchiale di stabilire chiaramente l'ambito della parrocchia e le disposizioni circa i libri parrocchiali. Qualora esista la possibilità, si tenga presente che i migranti possono scegliere, con piena libertà, di appartenere alla parrocchia territoriale nella quale vivono, oppure alla parrocchia personale”.

⁷⁶ Por. L. SABBARESE, *Girovaghi migranti forestieri e naviganti nella legislazione ecclesiastica*, Roma 2020², s. 125-126.

a także do tych, którzy z różnych powodów mają trudności z włączeniem się w istniejące struktury terytorialne⁷⁷.

Ważnym wskazaniem dla biskupa diecezjalnego, zawartym w przytoczonym wcześniej paragrafie pierwszym art. 6 omawianej instrukcji, jest to, aby przy tworzeniu parafii personalnej dokładnie określić jej zasięg, także terytorialny, co pozwala na doprecyzowanie, którzy wierni przynależą do parafii. Dokładne ustalenie tej kwestii jest konieczne, aby nie było wątpliwości co do przynależności danych wiernych do parafii personalnej. Trzeba także ustalić, kto jest migrantem i który wierny ma prawo przynależeć do parafii ze względu na język lub narodowość. Kwestie te należałoby określić w dekrecie tworzącym poszczególne parafie, ponieważ wypracowanie uniwersalnej kanoniczno-duszpasterskiej definicji migranta jest zadaniem bardzo złożonym⁷⁸. Kolejną poruszaną kwestią jest wydanie zarządzeń przez biskupa diecezjalnego odnośnie do prowadzenia ksiąg metrykalnych. Ostatnią sprawą, którą należy zauważyć, jest także wolność migrantów co do wyboru bycia członkiem parafii lokalnej (terytorialnej) lub parafii personalnej im dedykowanej. Ta wolność opiera się na wspólnej (kumulatywnej) przynależności wiernego do obu parafii – terytorialnej i personalnej – a wybór jednej z nich nie przekreśla bycia wiernym także tej drugiej⁷⁹, choć taka deklaracja ma ważne znaczenie praktyczne dla faktycznego zaangażowanie w życie wspólnoty parafialnej.

W drugim paragrafie tego samego art. 6. podkreślono, że „prezbiter, któremu została powierzona parafia personalna dla migrantów, posiada uprawnienia i obowiązki proboszcza. O ile z natury rzeczy nie wynika inaczej, wobec niego znajdują zastosowanie normy dla kapelanów/duszpasterzy migrantów, które zostały ustanowione w niniejszym dokumencie⁸⁰. W związku z powyższym widać potrzebę przytoczenia także przepisów zawartych w kolejnych artykułach odnoszących się do kapelana migrantów.

⁷⁷ Por. EMCC, nr 91: „La parrocchia personale etnico-linguistica o rituale è invece prevista là dove esista una collettività immigrata che avrà, anche in futuro, un ricambio e dove la collettività immigrata conserva una rilevante consistenza numerica. Essa offre i caratteristici servizi parrocchiali (annuncio della Parola, catechesi, liturgia, diaconia) e farà riferimento soprattutto ai fedeli di recente immigrazione o stagionali o sottoposti a rotazione, e a coloro che, per varie ragioni, hanno difficoltà ad inserirsi nelle strutture territoriali esistenti”.

⁷⁸ Por. W. NECEL, *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Warszawa 2012, s. 115-126.

⁷⁹ Por. L. SABBARESE, *Girovaghi migranti forestieri e naviganti nella legislazione ecclesiastica*, Roma 2020², s. 125.

⁸⁰ Tamże, art. 6 § 2: „Il presbitero cui è stata affidata una parrocchia personale per i migranti gode della facoltà degli obblighi dei parroci e gli applicabile, a meno che consti altrimenti dalla natura delle cose, quanto qui disposto circa i cappellani/missionari dei migranti”. Pozostawiono w polskim tłumaczeniu słowo „duszpasterz” zamiast bardziej zgodnego z oryginałem „misjonarz”, ponieważ to drugie pojęcie nie jest generalnie używane w polskim słownictwie kościelnym w odniesieniu do kapelana migrantów.

Zgodnie z art. 7 norm prawno-duszpasterskich „biskup może również założyć misję z opieką duszpasterską (*missio cum cura animarum*), na terenie jednej lub wielu parafii”⁸¹. Erygowanie takich struktur duszpasterskich jest skorzystaniem z „klasycznej formuły dla tworzącej się wspólnoty, stosowanej dla grup etnicznych narodowych czy dla konkretnego obrządku, które nie zostały jeszcze ustabilizowane”⁸². Kapelan, któremu powierzono *missio cum cura animarum* „uwzględniając należyte różnice, ma prawa i obowiązki proboszczowskie i pełni swoją funkcję kumulatywnie wraz z miejscowym proboszczem. Ma uprawnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństwa, gdy jedno z nupturientów jest migrantem należącym do misji”⁸³. Samą misję należy więc traktować jako swoistą *quasi*-parafię, uregulowaną w kan. 516 aktualnego Kodeksu prawa kanonicznego, mając na uwadze także wymienione wyżej okoliczności, które sprawiają, że stworzenie parafii jako stabilnej struktury może nie być wskazane⁸⁴.

Parafie personalne dla migrantów są nadal niesłychanie żywe w USA, gdzie następuje przeorientowanie z parafii etnicznych europejskich – być może w związku z integracją wielu wiernych ze społeczeństwem amerykańskim – na parafie narodowe dla ludów Azji (Wietnamczycy, Koreańczycy) oraz hiszpańskojęzyczne⁸⁵. Specyficznym doświadczeniem amerykańskim są także parafie dla Afroamerykanów⁸⁶, które w szerszym sensie są parafią ze względu na narodowość⁸⁷.

We Włoszech w 2008 roku wymieniano cztery parafie dla migrantów, z czego dwie o charakterze wyraźnie obrządkowym, co było przedmiotem uwagi w jednym z poprzednich podrozdziałów. Godna zainteresowania jest parafia Matki Bożej

⁸¹ EMCC, art. 7 § 1: „Il vescovo diocesano e eparchiale potrà anche erigere una missione con cura d’anime, nel territorio di una o più parrocchie, annessa o no a una parrocchia territoriale, definendone accuratamente i termini”. Powyżej zaproponowano tłumaczenie *missio cum cura animarum*, jako „misję z opieką duszpasterską”, co wydaje się najlepiej odpowiadać wersji łacińskiej i włoskiej (propozycja moja – J. D.).

⁸² Tamże, nr 91.

⁸³ Tamże, art. 7: „Il cappellano, cui è stata affidata una missione con cura d’anime, fatte le debite distinzioni, equiparato giuridicamente al parroco, ed esercita la sua funzione cumulativamente con il parroco locale, con facoltà altresì di assistere ai matrimoni degli sposi uno dei qual sia un migrante appartenente alla missione”.

⁸⁴ Por. V. DE PAOLIS, *Il Codice...*, dz. cyt., s. 81.

⁸⁵ Por. T. C. BRUCE, *Parish...*, dz. cyt., s. 39-42. Od strony socjologicznej parafie personalne w USA zostały szeroko opisane w tej ważnej publikacji T. C. Bruce. Streszczenie badań zawartych w tej książce znajduje się w artykule P. FEUERHERT, *As traditional parishes decline, personal parishes find new interest*, 12 lipca 2018, <https://www.ncronline.org/news/parish/traditional-parishes-decline-personal-parishes-find-new-interest> (dostęp: 27 stycznia 2020).

⁸⁶ Por. tamże.

⁸⁷ Por. C. BASTAGNEL, *Is a parish for colored people a “national” parish?*, „The Ecclesiastical Review” 8 (1943), s. 382-384; W. B. CLANCY, *Membership in a non-territorial negro parish*, „The Jurist” 24 (1964), s. 462-463.

Dobrej Rady (S. Maria del Buon Consiglio) w Castelvolturno, w diecezji Capua, erygowana dla katolików z Afryki Subsaharyjskiej, a także parafia pod tym samym wezwaniem w diecezji Crotone dla katolików z Albanii⁸⁸. 30 stycznia 2015 roku parafia dla migrantów pod wezwaniem św. Stefana została utworzona w Mediolanie⁸⁹.

Ograniczony zakres niniejszego studium nie pozwala na szczegółową analizę rozwiązań przyjętych w parafiach dla migrantów w wymiarze globalnym, nawet gdyby ograniczyć takie pogłębione studium jedynie do polskich parafii na całym świecie. W tym miejscu należy jednak wspomnieć, że Polska Misja Katolicka Anglii i Walii funkcjonuje w oparciu o parafie personalne⁹⁰. Parafia personalna dla Polaków istnieje także w Budapeszcie⁹¹.

Natomiast na terenie Polski prowadzona kwerenda nie wykazała istnienia parafii personalnej dla migrantów w sensie ścisłym. Jedynie na terenie archidiecezji warszawskiej działa „Ośrodek duszpasterski dla cudzoziemców anglojęzycznych”⁹², któremu zostały nadane „wszystkie uprawnienia, jakimi cieszą się *quasi*-parafie personalne, łącznie z prawem udzielania sakramentów świętych i prowadzenia własnych ksiąg metrykalnych”⁹³. Wiernymi tej *quasi*-parafii personalnej są cudzoziemcy posługujący się językiem angielskim, których określono także ze względu na kryterium terytorialne zamieszkania: „jeśli mają stałe lub tymczasowe zamieszkanie w którejkolwiek parafii Archidiecezji Warszawskiej”⁹⁴. Kryterium personalne uzupełniono więc kryterium terytorialnym, obejmującym jednak cały obszar archidiecezji.

⁸⁸ Por. P. SAVIOLA, *Strutture classiche e rinnovate nella pastorale migratoria: unità nella pluralità*, w: PONTIFICIO CONSIGLIO DELLA PASTORALE PER I MIGRANTI E GLI ITENARANTI, *Strutture di Pastorale migratoria. Commenti all'Istruzione Erga migrantes caritas Christi (IV Parte)*, Città del Vaticano 2008, s. 131.

⁸⁹ Por. ARCYBISKUP METROPOLITA MEDIOLANU, *Decreto di costituzione della parrocchia personale per i migranti*, 30 stycznia 2015, https://www.chiesadimilano.it/cancelleriaarcivescovile/files/2017/04/02_ARCIVESCOVO_15_WEB_7.64629.pdf (dostęp: 15 listopada 2021).

⁹⁰ Por. KURIA MISJI POLSKIEJ ANGLII I WALII, Odpowiedź na ankietę, 3 sierpnia 2020, w: APA. Ankieta – zasadniczo wysyłana do personalnych struktur hierarchicznych w Kościele – została dodatkowo przekazana do wyżej wymienionej misji ze względu na wyjątkową historię jej statusu prawnokanonicznego. Zob. W. NECEL, *Rektor...*, dz. cyt., s. 3-21.

⁹¹ Por. L. KRZYŻAK, *Kanoniczna struktura polskiej parafii personalnej w Budapeszcie w świetle historii jej erygowania i działalności. Canonical structure of Polish Parish in Budapest in the light of History of its Erection and Activity*, w: *Polska-Węgry*, red. J. ZIMNY, Stalowa Wola 2016, s. 38-52.

⁹² ARCYBISKUP METROPOLITA WARSZAWSKI, Dekret erekcyjny. Ośrodek duszpasterski dla cudzoziemców anglojęzycznych, nr 230/A/2008, 6 stycznia 2009 roku, w: Archiwum Archidiecezji Warszawskiej. Nazwa ośrodka duszpasterskiego w dysertacji została przytoczona za tytułem cytowanego dekretu, natomiast w samym jego tekście znajduje się nieco inna formuła: „Ośrodek Duszpasterstwa dla Obcokrajowców, posługujących się językiem angielskim”.

⁹³ Por. tamże.

⁹⁴ Tamże.

1.4. Parafie uniwersyteckie

O parafiach dla studentów wspomina cytowany poprzednim rozdziale kan. 813 Kodeksu prawa kanonicznego, a także mowa jest w późniejszych wskazaniach Stolicy Apostolskiej⁹⁵. 22 maja 1994 roku ukazał się wspólny dokument trzech dykasterii papieskich (Kongregacji Edukacji Katolickiej, Papieskiej Rady ds. Świeckich i Papieskiej Rady ds. Kultury) zatytułowany „Obecność Kościoła na uniwersytecie i w kulturze uniwersyteckiej”, który w części poświęconej wskazaniom i kierunkom duszpasterskim mówi o parafii uniwersyteckiej jako o instytucji w niektórych miejscach wprost koniecznej. Zakłada ona obecność co najmniej jednego księdza przygotowanego do takiego zadania, jest uprzywilejowanym miejscem komunikacji ze zróżnicowanym światem nauki i nawiązania z nim stabilnych relacji. Ma być miejscem spotkania, które pomoże odkryć młodym rzeczywistość Kościoła. Jest wreszcie miejscem sprawowania sakramentów, zwłaszcza Eucharystii, która stanowi serce każdej wspólnoty chrześcijańskiej⁹⁶. Także dyrektorium o posłudze duszpasterskiej biskupów *Apostolorum successores* sugeruje możliwość utworzenia parafii personalnej na kampusie uniwersyteckim lub w jego okolicy, w celu zaradzeniu potrzebom duszpasterskim młodzieży akademickiej⁹⁷.

Jak podaje H. Hallermann, w Niemczech istnieje jedna parafia akademicka pw. św. Alberta w Mainz⁹⁸. Natomiast w Stanach Zjednoczonych Ameryki personalne parafie uniwersyteckie istnieją w co szóstej diecezji, w 1917 roku było ich

⁹⁵ Por. S. DA COSTA GOMEZ, dz. cyt., s. 250.

⁹⁶ Por. CONGREGAZIONE DELL'EDUCAZIONE CATTOLICA, PONTIFICIO CONSIGLIO PER I LAICI, PONTIFICIO CONSIGLIO PER LA CULTURA, Presenza della Chiesa nell'università e nella cultura universitaria, 22 maja 1994, cap. III, nr 5, w: *Enchiridion Vaticanum*, vol. 14: *Documenti ufficiali della Santa Sede 1994-1995*, Bologna 1997, s. 755-756, nr 1393: „La parrocchia universitaria è, in certi luoghi, un'istituzione più che mai necessaria. Essa suppone la presenza attiva d'uno o più preti ben preparati a questo specifico apostolato. La parrocchia è un ambiente privilegiato di comunicazione con il mondo accademico nella sua varietà. Essa permette di stabilire delle relazioni con le personalità della cultura, dell'arte e della scienza ed assicura al contempo una penetrazione della Chiesa in questo ambiente così complesso nella sua multiforme singolarità. Luogo d'incontro, di riflessione cristiana e di formazione, essa dà ai giovani la possibilità di accedere ad una realtà di Chiesa prima sconosciuta o mal conosciuta ed apre la Chiesa alla gioventù studentesca, alle sue problematiche ed al suo dinamismo apostolico. Luogo privilegiato della celebrazione liturgica dei sacramenti, la parrocchia è prima di tutto luogo dell'Eucarestia, cuore di ogni comunità cristiana, culmine e sorgente di ogni apostolato”.

⁹⁷ Por. CONGREGAZIONE PER I VESCOVI, *Direttorio...*, dz. cyt., nr 204, s. 215-216: „Tra i giovani, gli *studenti universitari* occupano un posto privilegiato, e di grande interesse apostolico, per la peculiarità della loro sensibilità e del loro ambiente. Personalmente, o in collaborazione con le altre diocesi interessate, il Vescovo potrà provvedere alla cura pastorale della gioventù universitaria, erigendo eventualmente una *parrocchia personale* entro il «campus» universitario o nelle adiacenze, e promuovendo *residenze e altri centri* che offrano agli studenti un aiuto permanente, spirituale ed intellettuale”.

⁹⁸ Por. H. HALLERMANN, *Die Möglichkeiten...*, s. 88.

wszystkich trzydzieści pięć. Często rozwinęły się z duszpasterstw akademickich i choć zostały utworzone przez biskupa diecezjalnego, bardzo mocno są związane z uniwersytetem. Wiele z nich istnieje już od lat sześćdziesiątych⁹⁹.

W roku 1968 roku W. J. Nessel przeanalizował trzy dekry powołania uniwersyteckich parafii personalnych¹⁰⁰. Parafie te powstały w trzech różnych amerykańskich diecezjach: w Lexington, w Pittsburgu oraz w Madison. Pierwszy dekret pochodzący z 1963 roku wydano na podstawie apostołskiego indultu udzielonego przez Kongregację Soboru, który pozostawał obligatoryjny na mocy kan. 216 § 4 Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 roku. Kolejne dekry pochodzą z 1967 roku, a więc indult nie był już konieczny na mocy motu proprio Pawła VI *Ecclesiae sanctae*. W pierwszym dekrecie postanowiono, że parafia obejmuje tylko studentów uniwersytetu mających zamieszkanie tymczasowe w Lexington z wyłączeniem wykładowców i pracowników administracyjnych¹⁰¹. Drugi dekret, dotyczący parafii w Pittsburgu, dotyczy znacznie szerszego zakresu kategorii wiernych – poza studentami dziennymi także osób zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu na wydziałach lub w administracji oraz studentów zaocznych. Z punktu widzenia kanonicznego bardzo ciekawa jest czwarta grupa przynależących do parafii. Są to osoby w inny sposób identyfikowane z celami parafii, ze względu na jasny i znaczący powód takiej przynależności. Są wyznaczani przez duszpasterza i akceptowani przez parafialny komitet w liczbie nie większej niż dwadzieścia pięć osób naraz¹⁰². Następnie określono także procedurę zapisywania się do parafii, która jest wymagana do członkostwa *de facto*, a przy której do parafii zamieszkania zostaje przekazana informacja o przejściu do parafii personalnej¹⁰³.

⁹⁹ Por. T. C. BRUCE, dz. cyt., s. 153-154. A od 1983 do 2017 roku powstało siedem takich parafii (tamże, s. 40).

¹⁰⁰ Por. W. J. NESSEL, dz. cyt., s. 298-308.

¹⁰¹ Por. tamże, s. 299.

¹⁰² Por. tamże, 302: „1. Eligible for membership in the parish, but not *de facto* members until duly registered as provided below, are: a. Persons duly registered as full-time students in said institutions, their spouses and dependent children. b. Persons who are full-time members of the faculties or administrations, or who are members of the boards, of the institutions served by the Parish and identified in a continuing, active manner with its apostolate, their spouses and dependent children. c. Part-time students working toward degrees and active in the organized apostolate of the Parish, their spouses and dependent children. d. Persons otherwise identified for clear and relevant cause with the purposes of the Parish, and not exceeding in number twenty-five at one time, may be designated by the Pastor and approved by the Parish Committee into membership, together with their spouses and dependent children”.

¹⁰³ Por. tamże, s. 302: „To become *de facto* members eligible for membership in the Parish shall signify their desire to become such members and to assume the duties, obligations and responsibilities, spiritual and temporal, of membership by executing a registration card. Such card shall contain, in addition to a statement by the registrant of his or her intention to comply with the obligations of

Ta praktyka zapisywania się do parafii jest jeszcze bardziej klarowna w trzecim z omawianych dekretów, ustanawiającym parafię uniwersytecką pw. św. Pawła w Madison. W dekrecie wyjaśniono, że jest to parafia personalna, co oznacza, że nie ma granic terytorialnych, jak również, że jest ona otwarta na poszczególne kategorie wiernych (katolicycy studenci wraz z rodzinami, katolicycy małżonkowie i dzieci niekatolickich studentów, katolicycy członkowie administracji oraz wydziałów). Następnie został jednak pokreślony fakt, że przynależność do parafii nie jest automatyczna, ale wymaga zapisania się¹⁰⁴. W dekretach tych można dostrzec różne modele przynależności do parafii personalnej – w pierwszym jest się jej wiernym bez konieczności składania żadnych deklaracji, natomiast w dwóch kolejnych funkcjonuje istotny element przedmiotowej decyzji, jakim jest zapisanie się do parafii, które w przypadku parafii św. Pawła jest warunkiem przynależności¹⁰⁵. Rozwiązaniem oryginalnym, a jednocześnie bardzo podkreślającym wolność wyboru parafii, jest też czwarta grupa wiernych, w parafii w Pittsburgu, która identyfikuje się z celami wspólnoty i dlatego może być do niej przyjęta. Chociaż w dekrecie jest mowa o jasnym i znaczącym powodzie takiej identyfikacji, w tym przypadku element subiektywnego wyboru zdaje się jednak przeważać nad obiektywnymi kryteriami przynależności.

W Polsce istnieją jedynie dwie parafie personalne utworzone dla społeczności uniwersyteckiej. Pierwsza została erygowana w Częstochowie 25 marca 2004 roku przez ówczesnego arcybiskupa częstochowskiego Stanisława Nowaka¹⁰⁶. Dekret erygujący podkreśla, że jest to parafia akademicka, a więc należą do niej zarówno studenci, jak i pracownicy naukowcy częstochowskich szkół wyższych¹⁰⁷. Proboszczem parafii jest każdorazowy duszpasterz akademicki mianowany przez arcybiskupa częstochowskiego, który ma prawa i obowiązki proboszczowskie, łącznie z obowiązkiem prowadzenia kancelarii parafialnej oraz wymaganymi daninami na rzecz Kościoła w Polsce i Kościoła powszechnego¹⁰⁸. Aby udowodnić przynależność do parafii, w dekrecie przewidziano okazywanie legitymacji studenta lub

membership in the Parish, such information as will permit the Parish authorities to ascertain as readily as possible the continuing eligibility of the registrant of such membership”.

¹⁰⁴ Por. tamże, s. 305: „Membership in St. Paul University parish is not automatic. Registration is required”.

¹⁰⁵ Por. tamże, s. 306-307.

¹⁰⁶ Por. ARCYBISKUP METROPOLITA CZĘSTOCHOWSKI, Dekret ustanawiający Personalną Parafię Akademicką pw. św. Ireneusza BM w Częstochowie, 12 marca 2004, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej” 78 (2004), nr 3-4, s. 29-30.

¹⁰⁷ Por. tamże, nr 1. Można postawić pytanie, czy słusznie wykluczono z parafii pracowników administracyjnych uczelni, skoro do wiernych tej parafii zaliczono oprócz studentów także pracowników naukowych.

¹⁰⁸ Por. tamże, nr 2, 4 oraz 6.

pracownika naukowego¹⁰⁹. Nie wprowadzono natomiast praktyki zapisywania się do parafii, co było pierwotnym zamysłem¹¹⁰. Choć nie zostało to doprecyzowane w dekrecie arcybiskupa, jurysdykcja proboszcza parafii akademickiej jest uważana za kumulatywną z innymi proboszczami, a parafia liczy około pięciuset osób¹¹¹.

Drugą parafię akademicką w Polsce utworzono 5 marca 2009 roku w Stalowej Woli, na terenie diecezji sandomierskiej. Jest to parafia mieszana, do której należą nie tylko wierni spełniający warunek zamieszkiwania na wymienionych w dekrecie ulicach, ale także ci, którzy należą do parafii ze względu na związek z uczelnią, bez względu na miejsce zamieszkania¹¹². Wiernymi parafii akademickiej pw. św. Jadwigi Królowej są „przynależący do wspólnoty akademickiej KUL Jana Pawła II w Stalowej Woli: studenci, pracownicy naukowo-dydaktyczni oraz administracyjni KUL Jana Pawła II w Stalowej Woli, którzy zachowują jednocześnie swoją przynależność do terytorialnych parafii zamieszkania”¹¹³. Można dostrzec, że do parafii należą nie tylko studenci, ale także pracownicy uczelni. W dekrecie jednocześnie jasno określono kumulatywny charakter przynależności personalnej do parafii akademickiej, ponieważ wszyscy jej wierni, którzy z tych racji są jej parafianami, pozostają także wiernymi parafii zamieszkania.

Ponadto istnieją w Polsce inne parafie mocno związane ze środowiskiem studentów i pracowników uczelni ze względu na swoje położenie blisko uniwersytetu lub mocny związek z duszpasterstwem akademickim, ale przynależność do nich jest określona jedynie z racji terytorialnych. Przeprowadzona kwerenda internetowa oraz ankieta wśród kanclerzy kurii nie wykazała istnienia innych parafii personalnych dla studentów w Polsce.

1.5. Parafie wojskowe

Jak zostało ukazane w poprzednim rozdziale niniejszej pracy, Kodeks prawa kanonicznego z 1983 roku nie określił specyficznych przepisów dla kapelanów wojskowych, a jedynie odesłał w kan. 569 do specjalnych ustaw¹¹⁴. Dopiero w 1986

¹⁰⁹ Por. tamże, nr 1.

¹¹⁰ Por. KURIA METROPOLITALNA CZĘSTOCHOWSKA, Odpowiedź na ankietę, 21 stycznia 2020, w: APA. W dekrecie było zaplanowane (pkt 7 dekretu) utworzenie statutu tejże parafii, jednak według przywołanego dokumentu do tej pory nie został on wydany.

¹¹¹ Por. tamże.

¹¹² Por. BISKUP SANDOMIERSKI, Dekret nr 186/2009 z 5 marca 2009 roku, w: APA.

¹¹³ Tamże.

¹¹⁴ Por. kan. 569 KPK: „Pozycja kapelanów wojskowych jest regulowana specjalnymi ustawami”.

roku konstytucja apostolska *Spirituali militum curae* ustanowiła kompletne ustawodawstwo dotyczące ordynariatów polowych¹¹⁵. W tym dokumencie w art. VII kapelanów wojskowych przyrównano do proboszczów: „Kapłani, którzy w ordynariacie zostali mianowani kapelanami, posiadają na wyznaczonym im terenie i wobec powierzonych im osób uprawnienia i obowiązki proboszczów, chyba że z samej natury rzeczy albo ze statutów partykularnych wynika co innego; razem (*cumulative*) jednak z miejscowym proboszczem, zgodnie z postanowieniem art. IV”¹¹⁶.

W przytoczonym art. VII konstytucji apostolskiej nie ma wprost mowy o parafiach, ale potwierdzone zostały uprawnienia proboszczowskie kapelanów wojskowych dotyczące wiernych danego ordynariatu polowego im powierzonych na konkretnym terenie. Ta przynależność wiernych jest personalna, ponieważ konkretnych wiernych powierzono kapelanom wojskowym z racji na bycie żołnierzami lub zachodzenie innego związku z wojskiem¹¹⁷. Może też mieć ona uzupełniający wymiar terytorialny: gdy wierni będą powierzeni z racji zamieszkania, służby lub pracy w określonym okręgu lub w konkretnym garnizonie¹¹⁸. Konstytucja apostolska nadaje nawet pewnego rodzaju pierwszeństwo sprawowaniu władzy

¹¹⁵ Por. W. GÓRALSKI, *Struktura prawna duszpasterstwa wojskowego w świetle Konstytucji Apostolskiej papieża Jana Pawła II „Spirituali Militum Curae” z 21 IV 1986 r.*, „Prawo Kanoniczne” 32 (1989), nr 2-4, s. 143-155.

¹¹⁶ SMC, art. VII: „Intra ambitum sibi designatum et erga personas sibi commissas, sacerdotes qui in Ordinariatu cappellani nominantur parochorum iuribus gaudent et officiis tenentur, nisi ex rei natura vel statutis particularibus aliud constet, cumulative vero cum loci parochi, ad normam Art. IV”. Należy zauważyć, że łacińskie słowo *cumulative* w wersji polskiej zostało przytoczone w nawiasie, co może oznaczać, że redaktorzy polskojęzycznego „L’Osservatore Romano” zdawali sobie sprawę z technicznego znaczenia tego pojęcia, trudnego do oddania w języku polskim.

¹¹⁷ Por. SMC, art. X: „Oprócz wiernych, których zgodnie z postanowieniem art. I wymieniają statuty, należą do ordynariatu i podlegają jego jurysdykcji: 1 – Wierni będący żołnierzami oraz ci, którzy pracują dla sił zbrojnych, jeśli ich związek z armią jest uznany przez prawo cywilne. 2 – Członkowie ich rodzin, mianowicie współmałżonkowie i dzieci – także jeśli są samodzielni – zamieszkujący w tym samym domu, a także krewni i służba, zamieszkujący pod tym samym dachem. 3 – Ci, którzy uczęszczają do szkół wojskowych, przebywają w wojskowych szpitalach, domach starców lub innych podobnych miejscach, również personel tych instytucji. 4 – Wszyscy wierni obojga płci, niezależnie od tego, czy należą, czy nie należą do zgromadzenia zakonnego, którzy na polecenie lub za zgodą ordynariusza wojskowego pełnią jakieś stałe funkcje”. Należy pamiętać, że uwagi na to, co zostało zapisane na początku przytoczonego artykułu konstytucji apostolskiej, lista wiernych przynależących do danego ordynariatu, a więc także podlegających opiece duszpasterskiej kapelana wojskowego, może być szersza czy też sformułowana w sposób bardziej szczegółowy. Takie przepisy zawiera statut każdego z ordynariatów polowych.

¹¹⁸ Jurysdykcja kapelana może jednak nie mieć wprost związku z terytorium, np. gdy kapelanowi jest powierzona konkretna jednostka wojskowa działająca na terenie wielu garnizonów albo ćwicząca poza swoim zwyczajnym terytorium, np. na poligonie.

przez ordynariusza polowego i opiece duszpasterskiej kapelanów na terenach wojskowych¹¹⁹. Proboszczowskie uprawnienia kapelanów są jednak nieograniczone terytorialnie w tym sensie, że kapelan wysłany ze swoimi żołnierzami na misję daleko poza granice państwa, nadal może sprawować pełną opiekę duszpasterską nad nimi. Takie rozumienie uprawnień można wyprowadzić nie tylko z istotnego celu misji kapelanów wojskowych, ale także z analogicznego zastosowania art. IV SMC, odnoszącego się do personalnej jurysdykcji ordynariusza polowego, która obejmuje osoby należące do ordynariatu „nawet wówczas, kiedy te znajdują się czasowo poza granicami swojego kraju”¹²⁰.

Jednocześnie opieka duszpasterska kapelana wojskowego jest sprawowana kumulatywnie z proboszczem parafii terytorialnej¹²¹. Tak jak wierni ordynariatu polowego nie przestają być wiernymi Kościoła partykularnego, do którego przynależą z racji zamieszkania czy obrządku, podobnie żołnierze i pozostałe osoby znajdujące się pod opieką duszpasterską danego kapelana wojskowego nie przestają być parafianami konkretnej parafii terytorialnej, do której należą z racji zamieszkania lub obrządku¹²². Takie sprawowanie pieczy duszpasterskiej powinno odbywać się w duchu komunii i współpracy z miejscowym proboszczem¹²³. Jurysdykcja kumulatywna stanowi jednak także pewne ograniczenie władzy proboszczowskiej kapelanów wojskowych, którzy są prawdziwymi pasterzami wiernych posiadających już innego pasterza z racji jurysdykcji terytorialnej.

W Hiszpanii wszyscy kapelani są z definicji proboszczami personalnymi w jednostkach wojskowych sobie powierzonych, co zostało potwierdzone zarówno

¹¹⁹ Por. SMC, art. V: „Obszary i miejsca przeznaczone dla żołnierzy podlegają najpierw i przede wszystkim jurysdykcji ordynariusza wojskowego, na drugim zaś miejscu jurysdykcji biskupa diecezjalnego, co oznacza, że kiedy nie ma ordynariusza wojskowego lub kapelanów wojskowych, wówczas zarówno biskup diecezjalny, jak i proboszcz działają na mocy własnych uprawnień”.

¹²⁰ SMC, art. IV: „Ordinarii militaris iurisdictio est: 1° personalis, ita ut exerceatur erga personas ad Ordinariatum pertinentes, etiam si quandoque versentur extra fines nationis [...]”. Warto zwrócić uwagę, że analogia między naturą jurysdykcji ordynariusza polowego oraz opieki duszpasterskiej kapelana wojskowego została zasugerowana przez przytoczone powyżej art. V i VII SMC.

¹²¹ Opisowe wyjaśnienie jurysdykcji kumulatywnej zawiera art. IV konstytucji apostolskiej, które dla precyzji językowej warto przytoczyć w oryginale łacińskim, por. SMC, art. IV: „Ordinarii militaris iurisdictio est [...] 3° propria sed cumulativa cum iurisdictione Episcopi diocesani, nam personae ad Ordinariatum pertinentes esse pergunt fideles etiam illus Ecclesiae particularis cuius populi portione ratione domicilii vel ritus efformant”.

¹²² Ta analogia opiera się na relacji art. VII SMC do art. IV w wymiarze rozumienia jurysdykcji kumulatywnej kapelanów wojskowych.

¹²³ Por. SMC art. II § 4: „Między ordynariatem wojskowym a innymi Kościołami partykularnymi winna istnieć ścisła więź jedności (*vinculum communionis*) i złączenie sił w tym, co dotyczy działalności duszpasterskiej” (korekta tłum. – J. D.).

umową międzynarodową z 1980 roku¹²⁴, jak i później statutem nadanym przez Stolicę Apostolską¹²⁵. Partykularne przepisy ordynariatu hiszpańskiego kilkakrotnie wymieniają jednostki lub parafie wojskowe¹²⁶, co w świetle przytaczanych statutów oraz wyjaśnień otrzymanych z tamtejszej kurii¹²⁷ należałoby rozumieć w ten sposób, że powierzona kapelanowi jednostka czy instytucja wojskowa stanowi jednocześnie jego parafię personalną. W Niemczech nie ma parafii wojskowych w ścisłym sensie, istnieją jednak określone personalnie okręgi duszpasterskie, w których kapelani mają uprawnienia równe proboszczom¹²⁸. Podobna struktura duszpasterska występuje w Australii, gdzie ze względu na zmienną naturę tego obszaru duszpasterskiego oraz braki wyświęconych kapelanów biskup połowy nie zdecydował się na erygowanie stabilnych parafii¹²⁹.

W ordynariacie polowym w USA kapelani z zasady traktowani są jako proboszczowie, ale wspólnoty wiernych mają charakter *quasi*-parafii, z wyjątkiem jednej formalnie erygowanej parafii wojskowej w elitarnej szkole wojskowej w West Point¹³⁰. W Brazylii przy największych kaplicach wojskowych utworzono parafie

¹²⁴ Accordo tra la Santa Sede e lo Stato Spagnolo circa l'assistenza religiosa alle Forze Armate ed il servizio militare degli ecclesiastici e religiosi, AAS 72 (1980), s. 47; por. E. BAURA, *Legislazione sugli Ordinariati Castrensi*, Milano 1992, s. 357: „Art. II, B2: „Cappellani militari come parroci personali”.

¹²⁵ Por. *Estatutos del Ordinariato Militar o Arzobispado Castrense de España*, art. 21, w: E. BAURA, *Legislazione...*, dz. cyt., s. 352: „La condición eclesiástica del Cappellan es la de párroco personal de las Unidades, Centros o ámbitos mas amplios de las Fuerzas Armadas que el Arzobispo proponga”. Zob. także ARZOBISPADO CASTRENSE DE ESPAÑA, Odpowiedź na ankietę, 9 stycznia 2020, nr 4, w: APA.

¹²⁶ Por. *Normativa del Arzobispado Castrense de España*, 8 grudnia 2017, art 4 § 1; art. 6 § 2; art. 9 § 1, s. 3-6, w: APA. W cytowanych przepisach hiszpańskich jest mowa o „unidad o Parroquia castrense”.

¹²⁷ Por. ARZOBISPADO CASTRENSE DE ESPAÑA, dz. cyt., nr 4: „Todos los capellanes militares son párrocos personales de sus unidades”.

¹²⁸ Por. KATHOLISCHE MILITÄRSEELSORGE, Odpowiedź na ankietę, 10 stycznia 2020, w: APA, nr 4: „There are no canonically established parishes in our Military Ordinariate, but there are personally defined pastoral districts. Military chaplains enjoy pastoral rights and powers when exercising pastoral care”.

¹²⁹ Por. CATHOLIC DIOCESE OF THE AUSTRALIAN MILITARY SERVICES, Odpowiedź na ankietę, 4 lutego 2020, w: APA, nr 4: „Because of the fluid nature of the areas of pastoral activity I have not deemed it prudent to formally erect any parishes at this time, although that is always open to the possibility. The critical element is the lack of ordained chaplains and I am reluctant to erect a parish knowing that it may be vacant for considerable periods of time”.

¹³⁰ Por. ARCHIDIOCESE OF THE MILITARY SERVICES, USA, Odpowiedź na ankietę, 16 stycznia 2020, w: APA, nr 4: „Our active-duty chaplains are equivalent in law to a parochus. The AMS has only one canonical parish (Holy Trinity at the US Military Academy at West Point). The communities at all other places are simply Catholic communities. Some have names, e.g., St. Michael the Archangel. While not erected juridically as such, these Catholic communities function like quasi-parishes”.

personalne, które sprawiają niemałe trudności w zakresie relacji z proboszczami i biskupami terytorialnymi¹³¹.

W Statucie Ordynariatu Polowego w Polsce, którego zreformowana wersja została zatwierdzona 8 maja 2021 roku przez papieża Franciszka¹³², nie ma mowy wprost o parafiach wojskowych, są jednak wymienieni proboszczowie jako osobna kategoria, co sugeruje istnienie parafii. Artykuł statutu ich dotyczący brzmi następująco: „Kapelani wojskowi – proboszczowie posiadają prawa i obowiązki na równi z innymi proboszczami, chyba że co innego wynika z natury rzeczy albo z przepisów prawa kościelnego”¹³³. Wcześniejszy art. 11 zawiera wzmiankę o tym, że kapelani wojskowi sprawują w miarę możliwości liturgię „we własnych kościołach lub kaplicach”¹³⁴.

W praktyce zgodnie z przedwojenną tradycją oraz instrukcją biskupa polowego z 1993 roku ordynariat polowy w Polsce ma rozbudowaną sieć parafii wojskowych (w chwili powstawania tej dysertacji jest ich sześćdziesiąt dziewięć)¹³⁵, tworzonych przy świątyniach garnizonowych tak jak przed wojną. Część z wojskowych kaplic lub kościołów znajduje się na terenie jednostek wojskowych, natomiast znaczna część jest otwarta na zewnątrz, dostępna także dla wiernych spoza

¹³¹ Por. ORDINARIATO CASTRENSE DE BRASIL, Odpowiedź na ankietę, prot. 751/20 GAM, 29 stycznia 2020, w: APA, nr 4: „La mayoría de nuestras Capellas Militares son abiertas al público civil y las más grandes fueran erigidas por un Arzobispo anterior como Parroquias. Con eso, hay muchos fieles que no se encuentran bajo la jurisdicción del Arzobispo Militar, pero pretenden recibir los Sacramentos de la Iniciación, dispensas matrimoniales, etc., fuera de sus Parroquias y diócesis territoriales y según los criterios propios del Ordinariato Militar. Tal praxis genera confusión y lamentos por parte de parrocos y de los mismos Obispos territoriales”.

¹³² Por. CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, Decretum De Statutorum Approbatione, N. 1090/2020, 8 maja 2021, „Biuletyn Urzędowy Ordynariatu Polowego” 1 (2021), nr 1, s. 7: „Haec Congregatio pro Episcopis, a qua potior pars Ordinariatuum Castrensiū dependet, postquam exemplar Statutorum Ordinariatūs Castrensis Poloniae attente perpendit, collatis cum ipso Ordinario militari consiliis ad necessarias opportunasque mutationes inducendas, Summo Pontifici in Audientia die 8 mensis Maii anno 2021 subiciendum curavit. Summus vero Pontifex FRANCISCUS, Divina Providentia PP., de iis omnibus certior factus, id munus huic Congregationi commisit, ut, ad normam can. 30 C.I.C., hoc ipso Decreto Ordinariatūs militaris seu Castrensis Poloniae Statuta publice ederet”.

¹³³ Statut Ordynariatu Polowego w Polsce, art. 13, „Biuletyn Urzędowy Ordynariatu Polowego” 1 (2021), nr 1, s. 13.

¹³⁴ Tamże. Więcej na temat ram kanonicznych i prawnych funkcjonowania duszpasterstwa wojskowego w Polsce zob. J. DOHNALIK, *Działalność duszpasterska Ordynariatu Polowego. Aspekty prawno-kanoniczne*, w: *Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, red. J. Krzywda, P. Kroczyk, Kraków 2014, s. 119-141.

¹³⁵ Por. *Informator Ordynariatu Polowego 2021*, red. Z. KĘPA, D. BEREZOWSKA, Warszawa 2021, s. 27-46.

ordynariatu. Proboszcz parafii wojskowej jest co do zasady kapelanem zawodowym¹³⁶. Do parafii wojskowej przynależą zarówno żołnierze służący w jednostce wojskowej leżącej na terenie danego garnizonu, jak i ci, którzy zamieszkują na tym samym terenie. Do parafii należą także przebywające tam rodziny wojskowe oraz pracownicy resortu obrony narodowej (tradycyjnie zwani pracownikami wojska) wraz z rodzinami¹³⁷. Parafie te erygowano kanonicznie, a jednocześnie są one uznane przez Ministerstwo Obrony Narodowej oraz instytucje wojskowe, które mu podlegają. Występują również trzy parafie Straży Granicznej, do których należą „funkcjonariusze i pracownicy Straży Granicznej, ich współmałżonkowie, dzieci, także pełnoletnie, o ile mieszkają w domu rodziców oraz inne osoby zamieszkujące razem z nimi”¹³⁸ – wszyscy, którzy zamieszkują dane terytorium lub pracują w określonych jednostkach czy instytucjach podległych w tym wypadku Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Administracji¹³⁹. Istnieją także trzy parafie Ordynariatu Polowego, które znajdują się poza strukturami państwowymi, zostały jednak utworzone przez biskupa polowego dla dobra wiernych ordynariatu tam, gdzie z różnych powodów ani wojsko, ani służby mundurowe nie chciały utrzymywać kościoła ani kaplicy¹⁴⁰.

¹³⁶ Por. *Statut Ordynariatu...*, dz. cyt., art. 16, s. 14: „Kapelani pełniący zawodową służbę wojskową należą do korpusu oficerskiego”.

¹³⁷ Por. *Statut Ordynariatu...*, dz. cyt., art. 3, s. 10: „Do Ordynariatu Polowego należą katolicy Kościoła łacińskiego i katolickich Kościołów wschodnich: a) żołnierze zawodowi, wojskowi emeryci i renciści, ich współmałżonkowie, dzieci, także pełnoletnie, o ile mieszkają w domu rodziców oraz inne osoby zamieszkujące razem z nimi; b) żołnierze w czynnej służbie wojskowej (niezawodowi) w czasie pełnienia tej służby; c) żołnierze służby terytorialnej w czasie trwania służby; d) pracownicy Resortu Obrony Narodowej, funkcjonariusze oraz inni pracownicy zatrudnieni w instytucjach wojskowych, ich współmałżonkowie, dzieci, także pełnoletnie, o ile mieszkają w domu rodziców, oraz inne osoby zamieszkujące razem z nimi [...]”. Zwraca uwagę znaczenie zamieszkania, które wyznacza przynależność do ordynariatu polowego, a więc także do parafii wojskowej. Sami żołnierze i pracownicy resortu obrony narodowej przynależą również do parafii wojskowej obejmującej terytorium garnizonu, na którego terenie służą lub pracują, choćby zamieszkiwali w innym garnizonie. Takie dookreślenie występuje wprost w nowszych dekretach tworzących parafie wojskowe. Por. BISKUP POŁOWY W POLSCE, Dekret ustanowienia Rzymskokatolickiej Parafii Wojskowej pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Lęborku, 1 października 2012, § 2, w: AKBOP.

¹³⁸ *Statut Ordynariatu...*, dz. cyt., art. 3, lit. i, s. 10. Parafie te istnieją w Koszalinie, w Nowym Sączu oraz w Kętrzynie por. *Informator Ordynariatu...*, dz. cyt., s. 165.

¹³⁹ Mowa w tym wypadku o jednostkach lub instytucjach Straży Granicznej. Jurysdykcyjnie przynależą do ordynariatu polowego także funkcjonariusze i pracownicy Służby Ochrony Państwa oraz osoby bliskie zamieszkujące razem z nimi, dla nich został stworzony ośrodek duszpasterski, który ma rangę *quasi*-parafii, por. *Statut Ordynariatu...*, dz. cyt., art. 3, lit. j, s. 10.

¹⁴⁰ Parafie takie istnieją w Sopocie, w Kaliszu oraz w Białej Podlaskiej, por. *Informator Ordynariatu...*, dz. cyt., s. 47.

Aby biskup polowy mógł erygować parafię wojskową, a także by ją znieść lub dokonać innych poważnych zmian, potrzebne jest wysłuchanie rady kapłańskiej, zgodnie z kan. 515 § 2 KPK. W dekrecie utworzenia parafii wojskowej powinny być do niej przyporządkowane wszystkie lub poszczególne kategorie wiernych ordynariatu, zgodnie z art. 3 Statutu Ordynariatu Polowego w Polsce, których przynależność do danej parafii personalnej powinna zostać dookreślona z racji zarówno zamieszkania, jak i służby lub pracy. Ponadto w dekrecie erygującym parafię należy wskazać świątynię parafialną, patrona parafii, adres urzędu parafialnego oraz inne istotne sprawy, jak przy erygowaniu parafii terytorialnej¹⁴¹. W załączeniu do niniejszego studium przytoczono przykładowy dekret utworzenia personalnej parafii wojskowej.

1.6. Parafie dla byłych anglikanów

W 1980 roku Kongregacja Nauki Wiary podjęła decyzję zwaną *Pastoral Provision*, która pozwoliła na przechodzenie pod pewnymi warunkami duchownych i świeckich anglikańskiej wspólnoty kościelnej do Kościoła katolickiego, z zachowaniem niektórych elementów ich własnego dziedzictwa¹⁴². W liście kard. Sepera, ówczesnego prefekta Kongregacji Nauki Wiary, do abp. Quinna, przewodniczącego Konferencji Episkopatu USA, została m.in. przedstawiona wizja włączenia powracających grup anglikanów w struktury diecezjalnych Kościołów lokalnych, z zachowaniem niektórych elementów liturgii anglikańskiej¹⁴³. Zgodnie z tymi wskazaniem, zwłaszcza po promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego, dającego szerokie możliwości do tworzenia parafii personalnych, niektóre wspólnoty episkopalne w USA przeszły do Kościoła katolickiego i katolicki biskupi utworzyli

¹⁴¹ Por. P. MAJER, *Kanoniczne zasady ustanawiania parafii*, „Annales Canonici” 1 (2005), s. 175-214.

¹⁴² Por. THE SACRED CONGREGATION OF THE DOCTRINE OF THE FAITH, Declaration, 31 marca 1981: „The Holy See’s response to the initiative of these Episcopalians includes the possibility of a pastoral provision which will provide, for those who desire it, a common identity reflecting certain elements of their own heritage”, w: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19810401_chiesa-episcopaliana_en.html (dostęp: 30 kwietnia 2021).

¹⁴³ Por. THE SACRED CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, 22 lipca 1980, Document *Outlining the Pastoral Provision*, Prot. N. 66/77, II.2: „The group may retain certain elements of the Anglican liturgy; these are to be determined by a Commission of the Congregation set up for this purpose. Use of these elements will be reserved to the former members of the Anglican Communion. Should a former Anglican priest celebrate public liturgy outside this group, he will be required to adopt the common Roman Rite”, w: *Into Full Communion. Pastoral Provision for former clergy of the Episcopal Church*, s. 8.

dla nich parafie. Strukturę parafialną dla wiernych wywodzących się ze wspólnoty anglikańskiej (*Anglican Use Parishes*) ustanowiono głównie na południu USA, zwłaszcza w Teksasie¹⁴⁴. W 2003 roku takich parafii w USA było siedem¹⁴⁵, obecnie pozostały jeszcze dwie¹⁴⁶.

Kolejnym przełomowym dokumentem dotyczącym wiernych anglikańskich, chcących przejść do Kościoła katolickiego, była promulgowana 4 listopada 2009 roku konstytucja apostolska *Anglicanorum coetibus* papieża Benedykta XVI, która dała możliwość utworzenia ordynariatów dla wiernych pochodzących z anglikanizmu. Dokument reguluje status ordynariatów personalnych jako upodobnionych od strony prawnej do diecezji¹⁴⁷, a jednocześnie daje możliwość utworzenia wewnętrznej struktury duszpasterskiej, opartej o parafie personalne¹⁴⁸. W art. VIII tej konstytucji znajdują się przepisy, zgodnie z którymi ordynariusz ma prawo, pod pewnymi warunkami, utworzyć parafię personalną: „§ 1. Ordynariusz, zgodnie z normą prawa, po wysłuchaniu opinii miejscowego biskupa diecezjalnego, może za zgodą Stolicy Apostolskiej erygować parafie personalne dla wiernych należących do ordynariatu. § 2. Proboszczowie ordynariatu cieszą się wszystkimi prawami i mają wszystkie obowiązki przewidziane w Kodeksie prawa kanonicznego, które – w przypadkach ustalonych przez Normy Uzupełniające – spełniane są przy wzajemnej pomocy duszpasterskiej z proboszczami diecezji, na której terytorium znajduje się parafia personalna Ordynariatu”¹⁴⁹.

Paragraf pierwszy przytaczanego dokumentu nakłada na ordynariusza dla byłych anglikanów dwa obowiązki przy tworzeniu parafii personalnej, które stanowią

¹⁴⁴ Por. T. C. BRUCE, dz. cyt., s. 152-153.

¹⁴⁵ Por. G. GHIRLANDA, *La Costituzione Apostolica „Anglicanorum Coetibus”*, „Periodica” 99 (2010) s. 381.

¹⁴⁶ Po utworzeniu personalnego Ordynariatu Katedry św. Piotra na terytorium USA niektóre z parafii anglikańskich zostały do niego przyłączone. Z kwerendy internetowej wynika, że jeszcze co najmniej dwie parafie personalne w USA (Our Lady of the Atonement w San Antonio i Congregation of St Athanasius w Bostonie) są regulowane na podstawie *Pastoral Provision*, a nie podlegają ordynariatowi. Por. <http://www.pastoralprovision.org/parishes.htm> (dostęp: 13 maja 2021); T. C. BRUCE, dz. cyt., s. 78.

¹⁴⁷ Por. AC I § 3.

¹⁴⁸ T. Schüller wskazuje na dużą otwartość papieża Benedykta XVI w sprawie tworzenia struktur personalnych, a zwłaszcza personalnych parafii, zarówno dla wiernych przywiązanych do nadzwyczajnej formy rytu rzymskiego, jak i dla tych, którzy pochodzą z anglikanizmu, zob. T. SCHÜLLER, dz. cyt., s. 538-544.

¹⁴⁹ AC VIII: „§ 1. Ordinarius, ad normam iuris, Episcopo loci audito, Apostolica Sede comprobante, paroecias personales erigere potest, ad fidelium ipsius Ordinariatus pastorem curam gerendam. § 2. Ordinarius parochi omnibus iuribus fruuntur atque singulis et universis obligationibus tenentur a CIC praevisis, quae, in casibus a Normis Complementaribus statutis, mutuo auxilio parochiali cum parochis dioecesis exercentur, in cuius territorio Ordinariatus paroecia personalis invenitur”.

dodatkowe ograniczenia w porównaniu z uprawnieniami biskupa diecezjalnego przy erygowaniu parafii regulowanych jedynie przez Kodeks prawa kanonicznego¹⁵⁰. Po pierwsze, ordynariusz musi wysłuchać opinii biskupa diecezji, na terenie której parafia będzie mieć swoją siedzibę. Po drugie, potrzebuje zgody Stolicy Apostolskiej. Zgodnie z praktyką przyjętą w ordynariacie dla byłych anglikanów na obszarze Anglii i Walii taka zgoda jest domniemana, kiedy nie ma szczególnych trudności, a ordynariusz zapytał miejscowego biskupa¹⁵¹. Gdy w amerykańskim Ordynariacie Personalnym Katedry św. Piotra podjęto decyzję o przekształceniu parafii, Stolica Apostolska była pytana o zgodę, miało to jednak związek nie tylko ze zniesieniem jednej kanonicznej osoby prawnej i powołaniem innej, lecz także z kwestią alienacji¹⁵².

Wiernymi parafii dla byłych anglikanów są zasadniczo wierni wywodzący się z tradycji anglikańskiej, którzy pragną wrócić do pełni komunii katolickiej¹⁵³. Wierni wstępujący do ordynariatu personalnego ze wspólnoty anglikańskiej powinni wyrazić swoją wolę na piśmie¹⁵⁴, a następnie – po wyznaniu wiary¹⁵⁵ i przyjęciu

¹⁵⁰ Por. kan. 515 § 2.

¹⁵¹ Por. THE PERSONAL ORDINARIATE OF OUR LADY OF WALSINGHAM, Odpowiedź na ankietę, 9 grudnia 2019, w: APA, nr 2: „It didn't take very long to erect it. The Holy See's consent does not need to be sought – we have a letter from the CDF (who oversee our operations) saying that the consent may be presumed, in cases which don't present particular difficulties and where our Ordinary has heard the opinion of the diocesan bishop”.

¹⁵² Por. K. VANN, *Development of the Chair of the Saint Peter Ordinariate: a Bishop's perspective*, w: *Canon Law Society of America. Proceedings of the Seventy-Sixth Annual Convention. St Louis Missouri, October 13-16, 2014*, s. 323: „The process necessarily involved the alienation of property, and the suppression of one canonical entity and erection of another. Because of the size and nature of St. Mary the Virgin, this is a transaction that will have to go to the Holy See”.

¹⁵³ Por. M. CHALMERS, *Building from the ground up: Creating the Personal Ordinariate of the Chair of the Saint Peter Ordinariate*, w: *Canon Law Society of America. Proceedings of the Seventy-Sixth Annual Convention. St Louis Missouri, October 13-16, 2014*, Washington 2015, s. 164-167. Autorka ukazuje bogactwo i różnorodność wspólnot anglikańskich w USA, podkreślając, że niełatwo jest określić, kogo należy uważać za anglikanina w rozumieniu konstytucji apostolskiej *Anglicanorum coetibus*. Jeszcze większe komplikacje występują w przypadku prawosławnych emigrantów, którzy uczęszczali do kościołów episkopalnych, a także anglikanów, którzy przechodzili do Kościołów prawosławnych m.in. pod wpływem małżeństwa ze stroną prawosławną. Według autorki Kongregacja Nauki Wiary ustaliła w takich sprawach proste kryterium: „if the person was ever Anglican they are eligible for the Ordinariate” (s. 167).

¹⁵⁴ Por. AC art. IX: „[...] quaeque Ordinariatui Personali adscribi volunt, scripto quidem hanc huiusmodi voluntatem patefaciant”. Oczywiście inna jest sytuacja dzieci, które od początku przynależą do ordynariatu przez przyjęcie sakramentów inicjacji chrześcijańskiej we wspólnocie swoich rodziców. Por. AC I § 4.

¹⁵⁵ Dekrety erekcyjne poszczególnych ordynariatów przewidują odpowiednią formację katechetyczną opartą na Katechizmie Kościoła Katolickiego, którą każdy z wiernych pochodzących z anglikanizmu powinien przejść przed przystąpieniem do wyznania wiary. Choć można przypuszczać,

sakramentów wtajemniczenia¹⁵⁶, z wyjątkiem tych, które przyjęli ważnie poza ordynariatem, zgodnie z kan. 845 § 1 KPK – mają być zapisani w specjalnym rejestrze¹⁵⁷. Przynależność do ordynariatu jest możliwa także dla katolików, którzy po chrzcie porzucili praktykowanie wiary, a potem dzięki duszpasterstwu ordynariatu powrócili do wyznawania wiary¹⁵⁸. Wierny, który został ochrzczony poza Kościołem katolickim we wspólnocie kościelnej nieprzynależącej do komunii anglikańskiej, może stać się członkiem ordynariatu, jeśli wskutek działalności ordynariatu wyrazi wolę przystąpienia do pełnej komunii z Kościołem katolickim¹⁵⁹. Ponadto nawet osoba, która nie była ważnie ochrzczona, ale doszła do wiary poprzez działalność ordynariatu, może też przyjąć sakramenty inicjacji w ordynariacie personalnym i stać się jego członkiem¹⁶⁰.

Można wyraźnie dostrzec, jak ważna jest decyzja wiernego, jego wola, od której rozpoczyna się proces włączenia do ordynariatu personalnego, a w konsekwencji

że taka katecheza powinna odbywać się w parafiach, jednak przytaczane poniżej dekryty erekcyjne milczą na ich temat. Por. CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF FAITH, Decree of Erection of the Personal Ordinariate of Our Lady of Walshingham, 15 stycznia 2011, AAS 103 (2011), s. 129-133, nr 3; CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF FAITH, Decree of Erection of the Personal Ordinariate of Our Lady of the Southern Cross, 15 czerwca 2012, AAS 104 (2012), s. 599-603, nr 3; CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF FAITH, Decree of Erection of the Personal Ordinariate of the Chair of Saint Peter, 1 stycznia 2012, AAS 105 (2013) s. 853-855, nr 3.

¹⁵⁶ Jeśli uprzednio ich nie przyjęli, co nie dotyczy np. wymienionych wcześniej prawosławnych, którzy potem praktykowali wiarę w Kościołach episkopalnych. Por. kan. 845 KPK.

¹⁵⁷ Por. NC 5 § 1: „The lay faithful originally of the Anglican tradition who wish to belong to the Ordinariate, after having made their Profession of Faith and received the Sacraments of Initiation, with due regard for Canon 845, are to be entered in the apposite register of the Ordinariate”. W dalszej części paragrafu jest mowa o tych, którzy przyjęli sakramenty wtajemniczenia poza ordynariatem. Nie mogą stać się wiernymi ordynariatu, chyba że są członkami rodziny, która do niego należy. W sprawie niełatwej interpretacji tego przepisu zob. P. ZAJĄC, *Status prawny ordynariatów personalnych dla anglikanów powracających do pełnej wspólnoty z Kościołem Katolickim*, Lublin 2017, s. 112-114.

¹⁵⁸ Por. NC 5 § 2: „A person who has been baptized in the Catholic Church but who has not completed the Sacraments of Initiation, and subsequently returns to the faith and practice of the Church as a result of the evangelizing mission of the Ordinariate, may be admitted to membership in the Ordinariate and receive the Sacrament of Confirmation or the Sacrament of the Eucharist or both”. W oficjalnym wydaniu Norm Uzupełniających znajduje się przypis do tego fragmentu: „this paragraph was added to the text of the Complementary Norms according to a decision of the Ordinary Session held on 29 May 2013, approved by Pope Francis on 31 May 2013”.

¹⁵⁹ Por. NC 5 § 3: „A person, who has been validly baptized in another Ecclesial Community outside of the Catholic Church, and subsequently *desires* to enter into full communion with the Catholic Church through the evangelizing mission of the Ordinariate, may be admitted to membership in the Ordinariate upon reception into full communion and conferral of the Sacraments of Confirmation and Eucharist”. Por. także E. CAPARROS, dz. cyt., s. 2908-2910.

¹⁶⁰ Por. tamże: „Also, this applies to the case of those not being validly baptized that have come to the faith through the evangelizing mission of the Ordinariate and therefore receive in it all of the sacraments of initiation”.

także do konkretnej wspólnoty parafialnej. W tekście angielskim Norm Uzupełniających użyto czasownika wyrażającego pragnienie (*desires*), choć bardziej prawne sformułowanie dotyczące wyrażenia woli (*esprime la volontà*) ma tekst włoski tego dokumentu¹⁶¹. Istotne jest również zapisanie wiernego ordynariatu personalnego w odpowiednim rejestrze czy spisie członków. W USA podjęto decyzję o tym, żeby tworzyć nie spisy parafian, ale centralną rejestrację wiernych w kurii ordynariatu personalnego¹⁶². Przy stosunkowo niewielkiej liczbie wiernych w pozostałych ordynariatach personalnych mogło być zastosowane to samo rozwiązanie. Istnieje jednak kwestia włączenia konkretnego wiernego do danej parafii lub *quasi*-parafii, a określenie tej przynależności nie będzie zawsze proste na rozległych terenach USA, Kanady i Australii¹⁶³. Dlatego ze względu na potrzebę określenia przynależności do parafii personalnej wskazane byłoby prowadzenie takiego spisu w każdej parafii. Tym bardziej że włączenie w konkretną parafię lub *quasi*-parafię personalną jest kluczowe dla ważności małżeństwa, a także umożliwia czerpanie z duchowego i liturgicznego dziedzictwa wspólnoty anglikańskiej, zwłaszcza dzięki stosowaniu księgi liturgicznej *Divine Worship*¹⁶⁴, którą można używać w publicznym sprawowaniu kultu jedynie we wspólnotach podległych ordynariatom personalnym¹⁶⁵.

Normy Uzupełniające w najnowszej wersji, zreformowanej przez Kongregację Nauki Wiary w 2019 roku, zawierają obowiązek powołania w parafii personalnej rady duszpasterskiej oraz rady ds. ekonomicznych¹⁶⁶. Należy zauważyć, że w sprawie rady duszpasterskiej prawodawca nakłada w ordynariatach personalnych

¹⁶¹ Por. tamże.

¹⁶² Por. M. CHALMERS, dz. cyt., s. 165: „Who keeps the records of membership? The Ordinate parish or the Ordinate chancery?» Anglicanorum coetibus is not clear on this point. Ultimately, we created an Ordinate database to track our members [...]”.

¹⁶³ Por. M. CHALMERS, dz. cyt., s. 166-168.

¹⁶⁴ Por. NC, art. 15 § 1: „*Divine Worship*, the liturgical form approved by the Holy See for use in the Ordinate, gives expression to and preserves for Catholic worship the worthy Anglican liturgical patrimony, understood as that which has nourished the Catholic faith throughout the history of the Anglican tradition and prompted aspirations towards ecclesial unity”.

¹⁶⁵ Por. *Divine Worship. The missal. In accordance with Roman Rite*, London, 2015, s. 1: „The celebration of Holy Mass for use in the Personal Ordinariates established under the Apostolic Constitution *Anglicanorum Coetibus*”. W art. 15 Norm Uzupełniających jest mowa, że publiczne liturgiczne celebracje na podstawie tej księgi są ograniczone do ordynariatów personalnych („is restricted to the Personal Ordinariates”). Następnie ustawodawca przewiduje możliwość sprawowania na podstawie *Divine Worship* Mszy świętej bez ludu lub za zgodą rektora kościoła przez księdza inkardynowanego do ordynariatu personalnego nawet wtedy, gdy znajduje się poza parafiami tegoż ordynariatu („outside the parishes of the Ordinate”). W ten sposób Normy Uzupełniające pośrednio potwierdzają, że zwyczajnym środowiskiem do sprawowania kultu według tej księgi liturgicznej są parafie personalne ordynariatu. Por. NC art. 15 § 2.

¹⁶⁶ Por. NC, art. 14, § 1: „[...] a pastoral council and a finance council must be established in the Parish”.

obowiązek ich utworzenia, podczas gdy według Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku utworzenie parafialnych rad duszpasterskich zależy od decyzji biskupa diecezjalnego¹⁶⁷. Jak podaje Paweł Zając, w Personalnym Ordynariacie Najświętszej Maryi Panny wydano dekret przypominający proboszczom obowiązek powołania duszpasterskiej rady parafialnej, określono w nim także, „jakie są główne zadania i kto może do niej przynależeć. Zgodnie z nim na proboszczu spoczywa obowiązek ustalenia, w jaki sposób powinni zostać wybrani jej członkowie, zaznaczając tylko, że część jej członków powinna wchodzić do rady z racji pełnionej funkcji w parafii. [...] Celem rady jest badanie i proponowanie konkretnych rozwiązań duszpasterskich”¹⁶⁸. Zarówno rada ds. ekonomicznych, jak i rada duszpasterska powinny mieć odpowiednie statuty, przygotowane przez proboszcza i zatwierdzone przez ordynariusza¹⁶⁹.

Ponadto Normy Uzupełniające przewidują możliwość mianowania wikariusza¹⁷⁰. Jeśli jednak wikariusza nie przydzielono do parafii, w przypadku śmierci proboszcza lub poważnej przeszkody w jego działaniu, proboszcz parafii terytorialnej, na terenie której znajduje się kościół ordynariatu personalnego, może wypełniać wobec wiernych ordynariatu zadania proboszcza w sposób uzupełniający¹⁷¹. W ten sposób zostało uszczegółowione przytoczone powyżej postanowienie konstytucji apostolskiej *Anglicanorum coetibus* o współpracy duszpasterskiej między diecezjalnym proboszczem terytorialnym a personalnym proboszczem ordynariatu.

Wymaganie zgody biskupa diecezjalnego na utworzenie parafii, a także możliwość realizowania przez proboszcza terytorialnego zadań duszpasterskich względem wiernych parafii personalnej (choć w sytuacji poważnej potrzeby i na sposób uzupełniający), może sugerować kumulatywny charakter jurysdykcji ordynariusza dla byłych anglikanów¹⁷², a w konsekwencji także duszpasterskiej opieki proboszczów ordynariatu, sprawowanej we wzajemnej pomocy z miejscowymi

¹⁶⁷ Por. kan. 536 § 1 KPK: „Jeśli zdaniem biskupa diecezjalnego, po zasięgnięciu opinii rady kapłańskiej, byłoby to pożyteczne, należy w każdej parafii ustanowić radę duszpasterską. Ma jej przewodniczyć proboszcz, a członkami powinni być wierni wraz z tymi, którzy z urzędu uczestniczą w trosce duszpasterskiej o parafię i pomagają w ożywianiu działalności pasterskiej”.

¹⁶⁸ P. ZAJĄC, *Status prawny...*, dz. cyt., s. 209.

¹⁶⁹ Por. tamże, s. 208-209.

¹⁷⁰ Por. NC, art. 14, § 1: „The pastor may be assisted in the pastoral care of the parish vicar, appointed by the Ordinary”.

¹⁷¹ Por. NC, art. 14, § 2: „If there is no vicar, in the event of absence, incapacity, or death of a pastor, the pastor of the territorial parish in which the church of the personal parish is located can exercise his faculties so as to supply what is needed”. W tym wypadku bardziej precyzyjna wydaje się wersja włoska tego paragrafu: „può esercitare, se necessario, le sue facultà di parroco in modo suppletivo”.

¹⁷² Por. P. MAJER, *Nowa hierarchiczna struktura w Kościele łacińskim. Konstytucja apostolska „Anglicanorum coetibus” z 4 XI 2009 roku*, w: *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. WROCEŃSKI,

proboszczami terytorialnymi. Jednak w świetle tekstów źródłowych¹⁷³, argumentów przytaczanych przez poważnych autorów¹⁷⁴ oraz praktycznego zastosowania norm prawnych¹⁷⁵ jurysdykcja ordynariusza dla byłych anglikanów jest ekskluzywna. Wymienione powyżej rozwiązania prawne mają z jednej strony wskazywać na istotne znaczenie komunii między biskupami diecezjalnymi a ordynariuszem personalnym, a z drugiej na wagę zapewnienia opieki duszpasterskiej wiernym w parafiach personalnych w przypadku wakatu lub przeszkody ze strony proboszcza personalnego¹⁷⁶.

Zgodnie z odpowiedzią na wysłaną wcześniej ankietę, w Ordynariacie Personalnym Our Lady of Walsingham znajduje się tylko jedna parafia personalna¹⁷⁷, w Torbay, związana z posiadaniem przez ordynariat w tym miejscu świątyni pod wezwaniem św. Cuthbertha z Maine. Według dekretu udostępnionego przez kanclerza ordynariatu angielskiego, parafię utworzono z dniem 28 maja 2018 roku, ponieważ wspólnota wiernych wzrosła w liczbie i w wierze, a jest wskazane, żeby taka wspólnota miała bardziej stabilną strukturę w celu zapewnienia jej żywotności i stałego rozwoju. Przynależność do parafii zakłada wpisanie wiernego do specjalnego rejestru parafialnego. Parafia ma posiadać własnego pasterza ustanowionego przez

H. PIETRZAK, Warszawa 2010, s. 362; J. I. ARRIETA, *Gli ordinariati personali*, „Ius Ecclesiae” 22 (2010), s. 166-167.

¹⁷³ Użyte w art. VIII *Anglicanorum coetibus* sformułowanie *mutuo auxilio pastoralis* nie oznacza jurysdykcji kumulatywnej. We wcześniejszym fragmencie konstytucji apostolskiej zapisano: „Potestas una cum Ordinario loci *coniunctim* exercetur, in casibus a Normis Complementaribus praevisis” (AC, art. V). Jednak słowo *coniunctim* nie jest równoznaczne z *cumulative*. Wspólne sprawowanie władzy jest ponadto ograniczone do konkretnych sytuacji współdziałania na polu duszpasterskim lub charytatywnym, jak przypominają Normy Uzupełniające. W nich został użyty przysłówek *jointly*, a po włosku sformułowanie *nel modo congiunto* (por. NC 5 § 4), kolejny raz bez technicznego słowa *cumulativo*.

¹⁷⁴ Por. G. GHIRLANDA, *La Costituzione Apostolica...*, dz. cyt., s. 412-413; P. ZAJĄC, *Status prawny...*, dz. cyt., s. 73-75; J. DOHNALIK, *Ordynariat połowy a ordynariat personalny dla byłych anglikanów – podobieństwa i różnice*, „Prawo Kanoniczne” 63 (2020), nr 1, s. 49-51.

¹⁷⁵ Por. M. CHALMERS, dz. cyt., s. 165: „Who is responsible for registering and maintaining sacramental records? Since a decision had to be made, it was made in favor of exercising exclusive jurisdiction”. Wcześniej autorka zwraca uwagę na inne praktyczne rozwiązanie, które wskazuje na jurysdykcję ekskluzywną; zgodnie z dekretem erekcyjnym ordynariatu personalnego Katedry św. Piotra wierny, który chce opuścić ordynariat personalny, informuje o tym ordynariusza i staje się automatycznie wiernym diecezji, na której terenie mieszka. Jeśli wierny staje się (*becomes*) wiernym diecezji, to oznacza, że nie był nim wcześniej – a to wskazuje na jurysdykcję ekskluzywną. Por. CONGREGATION OF THE DOCTRINE OF FAITH, *Decree of Erection of the Personal Ordinariate of the Chair...*, nr 10: „If a member of the faithful wishes to leave the Ordinariate, he must make such a decision known to his own Ordinary. He automatically becomes a member of the Diocese where he resides”. Identyczne przepisy można odnaleźć w dekretach erekcyjnych pozostałych dwóch ordynariatów personalnych.

¹⁷⁶ Por. P. ZAJĄC, *Status prawny...*, dz. cyt., s. 202-203.

¹⁷⁷ Por. THE PERSONAL ORDINARIATE OF OUR LADY OF WALSINGHAM, *Odpowiedź...*, dz. cyt., nr 1.

ordynariusza. Należy w niej prowadzić księgi chrztów, bierzmowania, przyjęcia do wspólnoty Kościoła, małżeństw i zmarłych. Do sześciu miesięcy od erygowania parafii mają być ustanowione parafialna rada duszpasterska oraz parafialna rada ds. ekonomicznych¹⁷⁸. Odpowiedź na ankietę z Ordynariatu Personalnego Matki Bożej Krzyża Południa nie zawierała żadnych danych odnośnie do liczby parafii personalnych¹⁷⁹, natomiast „Annuario Pontificio” z 2021 roku wymienia w australijskim ordynariacie personalnym czternaście parafii¹⁸⁰. Również ordynariat personalny w USA nie przekazał danych odnośnie do parafii personalnych¹⁸¹, a „Annuario” podaje jedynie zbiorczo liczbę trzydziestu ośmiu ośrodków duszpasterskich¹⁸². Niektóre z nich są *de iure* parafiami personalnymi, jak np. parafie św. Tymoteusza i Naszej Pani z Walsingham w Houston¹⁸³, natomiast większość z tych ośrodków to *quasi*-parafie¹⁸⁴.

W Normach Uzupełniających jest zapisana możliwość utworzenia przez ordynariusza *quasi*-parafii tam, gdzie jeszcze nie ma parafii personalnej (po wysłuchaniu biskupa diecezjalnego)¹⁸⁵. Najlepszym komentarzem do tego przepisu jest przytaczany już wcześniej dokument *Architects of Communion*, przygotowany w ordynariacie personalnym w USA, zatwierdzony dekretem ordynariusza, niedawno ogłoszony w odnowionej wersji. Zgodnie z tym „przewodnikiem rozwoju parafii”¹⁸⁶, jak brzmi podtytuł dokumentu, istnieją trzy rodzaje struktur lokalnych: tworząca się wspólnota, *quasi*-parafia i właściwa parafia personalna¹⁸⁷. Głównymi kryteriami, które pozwalają na przybranie przez wspólnotę coraz poważniejszych

¹⁷⁸ Por. THE ORDINARY OF THE PERSONAL ORDINARIATE OF OUR LADY OF WALSINGHAM, Decree of erection of the canonical parish of Our Lady of Walsingham with St Cuthbert Mayne, 28 maja 2019, w: APA.

¹⁷⁹ Por. THE PERSONAL ORDINARIATE OF OUR LADY OF THE SOUTHERN CROSS, Odpowiedź na ankietę, 6 grudnia 2019, w: APA.

¹⁸⁰ Por. AP, s. 1000.

¹⁸¹ Por. THE PERSONAL ORDINARIATE OF CHAIR OF ST PETER, Odpowiedź na ankietę, 13 grudnia 2019, w: APA.

¹⁸² Por. K. VANN, dz. cyt., s. 1000.

¹⁸³ Por. K. VANN, dz. cyt., s. 323: „Once the Ordinariate was established in Houston in 2012, the communities of St. Timothy and Our Lady of Walsingham in Houston were officially established as Ordinariate Parishes”.

¹⁸⁴ Por. M. CHALMERS, dz. cyt., s. 172. Według autorki powodem takiego wyboru było to, że średnia parafia kościoła episkopalnego w USA jest znacznie mniejsza niż parafia katolicka i liczy niecałe sto osób, a do Kościoła katolickiego przechodzą też znacznie mniejsze grupy wiernych.

¹⁸⁵ Por. NC, art. 14 § 3: „For the pastoral care of the faithful who live within the boundaries of a Diocese in which no personal parish has been erected, the Ordinary, having heard the opinion of the local Diocesan Bishop, can make provisions for quasi-parishes (cf. CIC, can. 516 § 1)”.

¹⁸⁶ THE PERSONAL ORDINARIATE OF THE CHAIR OF SAINT PETER, *Architects...*, dz. cyt., s. 1, https://d2y1pz2y630308.cloudfront.net/3059/documents/2021/5/2021_Architects%20of%20Communion.pdf (dostęp: 15 września 2021).

¹⁸⁷ Por. tamże, s. 5-7.

form instytucjonalnych, jest jej stabilność oraz witalność. Dokument precyzuje też bardziej konkretne wskaźniki stabilności, takie jak: liczba wiernych (*quasi*-parafię można utworzyć przy około trzydziestu rodzinach i przynajmniej pięćdziesięciu parafianach, a właściwą parafię personalną przy sześćdziesięciu rodzinach i co najmniej stu parafianach), obecność duszpasterza (konieczna już przy *quasi*-parafii), wystarczające finansowanie oraz przestrzeganie prawa partykularnego¹⁸⁸. Są też podane wskaźniki witalności parafii, m.in.: zachowywanie pokoju we wspólnocie, dbanie o dobre relacje z diecezją terytorialną, powołanie rady duszpasterskiej i rady ds. ekonomicznych (już na poziomie *quasi*-parafii), zapewnienie katechezy i religijnej edukacji, obecność stowarzyszeń i wspólnot parafialnych¹⁸⁹. Pierwsza część dokumentu została przetłumaczona i zamieszczona w załączniku do niniejszej monografii, ponieważ jego wartość merytoryczna znacznie wykracza poza partykularny wymiar Ordynariatu Personalnego Katedry św. Piotra w USA¹⁹⁰.

1.7. Inne parafie personalne

Wśród innych przyczyn skłaniających do utworzenia parafii personalnej wymienianych przez kan. 518 KPK są również takie, które mają mniejsze zastosowanie, warto jednak przyrzeć się niektórym przykładom, aby dostrzec perspektywy, jakie przed tą strukturą otwiera przytoczony przepis Kodeksu prawa kanonicznego.

W dwóch diecezjach Stanów Zjednoczonych Ameryki istnieją parafie dla osób głuchych i niedosłyszących¹⁹¹. W Polsce utworzono jedną taką parafię. Jest to parafia personalna pw. Matki Bożej Częstochowskiej dla osób głuchych i słabosłyszących w diecezji kieleckiej, erygowana 28 czerwca 2013 roku. Siedziba parafii została ustanowiona w kościele parafialnym w Mójczy-Zagórze, a do parafii włączono „osoby głuche i słabosłyszące mieszkające na terenie diecezji kieleckiej”¹⁹².

W USA istnieją parafie personalne z misją społeczną (*personal parish with a social mission*), do których przynależą bezdomni, robotnicy czy też inne osoby potrzebujące pomocy lub dyskryminowane, np. na tle rasowym¹⁹³. Opieka

¹⁸⁸ Por. tamże, s. 5-6.

¹⁸⁹ Por. tamże, s. 6-7.

¹⁹⁰ Zob. Załącznik nr 5 do niniejszej dysertacji.

¹⁹¹ Por. T. C. BRUCE, dz. cyt., s. 41.

¹⁹² BISKUP KIELECKI, Dekret, 28 czerwca 2013, Nr PM.XX – 01/13, w: APA. Dekret został przesłany w ramach prowadzonej ankiety.

¹⁹³ Por. T. C. BRUCE, dz. cyt., s. 148. Autorka nie podaje precyzyjnego kryterium przynależności wiernych z tych grup do wymienionych parafii.

duszpasterska łączy się w nich bezpośrednio ze świadczeniem pomocy charytatywnej¹⁹⁴. Parafie takie, w których priorytetem jest troska o ubogich i walka o sprawiedliwość społeczną, były zakładane od lat sześćdziesiątych z inspiracji nauki społecznej Kościoła¹⁹⁵.

Wśród innych parafii personalnych w USA T. C. Bruce wymienia parafię dla katolików charyzmatycznych, dla tych, którzy są związani z charyzmatem poszczególnych wspólnot religijnych oraz dla turystów. Jedna z parafii ma dekret ekumeniczny, w sposób unikalny posługując katolikom i wiernym wyznania episkopalnego¹⁹⁶.

Jak widać z tej bogatej gamy przykładów, racje duszpasterskie powstawania parafii personalnych są liczne, a możliwości odnośnie do ich tworzenia naprawdę szerokie, choć wydaje się, że zbyt rzadko wykorzystywane.

2. Praktyka łączenia parafii terytorialnych i personalnych

W niniejszej części zostanie zaprezentowana praktyczna możliwość połączenia parafii terytorialnej z personalną w tzw. parafie „mieszane”. Do niedawna mogły być łączone z parafią terytorialną także parafie dla wiernych przywiązanych do nadzwyczajnej formy rytu rzymskiego. Podobne rozwiązanie może być do dzisiaj użyte, kiedy z parafią terytorialną łączy się *missio cum cura animarum* (porównywalną z *quasi*-parafią), co bywa stosowane także do pełnoprawnych parafii personalnych dla migrantów. Przytoczony zostanie także przykład „mieszanej” parafii akademickiej.

Wyjątkowy status mają „podwójne” parafie, które powstają na podstawie umowy między diecezją terytorialną a hierarchiczną strukturą personalną. W Polsce najpopularniejszą strukturą łączącą parafię personalną z parafią terytorialną są tzw. parafie wojskowo-cywilne, powstałe na podstawie umów między ordynariatem polowym a poszczególnymi diecezjami w naszym kraju.

¹⁹⁴ Por. tamże. Autorka przytacza wypowiedź jednego z proboszczów: „Well, it means taking care of the poor, and the homeless. We care for one another. There’s more of a sense of family here than at a lot of parishes, even though we don’t live in the same area, like other parishes would be. But there’s just a sense of care for each other”.

¹⁹⁵ Aby zapoznać się z szerszym opisem działalności parafii z misją społeczną zob. tamże, s. 149-152.

¹⁹⁶ Por. tamże, s. 154.

2.1. Parafia terytorialna połączona z (*quasi*-)parafią personalną w ramach diecezji

Problematyka połączenia parafii terytorialnej z personalną była przedmiotem studiów Canon Law Society of America, w ramach *CLSA Advisory Opinions*. Wypowiedziało się na ten temat w 1994 roku trzech kanonistów: T. J. Green¹⁹⁷, J. H. Provost¹⁹⁸ oraz R. A. Wiatrowski¹⁹⁹. Wszyscy oni byli przychylni temu rozwiązaniu od strony praktycznej, jednocześnie nie oceniali go jako niezgodnego z prawem²⁰⁰.

Łączenie struktury parafii terytorialnej z upodobnioną do *quasi*-parafii strukturą duszpasterską dla migrantów przewiduje instrukcja *Erga migrantes caritas Christi*. Wskazano w niej wyraźnie, że parafia terytorialna może zostać połączona z *missio cum cura animarum* dla migrantów, także wtedy, jeśli misja obejmuje obszar kilku parafii terytorialnych²⁰¹.

Choć w przytaczanej instrukcji nie ma mowy o połączeniu pełnoprawnych parafii personalnych dla migrantów z parafiami terytorialnymi, to jednak takie struktury parafialne *de facto* występują. Przykładem może być parafia del Carmine w Mediolanie dla osób anglojęzycznych. Najpierw przy jednym kościele del Carmine funkcjonowały dwie parafie, terytorialna dla Włochów i personalna dla obcokrajowców języka angielskiego, każda z własnym proboszczem. Od 2008 roku obie parafie powierzono jednemu proboszczowi²⁰².

Według D. Pietrasa pod rządami motu proprio *Summorum pontificum* było możliwe utworzenie parafii personalnej dla wiernych przywiązanych do nadzwyczajnej formy rytu rzymskiego. Parafia ta mogłaby być złączona z parafią terytorialną. W praktyce dana świątynia była kościołem parafialnym zarówno dla wspólnoty określonej przez zamieszkanie na konkretnym obszarze, jak i dla tych wiernych, którzy przynależą do parafii z racji związku z przedsoborową formą

¹⁹⁷ Por. T. J. GREEN, *Establishment of a Parish that is both territorial and personal. Opinion*, w: *CLSA Advisory Opinions 1994-2000*, ed. A. J. ESPELAGE, Washington 2002, s. 126-131.

¹⁹⁸ Por. J. H. PROVOST, *Establishment of a Parish that is both territorial and personal. Another Opinion*, w: *CLSA Advisory...*, dz. cyt., s. 131-132.

¹⁹⁹ Por. R. E. WIATROWSKI, *Canon 515, Establishment of a Parish that is both territorial and personal, Another opinion*, w: *CLSA Advisory...*, dz. cyt., s. 132-133.

²⁰⁰ Tamże, s. 133: „[...] since there is no indication, that such an arrangement is in any way contrary to the law, it is my opinion that parish could be simultaneously established territorial and personal”.

²⁰¹ Por. EMCC, art. 7 § 5: „Jeśli składają ku temu okoliczności, *missio cum cura animarum* utworzona na terytorium jednej lub więcej parafii, może zostać złączona z parafią terytorialną, zwłaszcza, gdy jest ona powierzona członkom tego samego instytutu życia konsekrowanego lub stowarzyszenia życia apostołskiego, którzy pełnią opiekę duchową nad migrantami”.

²⁰² Por. P. SAVIOLA, dz. cyt., s. 131. Autor sam nazywa tę złączoną strukturę parafią lokalną z misją etniczno-językową, jednak z opisu sytuacji, jaki podaje, wynika, że raczej połączono tu dwie parafie, bez ograniczania jednej do *missio cum cura animarum*.

liturgii rzymskiej, nawet jeśli zamieszkują znacznie szersze terytorium (np. duże miasto)²⁰³. Obecnie, po *motu proprio* papieża Franciszka *Traditionis custodes* wyraża się, że takie parafie nie mogą być już tworzone, w świetle zakazu tworzenia nowych parafii personalnych i sprawowania liturgii rzymskiej w formie sprzed 1970 roku w kościele parafialnym²⁰⁴.

W Polsce charakter parafii „mieszanej” ma wspomniana powyżej parafia akademicka w Stalowej Woli, erygowana w 2009 roku, do której część wiernych przynależy z racji zamieszkania, inni zaś z racji personalnych związków z uczelnią. Parafię erygowano na podstawie kan. 515 § 2 KPK, nie została natomiast podana podstawa prawna odnośnie do takiej podwójnej przynależności²⁰⁵.

2.2. Parafie wojskowo-cywilne

Zgodnie z normą zawartą w konstytucji apostoelskiej *Spirituali militum curae* jurysdykcja ordynariusza polowego jest personalna²⁰⁶ i dlatego może on erygować jedynie parafie personalne. Jednak z tej samej konstytucji wynika, że „między ordynariuszem wojskowym a innymi Kościołami lokalnymi winna istnieć ścisła więź jedności i współpraca w tym, co dotyczy działalności duszpasterskiej”²⁰⁷. Praktyka łączenia w jednej parafii przynależności terytorialnej i personalnej jest zakorzeniona w niektórych ordynariatach polowych. Kanoniczną strukturą, jaka niejednokrotnie pomaga w Polsce we współpracy między diecezjami terytorialnymi a ordynariatem polowym, jest parafia wojskowo-cywilna. Natomiast w ordynariacie polowym Boliwii już w statucie znajduje się wzmianka o parafii mieszanej. W tym przypadku zostało uregulowane, że główny kościół ordynariatu polowego Boliwii ma podwójną funkcję – jest kościołem parafialnym dla wojskowych i funkcjonariuszy policji oraz dla wiernych archidiecezji terytorialnej. Parafia podlega biskupowi polowemu²⁰⁸. Do parafii należą osoby mieszkające na

²⁰³ Por. D. PIETRAS, dz. cyt., s. 399.

²⁰⁴ Por. FRANCESCO, *Motu proprio Traditionis...*, dz. cyt., s. 2, art. 2.

²⁰⁵ Por. BISKUP SANDOMIERSKI, Dekret nr 186/2009, 5 marca 2009, w: APA. Tekst dekretu został dodany jako załącznik do przeprowadzonej ankiety.

²⁰⁶ SMC, art. IV, nr 1.

²⁰⁷ SMC, art. II, § 4: „Inter Ordinariatum militare et alias Ecclesias particulares arctum vinculum communionis atque virum coniunctio in actione pastoralis vigeant oportet”.

²⁰⁸ Por. *Estatutos del Ordinariato Militar u Obispado Castrense de Bolivia*, art. 9, w: E. BAURA, *Legislazione...*, dz. cyt., s. 119: „El Obispo Castrense tiene en la Parroquia de «Nuestra Señora de los Remedios» su Iglesia Principal, con doble función: 1. Para la atención religiosa y sacramental

ich obszarze, z racji terytorialnych, oraz wojskowi, z racji personalnych. Wpisanie tych rozwiązań do statutu nadanego przez Stolicę Apostolską może oznaczać, że ustawodawca powszechny zaakceptował – przynajmniej w wyjątkowych przypadkach – takie parafie „hybrydowe”²⁰⁹.

Najbardziej rozbudowana praktyka tworzenia „podwójnych” parafii na podstawie umów z diecezjami terytorialnymi zaistniała w polskim ordynariacie polowym. Są to tzw. parafie wojskowo-cywilne. Nazewnictwo to nie ma charakteru prawnego, ale jest zaczerpnięte z języka używanego w wojsku. Chodzi tu o wspólnotę, która jest parafią personalną dla żołnierzy i ich rodzin oraz parafią terytorialną dla niewojskowych (zwanym w wojsku potocznie „cywilami”) zamieszkujących ten obszar. Zastosowane rozwiązanie sięga korzeniami czasów panowania systemu komunistycznego, kiedy to z powodu braku biskupa polowego i ordynariatu nie było możliwe tworzenie parafii wojskowych. W latach 1947-1991 kapelani wojskowi pełnili posługę w ramach Generalnego Dziekanatu Wojska Polskiego, jurysdykcję do sprawowania sakramentów świętych otrzymywali jednak od biskupów diecezjalnych²¹⁰. Niektórzy biskupi diecezjalni zaczęli erygować parafie przy kościołach garnizonowych i powierzać je kapelom wojskowym jako proboszczom (przykładem może być parafia w Warszawie-Boernerowie²¹¹ czy w Poznaniu²¹²).

Kiedy w 1991 roku odtworzono ordynariat polowy w Polsce, sytuacja kanoniczna kapelanów wojskowych uległa zmianie. Biskup polowy mógł erygować parafie personalne i mianować w nich proboszczami kapelanów wojskowych i – jak zostało ukazane wyżej – z tego uprawnienia kolejni biskupi polowi korzystali. Przed powołaniem parafii wojskowych w miejscach, gdzie istniały kościoły garnizonowe, przy których utworzono wcześniej parafie terytorialne, należało ustalić status tych ostatnich. Sprawę rozstrzygnięto w *Instrukcji Biskupa Polowego o strukturze duszpasterskiej Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego* z dnia 7 grudnia 1992 roku, której art. 44 § 1 brzmi: „Ordynariat Polowy podtrzymuje zobowiązania Dziekanatu Generalnego w kwestii prowadzenia przez kapelanów wojskowych parafii cywilnych przy kościołach wojskowych”²¹³. W konsekwencji

de los miembros de las Fuerzas Armadas y la Policía Nacional. 2. Para la atención de los feligreses de la Arquidiócesis”.

²⁰⁹ Por. E. BAURA, *Legislazione...*, dz. cyt., s. 73, nota 3, oraz s. 119, nota 7.

²¹⁰ Por. M. WESOŁOWSKI, *Generalny Dziekanat WP 1945-1989*, Warszawa 2006, s. 12-14; P. ŁUCZAK, *Ks. płk Waclaw Pyszkowski – Generalny Dziekan Wojska Polskiego 1947-1950*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 41 (2008), nr 1, s. 120.

²¹¹ Por. AKBOP, teczka *Warszawa-Bemowo*.

²¹² Por. tamże, teczka *Poznań*.

²¹³ BISKUP POLOWY W POLSCE, *Instrukcja Biskupa Polowego o strukturze duszpasterskiej Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego*, 7 grudnia 1992, w: *Schematyzm Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego*, Warszawa 2000, s. 561, art. 44 § 1.

powstały parafie „wojskowo-cywilne”, zdefiniowane w przytoczonej instrukcji jako „parafie cywilne istniejące jednocześnie z parafiami wojskowymi przy tym samym kościele”²¹⁴. Z biegiem lat zawierane były umowy między kolejnymi biskupami polowymi a poszczególnymi biskupami diecezjalnymi dotyczące utworzenia przy kościołach wojskowych parafii terytorialnych lub wynajęcia diecezjalnego kościoła parafialnego przez wojsko i utworzenia tam personalnej parafii wojskowej złączonej z parafią terytorialną.

Od strony prawnokanonicznej chodzi o połączenie dwóch parafii – personalnej, dla wiernych mundurowych z szerszego obszaru (najczęściej garnizonu), oraz terytorialnej – dla wszystkich wiernych zamieszkujących wyznaczone przez biskupa diecezjalnego terytorium. Obie wspólnoty są połączone osobą proboszcza, którym jest zawsze kapelan wojskowy. Jest on mianowany przez dwóch biskupów: najpierw przez biskupa polowego jako proboszcz parafii wojskowej (personalnej), a następnie przez biskupa diecezjalnego jako proboszcz parafii terytorialnej. Parafia wojskowa i parafia terytorialna są połączone także świątynią parafialną, w której gromadzą się obie wspólnoty.

Podstawą utworzenia i działalności parafii wojskowo-cywilnej jest umowa między biskupem polowym a biskupem diecezjalnym. Ustala ona tryb mianowania proboszcza, sposób funkcjonowania kościoła parafialnego, a także pełną nazwę parafii na potrzeby działalności kościelnej i kontaktów z instytucjami państwowymi. Umowa reguluje zazwyczaj także kwestie liczby i utrzymania wikariuszy (zazwyczaj mianowanych przez biskupa diecezji terytorialnej), podziału finansów kościelnych, a także zasady dotyczące prowadzenia ksiąg parafialnych, które na ogół są podwójne: jedne dla wiernych parafii terytorialnej, drugie dla wiernych ordynariatu polowego²¹⁵. W załączniku do niniejszej pracy został zamieszczony wzór umowy między biskupem diecezjalnym a ordynariuszem polowym w sprawie powołania i funkcjonowania parafii wojskowo-cywilnej²¹⁶.

W Polsce aktualnie funkcjonuje kilkanaście parafii o podwójnym statusie, określanych mianem parafii wojskowo-cywilnych. Znajdują się na terenie dwunastu polskich archidiecezji i diecezji, a utworzono je w następujących lokalizacjach: Gdańsk-Wrzeszcz i Sopot, Wrocław, Poznań, Lublin, Chełm, Braniewo, Warszawa-Bemowo, Legionowo, Mińsk Mazowiecki, Czarne, Koszalin, Giżycko, Ostrów

²¹⁴ Tamże, art. 43.

²¹⁵ Por. Umowa w sprawie utworzenia i funkcjonowania rzymskokatolickiej parafii wojskowo-cywilnej przy kaplicy wojskowej pod wezwaniem św. Marcina w Koszalinie, 20 czerwca 2005, w: AKBOP, teczka *Koszalin*; Umowa w sprawie utworzenia i funkcjonowania rzymskokatolickiej parafii wojskowo-cywilnej pw. Ducha Świętego w Giżycku, 24 lipca 2012, w: AKBOP, teczka *Giżycko*.

²¹⁶ Por. Załącznik nr 4 do niniejszej dysertacji.

Mazowiecka, Kielce i Rzeszów²¹⁷. Ostatnią umowę w sprawie utworzenia takiej parafii podpisano w 2015 roku²¹⁸.

2.3. Amerykańskie parafie z wyboru (*parish of choice*)

W Kościele katolickim w USA oprócz niewątpliwego rozprzestrzeniania się parafii personalnych²¹⁹ istnieje rozpowszechniona praktyka zapisywania się do parafii poza swoim miejscem zamieszkania. Są to tzw. *parish of choice*. Korzenie takiego rozwiązania znajdują się prawdopodobnie w rozpowszechnieniu parafii narodowych, do których się zapisywano²²⁰. W obronie tej praktyki jeden z amerykańskich kanonistów wysunął argument o podstawowym prawie wiernych do stowarzyszenia się, które nie ogranicza się jedynie do stowarzyszeń wiernych²²¹. Inny autor znajduje argument za dopuszczeniem i legalnością tej praktyki w kan. 518 KPK, gdzie mowa jest o powodach, które mogą skłaniać do powołania parafii personalnej²²². Taką racją do erygowania parafii byłoby po prostu stworzenie wiernym możliwości zapisania się do niej, a parafia terytorialna stałaby się *de facto* przynajmniej częściowo parafią personalną dla wiernych, którzy złożyli odpowiednią deklarację. Najczęściej jednak system ten funkcjonuje obok kanonicznego systemu terytorialnego przy porządkowaniu do parafii²²³; wierny pozostaje włączony *de iure* jedynie do parafii terytorialnej, natomiast *de facto* uczestniczy w życiu parafii, do której się zapisał²²⁴.

²¹⁷ Por. *Informator Ordynariatu Polowego 2021*, red. Z. KĘPA, D. BEREZOWSKA, Warszawa 2021, s. 28-45.

²¹⁸ Por. Umowa w sprawie utworzenia i funkcjonowania rzymskokatolickiej parafii wojskowo-cywilnej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Czarnem, 14 lipca 2015, w: AKBOP,teczka *Czarne*.

²¹⁹ Zob. T. C. BRUCE, dz. cyt., s. 39-44.

²²⁰ Por. *The Parish of Choice*, <https://www.americamagazine.org/issue/351/article/parish-choice> (dostęp: 27 stycznia 2020).

²²¹ Tamże. Cytowany autor to J. Corriden, którego myśl jest w ten sposób streszczona w tym artykule: „The Christian faithful are at liberty to found and to govern associations for charitable and religious purposes or for the promotion of the Christian vocation in the world. While this may seem to refer to voluntary associations other than parishes, James Corriden, a canonist at Washington Theological Union, maintains that it includes by extension the right to join and maintain local churches”.

²²² Por. R. A. HILL, *Canon 518. Parish membership on other than territorial basis*, w: *CLSA Advisory Opinions 1984-1993*, ed. P. J. COGHAN, Washington 1994, s. 127.

²²³ Por. *Parish registration*, <https://canonlawmadeeasy.com/2008/04/11/parish-registration/> (dostęp: 15 listopada 2021): „one might say that U.S. Parish registration system has been superimposed on top of the canonical structure”.

²²⁴ Por. tamże: „In general, pastors are well aware of this. In many cases they may permit people who live outside the parish's boundaries to register, but they know that territory determines one's parish in the canonical sense”.

Niektóre amerykańskie diecezje próbują uregulować to zjawisko prawnie, o czym szeroko pisze J. J. Conn²²⁵. Omawia on kilka diecezjalnych dokumentów, przede wszystkim dekret z Honolulu, w którym przewiduje się przynależność danej rodziny do parafii, jeśli rodzina ta: wyrazi taką wolę ze względu na zapisanie dziecka do szkoły parafialnej, przejawia przywiązanie do stylu duszpasterskiego danej wspólnoty parafialnej lub słabo angażuje się w życie poprzedniej parafii. W takich przypadkach wolno zapisać się do nowej parafii, z tym, że nowy proboszcz powinien poinformować proboszcza parafii terytorialnej o dokonanych wyborze. Zezwolenie na udzielanie sakramentów przez proboszcza parafii z wyboru jest domniemane, natomiast biskup Honolulu udziela każdemu prezbiterowi jurysdykcji do asystowania przy zawieraniu małżeństw takich parafian. Autor nie uważa, że w ten sposób biskup Honolulu tworzy parafie personalne, raczej legalizuje długoletni zwyczaj²²⁶.

Pozostałe dokumenty są analizowane przez J. J. Conna bez podania, z jakich diecezji amerykańskich pochodzą, ponieważ autor wszedł w ich posiadanie w sposób poufny. W pierwszym przytoczonym przez autora akcie prawnym znalazła się regulacja, zgodnie z którą wierny zapisujący się do danej parafii uzyskuje konkretne prawa i obowiązki, gdyż staje się wiernym tej parafii z wyboru. W związku z tym ewentualne zezwolenie do zawierania małżeństwa poza parafią czy też informacja o sprawowanym poza nią pogrzebie²²⁷ mają być udzielane przez proboszcza parafii z wyboru²²⁸. W kolejnej diecezji, aby przejść do innej parafii, wymagana jest na to przejście zgoda obu proboszczów²²⁹.

J. J. Conn uważa, że uregulowanie tej sytuacji duszpasterskiej jest potrzebne, jednak zwraca uwagę, że dokumenty diecezjalne powinny mieć jasną naturę prawną, oraz – harmonizując wartości, których sprawa dotyczy – określać w sposób jasny rolę wszystkich stron w procesie wyboru parafii oraz doceniać rolę proboszcza terytorialnego²³⁰.

Wydaje się, że omawiana amerykańska praktyka, wraz z rozpowszechnieniem parafii personalnych, stanowi odpowiedź na realne potrzeby wiernych. Tam, gdzie jest ona związana – jak w Honolulu – z ogólnym udzieleniem uprawnień lub z formalnym utworzeniem parafii personalnej, wszystko wskazuje na to, że zgoda na zapisywanie się do innej parafii niż parafia zamieszkania stanowi rozwiązanie *praeter legem*. Wydaje się jednak, że gdyby rozumieć zapisanie się do parafii z wyboru

²²⁵ Por. J. J. CONN, *Parish-of-choice. Canonical, Theological and Pastoral Considerations*, „Periodica” 92 (2003), s. 271-277.

²²⁶ Por. tamże, s. 271-272.

²²⁷ Por. kan. 1115 i 1177 § 2 KPK.

²²⁸ Por. J. J. CONN, dz. cyt., s. 274.

²²⁹ Tamże, s. 275-276.

²³⁰ Tamże, s. 303-304.

jako równoznaczne z wypisaniem się *de iure* z parafii terytorialnej, tak że proboszcz terytorialny traciłby uprawnienia i obowiązki względem wypisującego się wiernego, wtedy taka praktyka byłaby *contra legem*. W każdym wypadku duszpasterska praktyka *parish of choice* może stanowić inspirację dla poszukiwania kolejnych rozwiązań prawnych zarówno na poziomie powszechnym, jak i partykularnym.

3. Perspektywy na przyszłość oraz propozycje *de lege ferenda*

Zarówno analiza historyczna, jak i przegląd obowiązujących przepisów oraz istniejących parafii personalnych wskazuje na coraz większą świadomość potrzeby uwzględnienia alternatywy dla parafii terytorialnej. W Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku parafie narodowe, językowe, rodzinne lub wyłącznie personalne były wyjątkami, których nie wolno było tworzyć bez zgody Stolicy Apostolskiej. W obowiązującym Kodeksie Jana Pawła II choć nadal pozostaje w mocy podstawowa zasada terytorialnego przyporządkowania wiernych, to jednak parafie personalne są pełnoprawnymi parafiami, które powinny być tworzone z racji duszpasterskich.

Rozwój parafii personalnych w USA pokazuje, że mogą być one poważną alternatywą dla parafii terytorialnych, zwłaszcza w miastach. W różnorodności tworzonych parafii widać też wyraźnie, że przepis pozwalający na tworzenie parafii personalnych ze względu na inne racje jest żywy oraz obiecujący. W Stanach Zjednoczonych Ameryki odpowiedzią na duszpasterskie potrzeby wiernych są także parafie z wyboru (*parish of choice*), co stawia jeszcze bardziej stanowcze pytania o adekwatność dzisiejszej parafialnej struktury terytorialnej. Jednocześnie inspiruje do szerokiego interpretowania „innej racji” wskazanej w kan. 518, rozumianej także jako uwzględnienie wolnego wyboru wiernego, który chce przynależeć do innej parafii. Skoro element wyboru wiernego następuje wyraźnie odnośnie do parafii dla byłych anglikanów, a także – w pewnym wymiarze – w parafiach personalnych dla migrantów, zasadne staje się pytanie, dlaczego każdy wierny nie może wybrać swojej parafii z innej racji niż tylko miejsce zamieszkania. Jeśli takie rozwiązanie wydawałoby się zbyt daleko idące, należałoby przynajmniej rozważyć poszerzenie katalogu przyczyn, dla których można erygować parafie personalne. Jedną z racji, jakie warto byłoby zapisać w kodeksie, jest możliwość tworzenia parafii personalnych ze względu na uznaną przez Kościół szczególną formę życia duchowego.

Gdyby dopuściłoby się takie parafie personalne z wyboru, lub gdyby przynajmniej nastąpiło rozszerzenie kryteriów ich powoływania, należałoby rozstrzygnąć kwestię ich relacji do parafii terytorialnych. Pierwszy model to przynależność ekskluzywna, w którym zapisanie się do parafii terytorialnej skutkowałoby

opuszczeniem parafii terytorialnej. W takim modelu więź z parafią terytorialną istniałaby tylko do czasu zapisu do parafii personalnej. Drugi model, częściej stosowany przy parafiach personalnych, to przynależność kumulatywna. W takim wypadku wierny, zapisując się do parafii personalnej, należałby nadal *de iure* do parafii terytorialnej, do której zawsze *de facto* mógłby wrócić i zaangażować się w jej życie.

Wreszcie bardzo inspirujące wydają się modele parafii „mieszanych”, do których można przynależć z racji zarówno terytorialnych, jak i personalnych. Wydaje się, że ten model parafii w połączeniu z możliwością wyboru byłby optymalny. Przy przyjęciu takiego rozwiązania prawno wierny przynależałby do jakiejś parafii terytorialnej, jednak mógłby zapisać się do innej ze względów personalnych. Miałyby to także pozytywne skutki dla zarządzania parafią. W kancelarii do kartotek i katalogów wiernych umieszczonych według ulic i zamieszkania zostałyby dołączone dane wiernych z wyboru. W kartotekach tych pierwszych można by notować, jaka jest ich parafia personalna, a przy nazwiskach tych drugich, z jakiej parafii terytorialnej pochodzą. Taki system wymagałby od duszpasterzy parafialnych większej dojrzałości i współpracy, ale jednocześnie szanowałby wybór wiernych.

Warto w tym kontekście przytoczyć słowa E. Pacellego, późniejszego papieża Piusa XII – dotyczące w oryginale kodyfikacji prawa kanonicznego – i odnieść je do ustawodawstwa regulującego parafie personalne: „[...] prawa Kościoła powinny być nie tylko *lucido ordine digestae*, ale także odpowiednio zmienione i *ad nostrum temporum conditionem proprius aptatae*, aby także w tym miejscu przyniosły stosowną reformę, rozszerzając pojęcie – dzisiaj, jak próbowaliśmy ukazać, rozumiane zbyt wąsko – terytorialności [...], niemniej w harmonii ze zdrowymi zasadami prawnymi oraz z wymaganiami dobrego zarządzania diecezją i wzrostu dyscypliny kościelnej”²³¹.

Mając na uwadze powyższe refleksje, warto by zaproponować postulaty *de lege ferenda*, a konkretnie pewne zmiany w Kodeksie prawa kanonicznego, które otwierałyby większe możliwości rozwoju i funkcjonowania parafii personalnych, a także tworzyłyby podstawę prawną do erygowania parafii mieszanych, personalno-terytorialnych, dziś działających raczej *praeter* – jeśli nie *contra* – *legem*.

²³¹ E. PACELLI, dz. cyt., s. 33: „Infine, come conclusione del nostro modesto lavoro, ci sia permesso di esprimere il voto che il nuovo Codice di diritto canonico, nel quale le leggi della Chiesa dovranno essere non soltanto *lucido ordinae digestae*, ma anche convenientemente modificate e *ad nostrum temporum conditionem proprius aptatae*, apporti anche su questo punto un'opportuna riforma, allargando il concetto – attualmente, come ci sforzammo di mostrare, troppo stretto – della territorialità degli statuti particolari, in armonia non meno ci genuini principi giuridici che colle esigenze del buon governo delle diocesi e dell'incremento della disciplina ecclesiastica” (w tekście tłumaczenie moje – J. D.).

Tabela 1. Projekt rewizji kanonów o parafii personalnej

<p>Kan. 518. § 1. Paroecia regula generali sit territorialis, quae scilicet omnes complectatur christifideles certi territorii; ubi vero id expediat, constituentur paroeciae personales, ratione ritus, linguae, nationis christifidelium alicuius territorii atque alia etiam ratione pastoralis determinatae, <i>non exclusa peculiaris forma vitae spiritalis.</i></p>	<p>Kan. 518. § 1. Z zasady ogólnej parafia powinna być terytorialna, a więc obejmująca wszystkich wiernych określonego terytorium. Gdzie jednak jest to wskazane, należy tworzyć parafie personalne, określone z racji obrządku, języka, narodowości wiernych jakiegoś terytorium, albo z innej jeszcze racji <i>duszpasterskiej, nie wyłączając szczególnej formy życia duchowego.</i></p>
<p>§ 2. <i>Paroeciae personali circumscriptio territorialis extenditur ad fines dioecesis ita ut pertineant ad eam christifideles personalis rationis determinatis de quibus in § 1 domicilium habentes vel quasi-domicilium intra fines dioecesis, nisi in episcopi dioecisani decreto paroeciam erigendi vel in iuris praescriptis aliud caveatur.</i></p>	<p>§ 2. <i>Jeśli w dekrete biskupa diecezjalnego erygującego parafię personalną lub w przepisach czegoś innego nie zastrzeżono, parafia personalna jest określona terytorialnymi granicami diecezji, tak aby przynależeli do niej wierni według kryterium personalnego, o którym w § 1, posiadający stałe lub tymczasowe zamieszkanie w granicach diecezji.</i></p>
<p>§ 3. <i>Pro regula cura pastoralis parochi personalis est cumulativa cum cura pastoralis parochi territorialis, ita ut christifidelis qui parochiae personali pertinet non cesset esse fidelis parochiae territorialis, in quae habet domicilium vel quasi-domicilium, nisi aliud in iuris praescriptis caveatur.</i></p>	<p>§ 3. <i>Z zasady pasterska piecza proboszcza personalnego jest kumulatywna z pasterską pieczę proboszcza terytorialnego, tak aby wierny przynależący do parafii personalnej nie przestał być wiernym parafii terytorialnej, w której ma stałe lub tymczasowe zamieszkanie, chyba że inaczej zastrzeżę się w przepisach prawa.</i></p>
<p>§ 4. <i>Nisi aliud determinatum sit in iure universali vel particulari, christifideles quae voluntatem pertinendi paroeciae personalis declarant, adscripti debeant in appropriatum registrum in archivo parochiali custoditum. Parochus personalis notitiam parochi paroeciae territorialis transmittat de adnotatione facta, atque, si casus fert, de renuntiatione pertinentiae ad parochiam personalem a christifideli factam.</i></p>	<p>§ 4. <i>Jeśli nie zostanie inaczej określone w przepisach prawa powszechnego lub partykularnego, należy zapisywać wiernych, którzy deklarują wolę przynależności do parafii personalnej w odpowiedniej księdze przechowywanej w archiwum parafialnym. Proboszcz personalny powinien poinformować proboszcza parafii terytorialnej o poczynionym zapisie, a także, jeśli się tak zdarzy, o rezygnacji wiernego z członkostwa w parafii personalnej.</i></p>

<p><i>Can. 519 [novus] § 1. Paroeciam mixtam auctoritas competens erigere potest, ad quam pertinent christifideles duplici ratione, quod est: territorialis ratione domicili vel quasi-domicilii atque personalis ratione de quibus in can. 518 § 1, salvo praescripto can. 526 § 2. Christifideles qui pertinent ad paroeciam secundum criterium personalem habere possunt domicilium vel quasi-domicilium extra territorium huius paroeciae.</i></p>	<p><i>Kan. 519 [nowy] § 1. Można utworzyć także parafię mieszaną, w której występują dwie racje przynależności do niej: terytorialna z racji na stałe lub tymczasowe miejsce zamieszkania, a także personalna z racji wskazanych w kan. 518 § 1, z zachowaniem przepisu kan. 526 § 2. Wierni przynależący do parafii według kryterium personalnego mogą mieć zamieszkanie stałe lub tymczasowe poza terytorium tej parafii.</i></p>
<p><i>§ 2. Paroeciam mixtam erigere possunt coniunctim auctoritates dioecesis territorialis et hierarchicae circumscriptionis personalis dioecesis iuridice aequiparatae. In hoc casu conventionem contrahere debeant in qua determinatur praesertim: auctoritatem competentem pro paroecia erigendi, quaestiones de pertinentia christifidelium ad paroeciam et de relationibus inter paroeciam et utramque auctoritates. Ad paroeciae innovationem vel suppressionem novam conventionem contrahere debeant. Has conventiones non contrahantur, nisi audito consilio presbyterali vel alio collegio in iure indicato iuxta praescriptum can. 515 § 2.</i></p>	<p><i>§ 2. Parafię mieszaną mogą utworzyć razem władze diecezji terytorialnej i hierarchicznej struktury kościelnej zrównanej prawnie z diecezją. W tym przypadku winny zawrzeć umowę, w której określa się przede wszystkim: władzę właściwą do erygowania parafii, sprawy przynależności wiernych do parafii i relacje między parafią a obydwoima władzami. W celu zmiany lub zniesienia parafii winni zawrzeć nową umowę. Niech nie zawierają tych umów, chyba że po wysłuchaniu rady kapłańskiej lub innego kolegium wskazanego w prawie, zgodnie z przepisem kan. 515 § 2.</i></p>
<p><i>§ 3. Valde commendatur ut etiam si ordinarius hierarchicae circumscriptionis personalis dioecesium in iure aequiparatam paroeciam personalem erigere intendit, episcopum dioecesanum dioecesis in qua posita erit sedes paroeciae personalis consilio audeat. Novam ecclesiam parochialem non edificet, nisi audito episcopo diocesano.</i></p>	<p><i>§ 3. Bardzo się zaleca, aby ordynariusz hierarchicznej struktury personalnej zrównanej w prawie z diecezją także wtedy, gdy zamierza erygować parafię personalną, wysłuchał rady biskupa diecezjalnego diecezji, w której znajdować się będzie siedziba parafii personalnej. Nie może wybudować nowego kościoła parafialnego, jeśli nie wysłucha biskupa diecezjalnego.</i></p>
<p><i>Can. 526 [novus 527]. § 1 Parochus unius paroeciae tantum curam paroecialem habeat; ob penuriam tamen sacerdotum aut alia adiuncta, plurium vicinarum paroeciarum, non exclusae paroeciae personales vel mixtae, cura eidem parochi concedi potest.</i></p>	<p><i>Kan. 526 [novus 527] § 1. Proboszcz powinien sprawować pieczę pasterską w jednej tylko parafii. Jednakże z powodu braku kapłanów albo na skutek innych okoliczności można takiemu proboszczowi powierzyć pieczę pasterską nad kilkoma sąsiednimi parafiami, nie wykluczając parafii personalnych lub mieszanych.</i></p>

Zaproponowane zmiany w prawie powszechnym, zwłaszcza w kan. 518 KPK, przyczyniłyby się do szerszego uwzględnienia parafii personalnych, uporządkowania kwestii przynależności do nich, a także ostatecznego określenia ich relacji do parafii terytorialnych. Z jednej strony przyporządkowanie wiernych do parafii personalnej pozostałoby oparte o kryteria obiektywne, takie jak obrządek, narodowość czy język, choć uległby rozszerzeniu katalog innych powodów erygowania takiej parafii. Z drugiej strony zostałyby podkreślona wolność wiernych, którzy mogliby przynależć do parafii z racji związku z pewną duchowością zakonną lub ruchu kościelnego, a także z zasady deklarowałiby przynależność do parafii na zasadzie zapisania się do niej. Przy możliwości innego rozwiązania przyjętego przez biskupa diecezjalnego lub wynikającego z innych dyspozycji prawnych (np. dotyczących ordynariatów czy innych struktur personalnych upodobnionych do diecezji) przyjęto by terytorialne ograniczenie przynależności do parafii personalnej, jakim byłyby granice diecezji. Ponadto jako zasada zostałyby przyjęta jurysdykcja kumulatywna parafii personalnych z parafiami terytorialnymi, co pozwoliłoby na utrzymanie systemu przynależności terytorialnej jako podstawowego i zmniejszyłoby ryzyko „zagubienia” wiernych, jeśli odejdą ze wspólnoty parafii personalnej.

Tym samym zaproponowano nowatorską, choć już faktycznie występującą, strukturę parafii mieszanych – personalno-terytorialnych, która mogłaby być tworzona czy to w diecezjach terytorialnych, czy na podstawie umów między diecezjami a personalnymi Kościołami partykularnymi, zwłaszcza ordynariatami dla katolików wschodnich, ordynariatami połowymi lub ordynariatami personalnymi dla byłych anglikanów. W tym kontekście zostałyby podkreślona aktualność normy zawartej w kan. 526 § 2 KPK, która zakłada obecność jednego proboszcza w parafii, nawet gdyby miał kierować zaproponowaną wspólnotą „hybrydową”. Ponadto do paragrafu drugiego tego kanonu przewidującego możliwość powierzenia proboszczowi pod opiekę kilku parafii zostałyby *explicite* dodane parafie personalne lub mieszane, ponieważ obecne sformułowanie o „parafiach sąsiadujących” sugeruje raczej wspólnoty przyporządkowane terytorialnie.

W rozdziale trzecim został ukazany cały zestaw parafii personalnych w świetle przepisów pozakodeksowych oraz ich zastosowania. Parafie obrządkowe zaprezentowano na przykładzie tych, które istnieją w Polsce, a także w niektórych ze znajdujących się w innych krajach ordynariatach dla katolików wschodnich, zwłaszcza we Francji. Analiza parafii personalnych dla katolików przywiązanych do nadzwyczajnej formy rytu rzymskiego uwzględniła burzliwą historię prawodawstwa ostatnich papieży w tej dziedzinie. Parafie dla migrantów są tworzone nie tylko na podstawie przepisów kodeksowych, ale także instrukcji *Erga migrantes caritas Christi*. Takie parafie dla Polaków istnieją za granicą. Kolejno zostały przedstawione

parafie uniwersyteckie lub akademickie, bardzo różnorodne pod względem przynależności i jurysdykcji. Parafie wojskowe w sensie ścisłym znajdują się przede wszystkim w Polsce, w innych krajach są to wspólnoty wiernych przyrównane do parafii, z kapłanem wojskowym jako własnym pasterzem. Wreszcie najnowszą formą parafii personalnej są parafie dla byłych anglikanów, które mogą być erygowane przez ordynariuszy tych struktur personalnych za zgodą Stolicy Apostolskiej.

Jak widać z coraz mocniej rozwijającej się praktyki łączenia parafii terytorialnych z parafiami personalnymi, obowiązujące kanony Kodeksu prawa kanonicznego wydają się niewystarczające wobec wyzwań współczesności. Łączenie *missio cum cura animarum* lub *quasi*-parafii z racji języka lub narodowości z parafiami terytorialnymi jest rozwiązaniem wprost zalecanym przez prawo kanoniczne, prawo nie zakazuje także połączenia dwóch pełnoprawnych parafii różnego typu. Takie struktury bywają erygowane zarówno w diecezjach, jak i na podstawie umowy pomiędzy diecezjami a hierarchicznymi strukturami personalnymi. Kilkanaście parafii wojskowo-cywilnych w Polsce, powstałych na podstawie umowy między diecezjami a ordynariatem polowym, ukazuje aktualność takiego rozwiązania. Inną praktykę przyjęli Amerykanie, umożliwiając powszechne zapisywanie się do parafii, w ten sposób tworząc z nich *de facto* parafie nie tylko terytorialne, lecz także personalne. To wszystko pozwala na zaprezentowanie nowych propozycji *de lege ferenda*, które pozwoliłyby uwzględnić właściwe miejsce parafii personalnej w Kościele partykularnym.

Zakończenie

Uważny czytelnik niniejszej monografii mógł zauważyć, jak zmieniały się formy parafii personalnej, dotyczące jej ustawy i normy, racje, dla których je tworzono, sama instytucja tego typu parafii była jednak zawsze obecna – zarówno *de iure*, jak i *de facto*. Do parafii personalnej można zastosować słowa E. Pacellego, późniejszego papieża, z jego pracy doktorskiej. Odnosząc się do prawa kanonicznego, pisał: „Uważamy, że również w nim zasada personalności, choć nie w szerokim wymiarze, ukazuje się jednak w każdym okresie obok zasady terytorialności”¹. Parafia personalna istniała zawsze obok parafii terytorialnej, choć czasem na marginesie życia kościelnego lub też na jego peryferiach, które dla papieża Franciszka są najważniejszym odcinkiem misji ewangelizacyjnej. W tej czy innej formie parafia personalna stanowiła i nadal stanowi niezbywalny element prawno-duszpasterskiej struktury lokalnego Kościoła, umożliwiając dotarcie do tych, którzy z racji swojego statusu kościelnego, narodowego, kulturowego czy zawodowego nie mogą w pełni włączyć się w życie parafii terytorialnych.

Prezentacja historycznego rozwoju tej instytucji pozwala na dostrzeżenie, jak tworzące się w średniowieczu personalne wspólnoty parafialne odpowiadały nie tylko na prośby o przywileje grup możliwych, lecz przede wszystkim na wymagania posługi duszpasterskiej wobec najbardziej potrzebujących, jakimi byli pielgrzymi i ludzie chorzy, zwłaszcza na trąd. Konstytucja *Quoniam in plerisque* Soboru Laterańskiego IV, która okazała się mieć wielki wpływ i istotne znaczenie na setki lat praktyki Kościoła w różnych epokach i miejscach, została ogłoszona w celu zagwarantowania stabilnego duszpasterstwa dla ludzi innego obrządku i języka, z poszanowaniem prawa słabszych, często stanowiących mniejszość kulturową lub narodową i językową. Choć ojcowie Soboru Trydenckiego próbowali uporządkować strukturę parafialną, wzywając do wytyczania jasnych granic terytorium parafii również w miastach, zdawali sobie sprawę z istnienia specyficznych wspólnot i dodali do reformatorskiego dekretu wzmiankę o możliwości zorganizowania

¹ E. PACELLI, dz. cyt., s. 21: „Per cominciare adunque dal *diritto canonico*, noi troviamo che anche in esso il principio della personalità, sebbene non in larga misura, apparisce nondimeno in tutti i tempi a lato di principio della territorialità”.

opieki duszpasterskiej w bardziej użyteczny sposób niż przez tworzenie parafii terytorialnych. Taką użyteczność połączoną z amerykańskim pragmatyzmem odnajdujemy w rozkwicie (*quasi*-)parafii narodowych i językowych w XIX wieku na terytorium USA – te *national parishes* ukazują wielką żywotność tamtejszego Kościoła, a jednocześnie odwagę w poszukiwaniu odpowiednich rozwiązań kanonicznych. Redaktorzy pierwszego Kodeksu prawa kanonicznego próbowali na nowo uregulować rzeczywistość parafialną, definiując w kan. 216 CIC/1917 parafie jako terytorialne części diecezji i zabraniając tworzenia nowych parafii personalnych bez specjalnego papieskiego indultu. W tym samym miejscu znajduje się jednak także przepis, który zabraniał dokonywania zmian bez zgody Stolicy Apostolskiej w parafiach personalnych już utworzonych, co dawało im pewne gwarancje stabilności.

Przełomowy dla struktur personalnych, w tym parafialnych, okazał się pontyfikat papieża Piusa XII. Sprzyjał on tworzeniu wieloobrządkowych ordynariatów dla katolików wschodnich nieposiadających własnej hierarchii, w ramach których tworzono parafie obrządkowe. Na mocy instrukcji *Sollemne semper* z 1951 roku kapelanów wojskowych powszechnie zrównano w prawie z proboszczami, a ich kapelanie przyjęły status *quasi*-parafii. Wobec biskupa polowego i kapelanów wojskowych została przyjęta zasada jurysdykcji kumulatywnej w dzisiejszym znaczeniu jako łącznej przynależności wiernych do obu struktur – terytorialnej i personalnej. Wreszcie w promulgowanej w 1952 roku konstytucji apostolskiej *Exsul familia* Pius XII nie tylko potwierdził uprawnienia parafialne *missio cum cura animarum*, lecz także zachęcił do tworzenia pełnoprawnych parafii personalnych dla migrantów.

Sobór Watykański II badał temat parafii obrządkowych i językowych w perspektywie celu duszpasterskiego, który mu przyświecał, jak również w świetle nauki o posłannictwie biskupów, wskazującej na ich odpowiedzialność duszpasterską w zarządzaniu diecezją. Dlatego logiczną konsekwencją takiej refleksji były posoborowe decyzje o umożliwieniu samym biskupom erygowania i znoszenia parafii personalnych bez potrzeby uzyskania zgody Stolicy Apostolskiej. Tę linię utrzymano również w czasie prac nad nowym Kodeksem prawa kanonicznego. Prace te były inspirowane przez 8 zasadę rewizji kodeksu, która z jednej strony nakazywała pozostawienie fundamentalnego terytorialnego przyporządkowania wiernych, a z drugiej strony zawierała wyraźną zachętę dla tworzenia struktur personalnych z racji duszpasterskich.

W takiej perspektywie został sformułowany kan. 518 KPK, który uznaje ogólną zasadę tworzenia przede wszystkim parafii terytorialnych, jednocześnie zobowiązując do tworzenia parafii personalnych tam, gdzie jest to wskazane. Owo wskazanie ma znaczenie głównie duszpasterskie i dotyczy przede wszystkim tworzenia parafii z racji innego obrządku, narodowości i języka, ale także z innych

względów, takich jak parafia dla studentów przewidziana w kan. 813 KPK. Należy ponadto zauważyć, że opisowa definicja parafii z kan. 515 § 1 KPK odnosi się zarówno do parafii terytorialnej, jak i do personalnej. Proboszcz personalny ma te same prawa i obowiązki co proboszcz terytorialny, chyba że co innego wynika z personalnej natury jego jurysdykcji. Przykładem takiej specyfiki jest kan. 1110 KPK, który upoważnia proboszcza personalnego do asystowania przy małżeństwach jedynie tych wiernych, z których przynajmniej jedna osoba podlega mu w granicach jego personalnej jurysdykcji. Przepis ten nie zawiera jednak ograniczeń terytorialnych tego uprawnienia proboszcza personalnego, w przeciwieństwie do kan. 1108 KPK, który upoważnia proboszcza terytorialnego do asystowania przy zawieraniu małżeństw na jego terytorium.

Zarówno analiza przepisów pozakodeksowych, jak i przeprowadzona kwerenda, w tym odpowiedzi na rozesłane ankiety, pozwoliły na ukazanie panoramy prawnych i faktycznych rozwiązań odnośnie do różnych typów parafii personalnych. Parafie personalne obrządkowe są tworzone w ordynariatach dla katolików obrządku wschodniego nieposiadających własnego ordynariusza, ale także poza nimi, czego przykładem jest unikalna parafia obrządku bizantyjsko-słowiańskiego w Kostomłotach. Motu proprio papieża Franciszka *Traditionis custodes* zawiera zakaz zakładania nowych parafii personalnych ze względu na przywiązanie wiernych do liturgii rzymskiej według Mszału z 1962 roku i nakaz weryfikacji już istniejących. Czas pokaże, czy zmniejszy to znacznie liczbę tych parafii. Parafie personalne dla migrantów mogą być tworzone tam, gdzie jest ich wielu, a grupa migrantów się odnawia, w innym przypadku wystarczającą strukturą jest *missio cum cura animarum*. Parafie akademickie, wprost przytoczone w Kodeksie prawa kanonicznego, do których erygowania zachęcają także późniejsze dokumenty papieskie, nie są zbyt liczne: w Polsce działają dwie – w Częstochowie i w Stalowej Woli. W naszym kraju istnieje natomiast unikalna sieć kilkudziesięciu parafii wojskowych, które już na trwałe wkomponowały się w pejzaż duszpasterski naszej Ojczyzny. Wreszcie w najnowszych personalnych strukturach – ordynariatach personalnych dla wiernych pochodzących z anglikanizmu – są również erygowane parafie personalne, choć dzieje się to stopniowo i ostrożnie, jedynie tam, gdzie ukonstytuowała się w miarę duża i stabilna wspólnota wiernych.

Przynależność do niektórych struktur hierarchicznych i parafii personalnych jest ekskluzywna, co oznacza, że wierni przynależą jedynie do nich. Tak jest w parafiach ukonstytuowanych w większości ordynariatów dla wiernych obrządków wschodnich – za wyjątkiem Francji i Hiszpanii – a także w ordynariatach dla byłych anglikanów. Natomiast opieka duszpasterska znacznej większości proboszczów personalnych jest wypełniana w sposób kumulatywny, co oznacza, że wierni przynależą jednocześnie do parafii terytorialnej i do parafii personalnej.

Taka podwójna przynależność nie jest jedynym sposobem łączenia struktur personalnych i terytorialnych. Podejmowane są próby tworzenia parafii jednocześnie terytorialnych i personalnych – do których część wiernych przynależy ze względu na pierwsze kryterium, a inna część z racji na drugie. Unikalnym rozwiązaniem jest tworzenie tzw. parafii wojskowo-cywilnych w Polsce. Jest to połączenie – na podstawie umowy między diecezją terytorialną a ordynariatem polowym – parafii terytorialnej i wojskowej parafii personalnej. Obie części wspólnoty parafialnej są rządzone przez jednego proboszcza – kapelana wojskowego i spotykają się w tej samej świątyni. Można je postrzegać zgodnie z literą obowiązującego kodeksu jako dwie osobne parafie złączone poprzez umowę, ale można też widzieć w nich zaczątek nowatorskiej struktury: jednej wspólnoty parafialnej o podwójnej formie przynależności. Nowa praktyka rozwija się też od wielu lat w Stanach Zjednoczonych Ameryki: w wielu diecezjach wierni mogą się tam zapisać do parafii zgodnie z własną deklaracją. Wydaje się, że o ile takie członkostwo parafialne z wyboru nie unieważnia przynależności do parafii terytorialnej, ale sankcjonuje pewną formę uczestnictwa w życiu nowej parafii, nie stanowi działania przeciwnego prawu, a jedynie praktykę *praeter legem*, motywowaną względami duszpasterskimi. Są jednak diecezje, które taką działalność *parish of choice* usankcjonowały prawnie, uznając zapisanie się do parafii jako formę przynależności do niej na zasadzie personalnej.

Niniejsza monografia jest próbą pewnej syntezy historycznej i prawnej dotyczącej instytucji parafii personalnej, nie wyczerpuje jednak wszystkich podejmowanych zagadnień. Bez wątpienia należałoby życzyć sobie podobnej monografii odnoszącej się do parafii personalnych w Kościołach Wschodnich i w ich prawodawstwie. Można by także pogłębić niektóre analizy historyczno-prawne, jak choćby te dotyczące parafii narodowych w XIX wieku w USA czy też parafii obrządkowych we Włoszech, ponieważ w polskiej literaturze z historii prawa kanonicznego tematy te nie zostały wystarczająco zbadane. Natomiast ze spraw współczesnych na osobne studium zasługują polonijne parafie personalne poza granicami kraju, a przede wszystkim amerykańska praktyka parafii z wyboru (*parish of choice*), próby jej uzgodnienia z obowiązującym prawem kanonicznym oraz ewentualne inspiracje do jego zmiany.

W świetle przeprowadzonych poszukiwań i powyższego podsumowania można spróbować udzielić odpowiedzi na pytania badawcze, jakie były postawione we wstępie do niniejszej pracy. Studium historii parafii personalnych, a także przeprowadzona refleksja prawnokanoniczna nad tym fenomenem pozwala na stwierdzenie, że parafie personalne nie powinny stanowić rzadkiego wyjątku od ogólnej terytorialnej zasady tworzenia parafii. Należy rzeczywiście ustanawiać je wszędzie tam, gdzie jest to wskazane z racji duszpasterskich, a takich sytuacji jest coraz więcej. Przynależność do parafii personalnej powinna opierać się nie tylko na elementach

obiektywnych, ale także na wyborze wiernego, który potwierdzałby swoją wolę przynależenia do parafii poprzez odpowiednią deklarację i wpis do parafialnego rejestru lub kartoteki. Z dwóch modeli relacji między parafią personalną i parafią terytorialną – ekskluzywnej lub kumulatywnej – więcej argumentów przemawia za jurysdykcją kumulatywną, czyli podwójną przynależnością wiernych zarówno do parafii terytorialnej, jak i do personalnej. Pozwala to z jednej strony na utrzymanie podstawowego kryterium terytorialnego przyporządkowania wszystkich wiernych, a z drugiej daje możliwość wyboru i powrotu, gdyby wierny chciał zrezygnować z przynależności do danej parafii personalnej.

Pod koniec trzeciego rozdziału niniejszej pracy jako rezultat pogłębionego studium zostały zaproponowane konkretne zmiany w prawie powszechnym Kościoła. Byłyby one warte rozważenia, zarówno w celu wyeksponowania duszpasterskiego celu tworzenia parafii personalnych, jak i lepszego unormowania ich działalności, także w relacji do parafii terytorialnych. Należałoby harmonizować elementy obiektywne przynależności do takiej parafii z elementami podmiotowymi, do których należy przede wszystkim wola wiernego. Takie ujęcie pozwala z jednej strony uniknąć nadmiernego subiektywizmu, a z drugiej uszanować wolność dzieci Bożych, która dla wierzących jest darem. Nikt nie wybiera rodziny, w której się rodzi, ale kiedy dorośnie, wybiera męża lub żonę, z którą założy nową rodzinę. Podobnie zazwyczaj nie ma się wpływu na wybór parafii terytorialnej, do której się przynależy, ale wybór parafii personalnej może być bardzo ważnym krokiem na drodze świadomego przeżywania wiary i przynależności do Kościoła katolickiego. Być może korzystnym rozwiązaniem byłoby także umieszczenie w Kodeksie prawa kanonicznego nowej kategorii parafii mieszanej (*paroecia mixta*), która łączyłaby przynależność terytorialną z przynależnością personalną wiernych, którzy się do niej zapisali.

Papież Franciszek wzywa do nawrócenia duszpasterskiego struktur kościelnych. Szersze otwarcie drzwi dla erygowania i działalności parafii personalnych może i powinno być elementem takiego nawrócenia. Kongregacja ds. Duchowieństwa wprowadziła pojęcie parafialnego „terytorium egzystencjalnego”². Takie terytorium można stworzyć w parafiach personalnych, które niejednokrotnie są bliższe swoim członkom niż parafie terytorialne, gdzie parafian łączy czasem jedynie zamieszkanie. Szersze stosowanie obowiązującego prawa odnośnie do erygowania parafii personalnych, a tym bardziej jego zmiana w duchu lepszego ich funkcjonowania, może przyczynić się do odkrycia przez wiernych Kościoła jako żywej wspólnoty i prawdziwego domu.

² KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, Instrukcja *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła*, 20 lipca 2020, nr 16.

Bibliografia

1. Źródła

A. Sobory powszechne (porządek chronologiczny)

CONCILIUM LATERANENSE III, *Canones*, tekst polski: SOBÓR LATERAŃSKI III, *Kanony*, w: DSP II, s. 168-207.

CONCILIUM LATERANENSE IV, *Constitutiones*, w: CCQL, s. 41-118; tekst polski: SOBÓR LATERAŃSKI IV, *Konstytucje*, w: DSP II, s. 221-325.

CONCILIUM VIENNENSE, *Decreta*, tekst polski: SOBÓR W VIENNE, *Dekrety*, w: DSP II, s. 532-637.

Concilii Tridentini Actorum pars quinta complectens acta ad praeparandum concilium, et sessiones anni 1562 a prima (XVII) ad sextam (XXII), ed. S. Ehses, Friburgi Brisgoviae 1919.

Concilii Tridentini Actorum pars sexta complectens acta post sessionem sextam (XXII) usque ad finem Concilii (17 sept. 1562 – 4 dec. 1563), ed. S. Ehses, Friburgi Brisgoviae 1924.

CONCILIUM TRIDENTINUM, Sessio XXI, *Decretum de reformatione*, 16 lipca 1562, w: DSP IV, s. 612-625.

CONCILIUM TRIDENTINUM, Sessio XXIV, *Decretum de reformatione*, 11 listopada 1563, w: DSP IV, s. 732-775.

Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparrando, Series I (Anteparaeparatoria), vol. II, pars I-VIII, Typis Polyglottis Vaticanis 1960-1961.

Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparrando, Series I (Anteparaeparatoria), Appendix Voluminis II. Analyticus conspectus consiliorum et votorum quae ab episcopis et praelatis data sunt, pars I, Typis Polyglottis Vaticanis 1961.

Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparrando, Series I (Anteparaeparatoria), vol. III *Proposita et monita SS. Congregationum Curiae Romanae (sub secreto)*, Typis Polyglottis Vaticanis 1960.

Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparrando, Series I (Anteparaeparatoria), Indices, Typis Polyglottis Vaticanis 1961.

MARELLA P., *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/I, s. 452-470.

MÉNAGER J. E., *Animadversiones et vota*, w: ADCV I, *Anteparaeparatoria*, vol. II/I, s. 474-480.

TABERA ARAOZ A., *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/II, s. 113-129.

CASTELLTORT SUBEYRE I., *Votum*, w: ADCV, *Anteparaeparatoria*, vol. II/II, s. 131-133.

- CANTERO CUADRADO P., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/II, s. 183-188.
- ALMARCHA HERNÁNDEZ A., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/II, s. 200-206.
- RUBIO Y MONTIEL S., *In re disciplinari*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/II, s. 249-251.
- PICCHINENNA D., *Vota particularia*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/III, s. 4-13.
- DE FERRARI C., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/III, s. 686-687.
- GAWLINA J., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/III, s. 868-869.
- ALDEGUNDE DORREGO F., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/V, s. 318-320.
- BAGGIO S., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VI, s. 136-142.
- KELLENBERG V., *Animadversiones*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VI, s. 420-422.
- O'BRADY G., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VI, s. 434-437.
- RANCANS I., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VI, s. 506.
- PAUPINI I., *Votum*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. II/VII, s. 444-447.
- F. MILLINI, *Proposta*, w: ADCV, vol. II/VIII, s. 262-263.
- S. CONGREGATIO CONSISTORIALIS, *Proposte*, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. III, s. 30-63.
- S. CONGREGATIO CONCILII, *Proposita et monita*, VI De disciplina cleri ac de animarum cura, w: ADCV, *Antepreparatoria*, vol. III, s. 138-151.
- Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando, Series II (Praeparatoria)*, vol. I-IV, Typis Polyglottis Vaticanis 1964-1969.
- COMMISSIO DE EPISCOPIIS ET DIOECESION REGIMINE, *Schema Praecipuae de animarum cura quaestiones*, w: ADCV, *Praeparatoria*, II/III, s. 676-695, 724-738.
- Schemata constitutionum et decretorum de quibus disceptabitur in Concilii sessionibus, Schema decreti de Episcopis ac de dioecesium regimine*, Typis Polyglottis Vaticanis 1963.
- Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, vol. I-VI, Typis Polyglottis Vaticanis 1970-1999.
- Schema decreti De episcopis ac de dioecesium regimine*, w: ASCV, II/IV, s. 364-392.
- Emendationes a Concilio Patribus scripto exhibitae super schema Decreti De episcopis ac de dioecesium regimine*, 5 listopada 1963, w: *Praeparatoria*, ASCV, II/IV, s. 393-435.
- Schema decreti De pastoralis episcoporum munere in Ecclesia*, Typis Polyglottis Vaticanis 1964.
- Schema decreti de apostolatu Laicorum*, w: ASCV, III/III, s. 397-398.
- Schema decreti de apostolatu Laicorum*, w: ASCV, III/IV, s. 694.
- SACROSANCTUM CONCILIUM OECUMENICUM VATICANUM II, *Decretum de pastoralis Episcoporum munere in Ecclesia Christus Dominus*, 28 października 1965, AAS 58 (1966), s. 673-701; tekst polski: SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań 2008, s. 362-407.

B. Papieże (porządek chronologiczny)

- SIXTUS V, Bulla, 20 lutego 1586, w: G. MARTINI, *Parroco e parrocchia personale*, Torino 1950, s. 83, nota 24.
- INNOCENTIUS X, Breve *Cum sicut maiestatis tuae*, 16 września 1645, w: T. OLSEN, *Die Natur des Militärordinariats. Eine geschichtlich-juridische Untersuchung mit Blick auf die Apostolische Konstitution "Spirituali Militum Curae"*, Berlin 1998, s. 459-463.
- BENEDICTUS XIV, Bulla *Etsi Pastoralis* de dogmatibus et ritibus ab Italo-Graecis tenendis, atque servandis, 26 maja 1742, w: *Benedicti XIV olim Prosperi Cardinalis Lambertinis Bullarium*, vol. I, Prati 1845, nr LVII, s. 197-212.
- PIUS X, Motu proprio *In hac Beatissimi Petri Cathedra*, 3 maja 1910, AAS 2 (1910), s. 501-503.
- PIUS X, Litterae Apostolicae *Officium supremi Apostolatus*, 15 lipca 1912, AAS 4 (1912), s. 555-556.
- PIUS XII, Constitutio Apostolica De spirituali emigrantium cura *Exsul familia*, 1 sierpnia 1952, AAS 44 (1952), s. 649-704.
- PAULUS VI, Litterae apostolicae motu proprio datae normae ad quaedam exsequenda SS. Concilii Vaticani II Decreta statuuntur *Ecclesiae Sanctae*, 6 sierpnia 1966, AAS 58 (1966), s. 757-787; tekst polski: Motu proprio *Ecclesiae Sanctae* ustanawiające przepisy wykonawcze do niektórych dekretów Soboru Watykańskiego II, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne (za okres: styczeń 1963 – czerwiec 1967 r.)*, red. E. SZTAFROWSKI, z. 1, Warszawa 1969, s. 31-123.
- PAULUS VI, Litterae Apostolicae motu proprio datae novae normae de pastore migratorum cura statuuntur *Pastoralis migratorum cura*, AAS 61 (1969), s. 601-603; tekst polski: PAWEŁ VI, Motu proprio *Pastoralis migratorum cura* ustalające nowe przepisy w zakresie duszpasterstwa wśród migrantów, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. E. SZTAFROWSKI, t. II, z. II, Warszawa 1970, s. 171-176.
- IOANNES PAULUS II, Constitutio Apostolica *Spirituali Militum Curae*, 21 kwietnia 1986, AAS 78 (1986), s. 481-486; tekst polski: JAN PAWEŁ II, Konstytucja Apostolska *Spirituali Militum Curae*, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol., 7 (1986), nr 4, s. 32.
- IOANNES PAULUS II, Litterae Apostolicae Motu Proprio datae quibus Commissio quaedam ad plenam ecclesiam communionem Fraternalitatis sacerdotalis a sancto Pio X sodalium vel eidem coniunctorum expediendam instituitur *Ecclesia Dei afflictis*, 2 lipca 1988, AAS 80 (1988), s. 1495-1498; tekst polski: JAN PAWEŁ II, Motu proprio *Ecclesia Dei*, 2 lipca 1988, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol., 9 (1988), nr 9, s. 3-5.
- BENEDICTUS XVI, Litterae apostolicae motu proprio datae de usu extraordinario antiquae formae Ritus Romani *Summorum pontificum*, 7 lipca 2007, AAS 99 (2007), s. 777-781.
- BENEDICTUS XVI, Constitutio Apostolica *Anglicanorum coetibus*, 4 listopada 2009, AAS 101 (2009), s. 985-990; tekst polski: BENEDYKT XVI, Konstytucja apostolska *Anglicanorum coetibus*, „L'Osservatore Romano”, wyd. pol., 31 (2010), nr 1, s. 11-13.

- FRANCISCUS, Adhortatio apostolica *Evangelii gaudium*, 24 listopada 2013, AAS 90 (2013) nr 12, s. 1019-1137; tekst polski: Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium* Ojca Świętego Franciszka do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych, do wiernych świeckich o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie, Watykan 2013.
- FRANCISCUS, Litterae apostolicae motu proprio datae *De concordia inter codices*, 31 maja 2016, AAS 108 (2016), s. 602-606.
- FRANCESCO, Motu proprio *Traditionis custodes*, 16 lipca 2021, „L'Osservatore Romano”, 16 lipca 2021, s. 2.
- FRANCESCO, Lettera *Ai tutti i vescovi del mondo*, 16 lipca 2021, „L'Osservatore Romano”, 16 lipca 2021, s. 2-3.

C. Dykasterie Stolicy Apostolskiej (w kolejności przyjętej w „Annuario Pontificio” 2021)

- THE SACRED CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, Document Outliting the Pastoral Provision, Prot. N. 66/77, 22 lipca 1980, w: *Into Full Communion. Pastoral Provision for former clergy of the Episcopal Church*, s. 8-10.
- THE SACRED CONGREGATION OF THE DOCTRINE OF THE FAITH, Declaration, 31 marca 1981, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19810401_chiesa-episcopaliana_en.html (dostęp: 30 kwietnia 2021).
- CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, Decree of Erection of the Personal Ordinariate of Our Lady of Walshingham, 15 stycznia 2011, AAS 103 (2011), s. 129-133.
- CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, Decree of Erection of the Personal Ordinariate of Our Lady of the Southern Cross, 15 czerwca 2012, AAS 104 (2012), s. 599-603.
- THE SACRED CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, Decree of Erection of the Personal Ordinariate of the Chair of Saint Peter, 1 stycznia 2012, AAS 105 (2013), s. 853-855.
- CONGREGATIO PRO DOCTRINA FIDEI, *Normae Complementares Constitutioni Apostolicae „Anglicanorum Coetibus”*, „Communicationes” 51 (2019), nr 1, s. 101-116 (tekst w języku włoskim oraz w języku angielskim).
- SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum Ordinariatus in Brasilia constituitur pro fidelibus ritum orientalium *Cum fidelium*, 14 listopada 1951, AAS 44 (1952), s. 382-383.
- SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum Ordinariatus pro omnibus christifidelibus ritus orientalis in Gallia degentibus instituitur *Nobilis Galliae Natio*, 27 lipca 1954, AAS 47 (1955), s. 612-613.

- SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI, Decretum Ordinariatus pro fidelibus ritus orientalis in Argentina erigitur *Annis praeteritis*, 19 lutego 1959, AAS 54 (1962), s. 49-50.
- CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS, Déclaration interprétative du décret du 27 juillet 1954, 30 kwietnia 1986, AAS 78 (1986), s. 784-787.
- CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS, Decretum Ordinariatus pro christifidelibus orientibus in Hispania degentibus instituitur *Nobilis Hispaniae Natio*, 9 czerwca 2016, Prot. N. 70/2010, „Ius Canonicum” 56 (2016), s. 769-770.
- CONGREGATIO PRO ECCLESIIS ORIENTALIBUS, Lettera al Segretario Generale della Conferenza Episcopale Polacca, prot. N. 173/2006, 21 maja 2019.
- SACRA CONGREGATIO PRO CULTO DIVINO, Epistula De Usu Missalis Romani iuxta editionem typicam anni MCMLXII *Quattuor abhinc annos*, 3 października 1984, AAS 76 (1984), s. 1088-1089.
- CONGREGATIO DE CULTO DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, Decretum de titulo basilicae minoris *Domus ecclesiae*, 9 listopada 1989, AAS 82 (1990), s. 436-440.
- CONGREGATIO DE CULTO DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, Notificatio de titulo Ecclesiae, 10 lutego 1999, „Notitiae” 35 (1999), s. 158-159.
- SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Decretum circa la giurisdizione dell'ordinario militare in Italia *L'Ordinario militare*, 13 kwietnia 1940, AAS 32 (1940), s. 280-281.
- SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Decretum erectionis vicariatus castrensis in republica Brasiliana *Ad consulendum*, 6 listopada 1950, AAS 43 (1951) s. 91-93.
- SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Decretum erectionis vicariatus castrensis in ditione Canadensi *Mater Ecclesiae*, 17 lutego 1951, AAS 43 (1951) s. 477-479.
- SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Instructio De vicariis castrensiis *Sollemne semper*, 23 kwietnia 1951, AAS 43 (1951), s. 562-565.
- SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, Declaratio De facultate Episcoporum erigendi paroecias personales et Missiones cum animarum cura pro fidelibus immigrantibus, 21 listopada 1966, w: *Leges Ecclesiae post Codicem Iuris Canonici editae*, ed. X. OCHOA, vol. III, Romae 1972, nr 3497, col. 5063-5064.
- SACRA CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, Instructio De pastoralis migratorum cura *Nemo est*, 22 sierpnia 1969, AAS 61 (1969), s. 614-643; tekst polski: Instrukcja Kongregacji Biskupów dotycząca duszpasterstwa wśród migrantów, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. E. SZTAFROWSKI, t. II, z. II, Warszawa 1970, s. 177-244.
- SACRA CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, Directorium de pastoralis ministerio Episcoporum *Ecclesiae Imago*, 22 lutego 1973, tekst łaciński i polski w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, red. E. SZTAFROWSKI, t. VI, z. I, Warszawa 1975.
- CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, Decretum *De Administratione Apostolica personali* „Sancti Ioannis Mariae Vianney” *condenda* „*Animarum bonum*”, 18 stycznia 2002, AAS 94 (2002) s. 305-308.

- CONGREGAZIONE PER I VESCOVI, Direttorio per il ministero pastorale dei Vescovi *Apostolorum successores*, 22 lutego 2004, Città del Vaticano 2004; tekst polski: KONGREGACJA DS. BISKUPÓW, Dyrektorium *Apostolorum successores* o pasterskiej posłudze biskupów, w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. W. KACPRZYK, M. SITARZ, Lublin 2006, s. 517-771.
- CONGREGATIO PRO EPISCOPIS, Decretum De Statutorum Approbatione, N. 1090/2020, 8 maja 2021, „Biuletyn Urzędowy Ordynariatu Polowego” 1 (2021), nr 1, s. 6-7.
- SACRA CONGREGAZIONE DI PROPAGANDA, *Super erectione Missionum distinctarum per nationalitatem*, 8 czerwca 1887, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 58 (1887), s. 427-429.
- SACRA CONGREGATIO DE PROPAGANDA FIDE, (C. G.), 25 lipca 1887, w: *Codicis Iuris Canonici Fontes*, ed. I. SERÉDI, vol. VII, Typis Polyglottis Vaticanis 1935, nr 4920, s. 519-520.
- SACRA CONGREGATIO DE PROPAGANDA FIDE, Litterae Delegati apostolici Statutum Foederatorum quoad dubia parochialitatis apud quasi paroecias erectas pro populo diversae linguae, ASS 30 (1897), s. 256.
- SACRA CONGREGATIO DE PROPAGANDA FIDE, Decretum *De spirituali Adsistentia fidelium graeco-rutheni ritus in regionibus americae meridionalis immigrantium*, 27 marca 1916, AAS 8 (1916), s. 105-107.
- SACRA CONGREGATIO CONCILII, *Montisalti. Iurium parochialium*, 26 kwietnia 1902, „Analecta Ecclestica seu Romana Collectanea de Disciplinis Speculativis et Practicis” 10 (1902), s. 157-166.
- SACRA CONGREGATIO CONCILII, *Ianuen. Iurisdictionis parochialis*, 29 lutego 1908, w: *The-saurus Resolutionum Sacrae Congregationis Concilii in causis propositis anno 1908*, ed. B. POMPILI, vol. 167, Romae 1908, s. 134-147.
- KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, Instrukcja *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła*, 27 czerwca 2020, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/07/20/0391/00886.html#pol> (dostęp: 25 sierpnia 2021).
- SACRA CONGREGATIO EPISCOPORUM ET REGULARIUM, Decretum, 6 maja 1870, ASS 5 (1869-1870), s. 637-638.
- SACRA CONGREGATIO DE RELIGIOSIS, Instructio *De cappellanis militum religiosis*, 2 lutego 1955, AAS 47 (1955), s. 93-101.
- CONGREGAZIONE DELL'EDUCAZIONE CATTOLICA, PONTIFICIO CONSIGLIO PER I LAICI, PONTIFICIO CONSIGLIO PER LA CULTURA, Presenza della Chiesa nell'università e nella cultura universitaria, 22 maja 1994, w: *Enchiridion Vaticanum*, vol. 14: *Documenti ufficiali della Santa Sede 1994-1995*, Bologna 1997, s. 742-760, nr 1349-1405.
- PONTIFICIUM CONSILIVM DE SPIRITUALI MIGRANTIVM ATQUE ITINERANTIVM CURA, Instr. *Erga migrantes caritas Christi (La carità di Cristo verso i migranti)*, 3 maja 2004, AAS 96/2 (2004), s. 762-822; tekst polski: PAPIESKA RADA DO SPRAW DUSZPASTERSTWA

MIGRANTÓW I PODRÓŻUJĄCYCH, Instrukcja *Erga migrantes caritas Christi*, 3 maja 2004, Lublin 2008.

PONTIFICIA COMMISSIO AD CODICIS CANONES AUTHENTICE INTERPRETANDOS, *Dubia soluta in Plenariis Comitibus Emorum Patrum*, 20 maja 1923, AAS 16 (1924), s. 113-116.

PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Nota Władza delegowania asystencji przy małżeństwach przez kapelanów wojskowych (kan. 1110 KPK)*, załącznik do prot. N. 9669/2005, 5 marca 2005, „Polonia Sacra” 9 (27) (2005), nr 16 (60), s. 353-356.

PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Lettera*, 13 czerwca 2018, prot. N. 16359/2018, tekst niepublikowany, w: APA.

D. Źródła okołokodeksowe

D.1. Kodeks prawa kanonicznego z 1917 i jego redakcja

AAV 1164, teczka 6; teczka 9; teczka 19; teczka 26; teczki 86-87.

APUG, teczka 1959, teczki 1964-1968; teczki 2058-2059.

Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi Iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus (1917), AAS 9 (1917), pars II, s. 1-521.

KLUMPER B., *Postulata Episcoporum in ordinem digesta*, Roma 1905.

KLUMPER B., *Appendix ad postulata episcoporum. Votum*, Romae 1908, w: AAV 1164, teczka 6.

SÄGMÜLLER I. B., *Votum Consultoris, (Sub secreto pontificio). Codex Iuris Canonici, lib. II. De personis. Pars I. sectio II. De clericis in specie, tit. V-XX*, Romae Typis Vaticanis 1906, w: AAV 1164, teczka 9.

D.2. Kodeks prawa kanonicznego z 1983 roku i jego redakcja

ARRIETA VELLALOBOS R., *Los párrocos*, s. 5-7, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a [s. d., s. l., s. p.].

ARRIETA VELLALOBOS R., *Votum de Circumscriptionibus Ecclesiasticis (can. 215-217)*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2ª sessio), część B [s. d., s. l., s. p.].

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 25 stycznia 1983, AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencje Episkopatu Polski*, Poznań 1984.

DE AYALA F. X., *Votum. Questiones recognoscendae de vicariis foraneis, de parochis et de vicariis paroecialibus, de ecclesiarum rectoribus necnon de aliis presbiters curam*

- animarum habentes (cann. 445-486)*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a [s. d., s. l., s. p.].
- DEL PORTILLO A., *Relatio de recognitione normarum Codicis circa circumscriptionis ecclesiasticas (can. 215-217)*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio, część B) [s. d., s. l., s. p.].
- FLUSIN C., *Votum Episcopii Sancti Claudii pro VIIIo sessione coetus consultorum „De sacra hierarchia” (can. 429-486)*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a [s. d., s. l., s. p.].
- LOUKANG S., *Observationes*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, sessio VII^a [s. d., s. l., s. p.].
- MARTY F., MAZERAT H., *Circumscriptions ecclesiastiques. c. 215-217*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio, część B) [s. d., s. l., s. p.].
- MAZERAT H., *De parochis et de vicariis paroecialibus*, s. 6-15, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, sessio VII^a [s. d., s. l., s. p.].
- MÖSDORF K., *Votum de cc. 215-217 CIC recognoscendis et accomodandis*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio, część B) [s. d., s. l., s. p.].
- PALAZZINI P., *De clericis in specie (cann. 215, 216, 217)*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2^a sessio, część B) [s. d., s. l., s. p.].
- PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. I [s. d., s. l., s. p.].
- PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II; vol. IV [s. d., s. l., s. p.].
- PCCICR, *Codex Iuris Canonici schema novissimum iuxta placita patrum commissionis emendatum atque Summo Pontifici praesentatum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1982.
- PCCICR, *Coetus „De Populo Dei”*, Series Altera, Sessio VII, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. II [s. d., s. l., s. p.].
- PCCICR, *Coetus studii „De sacra hierarchia”. Sessio VIIIa (Conventus dd. 5-10 octobris 1970)*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a [s. d., s. l., s. p.].
- PCCICR, *Coetus studiorum „De munere Ecclesiae docendi” Sessio III, Series II (dd. 21-26 aprilis habita)*, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera, C [s. l., s. d., s. p.].
- PCCICR, *Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant a pontificia commissione proposita et primi generalis coetus „Synodi episcoporum” examini subiecta*, Typis Polyglottis Vaticanae 1967.
- PCCICR, *Relatio Animadversiones systematicae exponens factas ad schema canonum Libri III De Ecclesiae Munere Docendi*, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera, B [s. l., s. d., s. p.].

- PCCICR, *Relatio complectens animadversiones quad episcoporum conferentiae aliaque consultationis corpora linguis gallica, anglica vel germanica scripserunt ad schema libri II „De Populo Dei”*, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. I, B [s. l., s. d., s. p.].
- PCCICR, *Schema canonum libri II De Populo Dei (reservatum)*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1977, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. I [s. d., s. l., s. p.].
- PCCICR, *Schema canonum libri III De Ecclesiae Munere Docendi (Reservatum)*, Typis Polyglottis Vaticanis 1977.
- PCCICR, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversione S. R. E. Cardinalium, Episcoporum, Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum (Patribus Commisionis reservatum)*, Libreria Editrice Vaticana 1980.
- PCCICR, *Schema de Populo Dei. Osservazioni degli Organismi consultivi*, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera (Recognitio schematis post consultationem), vol. I, C-E [s. d., s. l., s. p.].
- PCCICR, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognoscitur (Reservatum)*, Typis Polyglottis Vaticanis 1975.
- PCCICR, *Schema emendatum „De Ecclesiae munere docendi”*, Adnexum II, w: PCCICR, *Acta et documenta, Coetus studii „De Populo Dei”*, Series Altera, C [s. l., s. d., s. p.].
- PCCICR, *Synthesis Generalis Laboris*, „Communicationes” 36 (2004), s. 183-235.
- VAN ZUYLEN G., *Animadversiones et propositiones de Questionibus tractandis diebus 5-10 Oct. 1970*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. IV, Sessio VIII^a [s. d., s. l., s. p.].
- VAN ZUYLEN G. M., *Sectio II. De clericis in specie*, w: PCCICR, *Acta et documenta Coetus studii „De sacra hierarchia”*, vol. II (2ª sessio), cześć B [s. d., s. l., s. p.].

D.3. Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich

Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, 18 października 1990, AAS 82 (1990), s. 1032-1364; tekst polski: *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich promulgowany przez Papieża Jana Pawła II*, Lublin 2002.

E. Umowy międzynarodowe i ustawy

Accordo tra la Santa Sede e lo Stato Spagnolo circa l'assistenza religiosa alle Forze Armate ed il servizio militare degli ecclesiastici e religiosi, AAS 72 (1980), s. 47-55.

- Concordato fra la Santa Sede e l'Italia, 11 lutego 1929, AAS 21 (1929), s. 275-295.
- Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 10 lutego 1925 roku, Dz. U. 1925, nr 72, poz. 501.
- Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz. U. z 1998 r., Nr 51, poz. 318.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego, Dz. U. Nr 29, poz. 154, z późniejszymi zmianami.

F. Księgi liturgiczne i kolekcje praw

- Clementis Papae V. Constitutiones (Clementinae)*, w: *Corpus Iuris Canonici*, vol. II, ed. A. Friedberg, Graz 1955, col. 1129-1200.
- Codici Iuris Canonici Fontes*, ed. I. SERÉDI, vol. VII, Typis Polyglottis Vaticanis 1935.
- Concilii Quarti Lateranensis Rubricae*, w: CCQL, s. 139-179.
- Constitutiones Concilii Quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*, ed. A. GARCÍA Y GARCÍA, Monumenta Iuris Canonici. Series A: Corpus Glossatorum, vol. 2, Città del Vaticano 1981.
- Decretales D. Gregorii Papae IX suae integrati una cum glossis restitutae*, Venetiis 1604.
- Decretalium D. Gregorii Papae IX Compilatio (Liber Extra)*, w: *Corpus Iuris Canonici*, vol. II, ed. A. Friedberg, Graz 1955, col. 5-928.
- Decretum Magistri Gratiani*, w: *Corpus Iuris Canonici*, I, ed. A. Friedberg, Graz 1955.
- Divine Worship. The missal*. In according with Roman Rite, London 2015.
- Dokumenty soborów powszechnych*, t. II-IV, red. A. BARON, H. PIETRAS, Kraków 2004-2005.
- Enchiridion Vaticanum*, vol. 14: *Documenti ufficiali della Santa Sede 1994-1995*, Bologna 1997.
- Leges Ecclesiae post Codicem Iuris Canonici editae*, ed. X. OCHOA, vol. III, Romae 1972.
- Thesaurus Resolutionum Sacrae Congregationis Concilii in causis propositis anno 1908*, ed. B. POMPILI, t. 167, Romae ex Typographia Polyglotta Vaticana 1908.

G. Prawo partykularne, biuletyny, informatory

- Acta et decreta Concilii Plenarii Baltimorensis Tertii*, A.D. 1884, Baltimorae 1886.
- Annuario Pontificio per l'anno 2018*, Città del Vaticano 2018.
- Annuario Pontificio per l'anno 2021*, Città del Vaticano 2021.
- Architects of Communion. Guide for parish development*, Revised March 2021, https://d2y1pz2y630308.cloudfront.net/3059/documents/2021/5/2021_Architects%20of%20Communion.pdf (dostęp: 15 października 2021).

- ARCYBISKUP METROPOLITA CZĘSTOCHOWSKI, Dekret ustanawiający Personalną Parafię Akademicka pw. św. Ireneusza BM w Częstochowie, 12 marca 2004, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej” 78 (2004), nr 3-4, s. 29-30.
- ARCYBISKUP METROPOLITA MEDIOLANU, Decreto di costituzione della parrocchia personale per i migranti, 30 stycznia 2015, https://www.chiesadimilano.it/cancelleriaarcivescovile/files/2017/04/02_ARCIVESCOVO_15_WEB__7.64629.pdf (dostęp: 15 listopada 2021).
- ARCYBISKUP METROPOLITA WARSZAWSKI, Dekret, 9 września 1999, N. 3469/99/P, w: APA.
- ARCYBISKUP METROPOLITA WARSZAWSKI, Dekret, 20 listopada 2009, N. 4877/A/2009, w: Archiwum Archidiecezji Warszawskiej.
- ARCYBISKUP METROPOLITA WARSZAWSKI, Dekret erekcyjny. Ośrodek duszpasterski dla cudzoziemców anglojęzycznych, 6 stycznia 2009, w: Archiwum Archidiecezji Warszawskiej.
- BISKUP KIELECKI, Dekret, 28 czerwca 2013, w: APA.
- BISKUP PODLASKI, Dekret, 31 stycznia 1927, w: Archiwum Diecezji Siedleckiej.
- BISKUP POLOWY W POLSCE, Dekret ustanowienia Rzymskokatolickiej Parafii Wojskowej pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Lęborku, 1 października 2012, w: AKBOP.
- BISKUP POLOWY W POLSCE, Instrukcja Biskupa Polowego o strukturze duszpasterskiej Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego, 7 grudnia 1992, w: *Schematyzm Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego*, Warszawa 2000, s. 553-564.
- BISKUP SANDOMIERSKI, Dekret, nr 186/2009, 5 marca 2009, w: APA.
- Concilii Plenarii Baltimorensis II. In Ecclesia Metropolitana Baltimorensi A die VII a Diem XXI octobris A. D. 1866 habiti et a sede apostolica recogniti Acta et Decreta*, editio Altera Mendis Expurgata, Baltimore 1877.
- Directorio parroqial de las Parroquias mozárabes de la Archidiótesis de Toledo*, „Bioletín Oficial del Arzobispado de Toledo” 173 (2019), nr 11, s. 331-336.
- Estatutos del Obispado Castrense de Argentina*, w: E. BAURA, *Legislazione sugli ordinariati castrensi*, Milano 1992, s. 73-78.
- Estatutos del Ordinariato Militar u Obispado Castrense de Bolivia*, w: E. BAURA, *Legislazione sugli ordinariati castrensi*, Milano 1992, s. 115-123.
- Estatutos del Ordinariato Militar o Arzobispado Castrense de España*, w: E. BAURA, *Legislazione sugli ordinariati castrensi*, Milano 1992, s. 345-355.
- Informator Ordynariatu Polowego 2021*, red. Z. KĘPA, D. BEREZOWSKA, Warszawa 2021.
- Manuel des aumoniers militaires*, „Analecta Juris Pontificii”, Neuvième Série (Première partie du cinquième volume), Paris 1867, col. 169-249.
- Normativa del Arzobispado Castrense de España*, Madrid, día 8 de diciembre de 2017, w: APA.
- THE PERSONAL ORDINARIATE OF THE CHAIR OF SAINT PETER, *Architects of Communion. Guide for parish development*, Revised March 2021, <https://d2y1pz2y630308>.

cloudfront.net/3059/documents/2021/5/2021_Architects%20of%20Communion.pdf (dostęp: 15 września 2021).

THE ORDINARY OF THE PERSONAL ORDINARIATE OF OUR LADY OF WALSINGHAM, Decree of erection of the canonical parish of Our Lady of Walsingham with St Cuthbert Mayne, 21 maja 2019 roku, w: APA.

Statut Duszpasterstwa Wojskowego w Wojsku Polskim, zatwierdzony przez Stolicę Apostolską dekretem Nuncjusza Apostolskiego w Polsce dnia 27 lutego 1926 r., Dz. U. Nr 124, poz. 714.

Statut Ordynariatu Polowego w Polsce, „Biuletyn Urzędowy Ordynariatu Polowego” 1 (2021), nr 1, s. 10-14.

Umowa w sprawie utworzenia i funkcjonowania rzymskokatolickiej parafii wojskowo-cywilnej przy kaplicy wojskowej pod wezwaniem św. Marcina w Koszalinie, 20 czerwca 2005, w: AKBOP,teczka *Koszalin*.

Umowa w sprawie utworzenia i funkcjonowania rzymskokatolickiej parafii wojskowo-cywilnej pw. Ducha Świętego w Giżycku, 24 lipca 2012, w: AKBOP,teczka *Giżycko*.

Umowa w sprawie utworzenia i funkcjonowania rzymskokatolickiej parafii wojskowo-cywilnej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Czarnem, 14 lipca 2015, w: AKBOP,teczka *Czarne*.

H. Archiwa

Archiwum Archidiecezji Warszawskiej

Archiwum Diecezji Siedleckiej

Archiwum Konferencji Episkopatu Polski

Archiwum Kurii Biskupiej Ordynariatu Polowego

Archiwum Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie (Archivio della Pontificia Università Gregoriana)

Archiwum Prywatne Autora

Watykańskie Archiwum Apostolskie (Archivio Apostolico Vaticano)

I. Strony internetowe

<https://www.catedralprimada.es/es/info/rito-hispano-mozarabe/presentacion/> (dostęp: 23 marca 2021).

<http://www.chiesabizantina.it> (dostęp: 23 marca 2021).

<https://www.chretiensorientaux.eu/> (dostęp: 20 stycznia 2021).

<https://comunitambrosiana.org/> (dostęp: 20 stycznia 2021).

- <https://www.katholischeostkirchen.at/unit/katholischeostkirchen/ordinariatderkatholischen> (dostęp: 15 lutego 2021).
- <https://www.kostomloty.com> (dostęp: 10 listopada 2019).
- <https://www.mission-chaldeenne.org/fr> (dostęp: 20 stycznia 2021).
- <https://ordinariatocaticooriental.es/> (dostęp: 15 lutego 2021).
- <http://www.ordynariat.ormianie.pl> (dostęp: 20 stycznia 2021).
- <https://prelaturaspersonales.org/otras-circunscripciones-personales/ordinariatos-apostolicos/ordinariatos-apostolicos-erigididos/> (dostęp: 11 lutego 2021).
- <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2019/07/11/0586/01208.html#esarcato> (dostęp: 23 marca 2021).
- <http://www.santasjustayrufina.org/> (dostęp: 23 marca 2021).

J. Ankiety i listy

- ARCHIDIOCESE OF THE MILITARY SERVICES, USA, Odpowiedź na ankietę, 16 stycznia 2020, w: APA.
- ARZOBISPADO CASTRENSE DE ESPAÑA, Odpowiedź na ankietę, 9 stycznia 2020, w: APA.
- CATHOLIC DIOCESE OF THE AUSTRALIAN MILITARY SERVICES, Odpowiedź na ankietę, 4 lutego 2020, w: APA.
- KATHOLISCHE MILITÄRSEELSORGE, Odpowiedź na ankietę, 10 stycznia 2020, w: APA.
- KURIA DIECEZJALNA SIEDLECKA, Odpowiedź na ankietę, 21 stycznia 2020, w: APA.
- KURIA METROPOLITALNA CZĘSTOCHOWSKA, Odpowiedź na ankietę, 21 stycznia 2020, w: APA.
- KURIA METROPOLITALNA GDAŃSKA, Odpowiedź na ankietę, 22 stycznia 2020, w: APA.
- KURIA MISJI POLSKIEJ ANGLII I WALII, Odpowiedź na ankietę, 3 sierpnia 2020, w: APA.
- ORDINARIATO CASTRENSE DE BRASIL, Odpowiedź na ankietę, prot. 751/20 GAM, 29 stycznia 2020, w: APA.
- THE PERSONAL ORDINARIATE OF CHAIR OF ST PETER, Odpowiedź na ankietę, 13 grudnia 2019, w: APA.
- THE PERSONAL ORDINARIATE OF OUR LADY OF THE SOUTHERN CROSS, Odpowiedź na ankietę, 6 grudnia 2019, w: APA.
- THE PERSONAL ORDINARIATE OF OUR LADY OF WALSINGHAM, Odpowiedź na ankietę, 9 grudnia 2019, w: APA.

2. Literatura

- ADAMOWICZ L., *Profilo giuridico della Chiesa greco-cattolica in Polonia*, w: *Nuove terre e nuove Chiese. Le comunità di fedeli orientali in diaspora*, a cura di L. OKULIK, Venezia 2008, s. 161-175.
- AIMONE P. V., *La parrocchia nel secondo millenio*, w: *La parrocchia: XXXI Incontro di studio, Centro Dolomiti Pio X, Borca di Cadore (BL), 28 giugno – 2 luglio 2004*, Milano 2005, s. 41-70.
- AIMONE P. V., *Paroisse territoriale et paroisse personnelle en Suisse*, w: *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico. Atti dell'XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002, s. 573-591.
- Annotationes ad dubia soluta in Plenariis Comitiis Emorum Patrum*, Ad I, „Periodica” 13 (1924), s. 82-83.
- Annotazioni ai dubbi risolti nelle plenarie*, I, „Il Monitore Ecclesiastico” 49 (1924), s. 77-78.
- ARRIETA J. I., *Gli ordinariati personali*, „Ius Ecclesiae” 22 (2010), s. 151-172.
- ARRIETA J. I., *Fattori territoriali e personali di aggregazione ecclesiale*, w: *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico: il diritto canonico di fronte al Terzo Millennio. Atti dell'XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002, s. 393-425.
- ARRIETA J. I., *La costituzione di Ordinariati nella prassi pastorale dei fedeli orientali*, w: *Clarissimo Professori Doctori Carolo Giraldo Fürst: in memoriam Carl Gerold Fürst, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2013*, s. 55-69.
- BAKALARZ J., *Parafia personalna dla migrantów w prawodawstwie powszechnym Kościoła Zachodniego*, Lublin 1977.
- BARBOSA A., *Pastoralis sollicitudinis, sive De officio et potestate parochi*, Tripartita descriptio, Lungduni 1712.
- BARGILLIAT M., *Praelectiones Iuris Canonici*, vol. II, Parisiis 1909.
- BASTAGNEL C., *Is a parish for colored people a “national” parish?*, „The Ecclesiastical Review” 108 (1943), s. 382-384.
- BAURA E., *L'ufficio dell'Ordinario Militare. Profili giuridici*, „Ius Ecclesiae” 4 (1992), s. 385-418.
- BAURA E., *Legislazione sugli ordinariati castrensi*, Milano 1992.
- BĄCZKOWICZ F., BARON J., STAWINOĞA W., *Prawo Kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. I, Opole 1957³.
- BEDNARZ J., *Administratura Apostolska Personalna „Świętego Jana Marii Vianneya”*, „Annales Canonici” 1 (2005), s. 139-174.
- BERNHARD J., *Les premières norms d'application de quatre décrets du Concile: Les motu proprio «Ecclesiae Sanctae» et «De Episcoporum muneribus»*, w: *La charge pastorale*

- des évêques. Décret «Christus Dominus». Texte latin et traduction française*, Paris 1969, s. 359-410.
- BLAT A., *Commentarium Textus Codicis Iuris Canonici*, liber II De personis, Romae 1921².
- BONNEMAIN J. M., *Competencia de los párrocos personales para asistir al matrimonio: posibilidad de delegarla*, w: *El Matrimonio y su expresión canónica ante el III milenio*, ed. P. J. VILADRICH, J. ESCRIVÁ-IVARS, J. I. BAÑARES, J. MIRAS, Pamplona 2000, s. 545-552.
- BONNEMAIN J. M., *Parroquia personal*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico (DGDC)*, vol. V: *Legistas – Patronato Regio*, ed. J. OTADUY, A. VIANA, J. SEDANO, Pamplona 2012, s. 926-929.
- BONNEMAIN J. M., *Síntesis de la regulación canónica sobre las Parroquias personales*, „Revista General de Derecho Canónico y Eclesiástico del Estado” 26 (2011), s. 1-7.
- BROGI M. D., *Obblighi dei vescovi latini verso i fedeli di una chiesa orientale cattolica inseriti nella loro diocesi*, w: *Cristiani Orientali e Pastori Latini*, a cura di P. GEFAELL, Milano 2012, s. 3-32.
- BRUCE T. C., *Parish and Place: Making Room for Diversity in the American Catholic Church*, Oxford 2017.
- BUSATO E., *La Chiesa, lo Stato e i militari. Studio comparato fra l'ordinamento canonico e quello italiano*, Padova 1992.
- CAMPO IBÁÑEZ M., *Nobilis Hispaniae Natio. El ordinariato para los fieles de ritos orientales residentes en España. Presentación y comentario*, „Estudios eclesiásticos” 91 (2016), s. 903-905.
- CAPARROS E., *The manifestation of the will of the faithful in the context of “Anglicanorum coetibus” and other ecclesiastical circumscriptions*, w: *Religión, Matrimonio y Derecho ante el siglo XXI. Estudios en homenaje al profesor Rafael Navarro-Valls*, ed. J. MARTÍNEZ-TORRÓN, S. MESEGUER, R. PALOMINO, vol. II: *Derecho Matrimonial. Derecho Canónico. Otras especialidades jurídicas*, Madrid 2013, s. 2885-2910.
- CAPELLO F. M., *Summa iuris canonici in usum scholarum concinnata*, vol. I, Romae 1945⁴.
- Casus Anonymi Fuldenses in Concilium Quatrum Lateranense*, w: CCQL, s. 479-496.
- Casus Parisisenses in Concilium Quatrum Lateranense auctore Forsan Vincentio*, w: CCQL, s. 461-475.
- CATTANEO A., *Zur personalen und territorialen Bestimmung von Seelsorgestrukturen*, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 182 (2013), s. 44-63.
- CHALMERS M., *Building from the ground up: Creating the Personal Ordinariate of the Chair of the Saint Peter Ordinariate*, w: *Canon Law Society of America. Proceedings of the Seventy-Sixth Annual Convention. St Louis Missouri, October 13-16, 2014*, Washington 2015, s. 161-176.
- CHIAPPETTA L., *Manuale del Parroco, Commento giuridico-pastorale*, a cura di F. CATTOZZELLA, A. CATTÀ, C. IZZI, L. SABBARESE, Bologna 2015².

- CHUELA S., *L'ufficio del parroco secondo il dettato del canone 522. Per un'analisi della nota della stabilità nell'ufficio e del suo fondamento ecclesiologico*, Roma 2020.
- CIESLUK J. E., *National Parishes in United States*, Washington 1944.
- CLAEYS BOUUAERY F., SIMENON G., *Manuale Juris Canonici*, vol. I, Gandae et Leodii 1930.
- CLANCY W. B., *Membership in a non-territorial negro parish*, „The Jurist” 24 (1964), s. 462-463.
- COCCOPALMERIO F., *Il concetto di parrocchia nel CIC*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 7-37.
- COCCOPALMERIO F., *La parrocchia. Tra Concilio Vaticano II e Codice di Diritto Canonico*, Milano 2000.
- Concilii Quarti Lateranensis Rubricae*, w: CCQL, s. 121-172.
- CONDORELLI O., *Coesistenza di comunità di rito diverso nel medesimo territorio: principi canonici e frammenti di esperienze*, w: *Nuove terre e nuove chiese. Le comunità di fedeli in diaspora*, ed. L. OKULIK, Venezia 2008, s. 7-22.
- CONDORELLI O., *Unum corpus, diversa capita. Modelli di organizzazione e cura pastorale per una “varietatis ecclesiarum”*, Roma 2002.
- CONN J. J., *Parish-of-choice. Canonical, Theological and Pastoral Considerations*, „Periodica” 92 (2003), s. 257-304.
- CONTE A CORONATA M., *Institutiones Iuris Canonici ad usum cleri et scholarum*, vol. I, Taurini 1950⁴.
- CORRECCO E., *La formazione della Chiesa Cattolica negli Stati Uniti d'America attraverso l'attività sinodale con particolare riguardo al problema dell'amministrazione dei beni ecclesiastici*, Brescia 1970.
- CREUSEN J., *Commission d'interpretation. 1. Paroisses nationales*, „Nouvelle Revue Théologique” 51 (1924), s. 301-302.
- DA COSTA GOMEZ S., *La parrocchia personale: origine, sviluppo e attualità di una figura canonica*, „Folia Canonica” 13-14 (2010-2011), s. 227-268.
- DAMASUS, *Apparatus in Conclium Quartum Laterense*, w: CCQL, s. 419-458.
- DE PAOLIS V., *Il Codice di Diritto Canonico e l'istruzione EMCC*, w: PONTIFICIO CONSIGLIO DELLA PASTORALE PER I MIGRANTI E GLI ITINERANTI, *La sollecitudine della Chiesa verso i migranti. Commento all'Istruzione Erga migrantes caritas Christi*, I parte, Città del Vaticano 2005, s. 68-86.
- DE PAOLIS V., *L'istruzione “Erga migrantes caritas Christi”. Aspetti canonici*, w: *La missione viene a noi. In margine all'Istruzione “Erga migrantes caritas Christi”*, a cura di G. BATTISTELLA, Roma 2005, s. 111-138.
- DEL PORTILLO A., *Dinamicidad y funcionalidad de las estructuras pastorales*, „Ius Canonicum” 9 (1969), s. 305-329.
- DÍAZ J. B., *Reflexiones sobre territorialidad parroquial y movimientos eclesiales*, w: *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico. Atti dell'XI Congresso*

- Internazionale di Diritto Canonico, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002, s. 735-742.
- DOHNALIK J., *Działalność duszpasterska Ordynariatu Polowego. Aspekty prawno-kanoniczne*, w: *Konkordat: ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, red. J. Krzywda, P. Kroczek, Kraków 2014, s. 119-141.
- DOHNALIK J., *Il precetto pasquale. La normativa sulla Comunione e la confessione annuale (cann. 920 e 989) alla luce della tradizione canonica*, Roma 2015.
- DOHNALIK J., *Ogólna „sanatio in radice” udzielona przez Stolicę Apostolską (kan. 1165 § 1). Przykład uważnienia małżeństw zawartych bez zachowania formy kanonicznej w Ordynariacie Polowym*, „*Ius Matrimoniale*” 8 (2003), s. 45-62.
- DOHNALIK J., *Ordynariat polowy a ordynariat personalny dla byłych anglikanów – podobieństwa i różnice*, „*Prawo Kanoniczne*” 63 (2020), nr 1, s. 35-56.
- DORIA P., *La Chiesa di Otranto in età moderna (1536-1623)*, Todi 2017.
- DORN J., *Zur Geschichte der Personalpfarreien*, „*Zeitschrift der Savigny-Siftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*” 6 (1916), s. 341-383.
- DUBALLET B., *Traité des paroisses et des curés*, vol. I-II, Paris-Poitiers 1900-1901.
- DUDZIAK J., *Asystencja przy zawieraniu małżeństwa w parafii wojskowej (garnizonowej) według konstytucji apostolskiej „Spirituali militum curae”*, „*Polonia Sacra*” 6 (24) (2002) nr 10, s. 113-131.
- Duszpasterstwo wojskowe w okresie posługi abp. Stanisława Galla Biskupa Polowego Wojsk Polskich. Wybór dokumentów źródłowych 1918-1933*, red. Z. KĘPA, J. PROCHWICZ, Warszawa 2018.
- FÀBREGAS M., *Adnotationes in Const. Apostolicam “De Spirituali emigrantium cura”*, „*Periodica de re morali canonica liturgica*” 41/1 (1952), s. 318-325.
- FANTAPPIÈ C., *Chiesa romana e modernità giuridica*, Milano 2008.
- FECHER V. J., *A study of the movement for German National Parishes in Philadelphia and Baltimore (1787-1802)*, Romae 1955.
- FELICH M., *De paroecia personali in ritu latino. Aspectus historicus-canonikus*, Tolosa 1959.
- FERRARIS L., *Bibliotheca canonica iuridica moralis theologica nec non ascetica polemica rubricistica historica*, vol. VI, Romae 1890.
- FERRARIS L., *Prompta bibliotheca canonica*, vol. II, Paris 1858.
- FEUERHERT P., *As traditional parishes decline, personal parishes find new interest*, 12 lipca 2018, <https://www.ncronline.org/news/parish/traditional-parishes-decline-personal-parishes-find-new-interest> (dostęp: 27 stycznia 2020).
- FOREVILLE R., *Latran I, II, III et Latran IV*, Paris 1965.
- GARCÍA DE CÁRDENAS J., *Las Parroquias personales (lingüísticas) en la pastoral de la inmigración en los Estados Unidos durante el s. XIX. Estudio teológico de los documentos relativos a su aprobación por la S. C. de “Propaganda Fide” (1887)*, Romae 1991.

- GARCÍA DE CÁRDENAS J., *La libertad de adscripción a las Parroquias lingüísticas en los Estados Unidos en el s. XIX*, „Annales Theologici” 7 (1993), s. 129-155.
- GARCIA E., *The Filipino Military Vicariate*, „Philippina Sacra” 6 (1971), nr 16, s. 5-62.
- GARCÍA Y GARCÍA A., *Introducción. Conclii Quatri Lateranensis Constitutiones*, w: CCQL, s. 3-38.
- GHIRLANDA G., *Criteri di organizzazione del Popolo di Dio e di inserzione delle persone nell'economia della salvezza alla luce del libro II del CIC 1983*, w: *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico. Atti dell'XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002, s. 93-122.
- GHIRLANDA G., *Il parroco pastore proprio della comunità*, „Periodica” 103 (2014), s. 207-239.
- GHIRLANDA G., *La Costituzione Apostolica “Anglicanorum Coetibus”*, „Periodica” 99 (2010) s. 373-430.
- GHIRLANDA G., *Significato teologico-ecclesiale della territorialità*, „Synaxis” 14 (1996), nr 1, s. 251-264.
- GIRALDI A SANCTO CAJETANO U., *Animadversiones et addimenta ex posterioribus summorum pontificum Constitutionibus et sacrarum congregationum decretis desumpta ad Augustinum Barbosa de officio et potestate parochi*, Romae 1831.
- GÓMEZ-IGLESIAS V., *El octavo principio directivo para la reforma del Codex Iuris Canonici: el “iter” de su formulación*, w: *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico: il diritto canonico di fronte al. Terzo Millennio. Atti dell'XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002, s. 169-193.
- GÓRALSKI W., *Struktura prawna duszpasterstwa wojskowego w świetle Konstytucji Apostolskiej papieża Jana Pawła II* „*Spirituali Militum Curae*” z 21 IV 1986 r., „Prawo Kanoniczne” 32 (1989), nr 2-4, s. 143-155.
- GÓRALSKI W., *Wikariusz parafialny*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 77-104.
- GÓRECKI E., *Parafia terytorialna i parafia personalna w Kodeksie Prawa Kanonicznego z uwzględnieniem partykularnego prawa polskiego*, w: *25-lecie promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego. Obowiązki i stosowanie w Polsce*, red. J. KRUKOWSKI, Z. TRACZ, Łódź 2009, s. 227-236.
- GRASSO A., *Comunità di linguaggio alla frontiera. La Parrocchia personale di lingua italiana di Basilea nell’“angolo delle tre terre”*, Basel 2020.
- GREEN T. J., *Establishment of a Parish that is both territorial and personal. Opinion*, w: *CLSA Advisory Opinions 1994-2000*, red. A. J. ESPELAGE, Washington 2002, s. 126-131.
- HALLERMANN H., *Die Möglichkeiten für die Leitung von Hochschulgemeinden im geltenden kirchlichen Recht*, „Archiv für Katholisches Kirchenrecht” 165 (1996), s. 80-94.

- HALLERMANN H., *Personalpfarrei*, w: A. V. CAMPENHAUSEN, I. RIEDEL-SPANGEBERGER, R. SEBOTT, *Lexikon für Kirchen – und Staatskirchenrecht*, III, Padenborn et al. 2004, s. 189-191.
- HERRANZ J., *Parroquias universitarias y asociaciones de fieles*, w: *Liber Amicorum Monseigneur Onclin*, ed. J. LINDEMANS, H. DEMEESTER, Gembloux 1976, s. 151-157.
- HILL R. A., *Canon 518. Parish membership on other than territorial basis*, w: *CLSA Advisory Opinions 1984-1993*, ed. P. J. COGHAN, Washington 1995, s. 126-128.
- HOSTIENSIS (HENRICI DE SEGUSIO CARDINALIS), *In Primum Decretalium librum Commentaria*, Venetiis 1581, s. 165A – Quoniam.
- HOSTIENSIS (HENRICI DE SEGUSIO CARDINALIS), *In Tertium Decretalium librum Commentaria*, Venetiis 1581.
- IHLI S., *Der Personalpfarrer als Delegant der Traubefugnis*, w: *Von Barmherzigkeit und Recht will ich singen. Festschrift für Andreas Weiß*, Regensburg 2020
- JEDIN H., *Storia del Concilio di Trento*, vol. IV/1-2, Brescia 1979-1981.
- JOHANNES TEUTONICUS, *Apparatus in Conclium Quartum Laterense*, w: CCQL, s. 187-270.
- KANIECKI R., *Podmioty kościelnej władzy zastępczej w ordynariacie polowym*, Warszawa 2021.
- KANTOR R., *Estructuras gentilicias y asociativas en la cura de almas de la Iglesia primitiva*, „Cuadernos doctorales: derecho canónico, derecho eclesiástico del Estado” 19 (2002), s. 112-183.
- KAPTIJN A., *Gli ordinariati per i fedeli cattolici orientali privi di gerarchia propria*, w: *Cristiani Orientali e Pastori Latini*, a cura di P. GEFAELL, Milano 2012, s. 234-269.
- KAPTIJN A., *Ordinariato Apostólico para la atención de los orientales en España*, „Ius Canonicum” 56 (2016), s. 771-781.
- KIRSCH P. A., *Der „sacerdos proprius“ in der abendländischen Kirche von dem Jahre 1215*, „Archiv für Katholische Kirchenrecht” 84 (1904), s. 527-538.
- KRUKOWSKI J., *Komentarz do kan. 383*, w: J. DYDUCH, W. GÓRALSKI, E. GÓRECKI, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. II/1, Poznań 2005, s. 244-245.
- KRUKOWSKI J., *Komentarz do kan. 518*, w: J. DYDUCH, W. GÓRALSKI, E. GÓRECKI, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. II/1, Poznań 2005, s. 416-417.
- KRUKOWSKI J., *Kompetencje proboszcza w realizacji uświęcającego zadania Kościoła*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 197-216.
- KRZYWDA J., *Kompetencja proboszcza w realizacji misji nauczycielskiej Kościoła*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 183-195.

- KRZYŻAK L., *Kanoniczna struktura polskiej parafii personalnej w Budapeszcie w świetle historii jej erygowania i działalności. Canonical structure of Polish Parish in Budapest in the light of History of its Erektion and Activity*, w: Polska–Węgry, red. J. ZIMNY, Stalowa Wola 2016, s. 38-52.
- KUBIAK P., *L'assoluzione generale nel Codice di Diritto Canonico (cann. 961-963) alla luce della dottrina del Concilio di Trento sull'integrità della confessione sacramentale*, Roma 1996.
- LAURENTIUS I., *Institutiones Iuris Canonici quoad in usum scholarum*, Friburgi Brisgoviae 1914³.
- LECLER J, HOLSTEIN H., ADNÈS P., LEFEBVRE CH., *Trente*, vol. 2, Paris 1981.
- LEGRAND H.-M., *La délimitation des diocèses (nos 22-24)*, w: *La charge pastorale des évêques. Décret «Christus Dominus». Texte latin et traduction française*, Paris 1969, s. 177-219.
- LIPTAK D. A., *The National Parishes: Concept and Consequences for the Diocese of Hartford 1890-1930*, „The Catholic Historical Review” 71 (1985), s. 52-64.
- LORUSSO L., *Gli orientali cattolici e i pastori latini. Problematiche e norme canoniche*, Roma 2003.
- LUCZAK P., Ks. płk Waclaw Pyszkowski – Generalny Dziekan Wojska Polskiego 1947-1950, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 41 (2008), nr 1, s. 119-136.
- MAJER P., *El Motu Proprio “Stella Maris” de Juan Pablo II: la estructuración jurídica de una pastoral especializada*, „Ius Canonicum” 37 (1997), nr 74, s. 629-672.
- MAJER P., *Kanoniczne zasady ustanawiania parafii*, „Annales Canonici” 1 (2005), s. 175-214.
- MAJER P., *Nowa hierarchiczna struktura w Kościele łacińskim. Konstytucja apostolska „Anglicanorum coetibus” z 4 XI 2009 roku*, w: *Ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. WROCEŃSKI, H. PIETRZAK, Warszawa 2010, s. 355-356.
- MAJER P., *Ślub na pokładzie statku lub samolotu – problem kanonicznej formy zawarcia małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 8 (14) (2003), s. 71-86.
- MALECHA P., *Edifici di culto nella legislazione canonica e concordataria in Polonia*, Roma 2000.
- MAROTO P., *El Motu Proprio “Stella Maris” de Juan Pablo II: la estructuración jurídica de una pastoral especializada*, vol. II, Madrid–Roma–Barcelona 1919.
- MARTI F., *Gli ordinariati pe i fedeli di rito orientale: una ricostruzione storico-giuridica*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 28 (2015), s. 16-37.
- MARTINI G., *Parroco e parrocchia personale in diritto canonico*, Torino 1950.
- MARZOA A., *Derechos fundamentales e los fieles y ejercicio de la jurisdicción territorial y personal*, w: *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico: il diritto canonico di fronte al. Terzo Millenio. Atti dell’XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002, s. 709-733.

- MCCASLIN E. P., *The division of Parishes. A historical synopsis and a Commentary*, Washington 1951.
- METZ R., *Le cadre territorial ou personel de la paroisse d'après les schemas du concile de Trente*, w: *Liber Amicorum Monseigneur Onclin*, ed. J. LINDEMANS, H. DEMEESTER, Gembloux 1976, s. 1-12.
- METZGER M., *Communautés locales, ministères et églises aux premiers siècles*, „Revue de Droit Canonique” 67 (2017), nr 2, s. 309-323.
- MICHIELS G., *De potestate ordinaria et delegata. Commentarius tituli V libri II Codicis Iuris Canonici (Canones 196-210)*, Parisiis–Tornaci–Romae–Neo Eboraci 1964.
- MICKELLS A. B., *The constitutive Elements of Parishes. A Historical Synopsis and a Commentary*, Washington 1950.
- MIKOŁAJCZUK K., *Sytuacja prawna Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego w powojennej Polsce. Wybrane zagadnienia*, „Roczniki Nauk Prawnych” 21/1 (2011), s. 207-216.
- MIRAS J., *Objetividad de los criterios canónicos de delimitación de circunscripciones eclesiásticas*, w: *Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico: il diritto canonico di fronte al. Terzo Millenio. Atti dell'XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002, s. 477-488.
- MONTINI G. P., *La territorialità della Chiesa patriarcale (can. 78 § 2 CCEO). Il presupposto degli ordinariati per i fedeli orientali in territorio latino*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 28 (2015), s. 10-15.
- MORGANTE M., *La parrocchia nel Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico-pastorale*, Milano 1985.
- MUNDY T. M., *The union of parishes. An historical synopsis and Commentary*, Washington 1945
- NARDI L., *Dei parrochi. Opera di antichità sacra e disciplina ecclesiastica*, vol. I-II, Pesaro 1829.
- NAVARRO-VALLS R., *Cc. 1109-1110. Comentario*, w: *Comentrario Exegético al. Código de Derecho Canónico*, a cura di A. MARZOA, J. MIRAS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, vol. III, Pamplona 1995, s. 1450-1452.
- NAZ R., *Traité de Droit Canonique*, vol. I, Paris 1954².
- NECEL W., *Kształtowanie się i rozwój struktur polskojęzycznego duszpasterstwa w Niemczech*, „Prawo Kanoniczne” 57 (2014), nr 2, s. 37-52.
- NECEL W., *Parafia personalna dla migrantów*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. SITARZ, Lublin 2019, kol. 2072-2074.
- NECEL W., *Prawno-duszpasterskie dyspozycje instrukcji „Erga migrantes caritas Christi”*, „Prawo Kanoniczne” 52 (2009), nr 3-4, s. 51-68.
- NECEL W., *Prawo migranta do specjalnego duszpasterstwa*, Warszawa 2012.

- NECEL W., *Rektor Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, „Prawo Kanoniczne” 59 (2016), nr 2, s. 3-21.
- NESSEL W. J., *The University parish*, „The Jurist” 28 (1968), s. 298-308.
- NGUYEN H. M., *Personal Parishes in the 1983 Code of Canon Law and the Pastoral Care of Migrants*, Rome 1994.
- NITKIEWICZ K., *Proboszcz terytorialny i proboszcz personalny*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 59-76.
- NOWICKA U., *Elementy prawa wschodniego w duszpasterstwie Kościoła łacińskiego*, „Studia Redemptorystowskie” 12 (2014), s. 433-457.
- NOWICKA U., *Opieka duszpasterska nad wiernymi katolickich Kościołów wschodnich na terytoriach łacińskich*, „Seminare” 28 (2010), s. 29-40.
- O’ROURKE J. J., *Parish registers. An historical synopsis and commentary*, Washington 1934.
- OGLE R. J., *The faculties of canadian military chaplains*, Ottawa 1956.
- OLSEN T., *Die Natur des Militärordinariats. Eine geschichtlich-juridische Untersuchung mit Blick auf die Apostolische Konstitution “Spirituali Militum Curae”*, Berlin 1998.
- ONCLIN W., *La génèse du décret, le titre e la structure du décret*, w: *La charge pastorale des  v ques. Décret «Christus Dominus». Texte latin et traduction française*, Paris 1969, s. 73-83.
- PACELLI E., *La personalit  e la territorialit  delle leggi specialmente nel diritto canonico: studio storico-giuridico*, Roma 1912.
- PALLAVICINO S., *Istoria del Conclio di Trento*, Roma 1666.
- PANORMITANUS (NICOLAUS TUDESCHII), *Commentaria Secundae Partis in Primum Librum Decretalium*, Venetiis 1588.
- The Parish of Choice*, <https://www.americamagazine.org/issue/351/article/parish-choice> (dost p: 27 stycznia 2020).
- Parish registration*, <https://canonlawmadeeasy.com/2008/04/11/parish-registration/> (dost p: 15 listopada 2021).
- PASSICOS J., *L’ordinariat pour les fidèles orientaux résident en France*, „L’Ann  Canonique” 40 (1998), s. 151-163.
- PASSICOS J., *La paroisse vue par le canoniste*, „Révue Théologique de Louvain” 13 (1982), nr 1, s. 18-30.
- Pastor Haloft and Foreign-Born Catholics*, „The Ecclesiastical Review” 72 (1925/1), s. 86.
- PÉRISSET J.-C., *Cur  et presbyt rium paroissial. Analyse du Vatican II pour une adaptation des normes canoniques du prêtre en paroisse*, Roma 1982.
- PERLASCA A., *Gli ordinariati e gli esarcati per i fedeli orientali in relazione alle Chiese in territorio latino*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 28 (2015), s. 38-51.

- PICCOLO P., *Società civile e società religiosa in terra d'Otranto attraverso gli archivi parrochiali e comunali: diritto canonico latino e diritto greco-orientale a confronto in tema di giurisdizione e di diritto personale*, Roma 2008.
- PIETRAS D., *Nadzwyczajna forma rytu rzymskiego. Status prawny liturgii i wspólnot*, Dębogóra 2021.
- POMPILIO RODOTA P., *Dell'origine, progresso e stato presente del rito greco in Italia osservato dai greci, monaci basiliani, e albanesi*, vol. I-II, Roma 1758.
- PROVOST J. H., *Establishment of a Parish that is both territorial and personal. Another Opinion*, w: *CLSA Advisory Opinions 1994-2000*, ed. A. J. ESPELAGE, Washington 2002, s. 131-132.
- PUGLIESE F. A., *Storia e legislazione sulla cura pastorale alle forze armate*, Casale 1957.
- RAKOCZY B., *Pozycja parafii w prawie polskim*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 39-57.
- ROZKRUT T., *Poprawna interpretacja kan. 538 § 3 i kan. 1110 z Kodeksu Jana Pawła II. Dwa zapytania z Krakowa do Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych*, „Ius Matrimoniale 31 (2020)”, nr 2, s. 5-29.
- SABBARESE L., *Cultura, lingua e rito: aspetti canonici*, „Euntes Docete” 56 (2003), nr 3, s. 91-116.
- SABBARESE L., *Girovaghi migranti forestieri e naviganti nella legislazione ecclesiastica*, Roma 2020².
- SÁNCHEZ-GIL S. A., C. 518 *Comentario*, w: *Comentario Exegético al Código de Derecho Canónico*, ed. A. MARZOA, J. MIRAS, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, vol. II, Pamplona 1995, s. 1220-1224.
- SANCHIS J., *Il diritto fondamentale dei fedeli ai sacramenti e la realizzazione di peculiari attività pastorali*, w: *Associazione canonistica italiana, I sacramenti dell'iniziazione cristiana. Testimonianza e disciplina. Atti del XXI Congresso Canonistico, Otranto, 11-14 Settembre 1989*, Roma 1989, s. 190-203
- SANTIAGO PRIETO M., *El servicio de asistencia religiosa en las fuerzas armadas. Texto y comentario*, „Revista Española de Derecho Canónico” 48 (1991), s. 663-696.
- SARI SARTORI G., *La parrocchia personale nell'attuale disciplina della Chiesa*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 2 (1989), s. 165-173.
- SARPI P., *Istoria del Concilio di Trento seguita da "Vita del padre Paulo" di Flugenio Micanzio*, Torino 1974.
- SAVIOLA P., *Strutture classiche e rinnovate nella pastorale migratoria: unità nella pluralità*, w: PONTIFICIO CONSIGLIO DELLA PASTORALE PER I MIGRANTI E GLI ITENARANTI, *Strutture di Pastorale migratoria. Commenti all'istruzione Erga migrantes caritas Christi (IV Parte)*, Città del Vaticano 2008, s. 125-141.
- SCHÜLLER T., „Entörtlichung“ der Kirchenverfassung? *Personalpfarreien und Personalordinariate als neue verfassungsrechtliche Figuren*, w: *Clarissimo Professori Doctori*

- Carolo Giraldo Fürst, ed. E. GÜTHOFF, S. KORTA, A. WEISS, Frankfurt am Main 2013, s. 533-544.
- SITARZ M., *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004.
- SITARZ M., *Zarządzanie parafią w sytuacjach nadzwyczajnych*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 133-154.
- SKONIECZNY P., *Przynależność do Kościoła łacińskiego. Komentarz prawnoporównawczy do kan. 111 i kan. 112 CIC, zmienionych przez motu proprio papieża Franciszka „De concordia inter Codices” z 2016 roku*, „Annales Canonici” 13 (2017), s. 249-294.
- SMALCERZ T., *L'applicabilità ai cappellani militari della procedura per la rimozione e trasferimento dei parroci (cann. 1740-1752)*, Roma 2016, tekst niepublikowany.
- SOBAŃSKI R., *Czy proboszcz parafii wojskowej może delegować upoważnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństwa?*, „Prawo Kanoniczne” 44 (2001), nr 1-2, s. 13-20.
- SOBAŃSKI R., *Ponownie o proboszczach wojskowych i delegacji upoważnienia do asystencji małżeńskiej*, „Prawo Kanoniczne” 46 (2003) nr 1-2, s. 31-37.
- SOLER C., *Jurisdicción cumulativa*, „Ius Canonicum” 27 (1988), nr 55, s. 131-180.
- STICKLER A. M., *La parrocchia nella sua evoluzione storica*, w: AA.VV., *La parrocchia*, Vaticano 1997, s. 7-19.
- SUAREZ S. G., *Jurisdicción Eclesiástica y capellania castrenses. El matrimonio militar*, Caracas 1972.
- SZTAFROWSKI E., *Parafia w hierarchicznej strukturze Kościoła*, „Prawo Kanoniczne” 34 (1991), nr 3-4, s. 51-74.
- TARNACKA A., *Tworzenie parafii personalnych dla migrantów*, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców*, t. II, red. M. SITARZ, Lublin 2015, s. 137-151.
- Territorialità e personalità nel diritto canonico ed ecclesiastico: il diritto canonico di fronte al Terzo Millennio. Atti dell'XI Congresso Internazionale di Diritto Canonico e del XB congresso internazionale della Società per il diritto delle Chiese Orientali, Budapest, 2-7 Settembre 2001*, a cura di P. ERDŐ, P. SZABÓ, Budapest 2002.
- TŁOMACKI A., *Kościół rzymsko-katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (Kościół neounicki) na południowo-wschodnim Podlasiu w latach 1924-1947*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 5 (2007), s. 96-130.
- TOSO A., *Commentaria Minora comparativa metodo digesta ad Codicem Juris Canonici Benedicti XV Pont. Max. Auctoritate promulgatum*, vol. II, Romae 1923.
- URSAYA D., *Disceptationes Ecclesiasticae una cum resolutionibus seu Judicatis Sacrarum Congregationum, in quibus pro una Partium scripsit, vel pro veritate consultus respondit*, vol. VIII, Venetiis 1730, Pars I, disceptatio XXIV, Januen. Confinum Parochialium, s. 105-108.

- VAN HECKE G., *Les idées d'Eugenio Pacelli sur la personnalité et la territorialité du droit, Liber Amicorum Monseigneur Onclin*, ed. J. LINDEMANS, H. DEMEESTER, Gembloux 1976, s. 293-299.
- VANN K., *Development of the Chair of the Saint Peter Ordinariate: a Bishop's perspective, w: Canon Law Society of America. Proceedings of the Seventy-Sixth Annual Convention. St Louis Missouri, October 13-16, 2014*, Washington 2015, s. 316-326.
- VERMEERSCH A., CREUSEN I., *Epitome Iuris Canonici cum commentariis ad scholas et ad usum privatum*, vol. I, Mechilinae–Romae 1949.
- VIANA A., *Introducción al estudio de las prelaturas*, Pamplona 2006.
- VIANA A., *Problemas canónicos planteados por la instrucción "Erga migrantes Caritas Christi"*, 3.V.2004, „Ius Canonicum” 45 (2005), nr 89, s. 271-292.
- VIANA A., *Territorialidad y personalidad en la organización eclesiástica. El caso de los ordinariatos militares*, Pamplona 1992.
- VINCENTIUS HISPANUS, *Apparatus in Conclium Quartum Laterense*, w: CCQL, s. 287-384.
- WENZ W., *Kancelaria parafialna*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 217-262.
- WERNZ F. X., VIDAL P., *Ius canonicum*, vol. II, Romae 1923.
- WERNZ F. X., *Ius decretalium ad usum praelectionum in scholis textus iuris canonici sive iuris decretalium*, vol. II: *Ius constitutionis Ecclesiae Catholicae*, pars I, Romae 1906².
- WESOŁOWSKI M., *Generalny Dziekanat WP 1945-1989*, Warszawa 2006.
- WIATROWSKI R. E., *Canon 515, Establishment of a Parish that is both territorial and personal, Another opinion*, w: *CLSA Advisory Opinions 1994-2000*, ed. A. J. ESPELAGE, Washington 2002, s. 132-133.
- WROCEŃSKI J., *Rady parafialne*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S. L. GŁÓDŹ, J. KRUKOWSKI, M. SITARZ, Lublin 2013, s. 105-132.
- WROCEŃSKI J., *Utrata urzędu proboszcza*, „Prawo Kanoniczne” 63 (2020), nr 1, s. 3-33.
- ZAJĄC P., *Kościół partykularne w ustawodawstwie Jana Pawła II. Zarys problematyki*, Lublin 2015.
- ZAJĄC P., *Status prawny ordynariatów personalnych dla anglikanów powracających do pełnej wspólnoty z Kościołem Katolickim*, Lublin 2017.
- ZELIAUSKAS G., *La giurisdizione personale nella dottrina e nella prassi canonica (Rilievi storico-dottrinali)*, „Salesianum” 32 (1970), s. 373-405.

Aneksy

Załącznik 1

Dekret Biskupa Podlaskiego o utworzeniu parafii obrządku wschodnio-słowiańskiego w Kostomłotach

N. 1262

Siedlce, 31 stycznia 1927 roku

HENRYK PRZEŹDZIECKI

Z Bożego zmiłowania i łaski Stolicy Apostolskiej

BISKUP PODLASKI

DEKRET NA WIĘKSZĄ CHWAŁĘ BOGA

Dla prawidłowego unormowania życia religijnego wiernych obrządku wschodnio-słowiańskiego, po pilnym rozpatrzeniu sprawy i wysłuchaniu zainteresowanych osób, zgodnie z kan. 1416 Prawa Kanonicznego, niniejszym Dekretem Naszym, na mocy szczególnych władz otrzymanych od Stolicy Apostolskiej, w myśl św. św. Kanonów 216, 1409, 1414 § 2, 1415 § 5, przywracamy, a raczej erygujemy i za taką ogłaszamy od dnia dzisiejszego, to jest 31 stycznia 1927 roku, parafię obrządku wschodnio-słowiańskiego przy kościele pod wezwaniem św. Nicefora w Kostomłotach, dekanatu bialskiego, zaliczając do parafii wioski wchodzące dotychczas w skład parafii Zabłocie obrządku wsch.-słow., a mianowicie: Kostomłoty, Okczyn Kopytów, Kąty, Kożanówka, Dobratycze, Kołpin, Ogrodniki, całe to terytorium wydzielamy z parafii Zabłocie i wiernych obrządku wsch.-słow., przebywających na tym terytorium, poddajemy duchowej jurysdykcji proboszcza obrządku wsch.-słow. w Kostomłotach.

Uposażenia beneficjalne proboszcza obrządku wsch.-słow. w Kostomłotach będzie stanowiło: I) część ziemi beneficjalnej, stanowiącej ongi uposażenie tej parafii, którą to część specjalnym aktem określimy, II) dobrowolne ofiary wiernych, III) tak zwane jura stolae.

Z wyżej wymienionych źródeł, jak również z odpowiedniego domu mieszkalnego i budynków ekonomicznych Ksiądz Proboszcz parafii obrządku wsch.-słow. w Kostomłotach będzie czerpał dla siebie i dla służby kościelnej utrzymanie tej parafii.

Jednocześnie, zgodnie z przepisami państwowymi, ogłaszamy, że proboszcz obrządku wsch.-słow. par. Kostomłoty jest urzędnikiem stanu cywilnego dla wiernych tejże parafii od daty wyżej podanej, przy czym polecamy temuż Ks. Proboszczowi, aby się ściśle stosował do wszystkich przepisów, jakie zostały lub będą w przyszłości wydane odnośnie do akt stanu cywilnego.

Erygując w ten sposób wskrzeszoną parafię obrządku wsch.-słow. w Kostomłotach, oddajemy ją pod opiekę Najświętszego Serca Jezusowego i Maryi Matki Bożej, a Naszej Najłaskawszej Pani i Królowej, żywiąc nadzieję, że ta przemożna opieka sprawi, iż wierni wzrastać będą w miłości Bożej w żywej wierze i w przywiązaniu do Stolicy Piotrowej, a przykładem życia swego pociągną i innych dotąd oddalonych jeszcze współbraci do jedności świętej wiary w prawdziwej wierze wyznawaniu.

Aktu otwarcia parafii w Kostomłotach dokonaliśmy osobiście w dniu dzisiejszym, gdyśmy zaproszeni przez mieszkańców Kostomłot przybyli na miejsce, a powitani przez licznie zgromadzoną ludność zwiedzili kościół miejscowy.

Dekret niniejszy w 4 autentycznych egzemplarzach sporządzony wydajemy z Naszą pieczęcią i podpisem, z tym, żeby jeden egzemplarz przechowywany był w aktach Kurii Naszej Diecezjalnej, drugi – w aktach miejscowego Dziekana, trzeci w aktach parafii Kostomłoty, czwarty – w aktach parafii Zabłocie.

Dan w Siedlcach w rezydencji Naszej
dnia 31 stycznia 1927 roku
+ Henryk biskup
Kancelarz

Załącznik 2

Dekret Arcybiskupa Metropolity Częstochowskiego ustanawiający Personalną Parafię Akademicką pw. św. Ireneusza BM w Częstochowie

Mając świadomość odpowiedzialności wobec Pana Boga i Kościoła za około pięćdziesięcioletnią rzeszę studentów studiujących na wyższych uczelniach Częstochowy, za ich wierność Ewangelii,

chcąc uczynić duszpasterstwo młodzieży akademickiej bardziej sprawnym i skutecznym,

działając na podstawie kanonów 515 i 518 Kodeksu Prawa Kanonicznego, po wysłuchaniu członków Rady kapłańskiej, ustanawiam personalną parafię akademicką pod wezwaniem św. Ireneusza BM z tymczasową siedzibą w Częstochowie przy ul. Brzeźnickiej 59.

1. Parafię tę tworzą studenci i pracownicy naukowcy szkół wyższych w Częstochowie i stąd mają oni prawo, po okazaniu legitymacji studenckiej lub pracownika naukowego, do zawierania w tej parafii – jako własnej – związku małżeńskiego, chrzczenia własnych dzieci, korzystania z innych sakramentów oraz obrzędów pogrzebowych.
2. Proboszczem ze wszystkimi prawami i obowiązkami przewidzianymi przez KPK powołanej wspólnoty jest każdorazowy diecezjalny duszpasterz akademicki mianowany przez Arcybiskupa Metropolity Częstochowskiego. Może on mieć do pomocy przydzielonych wikariuszy współpracowników.
3. Funkcję kościoła parafialnego pełni tymczasowo – do czasu zbudowania kościoła przy ul. Kilińskiego 132, kaplica mszalna pw. św. Teresy Benedykty w kościele św. Wojciecha B.M. w Częstochowie przy ul. Brzeźnickiej 59.
4. Ksiądz Proboszcz zobowiązany jest do prowadzenia kancelarii parafialnej ze wszystkimi aktami metrycznymi oraz pełną dokumentacją życia parafii.
5. Parafia zobowiązana jest do wszystkich danin na rzecz Kościoła powszechnego i w Polsce, przewidzianych przez prawo kanoniczne i partykularne dla parafii. Może być zwolniona z danin na rzecz Archidiecezji.
6. Parafia cieszy się wszystkimi prawami, jakie mają parafie w Kościele powszechnym i w Polsce, w tym również osobowością prawną w Państwie Polskim zgodnie z ustawą o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP z dnia 17 maja 1989 r. (Dz. U. Nr 29 (1989), poz. 154, art. 8,1.3).

7. Szczegółowe przepisy dotyczące administracji i duszpasterstwa parafii zawiera Statut zatwierdzony przez Arcybiskupa Metropolitę Częstochowskiego.

Dekret wchodzi w życie w uroczystość Zwiastowania Pańskiego, 25 marca 2004 roku.

+ Stanisław Nowak

Arcybiskup Metropolita Częstochowski

Kanclerz

Załącznik 3

Dekret Biskupa Polowego w Polsce ustanowienia Rzymskokatolickiej Parafii Wojskowej pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Lęborku

Dnia 19 czerwca 1994 ówczesny Biskup Polowy Sławoj Leszek Głódź poświęcił w Lęborku kaplicę garnizonową pod wezwaniem Chrystusa Króla Wszechświata. Od tego czasu przy tej świątyni prowadzone jest duszpasterstwo wojskowe.

Mając na uwadze znaczenie Garnizonu Lębork oraz dobro duchowe wiernych, niniejszym postanawiam, co następuje:

§ 1. Po wysłuchaniu Rady Kapłańskiej Ordynariatu Polowego, na podstawie kan. 515 Kodeksu Prawa Kanonicznego, eryguję parafię wojskową pod wezwaniem Chrystusa Króla Wszechświata w Lęborku.

§ 2. Rzymskokatolicka Parafia Wojskowa pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Lęborku jest parafią personalną, obejmującą wiernych Ordynariatu Polowego służących lub mieszkających na terenie garnizonu Lębork, zgodnie z kan. 518 KPK oraz art. 3 i 8 Statutu Ordynariatu Polowego w Polsce.

§ 3. Rolę świątyni parafialnej będzie pełnić dotychczasowa kaplica garnizonowa pw. Chrystusa Króla Wszechświata.

§ 4. W związku z powyższym, zgodnie z kan. 1218 KPK oraz art. 7 Notyfikacji Kongregacji Kultu Bożego z dnia 10 lutego 1999 roku, parafia wojskowa w Lęborku otrzymuje tytuł Chrystusa Króla Wszechświata. Pełna nazwa parafii brzmi: „Rzymskokatolicka Parafia Wojskowa pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Lęborku”.

§ 5. Ustanawiam odpust parafialny dla parafii w dniu uroczystości liturgicznej Chrystusa Króla Wszechświata, obchodzonej w ostatnią niedzielę roku liturgicznego. Przypominam, że zgodnie z postanowieniami dokumentu Enchiridion indulgentiarum (Concessionones pkt. 33 nr 5), udziela się odpustu zupełnego pod zwykłymi warunkami wiernym, którzy w dniu odpustu pobożnie nawiedzą kościół parafialny i odmówią w nim odpowiednie modlitwy.

§ 6. Urząd parafialny Rzymskokatolickiej Parafii Wojskowej pw. Chrystusa Króla Wszechświata w Lęborku będzie się mieścił pod następującym adresem: ul. Obrońców Wybrzeża 1, 84-300 Lębork. Urząd ten będzie się posługiwał pieczęciami urzędowymi zgodnymi z nazwą parafii.

§ 7. Nowo utworzona parafia przynależy do Dekanatu Wojsk Lądowych.

§ 8. Niniejszy dekret wchodzi w życie z dniem 1 października 2012 roku.

Całej wspólnotcie parafialnej z serca błogosławię

+ Józef Guzdek

Biskup Polowy

Kanclerz

Załącznik 4

Wzór umowy w sprawie utworzenia parafii wojskowo-cywilnej

UMOWA w sprawie utworzenia i funkcjonowania parafii wojskowo-cywilnej pw.

Zgodnie z niniejszą umową, zawartą między Biskupem diecezjalnym ....., a Biskupem Polowym ....., z dniem ..... zostanie utworzona parafia wojskowo-cywilna pw. .... w ....., Parafia ta zostanie utworzona z połączenia parafii terytorialnej, pw. ....., już funkcjonującej w ..... oraz wojskowej parafii personalnej utworzonej specjalnym dekretem przez Biskupa Polowego. Umowa zostaje zawarta na płaszczyźnie prawa kościelnego, w ramach reorganizacji struktur duszpasterstwa wojskowego na terenie diecezji ..... ustalonej pomiędzy Biskupem diecezji ..... i Biskupem Polowym. Umowa będzie obowiązywać od ..... aż do ewentualnego rozwiązania za porozumieniem stron lub poprzez oświadczenie jednej ze stron z zachowaniem sześciomiesięcznego okresu wypowiedzenia.

Strony zawierające niniejszą umowę postanawiają, co następuje:

I.

1. Kościołem parafialnym parafii wojskowo-cywilnej w ..... będzie kościół pw. .... .
2. Parafia będzie nosić wezwanie ..... .
3. Proboszczem parafii będzie każdorazowy proboszcz wojskowy (będący równocześnie kapłanem garnizonu .....) mianowany przez Biskupa Polowego, który następnie otrzyma nominację proboszczowską do części cywilnej (terytorialnej) od Biskupa diecezji ..... .
4. Parafia wojskowo-cywilna pw. .... w ..... zobowiązana jest do następujących świadczeń wobec poszczególnych kurii:
  1. Przekazywania na rzecz Kurii Diecezji ..... 50 procent ryczałtów i składek ustalonych w tej diecezji, a drugiej połowy na rzecz Kurii ..... .
  2. Przekazywania ofiar wynikających z ogólnego prawa kościelnego lub diecezjalnego w wysokości 50 procent do każdej z wyżej wymienionych Kurii.
  3. Przekazywania ofiar lub zbiórek na cele charytatywne w wysokości 50 procent dla Caritas Diecezji ....., a pozostałe 50 procent dla Caritas Ordynariatu Polowego. Parafialny zespół Caritas będzie podlegał Caritas Diecezji ..... .

4. Przekazywania na rzecz Kurii Diecezji ..... X procent uzyskanego dochodu z dzierżawy gruntów parafialnych na fundusz solidarnościowy wspierający najbiedniejsze parafie diecezji.
- II. Wszystkie inne parafialne środki finansowe przeznaczone będą na codzienne funkcjonowanie parafii oraz utrzymanie i rozbudowę obiektów parafialnych. Ze względu na własność kościoła i obiektów parafialnych, inwestycje budowlane i większe prace remontowe muszą być uzgadniane z odpowiednimi urzędami kurii biskupiej .....
- III. Wikariusz (lub wikariusze) dla parafii wojskowo-cywilnej pw. .... w ..... zostanie mianowany przez Biskupa Diecezji ..... . Utrzymanie wikariusza zapewnia parafia zgodnie z prawem Diecezji .....
- IV. Parafia wojskowo-cywilna zapewnia bezpłatnie mieszkanie na plebanii dla każdorazowego kapelana szpitala w ....., mianowanego przez Biskupa diecezji .....
- V. W celu dobrego zarządzania dobrami doczesnymi parafii proboszcz zobowiązany jest do prowadzenia księgi finansowej. Kościelne finanse parafii podlegają kontroli władz kościelnych zarówno diecezji, jak i Ordynariatu Polowego.
- VI. Od wejścia w życie niniejszej umowy należy prowadzić dwie księgi inwentarzowe: cywilną i wojskową, zależnie od własności poszczególnych ruchomości. Całe dotychczasowe mienie parafialne należy zapisać w księdze cywilnej parafii. Również nowy ruchomy inwentarz nabyty z ofiar wiernych należy wpisać do cywilnej księgi inwentarzowej, chyba że inna byłaby intencja ofiarodawców.
- VII. Należy prowadzić odrębne księgi parafialne: chrztów, bierzmowanych i ślubów dla wiernych Ordynariatu Polowego oraz dla wiernych Diecezji .....
- VIII. Wizytacje kanoniczne w parafii dokonywane będą przez obu rządców: Ordynariatu Polowego oraz diecezji .....
- IX. Umowa została sporządzona w czterech jednobrzmiących egzemplarzach.

Warszawa, dnia .....

Biskup .....
Biskup Diecezji .....

Biskup .....
Biskup Polowy

Kanclerz Kurii
Diecezji .....

Kanclerz Kurii biskupiej
Ordynariatu Polowego

Załącznik 5

Architects of Communion. Guide for parish development – tłumaczenie pierwszej części dokumentu

Instrukcja poprawiona w marcu 2021 roku, promulgowana dekretem ordynariusza Ordynariatu Katedry św. Piotra 25 marca 2021 roku

WSTĘP: WY JESTEŚCIE „BUDOWNICZYMI WSPÓLNOTY”

Duchowieństwo i wierni Ordynariatu Katedry św. Piotra wzywani są, aby byli architektami komunii; aby zachowali to, co wyróżnia, oraz to, co jednoczy ich wspólnoty; aby ukazali zaangażowanie, chęć działania w łączności z całym Kościołem. Jednym ze sposobów wyrażenia wspomnianego wyżej zaangażowania jest rozważny rozwój parafii Ordynariatu oraz wspólnot parafialnych. Podczas gdy Kościół jest misyjny z natury, posłany, aby głosić Dobrą Nowinę na całym świecie, Ordynariat istnieje po to, aby wychowanych w tradycji anglikańskiej lub innych protestanckich wyznań doprowadzić do pełnej jedności z Kościołem katolickim.

Choć parafie są z natury wspólnotami lokalnymi, stanowią jednak najbardziej podstawową i widoczną strukturę ustroju hierarchicznego Kościoła powszechnego. Rozwój parafii stanowi naglące wyzwanie, gdyż są one podstawowym miejscem spotkania wiernych z łaską uświęcającą w świętej liturgii i celebracji życia sakramentalnego Kościoła. U fundamentów i w centrum parafii znajduje się sprawowanie świętej Eucharystii, od której rozpoczyna się wszelkie nauczanie w Duchu i z której wypływa wiele dzieł miłosierdzia, wzajemnej pomocy, aktywności misyjnej i różnorodnych form chrześcijańskiego świadectwa¹.

Organizacja Kościoła katolickiego, znana jako jego hierarchiczna struktura, jest rozumiana jako pierwszy i najważniejszy wyraz ewangelicznego imperatywu zbawienia dusz. W diecezjach i parafiach wspólnota uczniów zbiera się, aby słuchać Słowa Bożego, karmić się sakramentami, wychowywać dzieci i nowych członków w wierze oraz odpowiadać na potrzeby biednych. Wszystkie te działania są podejmowane w wierności przykazaniu Pana: „Idźcie i nauczajcie wszystkie narody, udzielając im chrztu w Imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego” (Mt 28,19). Tworzenie, organizacja i administracja parafii ma zatem na celu zbawienie dusz; dążyć do komunii z Bogiem i szeroko rozumianym Kościołem. Jezus założył

¹ Sobór Watykański II, Dekret *Presbiterorum ordinis*, 6.

Kościół jako coś więcej niż tylko wspólnotę wierzących z korzyścią dla nich samych – nadał mu apostołską strukturę i misję jako źródło i sposób przekazywania swojej łaski.

Ordynariat jest narzędziem do osiągnięcia katolickiej jedności i funkcjonuje dla tych, którzy już doszli lub dążą do pełnej komunii z Kościołem katolickim. Niniejszy dokument ma służyć jako zbiór wskazań, jak odpowiadać na prośby tych grup chrześcijan, którzy, wychowani w tradycji anglikańskiej, chcą uzyskać pełnię jedności i w związku z tym wnioskuje o uznanie ich jako wspólnot Ordynariatu, a także jak rozwijać i wspierać strategiczny wzrost istniejących wspólnot parafialnych. Katolicka komunია wymaga staranności w kształtowaniu parafii i wspólnoty, przy czym nigdy nie należy zakładać, że wcześniejsze wzorce i doświadczenia są obecnie właściwe i przydatne. Ci, których wiara wzrastała w tradycjach i wspólnotach Kościoła anglikańskiego, mogą potrzebować pewnego przystosowania do katolickiego rozumienia i doświadczenia parafii.

W sytuacji, gdy prośba o uznanie statusu lub jego zmiany jest złożona zgodnie z procedurą opisaną w niniejszym dokumencie, biskup, konsultując z Radą Zarządzającą, rozpatruje wniosek i decyduje, czy danej grupie nadać status wspólnoty, *quasi*-parafii czy parafii. Zgodnie z prawem kanonicznym Kościoła parafie i *quasi*-parafie ze swojej natury posiadają osobowość prawną i jako takie mają prawa i obowiązki, plany i zobowiązania, co należy mieć zawsze w pamięci. Krótki przegląd praw i obowiązków parafii i proboszczów można znaleźć w załącznikach do niniejszego dokumentu. *Quasi*-parafie są pewnym etapem pracy misyjnej w rozwoju danej wspólnoty na drodze do ustanowienia parafii w Ordynariacie.

Chociaż jedność z Kościołem jest rozumiana jako poruszenie Ducha, to jednak komunია z Kościołem jest czymś, co mimo że prowadzone przez Ducha, wymaga umiejętnej pracy ludzkich rąk i umysłów. Organizowanie naszego wspólnego życia wokół paradigmatu parafii jest jednym z głównych wskaźników naszego zaangażowania w pełnię komunii w Kościele.

Przypomnijmy, że choć Konstytucja apostołska *Anglicanorum coetibus* wzywa do zachowania liturgicznej i duchowej spuścizny anglikańskiej, to jest jednak bardziej ostrożna względem anglikańskich eklezjalnych modeli w odniesieniu do hierarchicznego ustroju Kościoła. Skuteczna komunია, według norm i oczekiwań Kościoła, jest zatem głównym kryterium oceny wspólnot Ordynariatu, ponieważ jedność Kościoła jest widoczną przyczyną ich powołania².

PARAFIE I KOŚCIÓŁ

Ponieważ eklezjalne tradycje anglikańskie często się różnią od Tradycji Katolickiej, warto przypomnieć rolę zarówno duchowieństwa, jak i świeckich według rzymskokatolickiej definicji parafii z Kodeksu Prawa Kanonicznego: „Parafia jest określoną wspólnotą

² Kard. Gerhard Muller, wystąpienie podczas Sympozjum Ordynariatu, luty 2013.

wiernych, utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym, nad którą pasterską pieczę, pod władzą biskupa diecezjalnego, powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi” (kan. 515 § 1 KPK).

Zatem parafia nie jest po prostu kościołem, zespołem budynków, terytorium, nie składa się wyłącznie z księdza ani ze społeczności wiernych. Parafia nie jest formą utrzymania własności czy organizowania wspólnego życia na poziomie lokalnym. Nie jest kościelną wersją cywilnej korporacji. Chociaż w trakcie jej tworzenia i funkcjonowania parafia może potrzebować wszystkich wymienionych atrybutów, jej głównym celem jest wspomaganie stałej relacji z Panem Jezusem Chrystusem. Parafia jest ukierunkowana na zbawienie dusz.

Jednakże, ponieważ utworzenie parafii pociąga za sobą długofalowe skutki w postaci praw, obowiązków, planów i zobowiązań, nie powinno się ono odbywać bez roztropnego nadzoru ze strony biskupa (ordynariusza), który tworzy parafię za zgodą Rady Zarządzającej. W idealnym świecie wszystkie wspólnoty Ordynariatu będą wzrastać, aby stać się parafiami. Jednakże kanoniczna solidność modelu parafii wymaga drabiny rozwoju, która weźmie pod uwagę etapy wzrostu i przedstawi kryteria, by wzrost osiągnąć i zmierzyć. Celem jest zarówno towarzyszenie lokalnej wspólnoty w zaangażowanym rozwoju, jak i dostarczenie biskupowi i Radzie Zarządzającej narzędzia do weryfikacji. Spełnienie obiektywnych kryteriów opisanych poniżej nie gwarantuje otrzymania *per se* opisanego statusu, jest raczej powodem do tego, aby dana grupa lub społeczność mogła się zwrócić do biskupa z prośbą o uznanie ich statusu lub jego zmianę.

RODZAJE WSPÓLNOT

W Ordynariacie Personalnym Katedry św. Piotra istnieją trzy uznawane rodzaje wspólnot:

- 1) parafia,
- 2) *quasi*-parafia,
- 3) wspólnota w budowie.

Parafia

Definicja parafii według Kodeksu Prawa Kanonicznego brzmi: „Parafia jest **określoną wspólnotą wiernych, utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym, nad którą pasterską pieczę, pod władzą biskupa diecezjalnego, powierza się proboszczowi jako jej własnemu pasterzowi**” (kan. 515 § 1 KPK).

Określona wspólnota wierzących w Chrystusa. To przywołuje definicję diecezji jako „części Ludu Bożego”, przez co parafię rozumie się przede wszystkim jako wspólnotę wiary (bardziej niż terytorium), a w drugiej kolejności jako jednostkę zależną odpowiadającą Ordynariatowi.

Utworzona na sposób stały – ustanowiona parafia ma prawa i obowiązki, które należy wypełnić w określonym czasie aż do momentu zniesienia parafii lub powtórnego przyjścia Pana Jezusa w chwale.

W Kościele partykularnym – parafia nie jest małą diecezją z mniej ważnym biskupem, a Kościół partykularny (Ordynariat) nie jest sumą całkowitą parafii w nim zrzeszonych.

Powierzona proboszczowi jako pasterzowi – proboszczowie są mianowani przez biskupa dla lokalnej społeczności, gdzie (jako najbliżsi współpracownicy biskupa w posługiwaniu), mają współdziałać w charyzmacie rządzenia. W pewnych przypadkach proboszcz może i musi działać w imieniu biskupa bez wymaganej konsultacji z kimkolwiek. To jest realna różnica względem doświadczenia anglikanów.

Podporządkowana władzy biskupa diecezjalnego (ordynariusza) – utworzenie parafii jest aktem kanonicznym, zarezerwowanym dla biskupa za zgodą Rady Zarządzającej Ordynariatu.

Quasi-parafia

To określona wspólnota wiernych chrześcijan powierzona kapłanowi jako właściwemu administratorowi, ale nie ustanowiona jako parafia. *Quasi*-parafia nie jest strukturą stałą – to twór tymczasowy, który może się ostatecznie przekształcić w parafię. Jest ona rozumiana jako odpowiednik parafii, który jednak nie uzyskał jeszcze statusu parafii z powodów wewnętrznych lub zewnętrznych. Powodem zewnętrznym może być spór cywilny, wewnętrznym – brak środków finansowych.

Wspólnota w budowie

Wspólnota w budowie to grupa osób, które są formalnie uznawane przez biskupa jako grupa próbująca utworzyć parafię Ordynariatu, ale znajdują się na wcześniejszym etapie rozwoju, jeszcze nie będąc ustanowieni *quasi*-parafią. Wspólnota w budowie musi mieć związek z katolickim kapłanem, który albo będzie ją osobiście prowadził duszpastersko, albo będzie działał w roli mentora jako pomoc dla wspólnoty anglikańskiej dążącej do pełnej komunii. Rolą wspólnoty w budowie jest postęp w przekształcaniu się w *quasi*-parafię i ostatecznie w parafię. Pozostaje ona w stałej konsultacji z kurią Ordynariatu i podlega regularnej ocenie postępów we wspomnianym procesie.

CZŁONKOWIE ORDYNARIATU

Większość wiernych, którzy pragną przystąpić do Ordynariatu, robi to w kontekście parafii, *quasi*-parafii lub wspólnoty w budowie. Dokument założycielski Ordynariatu *Anglicanorum coetibus* zawiera wskazówki w zakresie członkostwa w Ordynariacie.

Pojedyncze osoby lub rodziny, które nie mają w pobliżu parafii lub wspólnoty parafialnej Ordynariatu (a w konsekwencji nie są formalnie zarejestrowane jako parafianie danej parafii lub wspólnoty Ordynariatu Katedry św. Piotra) mogą wysłać wypełniony formularz zgłoszeniowy bezpośrednio do kurii Ordynariatu. Więcej informacji w zakresie uprawnień do ubiegania się o członkostwo oraz formularz zgłoszeniowy do pobrania można znaleźć na stronie internetowej Ordynariatu. Członkowie Ordynariatu, nawet jeśli regularnie zbierają się razem na modlitwie, nie stanowią sami z siebie oficjalnie uznawanej wspólnoty Ordynariatu. Członkowie Ordynariatu, pragnący utworzyć grupę lub wspólnotę w budowie, powinni się zgłosić do biura Wikariusza Generalnego. Grupy episkopalianów, anglikanów albo tych, którzy zostali uformowani w innych protestanckich wspólnotach kościelnych, pragnące rozpocząć drogę do pełnej jedności z Kościołem katolickim przez dołączenie do Ordynariatu, rozpoczynają ten proces przez zgłoszenie się do Wikariusza Generalnego.

Abstract

The parish is the most basic element of the structure of the Catholic Church. It is a place where the local community gathers for the Eucharist and other sacraments, where the word of God and catechesis are proclaimed. This is where the parish priest together with his collaborators (vicars) makes an effort to bring the faithful closer to God. For ages, parishes have covered the area of particular villages and hamlets or parts of larger towns and cities. Parishes were located where people lived and the tower of the parish church was often visible from the distant borders of the parish and the parish bell could be heard calling the faithful to important events, especially Sunday and holiday mass. However, society evolved, people migrated, and believers of various denominations and countries became neighbors. New churches and chapels were also built for them, often in close proximity to the parish church, and their communities would also gather around their priests to worship God in their languages or rites. This is how personal parishes appeared, nowadays most common in the USA, although also present in many other places where the Roman Catholic Church fulfills its apostolic mission, including in Poland.

This study tries to fill a gap in the Polish literature on canon law, presenting this legal and pastoral structure with its rich history, clear pastoral goal as well as great vitality and flexibility, which seem to be a proper response to today's mobile society and so-called *churching*. Though the form of the personal parish has evolved over time, together with its norms, statutes and goals, the institution of the personal parish itself has always been present in the Roman Catholic Church, both *de iure* and *de facto*, frequently outside the main stream of the life of the Church or on its outskirts, which for Pope Francis are the highest priority in evangelization. In this or other form, the personal parish has always been an indispensable element of local ecclesiastical structures, making it possible to reach those who, because of their church, national, cultural or professional status, were not able to fully participate in the life of territorial parishes.

The subject of this work is the parish understood according to the definition of the Code of John Paul II as "a certain community of Christ's faithful stably established within a particular Church whose pastoral care, under the authority of the diocesan Bishop is entrusted to a parish priest as its proper Pastor" (c. 515). At the same time, the topic does not concern every parish, but only personal parishes, including in the current meaning of this word, which is a parochial community defined by the personal criterion, more

precisely by certain common cultural, ecclesiastical and social features of its members. A personal parish does not exclude the territorial allocation of people, but that would be an additional and secondary criterion compared to the personal factor based on certain common characteristics such as the denomination, language, nationality, family or profession of individual members. This is the main difference between a personal parish and a territorial parish that includes all permanent and temporary inhabitants of a given area.

The legal aspect of this study arises from its historical context and is strictly connected with it. The medieval method of analyzing various canon law documents and legal solutions was also applied to the analysis of the current law. Only one of the most basic laws of the Code of Canon Law is covered in this study, but it has been supplemented by significant documents of the Holy See.

The first chapter of this work presents the development of personal parishes and the law concerning them since the beginning of Christianity until the pontificate of Pope Pius X. Having outlined more than a thousand years of the history of parochial communities, including personal parishes, the author reviews the laws of medieval councils, both regarding the parishes for the lepers and hospices, as well as Constitution 9 of the Fourth Lateran Council, which for centuries affected the development of parishes based on rites and languages. Analyzed next are the proposed rulings of the Council of Trent concerning the organization of parishes and their borders within a diocese in order to meet the needs of the faithful in different ways, including through personal parishes. Post-Council of Trent personal parishes are presented in four sections: family parishes (including royal parishes), rite parishes, national parishes (especially active in the USA in the 19th century) and, last but not least, the parish rights of hospital and military chaplains with a special emphasis on the latter. Also analyzed was the editorial work on the 1917 Code of Canon Law and its influence, especially c. 216 § 4 and c. 451 § 3. The latter makes chaplains equal to parish priests, which was best implemented in military pastoral care in Poland in the inter-war years (1918-1939), when, based on the 1926 charter of military pastoral care, many military parishes were established in various Polish garrisons. The pontificate of Pius XII turned out to be a breakthrough for the issue of personal parishes – multi-rite ordinariates were established for eastern Catholics (who did not have their own ordinaries), in which personal parishes were going to be established and important documents were published regarding military pastoral care which contained the principle of cumulative jurisdiction, while chaplains enjoyed the rights and obligations of parish priests. Similar rights and obligations are given to missionaries to immigrants and the parish priests of personal parishes created because of a different language or nationality.

The first part of the second chapter describes the issue of personal parishes according to the Second Vatican Council. After an analysis of preparatory documents and the tributes prepared for the Council, an edited excerpt from the constitution on the service of bishops is presented, which mentions separate parishes based on the rite or language of the faithful.

Next are described basic documents of the pontificate of Paul VI, implementing the decisions of the Council in this matter. The chapter then analyzes the works on the revision of the Code of Canon Law, beginning with the formation of the eighth principle defining the procedure of working on the Code, through the tributes of particular consultors (unpublished before) and finally editing works on particular provisions of the Code. The last part of the second chapter offers an overview of the current norms of the Code of Canon Law regarding personal parishes. The author analyzes c. 518, depicts basic elements of the personal parish according to c. 515 § 1 and finally presents an interpretation of c. 1110, which contains the norm regarding the rights of a personal parish priest to assist in marriage ceremonies, which differs significantly from similar rules concerning a territorial parish because of the specifics of personal jurisdiction.

The third chapter is divided into two parts. The first one presents non-code norms and their practical application in establishing particular personal parishes. The content of this part is organized according to various criteria for the establishment of a parish, presented in the relevant ecclesiastical documents. First, there is a description of rite parishes, very often established in the ordinariates for the eastern Catholics without their own hierarchy. More attention is paid to the parishes of such ordinariates in France and Poland, in which there are three parishes of the Armenian rite. There is also presented the only parish of the Byzantine-Slavonic rite in Kostomłoty in the Siedlce diocese. This part of the third chapter also touches upon the issue of parishes for the faithful who are associated with an extraordinary Roman rite, including the evolution of legal norms up to the decisions of Pope Francis from the *motu proprio Traditionis custodes*. Later on in the chapter there is a presentation of the reality of parishes for immigrants, established according to their nationality or language, with a special emphasis on the instruction *Erga migrantes caritas Christi*. Yet another issue is student parishes, existing also in Poland in the archdiocese of Częstochowa and the diocese of Sandomierz. The author goes on to depict the reality of military parishes, based on the equal rights of a chaplain and a parish priest according to Art. VIII of the Apostolic Constitution *Spirituali militum curae*. Such parishes are especially popular in Poland, where there are over 70 of them. Finally, this chapter touches upon the issue of parishes for former Anglicans in three personal ordinariates, established for them by Benedict XVI based on the Apostolic Constitution *Anglicanorum coetibus*. The second part of the last chapter offers innovative solutions for combining territorial and personal parishes on the example of so-called military-civilian parishes, established in Poland according to an agreement between a territorial diocese and the military ordinariate. In such parishes, a chaplain is at the same time a personal and territorial parish priest. Last but not least, it seems very inspiring to follow the American custom of so-called parishes of choice, where the faithful declare membership in a parish other than their territorial one and thus establish or develop an already existing bond with a community of their own choice.

The end of the third chapter of this work contains proposals for changes in Church law, which, according to the author, would be advisable in order to emphasize the pastoral goals of personal parishes as well as to better regulate their existence from a legislative point of view, including in relation to territorial parishes. Membership in a personal parish should not only be based on impartial criteria, but should also include the choice of the faithful who would confirm their desire to belong to a particular personal parish in an appropriate declaration recorded in the parish register. The author is in favor of cumulative jurisdiction, that is to say double membership of the faithful, both in a territorial and a personal parish, which, on one hand, would maintain the basic criterion of a territorial allocation of the faithful and, on the other hand, permit a return to a territorial parish if a person wished to give up his/her membership in a personal parish. A new category of a mixed parish (*parocchia mixta*), which would combine membership in a territorial parish with membership in a personal parish, should be introduced into the Code of Canon Law.

Personal parishes should not make an exception to the rule for the territorial criterium of establishment of parishes but on the other hand they should be created only where it is really necessary from a pastoral point of view – which nowadays is a more and more frequent occurrence. Keeping the door wide open for personal parishes should be a way of the pastoral conversion which Pope Francis has written about. More courageous application of the existing law regarding personal parishes, and the amendment of the current legislation in the spirit of its better functioning, may help the faithful to find the Church a living community and a real home.